EESTI KIRJANDUSE AJALUGU

III

73889

-29659

EESTI NSV TEADUSTE AKADEEMIA
KEELE JA KIRJANDUSE INSTITUUT

EESTI KIRJANDUSE AJALUGU III

TOIMETANUD E. SÖGEL

3. trükk

KIRJASTUS «VALGUS» · TALLINN 1969

8E
E20

Kunstiliselt kujundanud R. Pangsepp.

Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt
kinnitatud õpikuna keskkooli XI klassile.

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
73889

ARHIIVKOGU

6—6

EESTI NÕUKOGUDE KIRJANDUS ESIMESEL AASTAL PÄRAST NÕUKOGUDE VÕIMU TAASKEHTESTAMIST JA SUURE ISAMAASÕJA PERIOODIL

Eesti kirjandus nõukogude võimu taaskehtestamise esimesel aastal

21. juunil 1940. a. toimusid eesti töötava rahva revolutsioonilised väljaastumised üle kogu vabariigi. Tagandati fašistlik valitsus ja seati sisse rahvavõim. Vabastati poliitilised vangid — kommunistid. Pärast pikaajalist põrandaalust võitlust alustas Eestimaa Kommunistlik Partei nüüd avalikku tegevust. Viidi läbi seadusandliku kogu demokraatlikud valimised. 21. juulil otsustas töötava rahva poolt valitud uus Riigivolikogu kuulutada Eesti nõukogude vabariigiks. 6. augustil võeti Eesti vastu Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu koosseisu. Nõukogude võimu taaskehtestamine ja Eesti astumine NSV Liidu koosseisu tähistas üleminekut kapitalistlikult süsteemilt sotsialistlikule. Maa ja maapõuevarad, metsad, tehased ja vabrikud, raudteed ja pangad kuulutati üldrahvalikuks omanduseks. Kaotati eraomandusele rajatud ühiskondlikud suhted — töötava inimese ekspluateerimine kapitalisti ja hallparuni poolt. Põhjalikud muutused toimusid ka rahvusliku kultuuri arengus.

Pöördelised muutused eesti kirjanduses. Revolutsiooniliste sündmustega kaasnesid meie rahva elus ka põhjalikud muutused eesti kirjanduses. See oli uue, nõukogude kirjanduse tekkimise ajajärk Eestis, kus uus rajas endale teed võitluses kodanliku kirjanduse veel tugevate mõjude vastu. Uue kirjanduse loomise vajalikuks eelduseks oli progressiivse kultuuripärandi loov omandamine, õppimine mineviku sõnameistritelt ja nende saavutuste edasiarendamine. Eesti nõukogude kirjanduse kujunemist mõjustasid eesti rahvaluule, kriitilise realismi ja proletaarsete kirjanike loomingu demokraatlikud ja revolutsioonilised traditsioonid. Samal ajal toetus see vene klassikalisele kirjandusele, mis on mõjustanud eesti demokraatliku kultuuri arenemist rahvalikkuse ja realismi suunas juba XIX sajandist alates, ning samuti Lääne-Euroopa kirjanduse parimatele saavutustele. Vene nõukogude kirjanduse kaudu olid eesti kirjanikud kahe aasta-

kümne jooksul kõigi tõkete kiuste mõndagi teada saanud sotsialistliku kunsti saavutustest. Nüüd kasvas selle viljastav mõju hoogsalt.

Eesti nõukogude kirjanduse tähtsaimaks allikaks sai meie rahva elu ja töö sotsialistlikus ühiskonnas. Peegeldades seda tõepäraselt ja haaravalt, mõjustab kirjandus nõukogude inimeste mõtteid ja tundeid ning aitab sellega omakorda kaasa elu ümberkujundamisele.

Nõukogude Eesti kirjanduselu sotsialistliku ülesehitustöö esimesel aastal. Kirjanduslike jõudude koondamiseks moodustati Eesti NSV valitsuse otsusega Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu organiseeriv toimkond, kes asus välja töötama EN Kirjanike Liidu põhikirja.

See oli esimene samm eesti kirjanike liitumisel üleliidulisse nõukogude kirjanike loomingulisse organisatsiooni, mis oma eesmärkide ja põhimõtete poolest oluliselt erineb kirjanike koondistest kodanlikes maades. Enne nõukogude võimu taaskehtestamist eksisteerinud Eesti Kirjanikkude Liit hõlmas erinevate eesmärkide ja kunstiliste tõekspidamistega kirjanikke; EKL töö sõltus tihtipeale kodanliku vabariigi «toetussummadest», mille abil võimud püüdsid kirjanikke rakendada kodanlik-natsionalistliku ideoloogia levitamisele. Nõukogude Kirjanike Liit, kuhu kuuluvad erinevatest rahvustest, mitmesuguse kunstnikupalge ja stiiliga kirjanikud, on ühtne oma püüdes kaasa aidata kommunistliku ühiskonna ehitamisele ja juhindub ühisest loomingulisest printsiibist — sotsialistliku realismi meetodist. 1940/41. aastal pandi Eesti Nõukogude Kirjanike Liidule alus uute ideoloogiliste ja organisatsiooniliste põhimõtete selgitamise ja arutamise teel kirjanikkonna hulgas. Mitmed kirjanikud said võimaluse loomingulisteks komandeeringuteks teistesse liiduvabariikidesse.

Pärast nõukogude võimu kehtestamist muutus olukord ka raamatute väljaandmise alal, mis seni oli olnud eraettevõtjate käes. Organiseeriti riiklik kirjastus. Korraldati ümber kirjandusajakirja «Looming» tegevus. Asutati ajakirjad «Viisnurk», «Eesti Keel ja Kirjandus», «Nõukogude Kultuur» ja ajaleht «Sirp ja Vasar».

Kirjanikud, kelle looming ka kodanliku diktatuuri aastail kajastas rahva elu ja püüdlusi, asusid aktiivsemalt kui kunagi varem osa võtma ühiskondlik-poliitilisest ja kirjanduslikust elust.

Paljud kirjanikud täitsid vastutusrikkaid riiklikke ja ühiskondlikke ülesandeid. Kirjanik-kommunist Johannes Lauristin-Madarik, kelle varasemad teosed olid loodud revolutsioonilise võitluse ja vangla tingimustes, töötas Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehena. Kirjanduslikku tööd katkestamata täitis Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe ülesandeid Johan-

Uued kirjanduslikud väljaanded Nõukogude Eestis.

nes Vares-Barbarus. August Jakobson oli EN Kirjanike Liidu organiseerimistööde juhiks, võttis osa «Viisnurga» väljaandmisest, töötas ajalehe «Kommunist» toimetuses ja seejärel Riikliku Kirjastuse «Ilukirjandus ja Kunst» peatoimetajana. 1941. a. jaanuarikuus valis eesti töötav rahvas J. Lauristini, J. Varese ja A. Jakobsoni oma saadikuteks Nõukogude Liidu Ülemnõukogusse. Innukalt rakendusid Eesti NSV ühiskondlikku ellu, sotsialistliku kultuuri ehitamisele Juhan Sütiste, Jaan Kärner, Aadu Hint, Johannes Semper, Mart Raud, Friedebert Tuglas, Oskar Luts, August Alle, Paul Rummo, Erni Hiir, Evald Tammlaan, Paul Keerdo, Aleksander Antson, Hugo Angervaks, Rudolf Sirge, Johannes Ruven, Aira Kaal ja paljud teised kirjanikud.

Nõukogude Eesti kirjandust rajati süveneva klassivõitluse olukorras. Kirjanike ülesandeks oli revolutsioonilist tegelikkust tundma õppida ja elu uuendamisele kaasa aidata nii kunstilise sõnaga kui ka ühiskondliku tegevusega. Võitluses uue eest aval-

dus selgesti kahe leeri olemasolu ka kirjanike keskel. Ideoloogilises võitluses sunniti kirjanduselu juhtivatelt positsioonidelt järk-järgult taanduma töötava rahva püüdlustele vaenulikud kirjanikud. Kommunistliku Partei juhtimisel arendati võitlust kirjanduse parteilisuse leninliku printsiibi eest, sotsialistliku realismi põhimõtete eest. «Viisnurga» esimeses numbris pöördus J. Lauristin-Madarik demokraatlike kirjanike poole EKP Keskkomitee nimel, kutsudes kirjanikke ühinema uue maailma ehitajatega. Ta kirjutas:

«Kunsti, kirjanduse ning meie kultuuritegelaste ülesanne on nüüd vaid tõde teenida, tõde tuua heledasse valgusse, tõde kanda ilusana, puhtana kõige laiematesse rahvahulkadesse, kõiki nakatada austama tõde, et kõiki õpetada põlgama inimese kurnamist teise poolt, et kõiki juhtida ilu, aususe ja inimarmastava valguslätte juurde, et kõiki viia võitlusse parima ühiskonna — sotsialismi — teostamise eest.»

Eesti kirjanduse arenemist nõukogulikul teel soodustas kirjanike aktiivne huvi sotsialismimaa kultuuri ja marksistliku esteetika vastu. Ajakirjandus avaldas ulatuslikult materjali vennasvabariikide kirjanduse, kunsti, teaduse ja majanduselu kohta. Rohkearvuliselt ilmus tõlkeid silmapaistvate nõukogude kirjanike loomingust. Anti välja Gorki, Šolohhovi, Majakovski, Nikolai Ostrovski, Makarenko, Sergejev-Tsenski, Novikov-Priboi teoseid. Tõlgiti paljude autorite töid, kellest eesti lugejal varem puudus ettekujutus — sealhulgas nende rahvaste kirjandusest, kes alles pärast Oktoobrirevolutsiooni olid astunud iseseisva kultuurilise arenemise teele. Esmakordselt ilmus eesti keeles tatari, mordva ja tšuvaši autorite töid. Järsult kasvas tõlgete hulk ka Nõukogude rahvaste klassikalisest kirjandusest. Ergas huvi sotsialistlike rahvuste kultuuriloomingu vastu ja esimesed muljed vahetuist kokkupuuteist sotsialismimaa eluga olid Nõukogude Eesti kirjanike maailmavaate ja loomingulise meetodi kujunemisel olulisteks teguriteks.

Sotsialistliku realismi meetodi kättevõitmiseks tuli paljudel eesti kirjanikel vabaneda natsionalistlikest eksivaadetest, formalismi ja naturalismi iganditest loomingus. See toimus aeganõudvas õppimise ja otsingute protsessis. Seetõttu ei suutnud uus kirjandus Eesti NSV-s esimese aasta jooksul veel kuigi ulatuslikult täita oma peamist ülesannet — kujutada uue elu ehitajaid ja sotsialistlikke ümberkorraldusi eesti rahva elus. Ometi toimus eesti kirjanduses pärast 1940. aasta revolutsioonilisi sündmusi sügav murrang. See avaldus kirjanduse elurõõmsas põhitoonis ja uues temaatikas. Kirjanike huvi köitis nüüd sotsiaalsest ja vaimsest rõhumisest vabanemise teema — eesti töötava rahva revolutsiooniline võitlustee ja nõukogude võimu kehtestamine. Tehti katseid kujutada Kommunistliku Partei osa uues elus, inimeste sotsialistliku teadlikkuse kasvu, uusi ühiskondlikke suh-

teid. Innukalt viljeldi eesti kirjanduses Nõukogude rahvaste sõpruse teemat.

Domineerivaks žanriks vaatlusalusel perioodil kujunes luule. Proosažanris oli esiplaanil lühivorm. 1940.—1941. aastal ilmunud romaanides (peale J. Madariku «Vabariigi») on tegemist kriitilise realismi traditsioone jätkava loominguga (K. Ristikivi «Võõras majas») või nn. ülemineku-ajajärgu teostega (H. Raudsepa «Viimane eurooplane»). Esimesi katseid tehti ka eesti nõukogude näitekirjanduse loomiseks.

1940. aasta sotsialistliku revolutsiooni kajastumine tolleaegses eesti kirjanduses. Revolutsioonilist murrangut eesti rahva elus kajastas kõige ulatuslikumalt poeesia.

Kogu südamest tervitas oma maa peremeheks muutunud töölisklassi, *homse päeva vägevat, võitmatut armeed* Jaan Kärner:

> Ja ma tunnen: rõõm on jälle riigis,
> mida nimetame oma kodumaaks.
> Nüüd me võimsad võimsaimate liigis —
> kus on jõud, mis meid veel alistada saaks?
>
> *(Miitingul.)*

Seoses töörahva võiduga kuulutab poeet ühtlasi uue kirjanduse sündi:

> Mis juubeldavat uljust, kirkust, indu suurt
> tööinimesis kõikjal jälle näed ja kuuled!
> Kui voogav vihm, mis kastab põllul viljajuurt,
> uus, värske hoovus täidab laulikugi luulet.
>
> *(Tervitamine.)*

1940. a. sügisel avaldas J. Kärner oma senise luule valikkogu «Võitluslaule» ja 1941. a. «Valitud luuletused». Need raamatud kõnelesid kirjaniku südamevalust kapitalismi sunduses elava tööinimese pärast. Nad jutustasid ühtlasi lootustest, mida J. Kärner juba enne revolutsiooni väljendas sõnadega: «Mu värsid selgesti ning julgelt hüüdku: kes orjad on, need üles tõusta püüdku!»

Kirjaniku areng ideelise sügavuse suunas väljendub luuletuses «Liitumine» (hiljem «Nõukogude korra taastamine»). See on üks mõjukamaid luuletusi, mis on pühendatud Eesti astumisele Nõukogude Liidu koosseisu. Jõuliselt kõlab selles rahvaste sõpruse idee. Patriotismitunne on ääretult avardunud, üle kasvanud koduarmastuse endistest kitsastest piiridest:

> Jõud võitmatu, mis võimsat Liitu kannab,
> on tema ühtsus, terasene, karm, —
> on rahva armastus, mis viimse annab,
> kui käsib kodumaa, ja ind ning tarm,
> mis aina uusi saavutusi ihkab
> ja vaenlast purustavas vihas vihkab.

Luuletust kannab sisemine pinge, siin on tervikuks ühinenud hingeline erutus ja laiahaardeline mõte. Luuletaja on õnnelik uute selgete elusihtide üle:

Siin rajatakse tehaseid ja koole,
loov mõte voolab nagu Volga lai.
Teed tulevikku murrab inimsoole
me viljaväljul traktor ja kombain.
Siin lokkab terakas ja raske nisu,
ja töö on rõõm, ja looming — elu sisu.

Selles kõrgmeeleolulises luuletuses põimuvad kaks teemat: rahva saatus ja luuletaja saatus. See on pidulikus jambis kirjutatud hümn sotsialismimaale. Samal ajal on see sügavalt isiklik tõotus elada selle maa kodaniku väärilist elu:

. . . . . .
Kui mõtled: Vaikse ookeani rannul
ja Läänemerel kõlab sama viis,
et pole inimesel kubjast kannul,
et seljataha jäänud nälg ja kriis,
siis sinu vannet ükski võim ei murra:
maa selle hüveks elada ja surra.

Eesti töötava rahva võimuletuleku päevadest lõi häid kaasakiskuvaid luuletusi Juhan Sütiste. J. Sütiste varasematki loomingut innustas armastus töötava inimese vastu, austus tema töö vastu ja valu rõhujate ülekohtu all kannatava rahva pärast. Juba enne 1940. a. revolutsiooni sündmusi ennustasid kirjaniku ootusärevad värsid eelseisvat otsustavat lahingut:

Ent kuulakem — üle suikuva lelu
kisendab õiglust, leiba ning elu
virgunud masside ründ.
Kuulakem — nendega kaasa on puhkend
võitluselauliku sõnadesünd.
Julgelt ning uhkelt
vennalik hüüatus südamest tärkab:
— Ärka, inimene, ärka!
(Käepigistus Johannes Barbarusele, jaan. 1940.)

Eesti töölisklassi revolutsioonilist rünnuhoogu pöördelisel suvel andis J. Sütiste edasi lühipoeemiga «Maakera pöördub itta» (sept. 1940). Luuletaja hoogsates värssides pulbitseb usk ellu, rahva jõusse, teda haaranud vabanemis- ja loomingurõõm. Poeemi peategelaseks on kollektiivne kangelane — töötav rahvas. Poeet on suutnud jäädvustada revolutsiooniliste sündmuste dramaatilist pinget ja laia haaret. Elurõõmsa jõuküllusega naerab ta välja reaktsioonijõude.

Poeemis «Maakera pöördub itta» tõuseb esile J. Sütiste luule omapära: üleva paatose, revolutsioonilise romantika põimumine lõikava satiiriga. Värsid, milles Sütiste terava pilkega kujutab hiljutiste võimumeeste paanikat ja peata väikekodanlasi, on oma laadilt lähedased Majakovski ja Bloki satiirilisele luulele.

Uue ajastu saabumist jäädvustasid ka Johannes Vares-Barbaruse luuletused. Kodanliku diktatuuri viimastel aastatel väljendus tema luules üha selgemini arusaamine, et töölisklass on rõhutud rahvahulkade vabastajaks. Luuletuses «Pürgimus» kuulutas poeet uute sangarite sündi, kes vääravad rõhujate võimu. J. Barbaruse tolle aja värssidele oli tihti omane keerukas ja pingutatud sõnastus. Ka J. Barbaruse varasemad nõukogudeaegsed luuletused polnud taolistest puudustest vabad, kuid nendes ilmnes kirjaniku püüd selguse ja rahvalikkuse poole.

Parimad J. Barbaruse luuletused 1940/41. aastast on pühendatud kirjanike loomingulisele vabanemisele ja uuestisünnile töörahva riigis («Uutel radadel», «Ümberhinnang», «Värsisepad»). Ta astub korduvalt välja kodanliku minevikupärandi, «värsipitsi», «stiilinikerduste», sisutu kassikulla vastu luules. Ühtlasi rõhutab ta, et ajal, *kui ei ole ühtki tõket / enam südamel ja meeltel,* on kirjaniku kohus laulda tänapäeva tegudest ja tööst:

Avardagem kunstimaitset!
Sõna nüüd peab kandma kilpi:
kõik, mis uus, see nõuab kaitset...
(Ümberhinnang.)

J. Barbaruse värsid kõnelevad kirjanduse üllast ühiskondlikust kutsumusest, kirjaniku kasvanud vastutustundest oma rahva ees, kellega teda seovad ühised eesmärgid —

...kui meil siht, mis kõigil teistel:
et me sõna muutuks loovaks,
et kõik näeksid, kes on meister,
kelle teosest elu hoovaks!...
(Värsisepad.)

Eesti töötava rahva revolutsioonilise võitlustee ja kodanliku Eesti klassivastuolude kujutamine. Nii luuletajad kui ka proosakirjanikud püüdsid kujutada oma rahva minevikuvõitlust, töötavate hulkade vabastusliikumist. Eesti töölisklassi avangardile — Kommunistliku Partei ustavatele poegadele pühendas J. Barbarus ühe oma südamlikumatest luuletustest («Seltsimeestele»). Omapäraseks poeetiliseks mälestusmärgiks kodanlikes vanglais vaevelnud kommunistidele olid Leena Parkeri luuletused, mille trükis avaldamine sai võimalikuks alles nõukogude võimu ajal. Kirjutatud vanglakongis, on need karmid värsid tööinimeste kangelasmeele väljenduseks («Sügis vanglas» 1929, «Sajab» 1931, «Vabrik ja vangla» 1933, «Kiri sõbratarile» 1936). Leena Parkeri luulet hingestavad võitlusjanu ja eluarmastus, viha rõhujate vastu ja veendumus töölisklassi lähenevas võidus:

See viha südames kui näriv valu,
uut juurde süstib vangla igapäev.
Ei timukatelt närust armu palu.
Las tuleb töölistribunaali päev!
(Kiri sõbratarile.)

Proosakirjanduses peegeldus eesti töötava rahva revolutsiooniline võitlustee kõige otsesemalt memuaarides. Tähelepanu pälvivad eeskätt J. Lauristin-Madariku ja P. Keerdo vanglamälestused kodanliku terrori ajajärgust.

Kõige ulatuslikumaks proosateoseks Eesti töölisliikumise ajaloost oli J. Madariku romaan «Vabariik». Teos, mille kirjutamist autor alustas 1936. a. vanglas, jäi lõpetamata kirjaniku hukkumise tõttu Isamaasõjas. 1940. a. avaldas ta romaanist katkendi «Haavakukk». 1941. aastal ilmus «Vabariigi» esimene köide, mis jõudis väga väheste lugejateni, sest peaaegu kogu tiraaž konfiskeeriti fašistlike võimude poolt. Romaani esimene, autori poolt viimistletud osa ja teised säilinud osad said lugejatele kättesaadavaks sõjajärgseil aastail.

«Vabariik» oli esimesi kunstiküpseid proosateoseid, milles eesti rahva minevikku on valgustatud sotsialistliku realismi positsioonidelt.

Enamikus novellidest ja jutustustest kujutatakse sündmusi ja klassivastuolusid kodanlikus Eestis, näidatakse töötava rahva jõudude kasvu, kodanluse poliitilist ja vaimset jõuetust. Neid olukordi käsitleb 1940. a. August Jakobson jutustustes ««Roomlased» ehk Kohtamine sillal» ja «Oskar Tiitus astub üle läve».

Erni Krusteni novell «Noore aedniku päevik» jutustab sellest, kuidas ühiskondliku ebaõigluse tunnetamine surmas inimeses töörõõmu ja töökoha kaotamise oht mürgistas noorte inimeste õnne.

Aadu Hindi sulest ilmus lühijutt «Eriarvamine», milles autor tõi lugeja ette töölislaste troostitu viletsuse ja raskused hariduse omandamisel kodanlikus Eestis. Satiiriliste portreede abil häbimärgistas kirjanik kodanlike seltskonnatuusade silmakirjalikku «heategevust» ja «isamaalikke» ilukõnesid.

Satiirihoope jagasid kodanlikule diktatuurile ka luuletajad August Alle ja Aleksander Antson. Teravaimad nende varem kirjutatud poliitilistest epigrammidest ilmusid alles nõukogude korra ajal. Võimult tõugatud kodanluse esindajate vastu on suunatud ka mitme teise poeedi satiirilised värsid.

Inimeste sotsialistliku teadlikkuse kasvu kujutamine. Eesti rahva elus toimunud sotsialistlike ümberkorralduste ja inimeste sotsialistliku teadlikkuse kasvu realistlikul kujutamisel tegi noor nõukogude eesti kirjandus alles esimesi samme. Ilmus üksikuid novelle, mis käsitlesid uue elu algust külas. Mart Raua jutustuses «Vennad» kirjeldatakse kahe venna erinevat eluteed — äri alal jõukaks saanud vanema venna seljapööramist kehvale kodule ja töötavale rahvale ning noorema venna, ausa külaproletaarlase rasket elu. Kirjanik näitab, kuidas eraomandile rajatud ühiskondlikud suhted laostasid inimesi moraalselt ning viisid vaenulikesse leeridesse ka ühe perekonna liikmeid. Hästi on autor suut-

nud noorema venna kujus edasi anda lihtsa töömehe põhimõtete puhtust ja kindlameelsust uue, nõukoguliku elu aluste kaitsel. Külakehvikute elu ümberkujundamise poeesiat jäädvustas Mart Raud ka luuletusega «Oktoober».

Sotsialistlikku tööd ja inimeste ümberkasvamist käsitles August Jakobson sel perioodil loodud novellides, mis aga trükis ilmusid sõjajärgseil aastail («Kasvutung», «Tuusik»). Kapitalismi igandite vastu inimeste teadvuses astus välja Aira Kaal luuletustega «Virisejale sõbrale», «Idealistile», «Individualist».

Uue käsitluse sai eesti luules töö teema. Luuletajad laulsid nüüd vabast tööst kui sotsialistliku ühiskonna tõusu alusest, elu ja inimest ümberkujundavast jõust (M. Raud «Mai marss», M. Nurme «Käed», R. Parve «Tehases», A. Sang «Laul uuest inimesest», A. Kaal «Naine agulist»). Jaan Kärner oma hoogsates töölauludes («Töölaul», «Kodumaale») ülistas Nõukogude rahvaste sõprust.

Rahvaste sõpruse idee ja Kommunistliku Partei juhtiva osa kajastamine kirjanduses. Rahvaste sõprus, mis eesti kirjanduses saavutas eriti suure kõlajõu Suure Isamaasõja perioodil, tõusis juba 1940/41. a. luules tähtsale kohale.

Juhan Sütiste lõi pikemas luuletuses «Gruusiale» pilte kauge vennasvabariigi heroilisest ajaloost, tema vabadustarmastavast ja andekast rahvast. Sütiste värsid väljendavad õnnetunnet selle üle, et ka noor Eesti NSV on nüüdsest peale rahuarmastavate rahvaste leeris, mille ühtsust sümboliseerib punalipuline Moskva:

> Kuldvillakute maa — nüüd pikka rahusõõmu
> sa mõõdad. Sinu ees Kazbeki särav tipp.
> Su vaimu juhib töö ja uhket elurõõmu
> viib uljalt edasi maa keskel punav lipp.

Kommunistliku Partei poolt läbikäidud kangelaslikule teele pühendas Jaan Kärner luuletuse «Partei ajalugu».

Uut tõi selle teema käsitlusse Nõukogudemaal loomingulist tegevust alustanud kirjanik Felix Kotta. Tema 1940. a. avaldatud luuletuses «Seltsimees Kirov» kasvab üldrahvaliku leina motiiv ühe armastatuma parteitegelase kaotuse puhul Kommunistliku Partei ja töörahva monoliitsuse ning Nõukogude rahvaste vendluse poeetiliseks deklaratsiooniks.

Nõukogude võimu taaskehtestamisel oli suur tähtsus eesti kirjanduse ajaloos. Revolutsiooni võit avas kirjanike ees uued arenemisperspektiivid. Keset elurõõmsaid sotsialistlikke ümberkorraldusi õppisid kirjanikud aktiivset ellusuhtumist. Süvenes arusaamine, et rahvalik kirjandus ei saa piirduda vaid ümbritseva elu kujutamisega, vaid et kirjanik on võitleja, tööinimeste õnne kaasalooja. Sihiteadlikumalt püüdsid kirjanikud nüüd kunstivahenditega esile tuua kodanliku korra hävitamise paratamatust. Ilmus esimesi õnnestunud katseid uue elu ehitajate kujutamisel.

Eriti aktiivselt elas ajaga kaasa luule — sotsialistlike ideaalide eest võitlev, loovale tööle mobiliseeriv poeesia. 1940.—1941. a. saavutused said aluseks sotsialistliku realismi edasisele hoogsale arenemisele eesti kirjanduses Suure Isamaasõja perioodil.

Eesti nõukogude kirjandus Suure Isamaasõja perioodil (1941—1945)

Fašistlik agressioon 1941. a. suvel katkestas rahuliku loova töö sotsialistliku majanduse ja kultuuri rajamisel Eestis. Nõukogude valitsuse ja Kommunistliku Partei üleskutsele vastas kogu nõukogude rahvas kõigi jõudude kiire mobiliseerimisega sotsialistliku kodumaa kaitseks. Üldrahvaliku võitlusega liitusid kõik Nõukogude Eesti kirjanikud, kellele oli kallis oma rahva tulevik. Võidu-usku sisendavate kõnede ja kirjutustega esines J. Lauristin-Madarik, kes sõja puhkemisel määrati Eesti NSV Vabariikliku Kaitsekomitee liikmeks. Kirjanik-revolutsionäär, kes kogu oma elu oli pühendanud rahva teenimisele, langes Tallinna kaitsmisel. Sõja alguspäevil ilmus Enn Kippeli (hukkus Leningradis blokaaditalvel) sulest kirjutusi kodumaa kaitsjate lahinguvaprusest ning eesti ja vene rahva ajaloolisest võitlusliidust. Hävituspataljonide ja töölispolkude ridades võtsid kaitselahingutest Nõukogude Eesti pinnal osa J. Sütiste, M. Raud, E. Männik. Oma lahinguluules ja rindekorrespondentsis kajastasid eesti kirjanikud esimesi raskeid kokkupõrkeid fašistlike vägedega. Kirglike patriootiliste artiklite ja sõnavõttudega astusid välja kõik rahvale ustavad kirjanikud. 23. augustil 1941. a. pöördus Aadu Hint ajalehe «Kommunist» kaudu avaliku kirjaga NSVL Kirjanike Liidu sekretäri A. Fadejevi poole, kinnitades, et eesti kirjanikud süvendavad Nõukogude rahvaste sõprust kui võidu tähtsaimat tagatist. Kõrvuti eestlastega võtsid Tallinna kangelaslikust kaitsmisest teiste hulgas osa ka vene kirjanikud Vsevolod Višnevski, Leonid Sobolev jt., kelle rinde-olukirjeldusi avaldati eesti ajakirjanduses.

Uue, enneolematu jõuga kõlas luuletajate poeetilistest võitlussekutsetest, fašismivastastest läkitustest ja värssidest nõukogude patriotismi idee. J. Kärneri, M. Raua, J. Barbaruse, J. Semperi jt. publitsistlik lüürika meenutas eesti rahvale tema põlisvaenlasi — saksa vallutajaid-rõhujaid, äratas viha fašismi vastu. See luule hoiatas surmaohu eest, mis ähvardas eesti töötava rahva poolt alles hiljuti kättevõidetud õigust vabale loovale tööle. Neist värssidest kõlas usk kommunistlike ideede ja Kommunistliku Partei kõikevõitvasse jõusse. *Ei ükski võim meid suuda murda, / kui tegutseb Partei*, kirjutas J. Barbarus Isamaasõja esimestel päevadel (luuletus «Partei»).

Nõukogude Eesti ajutise okupeerimise tõttu fašistlike vägede poolt langes hulk demokraatlikke kirjanikke fašistliku terrori ohvriks. Koonduslaagris hukkus andekas draamakirjanik-publitsist Evald Tammlaan. Tallinnas lasti maha Johannes Ruven. Gestaapo vangla õõnestas Aleksander Antsoni tervise. Samasugune ränk saatus tabas eesti töölisklassi ajalooliste võitude parimat laulikut — Juhan Sütistet.

Saksa fašistid ja nende eestlastest käsilased püüdsid eesti kirjandust muuta okupantide tööriistaks. See läks neil korda osaliselt — mõned üksikud, varem kodanlust truult teeninud kirjanikud asusid põlisvaenlast teenima. Hoolimata survest ning tsensuurist, ilmus sel ajal trükis selliseid teoseid, millel on püsiv väärtus. Nende hulka kuuluvad G. Suitsu sõjavastased luuletused «Tulekires öö», «Kõigest ilma», «Üle rusu» (ilmunud ajakirjades), A. Mälgu realistlik rannaromaan «Hea sadam» (1942),

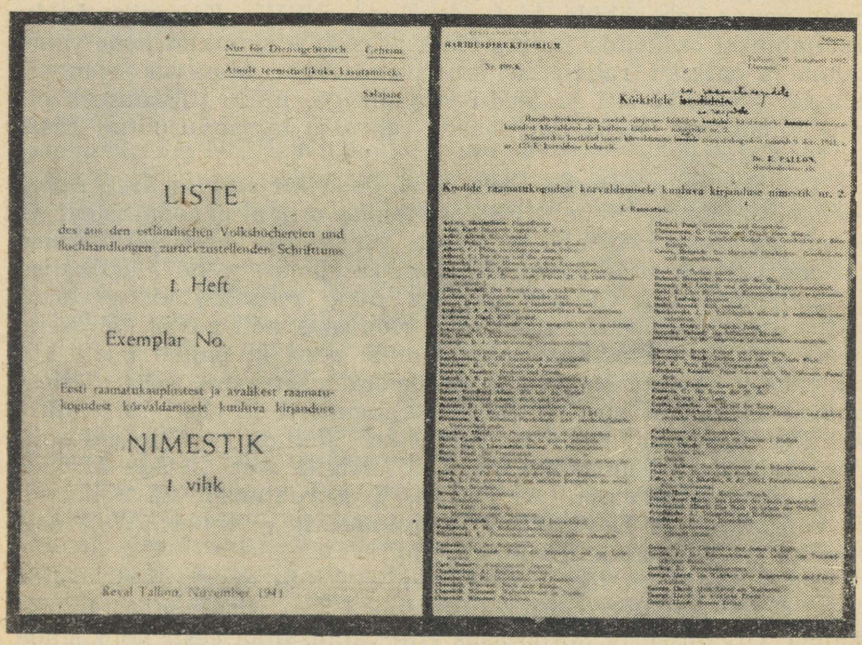
LISTE

des aus den estländischen Volksbüchereien und Buchhandlungen zurückzustellenden Schrifttums

I. Heft

Exemplar No.

Eesti raamatukauplustest ja avalikest raamatukogudest kõrvaldamisele kuuluva kirjanduse

NIMESTIK

I. vihik

Reval Tallinn, November 1941

Eesti kodanlikud natsionalistid eesti kirjandust hävitamas. Nende nimekirjade alusel määrati kõrvaldamisele ja hävitamisele (peale nõukogude vene ja maailmakirjanduse teoste) k õ i k A. Alle, A. Antsoni, J. Barbaruse, E. Hiire, A. Jakobsoni, M. Jürna, E. Kippeli, J. Kärneri, H. Pöögelmanni, M. Raua, J. Ruveni, J. Semperi, E. Tammlaane teosed ning osa R. Sirge loomingust.

K. Ristikivi kriitilise realismi traditsioone jätkav romaan «Rohtaed» (1942), B. Alveri poeemid ja luuletused («Leib», «Vabadik» jt., ilmunud koguteostes) ning osa M. Underi värsse kogust «Mureliku suuga» (1942).

Eesti kirjanike tegevus Suure Isamaasõja aastail Nõukogude vennasvabariikides. Eesti nõukogude kirjandust arendasid Isamaasõja aastail edasi kirjanikud, kes võitlesid Nõukogude armees või olid evakueerunud Nõukogude Liidu tagalasse. Raskele sõjaolukorrale vaatamata võtsid Kommunistlik Partei ja Nõukogude valitsus tarvitusele kõik abinõud noore liiduvabariigi kirjandusliku kaadri säilitamiseks ja koondamiseks. Vajalike töötingimuste loomiseks kunsti ja kirjanduse alal organiseeriti Eesti NSV riiklikud kunstiansamblid Jaroslavlis, korraldati eestikeelse ajakirjanduse ja raadio regulaarne tegevus Leningradis ja Moskvas.

Vahetu osavõtt Nõukogude vennasvabariikide elust ja tööst, elav kokkupuude sotsialismimaa inimestega, kaasaelamine Suure Isamaasõja ajaloolistele heitlustele oli neil aastail eesti kirjanike sügava ideelise ja loomingulise ümberkujunemise aluseks. Isamaasõja periood viis eesti kirjanikke vahetusse kontakti ka mitmete vennasvabariikide kirjanduseluga. NSVL Kirjanike Liidu Tšeljabinski osakonna juures töötasid eesti kirjanikud koos vene, tatari ja baškiiri rahvusest ametivendadega. Moskvas arendati tihedat koostööd läti ja leedu kirjanikega, mille tulemuseks oli rida ühisüritusi, nagu Baltimaade rahvaste kirjandusõhtud 1942. ja 1943. aastal.

Tähtsat osa sõjaaegse eesti nõukogude kirjanduse arenemises etendas õppimine Vene NFSV kirjanike organisatsioonilistest ja loomingulistest kogemustest. Eesti kirjanduse ideelis-kunstilise taseme tõusule aitas kaasa sügavam tutvumine vene klassikalise ja nõukogude kirjanduse teostega ning sotsialistliku realismi aktuaalsete probleemidega. Seda soodustas neil aastail nii vene keele oskuse ulatuslikum omandamine eesti kirjanike poolt kui ka vahetu osavõtt Moskva kirjanikeorganisatsiooni tööst. Sellest andsid tunnistust eesti kirjanike esinemised ja eesti kirjanduskriitika, kus üha rohkem valgustati üleliidulise kirjanduselu päevaküsimusi. Isamaasõja perioodil tõlgiti eesti keelde M. Solohhovi, N. Tihhonovi, A. Tolstoi, I. Ehrenburgi, L. Sobolevi, B. Gorbatovi, V. Kaverini, V. Koževnikovi, V. Inberi, W. Wasilewska jt. nõukogude kirjanike töid.

1942. aastal muudeti EN Kirjanike Liidu organiseeriv toimkond organiseerivaks bürooks eesotsas J. Barbaruse ja A. Jakobsoniga. Organiseeriv büroo asus ette valmistama eesti nõukogude kirjanike I konverentsi, mis leidis aset Moskvas 1943. a. oktoobris. Konverents (kongressi õigustes) tegi kokkuvõtteid eesti kirjanduse olukorrast ja ülesannetest, kinnitas Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu põhikirja ja valis EN Kirjanike Liidu juhatuse (J. Barbarus, A. Jakobson, J. Kärner, J. Semper, O. Urgart).

Eesti nõukogude kirjanike esimesel konverentsil Moskvas 1943. a.

Vastuvõtmine NSVL Kirjanike Liidu liikmeks tähistas eesti nõukogude kirjanike organisatsiooni esimese ettevalmistava faasi lõpuleviimist. Konverentsi tulemuseks oli eesti kirjanike veelgi tihedam liitumine üleliidulise kirjanike perega.

Suure Isamaasõja perioodil moodustasid eesti nõukogude kirjanduse lugejaskonna Nõukogude armee eesti rahvuslike väekoondiste võitlejad, vennasvabariikidesse evakueerunud eestlased ja osalt ka okupeeritud Eesti elanikud. Venekeelsete tõlgete kaudu jõudsid eesti kirjanike teosed neil aastail esmakordselt ulatuslikumalt teiste Nõukogude rahvaste lugemislauale.

Peale tagala- ja rindeajalehtede avaldasid eesti nõukogude kirjanikud oma töid eestikeelsetes koguteostes «Võit jääb meile», «Võitluse radadel», «Sinu eest, isamaa», «Nõukogude Eesti eest» ja eesti kirjanduse almanahhis «Sõjasarv» (I—VI). Moskvas ja Leningradis trükiti Isamaasõja ajal eri raamatutena hulk eesti kirjanike luuletus- ja novellikogusid, näidendeid ja brošüüre. Osa neis avaldatud töödest ilmus venekeelses tõlkes kirjanduslikes ajakirjades ja koguteostes «Nõukogude Baltimaade eest» ning «Eestlaste maal».

Eesti kultuurielu omapäraks Nõukogude tagalas oli eri kunstialade loovate jõudude kooselu üksikutes keskustes (Tšeljabinsk, Jaroslavl, Moskva, Leningrad), mis lõi eriti tiheda koostöö kirjanike, heliloojate ja muusikakollektiivide vahel. Ei möödunud ühtki tähtsamat Isamaasõja sündmust või eesti rahva ajalooliste

võitluste daatumit, mida eesti kirjanikud ja kunstnikud poleks tähistanud ühisürituste või esinemistega otseselt rahva ees, ajakirjanduses, raadios ja lendlehtedes.

Isamaasõja aastad märgivad eesti nõukogude kirjanike loomingulise aktiivsuse ja viljakuse silmapaistvat tõusu. Sellest annavad tunnistust nende sõjaaegsed raamatud, mis anti välja Leningradis ja Moskvas või taasvabastatud Tallinnas. Esimeste hulka kuuluvad Jaan Kärneri luulevihikud «Kodumaa käsk» ja «Viha, ainult viha», Johannes Barbaruse «Relvastatud värsid», Johannes Semperi «Ei vaikida saa», Mart Raua «Sõjasõna», August Alle «Epigramme», Erni Hiire «Võidule», August Jakobsoni novellikogud «Tules ja veres» ning «Hiiglaste tee», Paul Keerdo novelliraamat «Tasuja», Paul Rummo näidend «Pruun katk». Palju võitlusaastail sündinud loomingust ilmus eri raamatuna Eestis pärast okupantide väljakihutamist: Johannes Barbaruse «Rindeteedel», Mart Raua «Uued sillad», Debora Vaarandi «Põleva laotuse all», Ralf Parve «Sõduri südamest», Aira Kaalu «Ma ei anna relva käest», Minni Nurme «Sünnimuld», Paul Rummo «Võitlev kodumaa», Juhan Smuuli «Karm noorus», Eduard Männiku «Südamete proov», Aadu Hindi «Metshaned».

Suur Isamaasõda asetas kogu nõukogude kirjanduse ette tähtsaima ülesandena kõigi Nõukogude rahvaste ideelise mobiliseerimise sotsialistliku kodumaa kaitseks. Ka eesti nõukogude kirjanduses sai patriotismi-idee kõikide kirjanike loomingu ühendajaks.

Nõukogude inimeste kangelaslik võitlus, nende kasvamine ja karastumine Suure Isamaasõja katsumustes kujunes selle ajajärgu eesti nõukogude kirjanduse keskseks teemaks.

Kõige erksamalt ja mitmekülgsemalt kajastas kaasaega **luule.** Eesti nõukogude luules peegeldusid Isamaasõja kõik tähtsamad etapid ja võitluslõigud. Isamaasõja rinnetel ja vennasvabariikides loomingulist tööd jätkanud eesti poeedid õppisid järjest suurema sihikindlusega käsitsema luulerelva mitmesuguseid liike: lüürilist ja satiirilist lühiluuletust, poeemi ja ballaadi, laulu ja libretot.

Sügava arusaamisega luuletaja osast ühiskonnas kirjutas J. Kärner luuletuses «Veendumus»:

> Me elu kuulub rahvale, ja rahva valus
> me oma valu kaob kui tuules uduriib.
> Kuid rahva vabaduses on me õnne alus,
> ja armastus ta vastu võitlusse meid viib.

Esimesel sõjapäeval loodud luuletuses «Aeg on saabund» kutsus J. Barbarus luuletajaid minema koos rahvaga võitlusse fašistlike anastajate vastu, uue maailma eest:

> ... nüüd on rauda vaja salmiks,
> võitluse- ja võiduiha,
> vaprust, julgust, vastupanu!

Suure Isamaasõja ajal ilmunud eesti nõukogude kirjandust.

Mobiliseerivaid värsse, poeetilisi üleskutseid avaldas M. Raud:

Relvile, rahvas! Relvile, lippude alla!
Ohvrid ei kohuta. Võidame. Surma eest surm!
Eneste verega tõrjume orjusehalla,
kuni on vabad me linnad, vaba viimne kui nurm.

Isamaasõja ulatuslike rinnete võitluspinget andsid edasi paljude luuletajate teosed. Seda tajume M. Raua luuletustes «Külmad ahjud», «Ukraina kevad», «Sõjamaa», «Viimne maja», «Ema laul», milles kajastus Nõukogude armee rünnakuhoog ja rahva mehisus, kes tõi sõjatules kõrbeks muudetud tandritele taas elu.

Võidukindlat ja murdumatut rahvast-kangelast jäädvustas Jaan Kärner oma luuletustes ja poeemides. Nõukogude inimeste ülevast kodumaa-armastusest, vaprusest ja surmapõlgusest jutustab luuletus «S a n g a r l u s».

On päikese iga sel rahval
ja päikese hiilgus ta aul,

kirjutas luuletaja.

Kodumaa kaitsja tõuseb Isamaasõja-aegses eesti poeesias lugeja ette nii lüürikas, autori mõtete ja elamuste kaudu kui ka eepilise luule kangelaste näol. Lühieepikas lõi nõukogude võitlejate eredaid kujusid M. Raud. Luuletus «Kiri» jutustab rindevõitlejast, kellele sõnum armastatud inimeselt lisas sisemist jõudu kangelasteoks. Rahvatasujate mehiseid kujusid leiame ka M. Raua partisanilauludest. Kevadise looduse pehmed toonid luuletuses «P a r t i s a n i d II» moodustavad terava kontrasti partisanisalga karmile lahinguolukorrale. Luuletus rõhutab nõukogude inimeste teraskindlat valmisolekut viia raske võitlus lõpuni:

Jääb murdmatuks kindluseks iga mees
meie surmakartmatus peres —
me viimne liin on me eneste sees,
meie eneste elus ja veres.

Nõukogude armee võitlejatest ja partisanidest jutustas M. Raud ka ballaadivormis. Ballaad «O r e s t A u l» vestab rannamehest seersant Aulist, kelle mehisus avaldub mitte ainult vaenlase tuleliini läbimurdmisel, vaid ka siis, kui ta hospidalis sõjainvaliidina oma tulevikule mõtleb:

Siis ta jälle lükkab oma paadi vete kanda...
mõtleb mees ja silmad nagu soojeneksid naerule.
Jalg ei kanna. Kepi najal tuleb minna randa.
Aga käed on alles — terved mõlemale aerule.

Rahva tõrksa ja uhke vaimu kehastajaks on hallipäine Rein Tarvas, kelle hukkamise eest tasuvad fašistlikele vallutajatele teised talupojad (ballaad «Rein Tarvas»). Ballaadis «Partisan Tammemets» kujutab kirjanik vaenlasest sissepiiratud partisanirühma pääsmist partisani ennastohverdava tegutsemise läbi, kes

kattis seltsimeeste taganemist, hävitades viimse granaadi abil koos enesega jõugu fašiste. Neis luuletustes ja ballaadides avanevad nõukogude võitleja üllad omadused dramaatiliste lahinguolukordade, kangelasteo momendil.

Eepilises luules oli ka katseid kujutada kangelase karakteri arenemist, näidata tema tegutsemise sügavamaid ajendeid. Seda laadi katsetuste hulka Isamaasõja perioodil kuulub Juhan Smuuli esimene poeem «P o o t s m a n».

Poeemi peategelaseks on meremees, kes kodanliku diktatuuri aastail koges töötaoleku kibedust. Juunipäevad tõid pootsmani ellu igatsetud töö ja tõe. Ning alanud sõjapalangus näeme poeemi kangelast juba Tallinna barrikaadidel, linna viimsete kaitsjate hulgas. Peatükis «Sõdur» on ilmekalt edasi antud Uraalis võitluseks valmistuvate Eesti väeosade tegutsemispinget: *Päeval nii vähe, nii vähe jääb enda jaoks mõtteid. / Tunned, et oled vaid osake Võiduarmeest.* Oma kangelase välise portree joonistas luuletaja värssides, mis jutustavad sõjameeste rindelemineku kust:

> Autoprožektor eest heledalt valgustab rivi,
> pootsmani nägu näen hetke — tumm, soonine, karm.
> Raudne, kui oleks see meisliga raiutud kivvi,
> sõdurinägu, kust peegeldub julgus ja tarm.

Vähem õnnestunult on noore luuletaja poeemis kujutatud otsest sõjategevust. Ka siin on peategelase iseloomustuseks leitud häid, sooje ridu, mis teevad ta inimlikult lähedaseks. Näeme pootsmanit lahingutevahelisel vaiksel minutil rõõmsat, naljakat «madrusejuttu» vestmas — *Samuti habetund, lahjunud, määrdunud kui teised, / mehine, nagu neid miljoneid vorminud front.*

Pilte sõjatandritest ja rindeolustikust lõid ka Ralf Parve ja Paul Rummo.

R. Parve luuletustes «Õhtu kaevikus», «Emale», «Miinipildurite laul» on tunda karmi sõja argipäeva ja võiduveendumust. Paul Rummol on lihtsaid, südamlikke luuletusi tagasihoidliku võitleja rännakuist ja mõtetest. Talle kuulub ka esimene rindevõitlusi kujutav poeem eesti nõukogude kirjanduses — «Maa verre kastus. (Lehti ühe võitleja päevikust)».

Eesti nõukogude **proosakirjanduses** kujutas üldrahvalikku sõda neil aastail kõige ulatuslikumalt August Jakobson. Oma novellides valgustab ta sõja ja okupatsiooni sündmusi Nõukogude Eestis, näidates vaenlase moraalset palet kogu selle julmuses ja ebainimlikkuses. Jakobson näitab, kuidas karm tegelikkus ise kasvatas võitlejaid. Raske, pealesunnitud sõja tingimustes muutusid rahuarmastavad nõukogude inimesed aktiivseteks sõjameesteks nii rindel kui ka vaenlase tagalas. Novell «Ü k s j u u l i p ä e v» jutustab hävituspataljoni võitlejate sattumisest fašistide dessandi kätte. Jutustus on ehitatud teravale kontrastile. Noormees, kes just sel päeval oli tahtnud kõnelda armastatud tütarlapsele oma

tundeist, peab nägema neiu ja seltsimeeste tapmist sissetungijate poolt. Okupantide poolt pilkeks alles jäetud elu tõotab ta pühendada võitlusele vallutajate vastu. Veelgi jõulisemalt kujutas Jakobson elluastuva nooruki unistuste traagilist kokkupõrget sõja julma tegelikkusega jutustuses «Esimene armastus». Luureüksuse noor võitleja kiindub kogu südamega tütarlapsesse, kellega teda kokku viisid ülesanded vaenlase tagalas. Vapra tüdruku, kommunistliku noore hukkamine tabab noormeest talumatult valusa löögina. Kannatused vormivad Kristjan Lukust teraskindla võitleja. Tema vägilasekuju tõuseb lugeja ette rahva võitlustahte ja hingejõu kehastusena. Novellis «Väike kangelane» innustab julge poisi tegutsemist partisanirühmale andmete hankimisel kirglik soov olla oma hukkunud isa — partisani vääriline. Piinamisedki ei suuda noort patriooti reetmisele sundida. Fašistide metsikusi näitas Jakobson ka novellis «Hiiglase tee» (hilisema pealkirjaga «Tuleviku nimel»), mis jutustab haavatuid ja lapsi evakueerivate laevade pommitamisest. Üheaegselt kujutas kirjanik seekordki inimlikku üllameelsust — võitluses invaliidiks jäänud mees loovutab oma koha päästepaadis lastele ja hukkub vabatahtlikult.

Mõnedes Jakobsoni jutustustes näeme, kuidas Suure Isamaasõja puhastustules ajasid ennast seesmiselt sirgu inimesed, kes eelnenud elus olid teinud tõsiseid eksisamme. Nii võidab «Lunastuses» lahinguvapruse läbi endiste võitluskaaslaste usalduse tagasi inimene, kellel revolutsioonilises võitluses polnud jätkunud jõudu lõpuni vastu pidada.

Sündmuste eest rettu pugenud talupoja seesmist ümbersündi näeme novellis «Ärkamine». Algul püüab Ants Kasemaa veenda iseennast ja oma koduseid selles, et «praegusel ajal jääb seisma ainult see, kes oskab hea olla... üksipäinis enda eest», ning keeldub seetõttu oma talus pelgupaika andmast taganevatele nõukogude aktivistidele. Ent asjata katsub Ants Kasemaa jääda kõrvalseisjaks, meheks «mitte kummaltki kaldalt». Fašistide ja nende käsilaste verine arveteõiendamine kehvikute-uusmaasaajate ja teiste nõukogude inimestega äratab tema ausas töömehesüdames raevu ja häbi. Kasemaa saab aru, et toimuvas suures võitluses passiivseks pealtvaatajaks jääda on ausal inimesel võimatu. Võla oma rahva ja südametunnistuse ees lunastab ta julge tegutsemisega — fašistide poolt hukkamisele määratud nõukogude inimeste vabastamisega.

Okupatsiooniolusid kujutavais lühijuttudes viib sündmuste käik tegelased enamasti ühinemisele partisaniliikumisega. Üleelatud terroriaktid tekitavad neis järsu sisemise murrangu, avavad nende silmad passiivse kannatamise ohtlikkuse suhtes. Erinevaid teid pidi jõuavad nad veendumusele aktiivse vastupanu vajalikkuses.

Aadu Hint visandab jutustuses «Vennad» kehvast kaluri-

perest võrsunud vendade erineva käekäigu kodanlikus Eestis. Üks neist saab äritsemisega haljale oksale, ent enne nõukogude võimu taaskehtestamist siirdub ärevate aegade kartusel koos baltisakslastega Saksamaale. Teisest vennast, ausast kalurist, sai rannaküla nõukoguliku ümberkujundamise aastal uue korra aktivist. Sõja puhkemisel astub ta kõhklemata hävituspataljoni ridadesse. Jäänud haavatuna vallutatud territooriumile, jagab ta leiba kahe saatusekaaslasega — Nõukogude Eesti kaitsmisest osavõtnud vene ja usbeki rahvusest nõukogude võitlejaga. Nendega koos seisab ta silm silma vastu okupantide välikohtuga, kus ühena kohtunikest istub tema Saksamaalt naasnud vend. Jutustuse ideeline tuum avaneb ülekuulamise stseenis.

«See punane seletab, et metsmees ja venelane on ta «vennad»,» ütles von Lingen kaasistujaile. «Palju sul neid «vendi» on?»

Vangide käed olid seotud selja taha. Jaan tundis läbi riiete oma küünarnukiga Aladini laiu kõhnu ribisid. Ta toetus tihedamini vastu seltsimeest, ajas ennast uuesti sirgu ja ütles tasa:

«Mitusada miljonit.»

Nõukogude sõdurite, rindevõitlejate kangelaslikkusest kirjutas Eduard Männik. Tema jutustusi iseloomustab rindemiljöö konkreetse kujutamise oskus. E. Männik ei anna oma kangelaste igakülgset karakteristikat, nende omadused avanevad vahetult tegutsemises, võitluses. Mõnedes novellides ei olegi peategelast, kangelaseks on neis kogu kollektiiv. Nii on kirjanik novellis «K u u e s p e a l e t u n g» pearõhu asetanud ühe roodu kui monoliitse võitlusühiku kujutamisele. Autor loob meeldejäävaid võitlejakujusid — siin on noor roodukomandör, endine metallitehase valaja leitnant Kaivas, tema vapper ja külmavereline vend, kuulipildur Peeter Kaivas, punaväelane Niklus, kes suure tahtepingutusega ületab hirmutunde esimestes lahingutes ja kangelasena sureb, pisut lihtsameelne Sorksepp, kes rindeteedelt korjab mutreid ja metallriistu, sest «pärast sõda tuleb kõike jälle tarvis», elurõõmus postivedaja Mikk, punaväelane Matt, kes haavatuna keeldub rindelõigust lahkumast. Siin on palju erinevaid inimesi, keda ühine kodumaa-armastus, ühine viha fašismi vastu liidab seltsimehelikuks võitluskollektiiviks.

Vahetult teenis vaenlase ideelist purustamist s a t i i r i r e l v. Omapärase teosena väärib esiletõstmist Johannes Barbaruse satiiriline poeem «Peata ratsanik», milles on loodud fašisti groteskne kuju kogu ta saagiahnuses ja nürimeelsuses. See on lugu hitlerlasest, kelle «füürer» on «vabastanud» südametunnistusest ja vajadusest mõelda. Riisudes ja tappes kihutab gestaapolane Kaukaasiasse imesõrmust otsima, mille abil rahuldada maailmavallutusiha:

«Meid ootaks õnn, suur kuulsus, au ja rikkus,
me võidaksime sõja, saaksime maailma
kui lõngakera aarialaste saagiks,
et iga laiuskraad ja meridiaani pikkus

saaks tunda meie järelvalvet — silma,
ekvaatorit me svastika et haagiks,
ja oleksid siis kõik maailmarahvad
kui vähid, mida püüdmas saksa kahvad.»

Nõukogude sõjamehe mõõga all kaotab maailmavallutaja pea, mida tal elus ei olnud kunagi vaja, ent stepis traavib veel kaua peata kummitus, kelles elab edasi võimu- ja saagihimu.

Löövaid satiirilisi lühiluuletusi ning epigramme saksa ja eesti hitlerlaste kohta kirjutasid A. Alle, A. Kaal jt. Tabavalt naeruvääristas okupantide katseid kujutada end «päästjatena» J. Semper luuletuses «Pidu katku ajal», näidates eesti rahva vastupanu fašistliku propaganda taotlustele, *et läheks su süda kui laut ja ait / ükskordki päästjale lahti.*

Suure Isamaasõja aegne almanahh «Sõjasarv», kus ilmus arvukalt novelle, luulet ja artikleid.

Arvukates luuletustes, mis olid pühendatud Eestile, väljendus valu saksa okupantide ikke all vaevleva rahva pärast, igatsus omaste järele, mälestused õnnelikust loovast tööst enne fašistlikku kallaletungi.

Populaarseks sai lüüriline lühiluuletus *lä k i t u s e* vormis lähedastele inimestele okupeeritud Eestis — julgustavad, võidusikku sisendavad värsid (R. Parve «Emale», «Koduseile», J. Semper «Poja laul», «Murumunale») või kirja vormis teisel pool rinnet viibivailt omakseilt nõukogude võitlejale (J. Barbarus «Kiri okupeeritud Eestist», J. Semper «Ema laul»). Sagedased on luuletajate pöördumised kogu rahva poole poeetiliste lendlehtedega, üleskutsetega aktiivsele vastupanule (M. Raud «Eestile», J. Barbarus «Nüüd ärka, Eesti!», «Läkitus»).

Võitlusse laste eest, kelle fašistlikud okupandid olid ilma jätnud helgetest noorusaastatest, kutsusid J. Kärneri luuletused «Kodulinnale mõeldes», «Kaskede lehtides», «Tütarlaps vangipõlves», J. Semperi «Sirgukesele», J. Smuuli esikvärsid «Noorimale õele».

Kunstiliselt silmapaistvateks olid mõtted ja mälestused sünnimaast. Need ei olnud passiivselt meelisklevad värsid, vaid aktiivse unistuse ja tegutsemistahtega kaasahaarav võitlusluule. Poeetiliste detailide, pildirikkuse ja üldistava mõtte poolest on üheks väljapaistvamaks luuletuseks J. Kärneri «*M e i e j õ u d*»:

Meie jõud on me kodumaa mulla,
kodumaastiku põline jõud:
viljapõllud, mis päikesekullas,
vihmapilvede vaikne sõud.

Meie jõud on me minevik, mida
keegi meilt ära võtta ei saa:
esiisade sangarlik rida,
Jüriöö tuled ja Tasuja.

Meie jõud on me taevavõlvi
sära, sügav ja sinine,
läbi kasvava lapsepõlve
karmid talved ja koolitee;

elust paremast «maailmas» kuuldus,
kaugusest helisev linnatorn,
soojas suveöös armsama suudlus,
esimene, arglik ja õrn.

Meie jõud on me rõõmus ja raske
iahtisaamine sulaseteest:
kevad, mis lauluga tuli kaske,
suvi, mis lõhnas ristikumeest;

kollased sügiselehed vahtras,
loojuva päikese kurblik läik, —
sõjad Pühajärvel ja Mahtras,
Anija meeste Tallinnas-käik.

Meie jõud on me mõte, mis virgus
surve alt kiuste, et keelas tsaar,
vaim, mis katusekambreis sirgus,
idas helenev taevakaar;

punaste aastate leekiv kuma
mõisate kohal, hele ja sünk,
üle talvise ääretuma
lume nääriöö pilverünk.

Meie jõud on me Tartu ja Tallinn —
palju valgust, õisi ja vett, —
lodjad Emajõe udus hallis,
mere poolt Toompea siluett;

meri ise, täis kalu ja tuuli,
Tahkunas sügistormide riid, —
neljakümnenda aasta juuli,
punalippude lehviv siid.

Meie jõud on me naised ja lapsed,
kodumajja kes maha meist jäid,
vennad, kelle mõrvarid tapsid,
õed, kes ootavad tasujaid.

Meie jõud on kõik, mida annab
koduarmastus, ülev ja karm,
mis meid kodu eest võitlusse kannab:
meie elu, veri ja tarm.

Ajaloolise võitluse temaatika Suure Isamaasõja ülesannete teenistuses. Isamaasõja pingeliste heitluste ajal täitus 600 aastat eesti talurahva ühest suuremast väljaastumisest saksa mõisnike vastu — 1343. a. Jüriöö ülestõusust. Selle ajaloolise daatumi tähistamiseks lõid eesti nõukogude kirjanikud, kunstnikud ja heliloojad sügavalt patriootilisi teoseid.

Jüriöö ülestõusu aastapäevaks ilmus Moskvas 1943. aastal eesti kirjanduse almanahhi «Sõjasarv» esimene number. Koguteose ideeliseks teljeks oli mineviku vabaduspüüete kujutamine.

Läinud sajandite orjusevastase võitluse seost tänapäevaga rõhutasid eesti luuletajad juubeliväljaandes ka värssidega Isamaasõja lahingutest, Stalingradist, sõjakevadest Ukrainas. Talurahva-ülestõusudest jutustav luule on žanriliselt mitmekesine: siit leiame Paul Rummo libreto esimesele Nõukogude Eesti ooperile (E. Kapi «Tasuleegid»), Mart Raua kantaadi «Jüriöö tuled», Debora Vaarandi ballaadi «Lugu Vessest», Jaan Kärneri ballaadid «Pöide kättemaks» ja «Kaarnamäe ballaad», samuti lüürilis-publitsistlikke luuletusi Aira Kaalult, Erni Hiirelt, Ralf Parvelt ja teistelt. Mõned luuletajad käsitlesid ajaloolist temaatikat poeemi vormis.

Jaan Kärneri poeem «Jüriöö tuled» ja Johannes Barbaruse poeem «Jüriöö» on kantud püüdest rakendada ajaloolise võitluse teema nõukogude rahva fašismivastase võitluse teenistusse. Hinnatav on neis poeemides ka eesti ja vene rahva põliste sõbralike suhete ja sõjalise liidu näitamine. Mõlema poeemi süžee aluseks on ajalookroonikate jutustus Põhja-Eesti talupoegade ulatuslikust vastuhakust, mis algas märgutuledega mõisate põletamiseks jüriööl, talurahva vägede sõjateekonnast Tallinna alla ja linnuse piiramisest, eestlaste maleva saadikute reetlikust tapmisest Paide ordumeistri lossis ja otsustavast lahingust, mis lõppes talupoegade vägede purustamisega ja ülestõusu verise mahasurumisega. Need ühesugusele süžeele ehitatud poeemid on kunstilise kujutamise vahenditelt erinevad.

J. Kärneri poeem «Jüriöö tuled» on kirjutatud värsskroonika laadis. Ajalooline ainestik on siin ühendatud legendaarse kangelasega Eduard Bornhöhe jutustusest «Tasuja». Tasuja kuju korduv taasloomine Isamaasõja-aegses eesti luules ja proosas väljendas eesti nõukogude kirjanduse elavat seost eesti kirjandusklassika võitlustraditsioonidega. Ajaloolisest tõest juhindudes arendas Kärner Tasuja kirjanduslikku kuju edasi. Tasuja nõuandel saadab eestlaste malev saadikud Pihkvasse venelastelt abi kutsuma võitluseks orduvägede vastu; poeemi lõpul hüüab surmavalt haavatud Tasuja eestlaste taganevatele vägedele:

«Me rahvas iial elu paremat ei saa,
kui saksa iket oma turjalt ta ei heida.
Sest minge ida poole, kus on Venemaa,
sealt katsuge me vabaduse sõpru leida.»

Eesti ja vene rahva ajaloolise sõpruse ideed väljendab ka Barbaruse poeem «Jüriöö», kus piiramisest väljamurdnud eestlaste väeriismed suunduvad Pihkva poole:

> ... seadkem samm, kust tõuseb agu,
> toogem Eestile sealt priiust!

Selle idee väljendamises toetus Barbarus eesti demokraatliku kirjanduse traditsioonidele. Poeemis on kasutatud «Kalevipoja» ja eesti rahvaluule kujundus- ja stiilivõtteid — eepilisi lahingupilte ja olustikukirjeldusi, rahvaluulele iseloomulikke rütme, metafoore, alliteratsiooni. Nagu eeposes, nii on ka poeemis eri peatükkides antud lüürilised looduspildid seotud kangelaste meeleolu ja ootustega. Eeposlik on tegelaste individualiseerimine üksikute püsivate epiteetide abil — *mehine* ja *mõtlik* Muru, *meelekindel* Meelesk, *kaval* Mõigu jms., nende iseloomustamine peamiselt nende tegutsemise kaudu keset lahingumöllu, dramaatilisi sündmusi.

Poeemi epiloog kõneleb eesti rahva ajaloo pöördelistest momentidest — hilisematest ülestõusudest, 1905. a. sündmustest, Oktoobrirevolutsioonist, sidudes nii orjastatud rahva ülestõusu teema vahetult võitlussekutsega nõukogude võimu eest Suures Isamaasõjas.

Proosa alal väärivad märkimist A. Hindi ajaloolised jutustused saarlaste vastuhakust saksa piiskopivõimule («Pöidet piiramas», «Kintsu-Simmu», «Metshaned»), mis on kirjutatud romantilises laadis. Tänu haaravale sündmustikule, eredalt joonistatud tegelaskujudele on need teosed muutunud populaarseks noorsookirjanduseks.

Rahvaste sõprus — Isamaasõja-aegse eesti nõukogude kirjanduse tähtsamaid teemasid. Nõukogude rahvaste lahingusõprusest fašismivastases sõjas kirjutas õnnestunud luuletusi M. Raud. Luuletuses «Eesti tervitus», mis on pühendatud Balti mere ja Leningradi rinde kangelastele, pöördus luuletaja soojade sõnadega vene rahva poole, meenutades ta *ustavat ning vabastavat vendlust* nii rahuajal kui ka Suures Isamaasõjas, milles vene rahval oli juhtiv osa.

Eesti ja vene rahva sõprusest lõid teoseid omakorda ka vene luuletajad. Selliseid on A. Tarassenkovi luuletus «Sõjapäevikust. (Tallinna värsid)», kus südamlikud pildid Tallinna muinasjutulistest tornidest, mereäärsetest parkidest, tuviparvedest ja lilledest toovad eredamalt esile Balti mere laevastiku madruste kangelaslikkuse allika — rahvaste vendluse, internatsionalismi idee.

Siirast imetlusest ja austusest vene rahva sõjalise vapruse, tema revolutsiooniliste traditsioonide vastu kõnelesid eesti luuletajate teosed, mis on pühendatud kangelaslinnadele. Neis teostes väljendasid eesti kirjanikud oma armastust vene klassikalise

kultuuripärandi vastu, ülistades Puškini surematut kuju, lauldes Moskva kunstitemplitest, kus *on ammu kuulsalt särand / maailma loova vaimu parim pärand, / tõe, ilu otsimiste igavene tee* (M. Raud, «Õhtused saalid»). Venemaa looduse ilust luuletasid J. Kärner ja D. Vaarandi.

Nõukogude Ukraina, «suure laulude ja rikkuste Ukraina» kui südi võitleja poole Isamaasõja tandreil pöördus poeetilise tervitusega M. Raud («Ukraina kevad», «Ukrainale»). Murdumatust ukraina rahvast, «hallist uhkelakalisest» Dneprist ja valgetornilisest Kiievist kirjutas D. Vaarandi («Dnepr»).

Sügava lürismiga laulis D. Vaarandi luuletuses «K o d u l i n n» rahvaste ühtekuuluvustundest, mis kasvas ühises võitluses ja valusates katsumustes:

Siis vast mõistad tuhandete tuski,
minskilasi, kiievlasi päevalillemailt,
nende õhtu kurbust, kelle kodu kuskil
oli Musta mere kaldakohinais.

Miilab igavesti sinu pilgus
Tallinn, tulesambaiks taeva paisatud.
Ja ses saksa hunni hurdahäälsed ilgud,
Oleviste kohal tiirlev raisakull.

Siis vast tunned nagu oma pihus
Leningradi laste külmavõetud käsi.
Väljad ühishaudu tuikavad su ihus,
ja su süda vihkamast ei väsi.

See on sama viha, igatsus ja valu,
millega end püsti tõukas Stalingrad.
See on jõud, mis surmaõudu talub,
miljonite jõud, mis kodulinnad vabastab.

Kauge vennasrahva tööst ja loodusest jutustavad D. Vaarandi luuletused «Tallinna langemise päeval», «Alma-Ata tähed», «Kõrbejaamas», «Mõtted kodumaast», «Kasahstani noorus», «Kiri kaugelt» (tsükkel «Lõunamaa tähed»). Maaliliste olustikukujutuste kõrval on neis häid stroofe vennasvabariigi inimestest. Elavana ja lähedasena tajub lugeja väikest kasahhi tüdrukut roosilises kleidis, kelle tulevikust luuletaja hellusega mõtleb.

Olgu jutt kui lapitud ja kirju võõras keeles —
ah, kuis isukad ja lahti sõprusele meeled!

Istu minu kaenla alla, väike Alar-lõi!
Jutusta, kust raudne ratsu sind mu juurde tõi?
(Kõrbejaamas.)

Huvitavaid värsse Kesk-Aasia ainetel leidub M. Nurme luuletustetsüklis «Mägestikukülas». Luuletus «Usbeklanna» jutustab emaõõmust kui sügavalt inimlikust tundest, mille kaudu üksteist sõnatult mõistavad erinevatest rahvustest naised.

Eri rahvustest inimeste sõbralikku koostööd, ühiseid pingutusi rinde heaks kujutas ka A. Hint oma lühipalas «Täiskäik edasi!». Autor annab soojades humoristlikes toonides portreid Araali mere laeva meeskonnast, mille koosseisus on neli venelast, kaks korealast, kolm kasahhi ja neli eestlast.

Sotsialismimaa elu kujutamine. Luuletused kangelaslinnadest. Vahetud kokkupuuted nõukogude rahvaste töö, kultuuri ja olustikuga olid eesti kirjanikele uute eluliste ja loominguliste kogemuste allikaks. Oma loomingus jäädvustasid nad nõukogude inimeste töösangarlust, rinde ja tagala ühtsust.

Isamaasõja aastatel hakkas eesti luule jõudma sotsialismi ehitava inimese elava, realistliku kujutamiseni.

Üheks kaunimaks lüüriliseks luuletuseks nõukogude tagala patriootide elust oli D. Vaarandi «K a s a h s t a n i n o o r u s» (tsüklist «Lõunamaa tähed»). Luuletusest hõõgub armastus vennasvabariigi looduse ja rahva vastu, suure südamesoojusega on joonistatud kasahhi nooruki Agmani kuju, kes vapralt asendab rindele läinud venda puuvillaväljadel. Lihtsas, värvikas sõnastuses annab luuletus poeetilise üldistuse tagasihoidlikest nõukogude inimestest, kelle valmisolek kodumaad kaitsta väljendus ennastsalgavas töös:

Nõnda Agman uinub
selges Kasahstani öös,
meeles sõdur-veli Buharbai.

Ta ei teagi,
kuidas temast endast
päeval stepis laias
kärmes, kärmes töös
sõdalane sai.

Sotsialistliku suurtööstuse ehitajate saavutusi poetiseeris Jaan Kärner luuletustes «Tšeljabinskile», «Kauges linnas», «Suur Oktoober», «Leningrad—Uraal—Moskva».

Luuletus «T š e l j a b i n s k i l e» loob lüürilise pildi stepis kõrguvast linnast-vägilasest, noore tööstuslinna kontrastidest, mis *kõnelevad kirglikust ning hoogsast ülestungist.* Karmil sõjasuvel 1942 kirjutas luuletaja nõukogude rahva homse päeva perspektiivist:

Ma armastan Tšeljabinskit, ta vabrikute nõge,
ta uute tänavate sirgust, laiust tolmavat,
ta sildade all rahus keerlevat Miassi jõge,
ta ümber viljavälju, üle taevast avarat
kesk selgeid juunipäevi, napilt õitsevaid ning kuumi, —
siin tulevikus tõusuks, kasvamiseks jätkub ruumi.

Suurte tööde poeesiast laulis J. Kärner pikemas luuletuses «L e n i n g r a d—U r a a l—M o s k v a», mille pidulikus rütmis ja eepilises haardes väljendus uhkus sotsialistliku kodumaa loovate jõudude mõõtmatuse üle. Luuletus jutustab, kuidas kirjaniku ees

sõja-aja rännuteedel avanesid uue maailma avarused: see oli teekond blokaadirõngas nälgivast ja võitlevast Leningradist palavikuliselt töötava ja ehitava Uraalini:

Siis Uural kevadises haljuses ja õites:
mis võimsat värsket elutahet andis see,
kui läbi ürgse kauni lopsakuse sõites
viis aina uude üllatusse looklev tee!
Neid rikkusi, mis siin maapõues alles magab!
Jah, Uural see ju on, mis võitu taob ja tagab.

Edasi pöördub luuletaja Moskva — vaimse energia ja võidukindluse lätte poole.

Moskvale pühendasid luuletusi peaaegu kõik eesti kirjanikud. Moskva poeetiline kuju kasvas Isamaasõja-aegses eesti nõukogude luules otsekui sotsialismimaa kaunite ideaalide sünteesiks.

Eesti nõukogude poeesia saavutuseks sel teemal on Mart Raua luuletuste tsükkel «H i i g l a s e s ü d a». Neist värssidest terendab tehaste ja kaunite kunstide Moskva, laste ja rindevõitlejate linn, mille võidukates saluutides on *rahva ühtne viha, ühtne armastus, / töös ja võitlustes mis võiduks karastus* («Tuliside»). Luuletajal on õnnestunud eredalt kujutada nõukogude inimeste kangelaslikkust karmis sõja-argipäevas. Paari suurepärase realistliku detailiga loob poeet noore moskvalase ilmeka kuju:

Nii ealt kui kasvult paras karjapoju,
ta osavalt kui orav padrikust
poeb läbi rahvamurrust, ruttab koju —
töösangar väike tankivabrikust.

Norm ületatud — nõnda lööme vaenlast...
ta mõtleb trammist kinni kahmates.
Täismehe tükk tal sooja leiba kaenlas,
täismehe vaade silmis tahmastes.

(Töölt.)

Moskva-tsüklisse kuulub üks silmapaistvamaid lühiluuletusi M. Raua loomingus ja üldse eesti nõukogude kirjanduses — «S u r e m a t u s». Suurejoonelise lihtsusega on loodud poeetiline monument Leninile, surematule nagu tema rahvas:

Suur sõna
L E N I N
igaveses rahus
on mausoleumi graniiditahus.
Kuid kindlamalt kui sesse kivipinda
jääb elama ta nimi rahva rinda.
Jääb igaveseks nagu päiksetõus
ta mälestus
ta mõtte tões
ja jõus.

Sõja-aastate jooksul tegi eesti nõukogude kirjandus läbi enneolematult kiire arengu, muutus kunstiküpsemaks, sisult rikka-

maks. Häid näiteid eesti luuletajate kunstimeisterlikkuse kasvust pakuvad arvukad L e n i n g r a d i l e pühendatud luuletused, mis on loodud Eesti NSV vabastuslahingute ajal, enne kirjanike tagasipöördumist sünnimaale. Esiletõstmist väärivad J. Barbaruse luuletused «Leningrad — 1944» ja «Leningrad kevadõites» ning D. Vaarandi luuletuste tsükkel «Leningrad kolmandal kevadel».

J. Barbaruse Leningradi-värsid kuuluvad autori loomingu paremikku. Teema monumentaalsusest tingitud tagasihoidliku tõsidusega kõneleb luuletaja kangelaslinnast:

> On sinus haavatute sisemine uhkus
> ja kangelase rahu kindel — karm.
> *(Leningrad — 1944.)*

Väljendusrikkalt on kirjutatud luuletus «Leningrad kevadõites», milles looduspildid, erksa pilguga nähtud detailid toovad esile Leningradi ilu ja ülevuse. Sõjahaavadest jutustava luuletuse elujaatav idee pole edasi antud mitte retoorilise hüüdlausega, nagu seda esines Barbaruse varasemates värssides, vaid kogu luuletuse põhitoonis:

> Su vetel, kumerdund kus sildade on kaared,
> erk unistus käib ringi valgeil öödel,
> me hinges terendavad peatse õnne saared,
> peas mõtted käivad — ehituse töödel.

Usk homsesse, loova töö rõõm valitseb D. Vaarandi luuletuste tsüklis «Leningrad kolmandal kevadel».

Need värsid kõnelevad noore luuletaja astumisest küpsete sõnameistrite ritta. Teemalt erinevaid luuletusi ühendab epohhi ilu ja kangelaslikkuse sügav sisemine tunnetus. Suurt patriootilist ideed väljendab autor oma isikupärasel viisil, mis kasvab välja luuletaja intiimsete elamuste ja mõtete ahelikust. Terviklikult on antud meeleolu areng, hingelise pinge kasvamine rännul mööda inimtühja Nevskit, kus iga kivi kõneleb inimlikust valust ja inimlikust heroismist («Tulek»). Isikliku rõõmu ja mure lahutamatus rahva saatusest, koduarmastuse seos võitlusega töörahva õnne eest on teemaks luuletuses «Sina oled siin», milles autor pöördub kaasmaalase — Leningradi kaitsja poole.

Luuletuse kangelase kujus, kes on *nagu miljon teisi — sõdur tundmatu*, avaneb sõnatu, mehise kodumaa-armastuse vapustav jõud:

> Ja ma tean, miks vastust mulle anda
> armastuse kohta sa ei võinud tollel ööl.
> Pole sõna nõnda suurt, mis seda suudaks kanda.
> Vaid see kõik su elu on, su võitlus ja su töö.
>
> Näidata vaid tahaksin sull' Leningradi õites.
> Kõnelda ta tiivulistest kevadpäevadest,
> sellest, kuidas kodumaale ära sõites
> siia kõigil maha jääb kui osa südamest.

Luuletuses «Moskva-Tartu» iseloomustas J. Kärner Isamaasõja-aastaid kui enda vaimse mehistumise, maailmavaatelise väljakujunemise aega. Need olid ideelise karastumise aastad mitte ainult luuletuse autorile, vaid kõigile eesti nõukogude kirjanikele. Üha jõulisemalt kõlas nende teostes patrioötiline uhkustunne Nõukogude Liidu, suure sotsialistliku kodumaa üle. Sisutihedaks luuletuseks sel teemal oli Jaan Kärneri «Suur Oktoober», mis on apoteoos Oktoobrirevolutsiooni saavutustele — sotsialismi rajamisele ja rahvaste vendlusele:

Prometheuslik vaim, mis inimkonna hüveks
on tule taevast toond, et võita vaimuööd,
Oktoobris kehastund on võimsaks riigiks-tüveks,
mis kaitseb kõigi vaba loomingulist tööd,
kus iga haru, oksa — rahvast suurt ja väikest —
seob sama õigus maitsta vabadusepäikest.

Nõukogude Eesti vabastamisele pühendasid teoseid paljud luuletajad ja prosaistid, kes saabusid tagasi sünnimaale pärast fašistide minemakihutamist. Nendega ühinesid okupatsioonisurvest vabanenud kirjanikud.

Vabastuslahingute värsid kutsusid okupeeritud alade elanikkonda välja astuma okupantide vastu ning kajastasid võiduka armee tõkestamatut rünnakuhoogu ja rahva rõõmsat ootuseärevust. Sünnimaale tagasituleku rõõm seguneb neis värssides viha ja kurbusega fašistide poolt laastatud linnade ning hukkunud seltsimeeste pärast. Ent ka kõige valusamas leinas jääb kõlama kirglik tahe elada ja ehitada (J. Kärneri «Kojutulek», J. Semperi «Vabastatud Tartule», «Vabastatud Narvale», R. Parve «Emajõelinnale», M. Raua «Narva», «Koduteel», J. Barbaruse «Jälle kodupinnal», «Lauluisa külastamas», «Vabastatud Võrus», D. Vaarandi «Tallinna lävi», «Vana Tallinn», M. Nurme «Kojutulek»).

Fašistlikust orjusest vabanenud eesti rahva kirka rõõmu väljendajaks olid Juhan Sütiste luuletused «Esimene tere», «Tulen siis...», «Te tulite». Need on südamepõhjast öeldud tervitussõnad armeele-vabastajale ja seltsimeestele:

Te tulite. Te karmis võitlusluules
keeb valuviha, julgus, endausk.
Mis annan vastu? Verihaav veel huules,
mis sinna salvas vaikimisetusk.
Mu võitlusvärss läks lendu meretuules,
kui tummalt algas trellidega pusk.

. . . . . .

Nüüd lähme koos. Nüüd enam me ei väsi,
nüüd kodumaa on meie jõud ja võim —
töö, võitlus, metsad, meri, mullapinnas
koos saagu lauluks sõnas kui ka rinnas.
(Te tulite.)

Taasalanud ülesehitustööst laulsid kõik eesti nõukogude luuletajad. Loova töö paatosest on kantud J. Kärneri luuletused

«Vabastatud Eestile» ja «Eesti jääb vabaks», M. Raua «Külvaja» ja hoogne «Töölaul»:

Ei varemeil vajata leina,
vaid jõudu ja armastust tööks,
mis kivid ja palgid tooks seina,
laed kataks ja katused lööks.

Sellest kõnelevad P. Rummo luuletused «Randlaste laul», «Noorusjõud», «Jõudu tööle» ja R. Parve värsid Tallinna taastamispühapäevaku puhul («Tänane päev»).

Ajal kui Eesti NSV-s algas sõjahaavade parandamine, sotsialistliku majanduse ja kultuuri taastamine, jätkas Nõukogude armee võidukat lahinguteekonda fašismijõudude purustamiseks.

Nõukogude Liidu vabastuslikust missioonist, Isamaasõja viimase etapi võitlustest kõnelesid J. Kärneri, R. Parve, J. Barbaruse jt. luuletused.

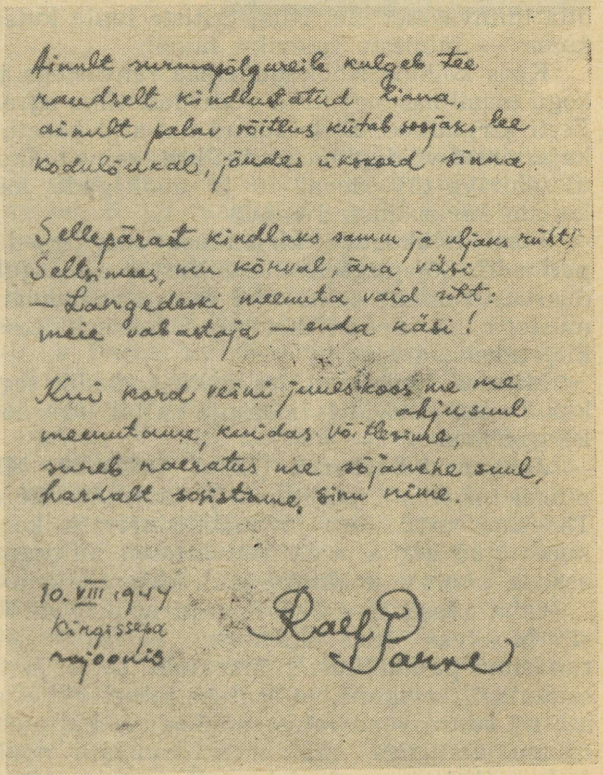
Ainult surmapõlgureile kulgeb tee
raudselt kindlustatud linna,
ainult palav võitlus kütab sosjaks lee
kodulõukal, jõudes ükskord sinna.

Sellepärast kindlaks samm ja uljaks rüht!
Seltsimees, mu kõrval, ära väsi
— Largedeski meenuta vaid siht:
meie vabastaja — enda käsi!

Kui kord veini juues koos me me ahjusuul
meenutame, kuidas võitlesime,
sureb naeratus me sõjanehe suul,
hardalt sosistame, sinu nime.

10. VIII 1944
Kirgissepa
rajoonis

Ralf Parve

R. Parve värsse H. Leberechti rindemärkmikust.

Fašistlikust vanglast vabanenud A. Antsoni satiirilised värsid, mis valikkogus ilmusid pärast autori surma («Epigrammid», 1946), häbimärgistasid aplaid «maailmavallutajaid» ja hoiatasid uue sõja plaanitsejate eest.

Kirglikult võitlevaid värsse fašismi vastu kirjutas J. Sütiste («Oktoober», «Näärioöl», «Taline torm»). Luuletus «Tervitus teile, võidukad väed!» on raevukas süüdistus fašistlikele vandaalidele, kes enese taha jätsid võllaid ja varemeid, massihaudu ja elusate tuleriitu. Pärast seda kõike ei saa ükski ausameelne luuletaja jääda võitlusest kõrvale, ei saa *laulda süütult lumehelbest ega tähtedevööst*. Luuletuse põhiideed väljendab kirjaniku innukas pöördumine Nõukogude armee — revolutsioonilise tõe ja demokraatiajõudude lipukandja poole:

> ...tervitus teile, võidukad väed,
> tervitus tõele ja rünnaku hoole!

Eredamalt kui keegi teine eesti luuletajaist väljendas Sütiste tõde, et ilma fašismi täieliku, lõpliku purustamiseta ei saa rahvastel olla inimväärset elu. Ning Sütiste luule kutsub ründama ja vihkama — inimeste tuleviku nimel.

Koos kõikide Nõukogudemaa rahvastega ja ausate inimestega kogu maailmas tervitasid võitu fašistliku agressori üle Nõukogude Eesti kirjanikud. Ei leidunud ainsatki poeeti, kelle värsid poleks kajastanud võidupüha juubeldust, rahvahulkade rõõmu saabunud ülesehitava töö päevadest ja nõukogude inimeste valmisolekut kaitsta kättevõidetud rahu.

Eesti nõukogude kirjanduse saavutused Suure Isamaasõja perioodil. Sõjajärgsele ülesehitustöö ajajärgule võis eesti kirjandus vastu minna eelnevatel aastatel omandatud rikkalike kogemustega, nii ideeliselt kui ka meisterlikkuse poolest kasvanud kirjanikekaadriga.

Mitmed luuletajad, kelle kirjanduslik tegevus algas kodanlikus Eestis, jõudsid Isamaasõja aastail oma loominguliste võimete kõrgperioodi.

Johannes Barbarus (12. I 1890—29. XI 1946) töötas täie pingega sõjaliste, poliitiliste ja kirjanduslike ülesannete täitmisel. Ta esines artiklitega ja mobiliseerivate kõnedega raadios, evakueerunud eestlaste fašismivastaseil miitinguil, rahvuslikes väeosades, noorsoo kokkutulekuil, kirjanike konverentsil.

Oma avasõnas esimesel eesti nõukogude kirjanike konverentsil Moskvas ütles Johannes Barbarus: «Kuni 1940. aastani tundsime puudulikult Nõukogude Liitu ja tema kirjanduslikke saavutusi tervikuna, ja saatuse tahtel me ei saanud olla lähedalt seotud suure vene rahva nõukogude kultuuri ja kunstilise loomingu arenguga, rääkimata arvukate nõukogude vabariikide kultuurilisist saavutusist... Kui meie, kõige noorema nõukogude kirjandusega kõige noorema nõukogude vabariigi evakuee-

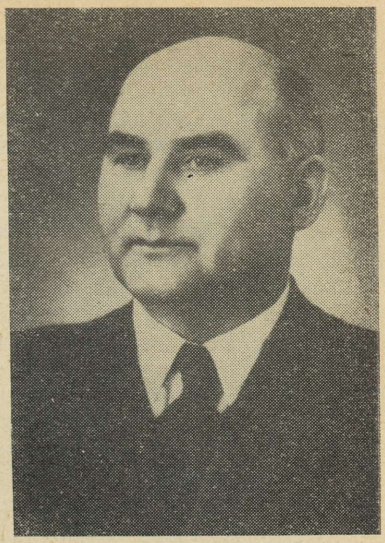

runud kirjanikud, oleme kogunenud kokku külalislahkesse Moskvasse, siis haarab meid tunne, et me ei ole siin mitte külalised, vaid omad inimesed. Kuigi räägitakse ja kirjutatakse, et «inimene ilma kodumaata on ööbik ilma lauluta», — jätkame me siiski laulmist, võitlust, ja me võidame, sest meie ei ole mitte üksi; ja me pole ka kodumaata, sest selleks on meile saanud ja jääb igavesti suur paljurahvuseline Nõukogude Liit.»

See tunnetus läbib ka Barbaruse sõjaaegseid luuleraamatuid «Relvastatud värsid» (1943) ja «Rindeteedel» (1944). Neis arendab Barbarus uut moodi oma loomingu ammuseid teemasid ja toob sellesse paljugi päris uudset. Võitlus fašismi vastu, mis Barbaruse luules oli tugevasti kõlanud juba hulk aastaid enne sõda, omandas nüüd veelgi konkreetsema sisu. Kui ta varem fašistliku ideoloogia vastu astus üksnes veendumuste jõuga, siis nüüd loob ta oma värssides lisaks veel satiirilis-groteskseid vallutajatüüpe ning süüdistuspilte tuleasemetest ja rindeteedest. Isamaalüürika oli Barbaruse loomingus täiesti uueks leheküljeks, sest kodanlikul ajal hoidis teda sellest eemal vaen natsionalistliku piiratuse vastu. Nüüd ei hoidu Barbarus väljendamast sünnimaa-armastuse hellemaidki tundeid värsitsüklites «Koduunelmad», «Kodu kutsub», «Jälle kodupinnal», sest need ühinevad tal ideeliseks tervikuks luuletustega Suure Oktoobri kodumaast ja Kommunistlikust Parteist.

Barbarus jääb oma väljakujunenud loomingumaneerile truuks

selles mõttes, et ta luules domineerib probleem, mitte aga pildimaaling. Samal ajal sugeneb ta värssidesse endisest rohkem pilte kujundavaid detaile. Südamlikud kirjeldused sõjapäevade Moskvast ja Leningradist, nägemused sünnimaa loodusest tõid Barbaruse luule publitsistlikku põhilaadi suuremat tundeküllust. Kui varasem Barbaruse ideeluule taotles eelkõige haritlaslugeja mõtete äratamist, siis nüüd pöördus see ühtaegu rahvahulkade poole ja kõneles südamele. Ta saavutas seda poeetilise keele selgemaks ja lihtsamaks muutmisega. Barbaruse omaaegseid keeruliste lausetega värsse oleks võimatu olnud laulda. Mitmed ta sõjaaegsed luuletused aga innustasid heliloojaid kirjutama neile viise, näiteks «Ma kuulatan...», «Me püha Eesti kodumuld», «Me tuleme võidusammul», kantaat «Suur Oktoober». Žanriliselt on Barbaruse Isamaasõja-aegne looming mitmepalgeline: siin on antiikses värsimõõdus poeetilisi deklaratsioone ja dünaamilisi võitluslaule, ajaloolisi poeeme ja ballaade, satiiri ja looduslüürikat. Mõnedes neist rakendab Barbarus folkloori poeetilisi võtteid. Asjaolu, et Barbaruse kõnesid ja luuletusi läkitati lendlehtedena Eestisse, väljendas eriti ilmekalt uut arenemisjärku ta loomingus: see oli hoogsalt välja tunginud kitsast lugejateringist.

1945. a. anti Barbarusele Eesti NSV teenelise kirjaniku aunimetus. Sel ajal oli Barbarus jälle täie energia ja sihikindlusega rakendunud Nõukogude Eesti riiklikku, majanduslikku ja kultuurilisse ülesehitamisse. Uusloominguks jäi Barbarusel sõjahaavade parandamise pinges vähe võimalust. Temalt ajakirjanduses ilmunud luuletused «Rahulaul» ja «Töölaul» kutsuvad kaasa töörohkesse tänapäeva. Oma autobiograafias kirjutab ta: «Mul on kolm elukutset — arst, poeet, poliitikategelane — ja ma armastan väga neid kõiki. Ma tahan vaid öelda, et igas neist püüdsin ma rahvast teenida kogu oma jõuga.»

Juulis 1946 andis NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium Johannes Barbarusele teenete eest Nõukogude Eesti ülesehitustöös kõrgeima autasu — Lenini ordeni. Sama aasta 29. novembril Barbarus suri. Leinates mehist ja sirgjoonelist võitluslaulikut, eesti nõukogude kirjanduse üht alusepanijat, tuletas eesti töötav rahvas tunnustusega meelde Barbaruse elutööd.

Aastail 1948—1950 ilmusid J. Barbaruse teosed kolmes köites. Eri raamatutena on tema luuletusi vene keeles Moskvas välja antud 1940., 1943., 1947. ja 1948. aastal.

Isamaasõja aeg ja esimesed sellele järgnenud aastad kujunesid viimaseks loominguperioodiks ka **Jaan Kärnerile** (27. V 1891—3. IV 1958). Temagi andis sellal parima osa oma ühiskonnaluulest. Ta värsivihikud «Kodumaa käsk» (1943) ja «Viha, ainult viha» (1944) võitsid endale koha eesti luule põhivara hulgas. Neis peegeldus selgesti eesti nõukogude luule algaastatele iseloomulik arengusuund — nõukogude korra poeetiliselt kuulutamiselt sotsialismimaa tegelikkuse lähemale kujutamisele. Nii loob Kärner

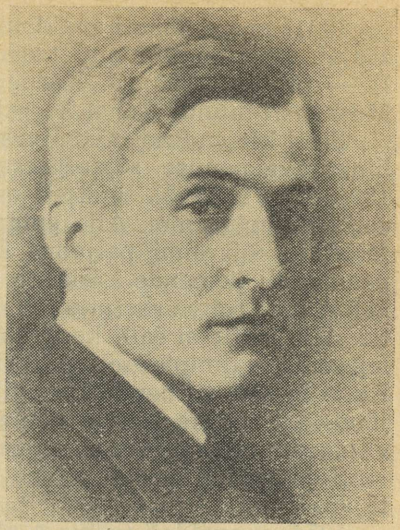

värssvisandeid Uraalist ja noortest tööstuslinnadest. Need olid esimesed sammud selletaoliste ainealade toomisel eesti luulesse. Peamiseks jäid Kärneril siiski pateetiline võitlussekutse ja sünnimaale pühendatud lüürika. Veel kunagi polnud tema loodus- ja kodukohalüürikat läbinud nii aktiivne elutunne, tegudele innustav armastus. Läbinisti võitlev hoiak andis ka Kärneri eepilistele paladele (ajaloolised poeemid ja ballaadid) kaasaegselt kõlava mõtte. Kärneri sõja-aja luule on sõnastuselt ja pildikeelelt selge. Enamasti kasutab autor põliseid kindlaid vorme (sageli nelikstroofi). Ta värsid ei hiilga väljendusvahendite uudsusega, kuid neis on siira elamuse ja lihtsuse jõudu. Paljud neist muutusid lauludeks, osa trükiti lendlehtedel okupeeritud Eesti elanikele. Isamaasõja aastail kujunes Kärner tugevaks, oma palgega nõukogude luuletajaks, kelle luule on rahvalik nii sisult kui vormilt.

Jaan Kärneril on tunnustusväärseid saavutusi ka Gribojedovi, Puškini, Lermontovi, Krõlovi ja Majakovski teoste tõlkijana. 1946. a. anti Kärnerile Eesti NSV teenelise kirjaniku aunimetus. Sel aastal täitus 40 aastat Kärneri luuletajatee algusest. Kirjanik oli tulvil loomingulist energiat ja kavandas poeemi, milles tahtis kujutada nõukoguliku inimese, nõukoguliku maailmavaate kujunemis- ja süvenemisprotsessi. Raske haigus katkestas Kärneri töö. Jaan Kärner suri pärast pikka põdemist 1958. a. Oma parteilise luuleloominguga kuulub Kärner eesti nõukogude luule rajajate hulka.

1961. aastal hakati avaldama J. Kärneri pärandit valitud teoste sarjas. Seni on ilmunud teoste kaks köidet (I — luule, 1961, II — proosa, 1965). J. Kärneri luule valimikke vene keeles on Moskvas ilmunud kahel korral (1949, 1961).

Eesti kirjanduse fašismivastase rinde kogenud võitlejana andis hinnatava panuse sõjaaegsesse luulesse **August Alle** (31. VIII 1890—8. VII 1952). Endiselt on ta eelistatud loomingualaks satiir, eelkõige epigramm. Alle epigrammid naelutavad raevukalt kinni fašistide sõjaroimi paljudes Euroopa maades, loovad hitlerlike peameeste ja nende käsikute sarkastilisi portreesid ja mõistavad kohut oma rahva reetjate üle okupeeritud maades, sealhulgas Eestis. Alle satiir ei salli kergekaalulist sõnademängu, see on keeleilt lopsakas, valmipäraselt pildirikas ja laetud jõulise vihkamisega. Ka Alle kuulus nende kirjanike hulka, kelle värsid Isamaasõjast jõudsid kohe ka teisele poole rindejoont — ta värsivalimikku «Epigramme» (1944) heideti lennukeilt Eestisse.

Sõjajärgseil aastail töötas A. Alle ajakirja «Looming» toimetajana kuni surmani.

1954. a. avaldati trükis A. Alle «Valitud tööd» ja 1960. a. venekeelne luulevalimik.

Teravmeelseid satiirilisi luuletusi okupatsiooniaegsete võimukandjate pihta kirjutas sõja ajal ka Johannes Semper. Temal oli see samuti varasema fašismivastase tegevuse jätkuks. Värsivihik «Ei vaikida saa» oli esimeseks kokkuvõtteks Semperi nõukogude-aegsest loomingust. Kõige tundetihedama osa luuletuskogust moodustavad kujutluspildid vaevlevast sünnimaast, kahele

poole rinnet jäänud lähedaste inimeste igatsustest ja võidutahtest. Loominguliseks saavutuseks J. Semperile oli Eesti NSV hümni sõnade loomine 1944. a. kevadel Leningradis.

Kiire arengu tegi Isamaasõja sündmustes läbi Mart Raud. Ta sõjaperioodi luuletusi hõlmavad kogud «Sõjasõna» ja «Uued sillad» kõnelevad kirjaniku maailmavaatelisest selgimisest ja võimete hoogsast kasvust. Esileulatuvad on partisanivõitlust ja sõjatandrit kujutavad eepilised luuletused, eriti heroilised ballaadid tõsielust võetud ainetel. Küpse sõnameistrina esineb Raud Moskva-tsükli luuletustes. M. Raua värssidega astus eesti luule lähemale Isamaasõja-päevade inimese kujutamisele. Raud oli ka heatasemeliste novellide autoriks.

Luuletajate vabanemine kodanliku mineviku järelmõjudest ei saanud olla täielik ja üheaegne. Formalistliku luulekeele igandeid leidub peaaegu kõikide poeetide selleaegseiski värssides. Siiski tähistasid Isamaasõja-aastad reale eesti poeetidele oma tee leidmist nõukogude kirjandusse. Tuntud nimedele lisandus nimelt sel ajal noori arenevaid talente: Debora Vaarandi, Juhan Smuul, Paul Rummo, Ralf Parve, Minni Nurme, Aira Kaal, Ilmar Sikemäe. Need kirjanikud, kelle nõukoguliku ellusuhtumise kujundajaks oli Suur Isamaasõda, tõid luulesse noore põlvkonna innuka ja siira kaasaelamise oma kangelaslikule ajale.

Proosa- ja draamateoste vähesuse põhjuseks olid eelkõige kirjanikekollektiivi tabanud kaotused. Sõjapäevil hukkusid võimekad prosaistid J. Madarik, E. Tammlaan, E. Kippel, J. Ruven. Osa demokraatlikke kirjanikke oli olukordade sunnil jäänud okupeeritud territooriumile. Loomingulise staažiga prosaistidest õnnestus evakueeruda ainult August Jakobsonil ja Aadu Hindil. Ometi kujunesid Isamaasõja-aastad viljastavaks teguriks ka proosa- ja draamakirjanduse edasisele arenemisele: sõjatandril kogetu sai maailmavaatelise küpsemise ja loomingulise kasvu aluseks prosaistide uuele vahetusele — Eduard Männikule, Hans Leberechtile, Paul Kuusbergile, Egon Rannetile, Villem Grossile, Ants Saarele jt.

Ajaloolised olukorrad, milles sündis sõjaaegne eesti nõukogude kirjandus, tingisid ka mõningaid selle nõrku külgi. Okupeeritud Eesti olude puudulik tundmine põhjustas okupatsiooni ja partisanivõitlust käsitlevate tööde süžeede ehitamist oletatavatele situatsioonidele. Nimetatud puudus andis ennast tunda peamiselt draama- ja proosažanris. Näidendite ja novellide temaatika oli kitsavõitu. Rindeolukordi kujutavad proosateosed ei võtnud endale veel ülesannet näidata seda ajastule tüüpilist joont, mis iseloomustas inimeste kujunemist Nõukogude armee eesti väeosades — kodanlikust minevikust kaasatoodud eelarvamuste ja igandite ületamist. Ent ka hetkevalgustuste abil andsid paljud kirjanikud meeldejäävaid võitlejakujusid.

Isamaasõja perioodi eesti kirjandusele oli iseloomulik rahva minevikuvõitluste romantiline kujutamine ajaloolistes jutustustes ja eepilises luules. Sellised teosed teenisid olevikku ja tulevikku ning olid osaks sotsialistliku realismi kirjandusest. Romantiline käsitluslaad avaldus muu hulgas ballaadižanri elustamises, folkloori ainete ja poeetiliste võtete rakendamises, mineviku kirjanduse heroiliste lehekülgede sümboolses sidumises olevikuga. Romantiline paatos läbib sellal ka kogu kaasaja-ainelist kirjandusloomingut. Võrreldes sõja alguse luuleteoseid sotsialismimaa kujutamisega järgnevail aastail, saab ühtlasi nähtavaks luule rikastumine uute intonatsioonidega, värske pildistikuga, nähtu ja kogetu realistliku jäädvustamisega. Siit said alguse mitmed uued teemad, mis taasvabastatud Nõukogude Eestis arenesid keskseks ja peamiseks. Ühelt poolt romantiliste sugemete põimumine poeetikasse ja teiselt poolt kiire ja otsene vastamine suure sõja konkreetsetele sündmustele andsid eesti nõukogude luulele erakordselt võitleva tundetooni. Niiviisi peegeldas see oma kõrge emotsionaalse pingega aega.

Suure Isamaasõja perioodi eesti kirjanduses tõusis kõige tähtsamale kohale luule. Luuletus muutus kõige levinumaks kirjandusliigiks: seda deklameeriti eraldi ja muusikalis-kirjanduslikes põimikutes, luuletusi viisistati ja nad levisid lauludena väeosades, tagalas ja raadio kaudu ka okupeeritud Eestis. Sellise sideme rahvaga võis leida ainult temaga ühist elu elav poeesia.

Nende aastate eesti nõukogude kirjanduse iseloomulikemaks jooneks oli keskendumine ajajärgu võitlusülesannetele. Selles mõttes jäi värsi ja novelliraamatute kõrvale ilmekaks kirjandusloolisekс dokumendiks almanahh «Sõjasarv», milles ei leidu apoliitilisi lehekülgi. Sõjajärgne eesti kirjandus vallutas uusi ainealasid, lõi uusi ja mitmekülgsemaid väljendusvorme, kasutas loovalt Suure Isamaasõja perioodil kogutud elamuste, teemade ja ideede varusid.

Eeskätt Suures Isamaasõjas kogetule toetub kuni tänase päevani suur osa rahu eest võitlevast eesti kirjandusest. Siia kuuluvad Eduard Männiku, Hans Leberechti, Paul Kuusbergi proosateosed nõukogude inimeste kangelastegudest ja August Jakobsoni dramaatiline satiir sõjaõhutajate pihta. Neist aastaist ammutab veenmisjõudu Juhan Smuuli, Johannes Semperi, Ralf Parve, Debora Vaarandi, Mart Raua, Paul Rummo, Aira Kaalu, Hugo Angervaksa, Uno Lahe, Erni Hiire, Vladimir Beekmani, Manivald Kesamaa rahu kaitsmise paatosest kantud luule.

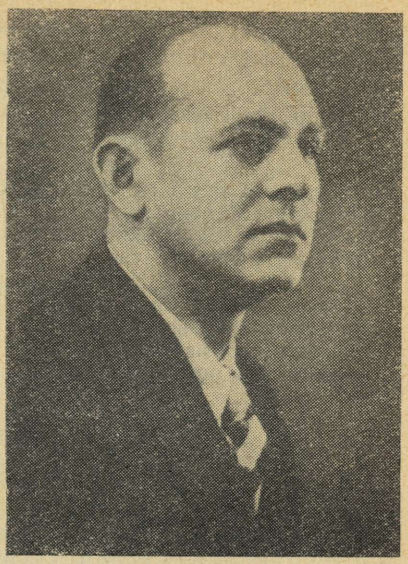

JUHAN SÜTISTE
(1899—1945)

ELULUGU

Lapsepõli ja kooliaastad. Oma elukäigu algusest on Juhan Sütiste (1936. aastani Johannes Schütz) luuletuses «Avang» jutustanud järgmist:

> Ja räägib mu saamisest ema suu:
> kahekümne kaheksanda lehekülje kui pööras
> läind sajandi viimane kuu,
> sauna ilmus kisendav võõras —
> poeg teine, uus kodanik ilma.
> — — —
> Kolm nädalat olin pagan ja pime
> kõigi ristiusu kommete järgi, —
> siis laenas ema ristimissärgi
> ja algas operett:
> küürit kambri kogus isi ning emi,
> koolmeistri eestvõttel ürgas koraal,
> vintsutati käsil, pähe riputati vett
> ja kõige finaal —
> oli sööming ja Johannes mu nimi.

Nende värsside faktilist täpsust tõendavad kirikuraamatud, mille järgi Mihkel ja Helene Elisabeth Schützi neljanda lapse ja teise pojana sündis Tartumaal Tähtvere vallas Kure talus 28. (vkj. 16.) detsembril 1899 Johanneseks ristitud isik.

Luuletaja sünnikoht, Kure metsavahitalu, asub Tartu külje all Tallinna maantee ligidal ja sinna on Tartu II Keskkooli õpilased paigutanud tähistustahvli. Luuletaja isa Mihkel oli rändav puu-

sepp, kes pärast viimase lapse sündi viibis poolteist aastakümmet perekonnast eemal. Sütiste ema elas oma lastega metsavahist mehevenna pool saunas ja toitis peret ümberkaudsetes taludes põllutööl käimisega.

Oma lapsepõlvekodu mäletab Sütiste järgmisena:

Mu tärkavaid meeli siis metsade org
külg-küljega ümber piiras.
Vaid pihlaka ladvalt üks linna torn
hallähmaselt silma riivas.

Ülal õhus siin tiirutas laanekull
ja rästikud pleekisid heinas.
Üle lageda jooksis põdrapull,
jäin ehmunult puu taha seisma.

Lell valvas metsi ja kündis maad,
ei hoolinud kunagi kaukast.
Ta enese rinnas korises saag,
ning vaikse mehe viis hauda...

Siit Kuremäelt talviti hangede tipp
me kelgud viis vuhinal alla.
Vatt lehvis järel kui tuulelipp,
külm näpistas põske ja jalga.

Ent sõites korraga vaikisid suud
ning põrus me maapäälne taevas, —
kui viienda aasta küünlakuus
siit kasakad möödusid Laeva.

Selle luuletuse «Vanad rajad» katkendi viimases salmis viitab Sütiste 1905. aasta revolutsiooni sündmustele, mis esimeste mälestustena on lõikunud lapsemällu.

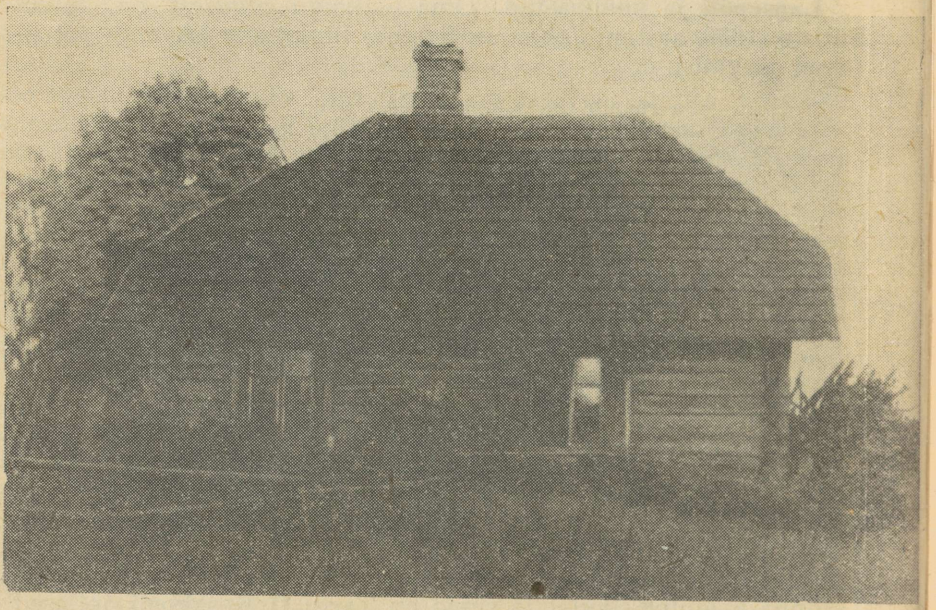

J. Sütiste sünnikoht Tähtveres.

Käesoleva sajandi esimese kümnendi lõpul kolis Schützide perekond Tartu agulisse, kus luuletaja ema elatus juhuslikest töödest. Varakult tuli tulevasel kirjanikul hakata endale leiba teenima. Suviti pidi ta maal karjas käima, mistõttu ta võis õppima minna ainult Tartu ülejõe linnaosa «karjalastekooli», kus õppetöö algas sügisel hiljem ja lõppes kevadel varem. Kooli ajal püüdis ta raha teenida ajalehtede müütamisega. Luuletuses «Avang», millega algas ta esimene luuletuskogu, kirjeldab Sütiste neid aastaid järgmiselt:

Ajalehed kaenlas, algas leiva järel maraton.
Ema sageli nuttis. Isa hulkus ja jõi.
Mu elav leksikon
oli tänavpoiste isekeskis sõim.
Ning vaesusest süttind perekondade tüli
ja tänavasuma — oli mu kunstide kool.
Ma rühkisin kõigega kaasa —
põigiti ja risti läbi linna, aedadest üle,
igal hetkel oli kuskil komet või draama.

Suvel oli meil kergem — oli soe
ja emal oli tööd.
Kuid raskemad tulid valged talved, —
iga suutäis siis laual oli loet.
Päevad ja ööd
meie kõik olime valvel,
kui uksele koputas too, kelle nimi oli Nälg.
Ent meie rõõm naeris ta välja.

Pärast kolmeklassilise algkooli lõpetamist läks Sütiste juba 13-aastaselt kellassepa juurde õpipoisiks. Tööst vabal ajal püüdis ta iseõppimisega oma kehva haridust täiendada. Hiljem on ta poeemikatkendis «Tartu ja Tallinn» kujukalt laulnud sellest, kuidas möödusid *eluõppe kirjud aastad:*

Sain koha keldri. Kaksteist tundi
tol korral kestis päevatöö —
jäi enda jaoks terve öö,
mil polnud turjal leivasundi.
Ma tihti ärkvel koitu uut
ju nägin tõusvat üle linna,
kui viimne hetk mul oli minna,
kus ootas pink, pintsett ja luup.
Sel ajastul bensiin ja õli
mu käed halliks rasvatas
ning kellaratta täpne kõlin
proleedi vaimu kasvatas.

Kellassepatöö kõrval hakkas Sütiste õppima Tartu Kutsehariduse Seltsi õhtustel joonistamiskursustel, kus peale joonistamise ja joonestamise õpetati ka üldhariduslikke aineid.

Saabus murranguline aasta 1917. Tartu Tähtvere pargis tormlesid miitingud, neist võttis osa ka nooruke kellassepasell, kes hiljem luuletuse «Ristlained» esiktrükis on neid erutavaid päevi kujutanud nii:

Siis järgi punalippe — langend tsaar!
sööst marseljeesitaden läks me parki.
Ah, maha papid, maha riikekaart,
kõik rõhujad on koera palga teenind! —
nii pargin esiteldi meile Marx'i.
Lõi vaimu sirguvasse vastne puhk,
kui suhu sigis nimi — Lenin,
suur Neevalinna massijuht.

Kodusõja-aastail jätkas Sütiste õppimist joonistamiskursuste baasil organiseeritud Tartu õhtugümnaasiumis, kus haridust püüdsid omandada töötavad noored. Tundes suurt huvi vene kirjanduse vastu, pööras Sütiste palju tähelepanu vene keele õppimisele. Eri taotlusega sai ta õiguse valida esimeseks võõrkeeleks vene keele, kuna muidu oli selleks kodanliku hariduspoliitika suunamisel saksa või inglise keel. Varsti võis Sütiste juba originaalis lugeda vene klassikalist kirjandust, tema lemmikautoriks kujunes A. Puškin, küpsuseksameiks valmistudes töötas ta läbi V. Belinski kolmeköitelise teoste kogu.

Samal ajal hakkas ta ka ise katsetama kirjanduspõllul: õhtugümnaasiumis andis ta koos Bernard Söödiga (praegu Tallinna Pedagoogilise Instituudi kateedrijuhataja) välja käsikirjalist pilkeajakirja «Vihur» ning avaldas värsse mimeograafil paljundatud kirjandusringi ajakirjas «Rada». Laiema avalikkuse ette jõudsid Sütiste luuletused esimest korda 1921. aastal, kui progressiivses kirjandusajakirjas «Murrang» avaldati tema luuletused «Verisel ajal» ja «Punane mälestus». Viimases mõistis algaja luuletaja hukka eesti kodanluse terrorit, mille tunnistajaks ta oli olnud 1919. aasta jaanuaris, kui Tartu langes valgete vägede kätte:

Lund pehmet puistas hommik alla,
šrapnelli kärgatuste raksus pinn:
hing hinge järel kisti kehast valla,
kui valgeid tervitas mu kodulinn.

Kuul puuris südamesse, puuris ajju,
ja langes inimese ahastava põrm,
ta veri täitis lumikausse laiu,
kramp kiskus oigajat, tal käkrus sõrm.

Oo, viimseid ohkeid korisesid rinnad:
«Saan kooljaks — mälesta mind hõikavat:
töörahva lunastuse need on hinnad!...»
See tervitus tõi valu lõikavat.

Joonistamiskursustelt oli Sütiste kaasa toonud huvi kujutava kunsti vastu, harrastades oma õpiaastail ja veel hiljemgi joonistamist ja maalimist. Kõige rohkem tundis ta noorpõlves huvi aga spordi vastu — ta viskas oda, heitis ketast ja mängis jalgpalli.

Üliõpilasaastad ja kujunemine kirjanikuks. 1922. aasta sügisel astus Sütiste vabakuulajana Tartu ülikooli ajaloo-keeleteadus-

J. SÜTISTE oda heitmas (pilt Roomas toimunud võistlustelt 1927).

konda, mida tollal nimetati filosoofiateaduskonnaks. Pärast seda, kui ta oli sooritanud sügisel matemaatikaeksami ja saanud küpsustunnistuse, võeti ta järgmise aasta hakul vastu täieõiguslikuks üliõpilaseks. Ülikoolis õppis Sütiste peamiselt kirjandust ja rahvaluulet, huvitudes eriti Gustav Suitsu poeetikaloengutest, kuid ligi aasta oli ta ka majandusteaduse osakonnas. Sütiste omandas ülikoolis küll mitmesuguseid teadmisi, kuid korduvalt kustutati ta üliõpilaste nimekirjast. Ligi aastase vaheaja tingis sõjaväeteenistuse sundaeg, hiljem katkesid õpingud korduvalt majanduslike raskuste tõttu. 1931. a. jäi stuudium lõplikult pooleli.

Kuigi Sütiste enamiku semestrite vältel oli õppemaksust vabastatud ning alates 1925. aastast sai noorkirjanikuna kunstiharude riiklikuks toetamiseks (ja ühtlasi kodanlusele meelepärases suunas mõjutamiseks) loodud kultuurkapitalist stipendiumi, kollitasid tedagi tihti leivamured ning õpingute jätkamiseks tuli laenu teha. Seda kajastavad ka «Tartu ja Tallinna» värsid:

> See kõrgeis sambais esikülg
> ka mulle algul näis kui Meka,
> liturgiaks sai iga eksam,
> siis kehvus järsku ütles — küll!

Elavaloomulisele ja rahutule Sütistele osutus mõnigi kord vastuvõtmatuks ka ülikoolis domineerinud kuiv akadeemiline õppeviis. Luuletuses «Argipäevne intermezzo» on ta pihtinud:

Ent välja veab mind kuuldesaali toolest
sport, armsad raamatud ja taevasina
ja harva eksin siia nagu puuri lind.

Sütiste oli sellal tuntud aktiivse sportlasena, ta saavutas silmapaistvaid tulemusi eriti odaviskes, kus ta tuli mitu korda Eesti meistriks (1928. aastal tulemusega 59.07 m). 1927. aastal kuulus ta ühena nende kolme spordimehe hulka, kes saadeti Tartu ülikooli esindajatena võistlema Rooma ülemaailmsetele üliõpilaste olümpiamängudele. (*Vt. «Kehakultuur» nr. 10, 1963.*)

Peale tšempionitiitli tõi Sütiste Itaaliast oma esimeselt välisreisilt kaasa rohkesti eredaid muljeid Rooma ja Firenze kunstikogudest ja arhitektuurimälestistest, teda kütkestasid Veneetsia maalilised vaated. Ent Itaalias puutus ta juba sellal kokku ka fašismi avaldustega ja võttis ses suhtes eitava hoiaku Roomat kujutavas luuletuses «Üle piiri».

Sütiste pilku ühiskondlike vastuolude nägemiseks oli teritanud eelnev kokkupuude marksistliku õpetusega Tartus. Nimelt olid progressiivsed üliõpilased 1922. aasta sügisel Tartu ülikoolis organiseerinud sotsialistlikke ideid propageeriva ja revolutsioonilist tegevust arendava Sotsiaal-filosoofilise Üliõpilaste Seltsi, mida hiljem on ka Proletaarseks Üliõpilaste Seltsiks nimetatud. Selle organisatsiooni tegevus toimus kommunistide juhtimisel, seltsis peeti referaate poliitilistel ja filosoofilistel teemadel, uuriti marksistlikku kirjandust ning loeti nõukogude ajakirjandust eesotsas «Pravdaga». Varsti pärast ülikooli astumist hakkas Sütiste osa võtma Sotsiaal-filosoofilise Üliõpilaste Seltsi tegevusest. Kuid see progressiivne organisatsioon ei saanud kaua tegutseda, juba 1924. a. ta suleti ning lisaks varem arreteeritud liikmetele anti seltsi juhtinud üliõpilased sõjakohtu kätte, kes mõistis nad kuueks aastaks sunnitööle. Vangistatute hulgas oli ka Sütiste sõpru, kelle poole noor poeet pöördus luuletuses «Ristlained» järgmiste värssidega:

Mu sõbrad, vanglamüüre taga —
te kannatate ainult selle eest,
et tunnistate: ilmakord on vale,
et elul kaunim olema peab pale,
ta tundmiseks vaid vaja inimmeelt.
Maast-madalast te nägite, et issand
siin sandarmiga ühes lauas joob,
sa ahasta või palu, kisa —
võid kuulda irvitust vaid nende poolt.
Ja kaasa lõite osa ajaloost
siin palju teisiti, kui klassi puldilt
Euroopa õiglusest pää tühi oode taotles.
Te teadsite: — töö võrdne vägivalla kaotab
ja iga õigus muu on püss + suli.

Masendavalt mõjus Sütistele 1924. aasta 1. detsembri ülestõusu julm mahasurumine kodanlike võimude poolt. Ta tundis karjuvat vajadust säärase verise arveteõiendamise vastu protestida.

Luuletuses «Jalutuskäik» avaldas ta oma südamevalu tapetud töölisvõitlejate pärast:

Vendi neid neelas püssiraud, tuli.
Minu ees teed kõik veel lahti.

Samas pöördus ta lugejate poole lausa üleskutsega:

Süüdakem tõrvikud! Loobugem tööst,
otsigem vendade laipu ööst,
käsk mida matta meil keelab.

See luuletus ilmus koguteoses «Sang» (1925), mille Sütiste andis välja koos noore luuletaja Erni Hiire ja algaja proosakirjaniku Mihkel Jürnaga. Mainitud kirjanduslik kolmik korraldas peale selle Tartus, Viljandis ja Rakveres kirjanduslikke esinemisi ning andis välja ka teise koguteose «Bumerang». Ehkki neis kahes ühisvihikus avaldatud värsside vorm oli veel konarlik, näitas nende protestivaimust hõõguv sisu uue, ühiskondlikult erksa luuletaja ilmumist eesti kirjandusse.

1928. a. esines Sütiste juba iseseisva luuletuskoguga «Rahutus». See pealkiri iseloomustab hästi kogu teost: värsiraamatus on tunda tõepoolest igal sammul luuletaja rahutust, otsinguid ja rahulolematust tegelikkusega. Ühtlasi näitavad siin mitmed luuletused, et noor poeet on juba leidnud oma koha töötava rahva poolel. Proletariaadi juurde pole teda suunanud üksnes tegelikkuse kisendavad vastuolud, vaid ka luuletaja enda päritolu kehvikrahva hulgast. Seetõttu kujutab Sütiste siira kaasaelamisega enesekindlaid töölisi maidemonstratsioonil, kui *tõekspidamiste eest / nad lähevad kõikidest kartmatult mööda* («1. V 1927»); heidab vaenukinda kurnajate maailmale ja tema kaitsmiseks väljamõeldud jumalale, kutsudes proletaarlasi lahti ütlema religioonist, sest *tunneme kõik sellest legendist punut nuuti* («Jõuluöö»); paljastab suuri vastuolusid kodanlike võimumeeste sõnade ja tegude vahel, osutades, kuidas demokraatlikuks nimetatava vabariigi neljandal valitsemisaastal tapeti äraandlikult Viktor Kingissepp.

Luuletuskogu «Rahutus» dünaamilised ja prosaismiderikkad luuletused äratavad tähelepanu konkreetsusega, nende autor liigub keset elu. Ka oma järgnevate aastate teoreetilistes kirjutustes tõstab Sütiste esile eluläheduse nõuet ja võitleb realistliku elukujutuse eest. Ta toob eeskujuks nõukogude kirjanikke, kes oma teoste jaoks lähevad materjali koguma vabrikutesse, kolhoosidesse, metsatöödele ja mujale. Juba 20-ndail aastail oli ta lugenud rohkesti vene, sealhulgas ka nõukogude luulet. Lisaks oma lemmikluuletajale Puškinile tunneb ta hästi Aleksander Bloki, Sergei Jessenini ja Vladimir Majakovski teoseid. Ta mõistab Majakovski luule pöördelist osa ning viitab hiljem («Tartu ja Tallinn») sellele, et Oktoobrirevolutsiooni murranguliste sündmuste ja pinge-

Maja Tartus (Herne tän.), kus Sütiste elas üle kümne aasta.

liste meeleolude väljendamiseks ei olnud kohased senise luule väljendusvahendid:

Kuid tolle hiigeltule haardeks
on jambid liiga saamatud,
seepärast ajaraamatust
võib näha, kuidas nelja kaarde
lõi üles leek ja võitlus järsk,
kuis rahva hing ja pale muutus —
ning seda sõnastada suutnud
on ainult Majakovski värss.

Sütiste, Hiire ja Jürna kolmikuga ühineb 20-ndate aastate lõpul mitmeid Tartu noori kirjanikke (A. Jakobson jt.) ja kriitikuid (O. Urgart jt.), kes astusid välja eluvõõra ja ilutseva kirjandussuuna vastu. Tartu ülikooliga seotud uus kirjanduslik rühmitus nõudis kirjanduselt elulähedust ja andis oma vaadete propageerimiseks lühikest aega välja ajalehte «Kirjanduslik Orbiit» (1930) ning avaldas koguteose «Põhjakaar» (1931). Kuid see oma häälekandja järgi orbiitlasteks kutsutud rühmitus lagunes varsti, sest nii kirjanduslikelt kui ka poliitilistelt vaadetelt osutus elulähheduslaste grupeering väga kirjuks. Elu realistliku kujutamise eest võitlevate kirjanike (J. Sütiste, A. Jakobson) kõrval oli siin ka reaktsioonilisi literaate (A. Kivikas, A. Oras), kes tahtsid elulähheduse põhimõtet rakendada kodanliku korra ülistamiseks.

Kirjanikuna kodanlikus Eestis. Juba üliõpilasaastatel oli Sütiste kujunenud tunnustatud luuletajaks. Pärast ülikooliõpingute katkemist elas ta vabakutselise kirjanikuna Tartus. Suviti armastas ta viibida maal: matkas jalgsi Lõuna-Eestis, peatus pikemalt Taevaskojas ja Käsmus, korraldas paadimatku Peipsile, tutvus Virumaal põlevkivitööliste eluga ning külastas ajaloolist Narvat. Nii nägi ta mitmesugust elu-olu ja õppis erinevaid inimesi tundma. Neilt matkadelt ammutas ta rohkesti ainet oma luuletuste jaoks ning kodulinna Tartu motiivide kõrvale ilmub järjest rohkem pilte kodumaa teistest linnadest ja maakohtadest. Sütiste lemmikharrastuseks suvel oli forelli õngitsemine, millest ta on poeemis «Viljad ja veed» kirjutanud haaravaid värsse:

Sa pillud, sähvad, tühja rabad,
käid, komistad ning kirud vett —
siis kivi man kui silmapett
järsk välgatus su sööta tabab:
kätt altpoolt nagu torkaks nõel,
viirg jookseb juustest varvasteni,
õng paindub looka, järgi venib,
siid risti-põiki tormab jões.
Ja põgenedes hüppeid õhku
lööb tumma looma surmapelg —
kord pillub hõbehaljast kõhtu,
kord voolus lendab mustav selg...

Väikese Eesti tolleaegsed kitsad olud tundusid mõnigi kord luuletajale ahistavana ja ta ihkas matkata kaugemale, tunnetada hoogsamat elutukset. Luuletuses «Kauge kutse» kirjutas ta:

Külm tarretab sisemaa vaevased veed
ja tuiskavad umbe kõik rajad.
Jääb ahtaks ning jahedaks päikese leek, —
tuult, õhku ja avarust vajad.

Kuid kaugemate reiside sooritamisel oli raskesti ületatavaks takistuseks rahapuudus. Sütiste elatus peamiselt kirjanduslikust tööst — ajakirjas «Looming» avaldas ta järjekindlalt luuletusi ja artikleid ning kirjutas ajalehtedele rohkesti vesteid ja teatriarvustusi. Lisasissetulekut pakkusid ka luuletuskogude eest saadud honorarid. Kuid värsiraamatute tiraažid ja nende eest makstavad honorarid langesid kodanlikus Eestis kiiresti. 1933. a. anti luuletuskogusid välja veel 150 eksemplaris ja sellestki imeväikesest tiraažist jäi osa paljudeks aastateks kaupluseriiulitele kolletama. Asi läks isegi nii kaugele, et luuletuskogusid ei olnud võimalik enam autoripoolse juurdemaksuta avaldadagi. Nii näiteks avaldas luuletaja Johannes Barbarus mitu värsikogu oma kuluga arstitööst saadud sissetulekute arvel. 4—5 paremat luuletuskogu aastas kirjastas Eesti Kirjanikkude Liit. Sütiste ei liialdanud, kui ta 1933. a. kirjutas: «Mul enesel isiklikult läks eile eriti hästi: sain Eesti Kirjanikkude Liidule kirjastamiseks ära anda värsikogu. Honorar pole suur just, ent võimaldab siiski laheda äraelamise —

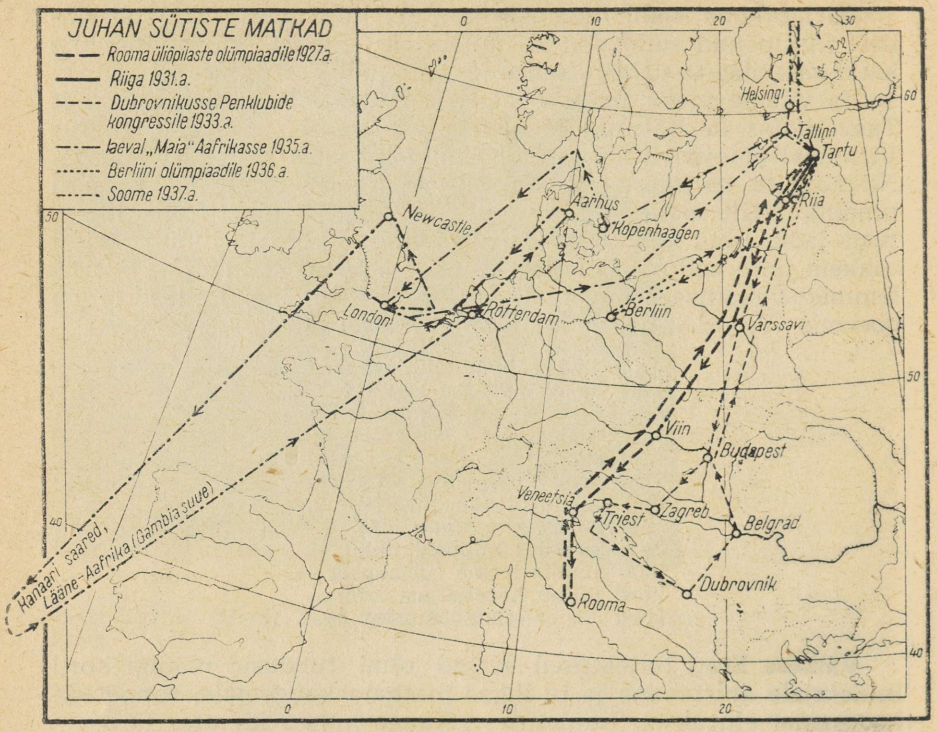

see on nimelt 5 (loe: viis) krooni, teiste sõnadega viissada eesti senti. Kui avaneb võimalus seda honorari kätte saada korraga, ostan jõuluks endale uue kaelasideme.»

Säärases olukorras õnnestus kokku hoida vaid väheseid kroone, mis võimaldasid hädavaevu pääseda mõneks päevaks naabermaadesse Lätti ja Soome. Sellest kirjutas Sütiste luuletuses «Vastus»:

> Teed vahel hüppe Helsingi või Riiga,
> käid ooperis ja kunstiteatrit kaed
> ja juba enesele teinud liiga
> sa oledki, kui tühja kukrut vaed.

Sütiste järgmine pikem välisreis sai teoks alles 1933. aastal, kui ta koos Johannes Semperiga eesti kirjanike esindajatena lähetati rahvusvahelise kirjanikeorganisatsiooni PEN-klubide kongressile Jugoslaaviasse. Kongressi korraldajate poolt olid teistelt riikidelt välja kaubeldud hinnaalandusega sõidupiletid raudteel ning võõrustajate poolt olid Jugoslaavias kongressi delegaatidele ette nähtud prii ülalpidamine ja tasuta ekskursioonid. Nii sai Sütistelegi võimalikuks retk Aadria mere kallastele. Ta võis heita

pilgu Ungari pealinnale Budapestile ning Kroaatia keskusele Zagrebile, viibida Dubrovnikus ja Belgradis, näha Montenegrot ja Lõuna-Serbiat. Kongressil tutvus ta paljude Euroopa kirjanduslike suurustega ja ühines enamiku kirjanike protestiga sõnavabaduse jalge alla tallamise vastu fašistlikul Saksamaal.

Sütiste kõige pikem reis toimus 1935. aastal, kui ta tegi kaubauriku «Maia» pardal kaasa ühe selle laeva järjekordse ringsõidu. Pärast paaritunnilist peatust Kopenhaagenis viis reis Sütiste Londonisse, kus tal oli võimalik näha kapitalistliku maailma kaht vastandlikku palet: uhket kesklinna, kus *õhe kisendab Piccadilli / elekterreklaami* ja nukrat äärelinna, kus *tarretub õhk:*

> Poleks nagu maailmas tuult,
> mis liigutaks tahmunud vaesust.
> Siin pole luult, —
> on vaid sõnatu kaebus,
> et hingki
> kehha end hoolsamalt suleb.
> *(Õhtune maailmalinn.)*

Põhja-Inglismaa sadamast Newcastle'ist viis meretee Kanaari saartele. Siin, Las Palmase sadamas, haigestus lõunamaa kliimaga harjumatu põhjala poeg. Kõrge palaviku vastu võitlemiseks kutsutud arsti kaks visiiti ja ravimid läksid maksma 135 krooni — rohkem kui teenis Eestimaal tööline kolme kuuga ja rohkem kui oli Sütistele makstud luuletuskogu «Maha rahu!» eest honorari. Luuletaja koges, et kapitalistliku ühiskonna elukorraldus oli mõnel pool veel kiskjalikum kui Eestis. Reisi kaugeim punkt oli Lääne-Aafrikas Gambia jõe suudmes, kus eesti poeet õppis tundma ka tükikest Mustast mandrist. Tagasiteel peatuti Hollandis, Taanis ja Inglismaal. See reis avardas oluliselt kirjaniku silmaringi, ta nägi proletariaadi elu maailma mastaabis ning sai aimu koloniaalsest ekspluateerimisest.

1936. a. õnnestus Sütistel Tartu ülikooli meeskonna ridades osa võtta üliõpilassportlaste laagrist Berliinis ja jälgida XI olümpiamängude käiku. Kõigele paraadlikkusele vaatamata ei saanud Berliin tähelepaneliku vaataja eest varjata seda, et Hitleri režiim toetus hambuni relvastatud pruunsärklastele ja mustas mundris ss-lastele, kellest kubisesid tänavad.

Sütiste viimaseks välisreisiks jäi 1937. a. matk Soome. Pärast Helsingist läbisõitu veetis ta suve Kesk-Soomes ühes talus.

Välisreisid rikastasid Sütiste luule motiivistikku ja temaatikat, igalt suuremalt retkelt tõi ta kaasa tsükli uusi luuletusi, mitmel korral andis ta oma muljeid edasi ka reisikirjadena proosas.

Reisimise kõrval tundis ta suurt huvi teatrikunsti vastu. Juba üliõpilaspõlves oli ta osa võtnud näitekunstikursustest ja kaasa mänginud paaris lavastuses. Ta oli hea maitsega teatrikriitik ning kirjutas ka ise mõned näidendid. Aastail 1934—1937 oli ta into-

natsiooni, lavapraktika ja kaasaja teatriküsimuste õppejõuks Tartu Draamateatri Seltsi teatrikunsti stuudios, kus lektoritel tuli töötada tasuta ja tihti ka muidu rasketes tingimustes (kütmata ruumid jne.). Kuid tõeliste teatrientusiastidena ei kartnud J. Sütiste, kirjanik J. Semper, arst V. Hion ja teised teatrikooli tegelased raskusi ning töötasid ennastsalgavalt uute näitlejate kasvatamisel. Sütiste võitles järjekindlalt loomulikkuse ja tõepärasuse eest lavakunstis ning nõudis realistliku loomingumeetodi rakendamist. Oma praktilisest tegevusest väljakasvanud tõekspidamistele leidis ta teoreetilist tuge nõukogude teatri- ja kirjandusperioodikast («Teatr», «Sovetskoje Iskusstvo», «Literaturnaja Gazeta»).

Autoriteetse teatritegelasena kutsuti Sütiste 1938. a. Tallinna Draamateatri dramaturgi kohale. Sellest alates mööduski Sütiste elutee Tallinnas. Draamateatris ei piirdunud ta oma otseste kohustega — kirjandusala juhtimise ja repertuaari hankimisega, vaid võttis endale tihti ka kunstilise juhi ülesandeid, võideldes eluvõõra teatraalsuse ja loomingulise loiduse vastu.

Kaasaegsed mäletavad Sütistet hea seltsimehena, vaimuka ja teravakeelelise vestlejana, kes oskas naeruväärseid ajanähtusi ja inimesi nöögata tabava kõnekäänu või vemmalvärsiga.

Kirjanikuna Nõukogude Eestis ja fašistlike okupantide küüsis. Kui töötav rahvas kukutas 1940. aasta suvel Eestis kodanluse võimu, oli Sütiste üks esimesi haritlasi, kes läks koos proletariaadiga ja lõi hoogsaid värsse töörahva revolutsioonilisest võidust. Luuletaja abikaasa Hella Sütiste jutustas Tallinna kultuuriülikooli kuulajaile unustamatust 1940. aasta 21. juunist järgmist:

> *Jalutasime Sütistega Mere puisteel. Järsku tuli palju inimesi, lehvisid lipud, kõlasid hüüded. Sütiste seisatas, vaatas natuke ja ütles: «See on revolutsioon!» Ja pistis jooksujalu kaasa, mina jäin maha. Natukese aja pärast aga ilmus ta tagasi minu juurde ja ütles, et läheb tagasi Võidu väljakule. Õhtul tuli koju hilja ja jutustas, mis oli juhtunud. Ta oli käinud koos demonstrantidega Toompeal, Kadriorus, oli ajanud juttu vabastatud poliitvangidega. Tal oli kibekiire kõike läbielatut paberile panna. Samal õhtul sündiski «Maakera pöördub itta».*

Esimesel nõukogude aastal Eestis oli Sütiste Tallinna Ühendatud Draama- ja Töölisteatri kirjandusala juhatajaks ja lühemat aega ka direktori asetäitjaks.

Kui nõukogude inimeste rahuliku töö katkestas fašistliku Saksamaa röövellik kallaletung Nõukogudemaale 1941. aasta suvel, toetas Sütiste võitlust sissetungijate vastu algul kunstirelvaga, avaldades mobiliseeriva luuletuse «Kahurväelased» ja organiseerides kontserdibrigaade rindele lähetamiseks.

Kui aga rinne jõudis Eesti NSV pealinnani, võttis Sütiste Tal-

linna Töölispolgu ridades, relv käes, osa kodumaa kaitsmisest. Näitleja Arno Suurorg jutustas sellest ajast:

> *Ja ma mäletan selgesti hetki, kui see suur inimene Tallinna Töölispolgu võitlejana lamas minu kõrval koolimaja põrandale laotatud ajalehepaberitel ... Seal, suurtükimürina all, õppisin ma Juhan Sütistet veelgi paremini tundma, veelgi rohkem hindama.*
>
> *Enne lahingusse minekut, mäletan, küsiti meie-ealistelt meestelt, kes meist soovib rivitule kohale minna, kes rivisse jääda. Meie Juhaniga ei lahkunud rivist, vaid asusime ägeda tule all külg külje kõrval sisse kaevuma Kadrioru kaitsepositsioonil. («Noorte Hääl» 11. II 1955.)*

Kaitsekraavis jäi Sütiste kõrgesse palavikku ja rindeõde viis ta sõjaväehaiglasse. Et Sütistet peeti nakkushaigeks, toimetati ta peatselt teise haiglasse, mis Tallinna langemisel jäi laevale evakueerimata. Otse haiglapalatist haarasid ta fašistlikud politseinikud ning heitsid vanglasse. Tallinna Keskvanglas vaevles Sütiste aasta aega. Kongis magas ta akna all tõmbetuule käes ja see pidev külmetamine oli üheks teguriks, mis hävitas Sütiste tervise.

Pärast vanglast lahtilaskmist kirjutas Sütiste kongis tekkinud mõtete ja väheste kirjapandud märkmete järgi luuletuskogu «Umbsed päevad» ja ootas Eesti NSV vabastamist. 1944. aasta maipühade eelõhtul on ta oma märkmikku kirjutanud:

> *Aga ma näen, kuidas läbi vere ja surma sünnib uus maailm ... See, mis kaduma peab, kaob, mis võitma peab — võidab ... Häda neile, kes seda ei mõista, häda neile, kelle silmad ei näe, kelle kõrvad ei kuule, kelle süda ei tunne uue ajastu hingust ja tema lähenevaid samme!*

Pärast Eesti NSV vabastamist Nõukogude armee poolt asus Sütiste innukalt oma loominguliste kavatsuste realiseerimisele. Ta kirjutas rea luuletusi («Tulen siis ...», «Esimene tere», «Te tulite», «Oktoober», «Tervitus teile, võidukad väed!» jt.), milles tervitas saabunud vabastajaid ja kutsus üles fašismi lõplikuks hävitamiseks. Suure hooga töötas ta kolme näidendi kirjutamisel (ajalooline draama «Ristikoerad» jäi lõplikult viimistlemata ning ainult esimeste redaktsioonideni jõudsid paberile äsjast minevikku kujutavad ühiste tegelastega näidendid «Laviin liigub» ja «Laviin puruneb»). Üksnes alustada suutis ta autobiograafilist jutustust noorusaastatest Tartus ning lõpule jäi viimata osalt enne sõda trükis avaldatud poeem «Tartu ja Tallinn».

Fašistlikus vanglas üleelatud kannatused ja ebainimlikud tingimused olid õõnestanud luuletaja tervise. 10. veebruari hommikul 1945 kirjutas ta vennale:

TRÜ Raamatukogu

Minul isiklikult on tervis praegu sant. Hing jääb rindu kinni nagu kadunud emal. Kui see on ajutine, pole häda, kui aga püsiv, siis on asi läbi.

Sama päeva õhtupoolikul ütles ta süda lõplikult üles ja Sütiste varises kokku. Ta ei jõudnud näha ladumisel oleva luuletuskogu «Umbsed päevad» ilmumist. Sütiste maeti teiste kirjanike kõrvale Tallinna Metsakalmistu mändide alla. Ta viimasele elukohale Tallinnas Tööstuse tänavas on asetatud mälestustahvel, ühele Eesti kalalaevastiku baaslaevale on antud Juhan Sütiste nimi.

ÜLEVAADE J. SÜTISTE LOOMINGUST KODANLIKU VÕIMU AASTAIL

Sütiste esikkogule *Rahutus* (1928) järgnesid peatselt teised luuleraamatud. Luuletaja küpsust tähistavad luuletuskogud *Peipsist mereni* (1930), *Maha rahu!* (1932) ja *Kaks leeri* (1933). Neis raamatuis esineb Sütiste omanäolise poeedina. Tööd ja töötava rahva elu kujutades ei ole Sütiste passiivne vaatleja, vaid astub esile tõelise võitluslaulikuna, kes paljastab kapitalistliku korra vastuolusid ning ennustab sellise ühiskonna langemist. Luuletuses «Elujulgeile» sõnastab ta üleskutseliselt:

Kord saabub tund, mil veretavas tules
silm idas vastse päeva tõusu näeb.
Seks olgu valmis ikka rind ja käed —
uut julgust kandma oma rahva mures,
kui raskus varjutab ta ooteväe.

Sütiste loob neis kogudes rohkesti emotsionaalseid pilte oma maa ja rahva elust, tema huviobjektiks on vahetu kaasaeg. Ta rändab ringi Peipsi ja Läänemere vahel, jäädvustab värssides iseloomulikke episoode esmajoones vaeste inimeste elust, tunneb rõõmu sünnimaa loodusest, laulab tema valgetest suveöödest, annab mõjukalt edasi tuisuste talveõhtute kõledust. Paljud nendest luuletustest kuuluvad eesti lüürika raudvara hulka. Sõnastuselt on Sütiste luuletused enamasti lihtsad ja rahvakeelsed. Poeeti võlub maailm tema elulise konkreetsuse ja detailirikkusega ning seda püüab ta tõetruult edasi anda. Konkreetsus, tõetruudus, pildirikkus ja kaasaegsus — need ongi realistliku luule olulisemaid tunnusjooni ning Sütiste on eesti realistliku luule väljapaistvamaid esindajaid. Ka salmi- ja värsiehituses on Sütiste püüdnud olla lihtne, ta kirjutab rohkesti tavalisi neljarealisi ristriimidega salme. Veelgi rohkem armastab ta aga järjestada eri pikkusega värsiridu vabalt, ilma kindlama stroofiskeemita. Värsimõõtudest eelistab ta lihtsat jambilist ja trohheilist rida. Näiteks vahelduvad 4- ja 3- (täpsemalt $2^1/_2$-) jalgne trohheus ristriimidega neljarealises stroofis:

Sääl ta / rahva / keskel / rüsib —
väike / poisi/klütt.
Hõikab / käaslast, / higi / pühib,
ripneb / juukse/tütt.

Trohheusest anakruusi (värsirea rõhutu algussilbi) abil moodustatud eestipärastatud jamb süliriimidega neljarealises stroofis:

Päev vä/jub mer/re, kuu/kild püs/ti ä/jab
ja tu/led prä/gise/vad tel/ke ees.
Sääl lás/teká/ri su/miseb / ning keeb,
kus lõk/kel kéh/va õh/tusöö/gi pä/jad.

Sageli loobub Sütiste korrapärasest silprõhulisest värsimõõdusüsteemist, mida esindavad ülaltoodud kaks näidet, ning kasutab rõhulist ehk toonilist värsiehitust, kus rõhuta silpide hulka ei arvestata ning rütm on seetõttu muutlikum. Rõhulise värsimõõdusüsteemi kasutajad kirjutavad tavaliselt omavahel riimuvad värsid ühesuguse rõhkude arvuga, kuid Sütiste ei hooli tihti ka sellest reeglist ning oma eri pikkusega ridades astub sammu mõõdulisest süsteemist vabavärsi suunas. Näiteks luuletuses «Lihtsalt»:

Lihtsalt süri mu isa, väga lihtsalt: (4 värsirõhku)
viimse tunnini saagis ja viilis, (4 värsirõhku)
kui surm juba kannul hiilis (3 värsirõhku)
ja korraga räputas pihta. (3 värsirõhku)

Pärast 1934. aasta riigipööret ja fašistliku diktatuuri kehtestamist Eestis algas nii ühiskondlikus elus üldse kui ka kirjanduses eriti raske ajajärk, mida tollal iseloomustati väljendiga «vaikiv olek». Nii aja- kui ka ilukirjanduses muutus vabameelsete mõtete avaldamine üpris raskeks. Peale muude survevahendite kehtestati 1935. a. sundmäärus, mis võimaldas politseil konfiskeerida iga trükitoote, kus kas või kaudseltki avaldati rahulolematust fašistliku diktatuuri või selle ninameeste suhtes. Üha hoogsamalt töötas kodanlik propagandamasin, püüdes ühelt poolt lõõtsuda lõkkele kodanlik-natsionalistlikke kirgi, teiselt poolt laimata järjest suureneva autoriteediga Nõukogude Liitu. Üha raskem oli hoida õiget kurssi selles valede ja laimu sogases voolus. Lisaks survevahenditele ja propagandale püüdis kodanlus kirjandust oma

mõju alla saada ka majanduslike abinõudega. Valitsev kodanlus kasutas osavalt ära raamatuturu kriisi ja kutseliste kirjanike materiaalselt rasket olukorda ning rakendas riiklikke summasid mitte honorariide normaliseerimiseks, vaid moodustas nn. kultuurkapitali toetuse maksmiseks kirjanikele ja muude kunstiharude töötajaile. Peale selle arendati välja premeerimissüsteem, mis pidi soodustama kodanluse teenimist. Kui kirjanik oma teostes väljendas progressiivseid ideid, siis jäeti ta ilma elatuseks vajalikust toetusrahast või kärbiti see juhuslikeks väikesummadeks.

Säärases olukorras ei jätkunud vabakutselisel kirjanikul J. Sütistel alati vajalikku meelekindlust ja raskuste trotsi ning 30-ndate aastate keskel kirjutas ta poeemi («Noored partisanid») ja mõned luuletused, kus maksis lõivu kodanlikule natsionalismile. Kuid need jäid üksikutes eranditeks Sütiste progressiivses loomingus.

Ka sel ajal ilmunud luuletuskogusid *Südasuvi* (1934), *Päikese ootel* (1935), *Sadamad ja saared* (1936) ning *Ringkäik* (1937) iseloomustab võitleva laadi taandumine. Kodumaa töörahva elu kujutamine on asendunud looduslüürikaga ning teisi maid pildistava rännuluulega. Viimases jätkub siiski kriitiline vaateviis ning kapitalistliku ühiskonna vastuolude näitamine, näiteks luuletustes «Õhtune maailmalinn», «Uimastav valgus», «Must karu». Rohkesti esineb neis raamatuis ahistustunnet väljendavaid mõtisklusi ja otsinguid ummikust väljajõudmiseks. Kuna otsesõnaliseks arvamuse avaldamiseks ja kritiseerimiseks oli jäänud vähe võimalusi, siis hakkab Sütiste värssidesse järjest rohkem siginema irooniat kodanliku Eesti olude kohta. Juba luuletuses «Kell 10 õhtul» oli ta vabameelse kirjaniku olukorda tolleaegses Eestis iseloomustanud järgmiselt:

Sinu tõed on vaiksed kui vesi
ja sõnade sonnune õhk
peab peitma ning kaaluma mõttekesi —
neid valvab su naaber ja enese kõht.

Luuletuses «Mõõn» visandas ta aga olukorrast järgmised read:

Me päevad on tühjad ja tuimad
ning sosinaks muutumas rääk, —
iroonia võrsub sest uimast,
ent veri on külm nagu jää.

Nii jätkub Sütiste luules vastupanu kodanlikule kunstipoliitikale. Ta värsikultuur näitab ka neil aastail kasvu ning ta loob rohkesti realistliku loodus-, kodu- ja rännulüürika meisternäiteid.

Pööret Sütiste loomingulisel teel näitavad kodanliku võimu kukutamise eelsed revolutsioonilise tõusu aastad. Sütiste võitlusvaim tõstab uuesti pead ning luuletaja hakkab lähenema uuele loomingulisele meetodile — sotsialistlikule realismile, mille teoreetiliste alustega ta oli tutvunud nõukogude ajakirjanduse ja kirjandusteaduslike teoste kaudu.

Eestis tehtud suviste rändude muljetele tuginedes kirjutas ta ja avaldas ajakirjas «Varamu» tsükli lüürilisi poeeme *Meri ja mets* (1937—1938), *Tuhas ja tules* (1938), *Lääs ja ida* (1939) ning *Viljad ja veed* (1940). Siin näitas Sütiste märksa kaugemale arenenud arusaamist ühiskondlikest vastuoludest ja nende lahendamise teedest. Samas vestlev-lüürilises laadis kavatses ta kirjutada ka pikema poeemi «Kahe sõja vahel», mille valminud osad ilmusid 1941. a. ajakirjas «Looming» pealkirjaga *Tartu ja Tallinn*. Selle teose esimene peatükk kujutab ülikoolilinna Tartut luuletaja nooruspäevil ja kaasajal, poeemi teises peatükis valgustab Sütiste oma poeetilisi tõekspidamisi, Tallinna kujutamine jäi aga luuletajal pooleli ning sellest on ta märkmikus säilinud vaid üksikuid katkendeid.

Eespool mainitud poeemid on lüürilise iseloomuga, neil puuduvad peaaegu täiesti nii tegelased kui ka süžeed, mis on tavaliselt omased lüro-eepilistele žanridele ja sealhulgas ka poeemile. Need teosed kujutavad õigupoolest lüürilist värsspäevikut, mis kajastab autori suveveetmisi Käsmu kalurikülas («Meri ja mets») ja Lõuna-Eesti talus («Viljad ja veed») ning matku põlevkivimaile («Tuhas ja tules») ja Nõukogude Liidu piirile Narvas («Lääs ja ida»). Kõrvuti lüüriliste mõtiskluste ja tunderikaste piltidega esineb siin tihti publitsistlikke kõrvalepõikeid, kus autor annab voli irooniale kodanliku Eesti olude üle ning vihjab revolutsiooni lähenemisele. Näiteks kasvab poeemis «Viljad ja veed» algul süütu lambakarja kirjeldus üle irooniliseks poliitilise olukorra võrdpildiks:

> Su kõrval mollis mitmeid maike
> ju rüüpab karja hommik-joom —
> maatõug on sarvitu ning vaikne
> kui ehtne eesti iseloom.
> Ma vaatan: — leplikult ja rangelt
> nad tanumale käivad reas
> ning elutseda nende seas
> võib vaevu tige preisi angler.
> Ning karja sabas vana jäär
> veab lambaid järel mitut laadi —
> kui juhtivad demokraadid
> kõik päris longu lasknud pääd.

Poeemikatkendis «Tartu ja Tallinn» joonistab Sütiste meisterlikke pilte ülikoolilinnast Tartust, kujutades sügava poeetilisusega oma õpiaastaid. Sütiste näitab Tartu ülikooli progressiivset osa minevikus, kui siin tekkis Venemaalt jälitamise eest Tartu õppima siirdunud eesrindlike inimeste tõttu üks võitlevate ideede taimelavasid:

> Siin töötas, keda sääl ei talund
> must sandarm ega vägivald,
> ja see, kes iialgi ei pälund,
> vaid võitles võimu põlu all.

Sellele vastandab luuletaja Tartu ülikooli vähikäigu kodanliku võimu ajal:

Me pärisime ülikooli,
kui ära väsis sünge Marss —
ja kohe mõnel õppetoolil
sai filosoofiks loomaarst.
— — — — — — — — — —
Mu siseootust otse solvab,
kui näen, et mandub noorusleek,
all kuivab jõgi, ülal tolmab
professor, Toom ja biblioteek.

Sütiste osutab, et kodanlikus ülikoolis said õppida eeskätt need, *kel isa pung / ning taltsas pää on kaasa tuua* iseloomustades tolleaegset alma materit kodanlusele kuuleka kaadri kasvatajana. Kuid kõigest sellest armutust kriitikast hoolimata on Emajõelinnas ja ülikoolis palju ka seda, mis on luuletaja südamele kallis ja mis on jätnud kustumatud jäljed tema eluteele. Sellest laulab ta suure soojuse ja haaravusega:

Siit orust ikka läbi puhus
erk nelja ilmakaare tuul, —
ja mul jääb tänada vaid juhust,
mis tõi mu siia jürikuul.
Siin voolas julge trots ja uljus,
siin mitmed pärimud ning eod
said ristamisi ühisteoks,
siin elu kõlises kui kuljus.
Siin joobnuks muudab noore pää
see uhke kevad jõe kaldal,
kui mürinaga surub alla
end vetepaisul murduv jää,
siin suvel laias luhas mängis
lehtpilli unelmate paan
ning talvel lendas jõesängis
kelk, kiunuv uisk ja traavlisaan.

Viimases kodanlikus Eestis ilmunud luuletuskogus *Valgus ja varjud* (1939) mõistab Sütiste hukka Teise maailmasõja lahtipäästmist fašistliku Saksamaa poolt.

Peale luuletuskogude on Sütiste avaldanud ajakirjas «Looming» Idamaade ajaloo motiividele rajatud vabaõhudraama *Jumalate mäss* (1933) ja psühholoogilise näidendi *Esimene pääsuke* (1937).

Töörahva elu ja töö teema. Proletaarsest keskkonnast pärinevale Sütistele on alati olnud südamelähedane töötav inimene, tema töö ja võitlus. Sütiste suutis tunnetada töö sügavat poeesiat ja oskas seda lihtsas, rahvapärases sõnastuses värssidesse kätkeda. Iseloomulikuks näiteks on siin luuletus «Hommik sepikojas», kus luuletaja joonistab realistliku ja konkreetse pildi sepikojast ja seppade tööst:

Haarab nurgast toore raualati,
mõõdab, saagib, murrab katki,
poisi kätes ägab lõõts.
Tõmbab varnast suured pihid,
lakkab koldel tuulevihin, —
alasil käib sädemete lõõsk.
Haamer haamri järgi kõrgelt
laseb alla kaare vilkja,
kolmas vasar takti kilkab,
nätsub raud ja naksub selg,
palgeid mööda higi nõrgub.
Nii saab töös ja tules vastne telg.

Sepatöö iseendast on must ja raske, aga selles nagu igas teiseski loovas töös peitub oma poeesia, oma tööröõm, millest hõõguvad ka Sütiste sõnastuselt lihtsad värsid. Sütiste ei ole piirdunud ainult ilmeka pildi joonistamisega, vaid annab luuletuse lõpposas kujutatule ka sügavama mõtestuse ja laiema üldistuse:

Aga rinnatõusus
hoovab märtsiõhtu kergust,
lauluümin kostab suist.
Homse ootus annab erksust,
vasar lihastesse jõudu,
veretungi näitab sädemete tuisk.

Nendes värssides näeme visandatuna töölisklassi teed: hallipäiseid veterane vahetavad välja elujõulised noored, kes karastuvad töös ja loodavad kätte võita parema tuleviku.

Vastavalt lihtsale sõnastusele on ka luuletuse muud kujundusvõtted lihtsad: värsimõõt on kõige tavalisem (4- ja 5-jalgne trohheus), riimidki pole alati puhtad ega kõlavad, kõnekujundid on niivõrd kõnekeelele lähedased, et neid on raske märgata. Näiteks metafoor *vasar takti kilkab* või onomatopoeetilised e. helijäljenduslikud sõnad *nätsub raud ja naksub selg, vingub lõõts ja viiliteras;* viimastes värssides võib kohata ka alliteratsiooni ja assonantsi.

Kui luuletuses «Hommik sepikojas» on poeet tähelepanu pööranud olustiku täpsele kujutamisele ja detailide suurearvulisele esitamisele, siis luuletuses «Vaevamägede mailt» näeme rohkem üldistavat käsitluslaadi. Siin on loodud vana proletaarlase portree, mille maalimisel mõned jooned pärinevad luuletaja isalt:

Kümnes töötavas sõrmes
oli tema külv ning lõikus —
aeg sellegi viis.
Ta otsis kaitset ja õigust,
kuid ikka oli nõrgem,
ja muresid uputas viin.

Kuid see ühe konkreetse inimese portreteerimisest lähtuv kujutus kasvab peagi laiemaks üldistuseks, luuletuse lõpul ei taju me selles enam niivõrd luuletaja isa, kuivõrd paljudest töö-

inimestest üldistatud vana töömehe tüüpi. See elukogenud proletaarlane saab luuletuses revolutsioonilise mõtte kandjaks. Kuna *kogu töömehe elu on vilets ja vale, / kui jahtub heitluse hoog ning laguneb jõud,* siis see töölisklassi veteran toetab vanas easki nooremate võitlust, kes tema üritust jätkavad:

Ent nüüdki kevadpäike sulatab
tema tarduva vere veel valla
ja esimesel mail
jalg alati ulatub
tööväe lippude alla,
kus sammub uus noorus Vaevamägede mailt.

Elulised detailid ja konkreetsed portreejooned (*andis oma koreda käe, nahkund pale / ja habetund lõug)* põimuvad siin üldistavamate ja eredamate kujunditega, nagu seda on metafoorid *Õnn nelja temast mööda ajas* ja *elu raske kandami / tõstis turjale.* Luuletuse ühendab tervikuks pealkirjas, avalauses ja lõppvärsis korratav uudne ja jõuline Vaevamägede maa kujund, mis annab luuletusele suure omapära. Säärasele ekspressiivsele kujundile on kitsaks jäänud ka silpröhuline värsimõõdusüsteem oma ühetaolise rütmiga ning luuletaja on väljendanud oma mõtteid kolmerõhulisest, toonilise aluspõhjaga rütmist lähtuvas ja tihedariimilises vabavärsis.

Töömeeste kõrval on Sütiste tähelepanu korduvalt köitnud lapsed. Ta on loonud südamlikke luuletusi vaeste inimeste lastest, kellel juba noores eas tuleb kokku põrgata eluraskustega. Mõnikord on klassiühiskonna sotsiaalsed olud nii armutud, et inimese elutee lõpeb õige varakult: keldrikorteris hääbuvale vigasele tütarlapsele tuleb järele surnuvanker («Must vanker») ja eluröömus agulipoiss hukkub tänaval («Rüblik»). Omapärane on «Õhtulaul», kus hällilauluvormi on kasutatud vanas ühiskonnas esineva kahe vaenuliku leeri näitamiseks:

Akna taha tuisand lumes
vahib pime öö,
sule silmad, küll sa unes
kõhu täis taas sööd.

Ühisabi näljasuppi
homme jälle toon,
pooleks teeme leivajupi,
kinnituseks sool.

Pea meeles: sadas vihma,
kaebas tuultejooks,
vaesus võttis püksirihma —
isa kuuri poos.

Pea meeles värvit silmi,
kuldseid hambaid suus —
need me vaenlased on ilmsi,
südamed neil puust.

Nendes salmides on kõigile mõistetavate lihtsate asjade kaudu väljendatud kahe maailma lepitamatut vastuolu. Kuid hoolimata kujutatud eluraskustest kõlab «Õhtulaul» siiski optimistlikult, sest ema on veendunud, et poeg suureks sirgudes kasvab julgeks ja leiab oma tee. Asjalikku kirjeldust on autor elustanud aeg-ajalt mõne lihtsajoonelise, ent jõulise kujundiga. Säärane on näiteks tugev personifikatsioon *vaesus võttis püksirihma — / isa kuuri*

poos. Lihtne, ent mõjuv on ka kuldsete hammaste ja puust südamete antitees.

Idee ühiskonna jagunemisest kaheks vaenulikuks leeriks — ekspluateerijaiks ja ekspluateeritavaiks — läbib punase niidina paljusid Sütiste luuletusi.

Üheks Sütiste kõige õnnestunumaks ja klassivahesid kujukamalt avavaks luuletuseks on 1931. a. kirjutatud «Riigilipu all». Selles on antud üldistus kodanliku Eesti teravatest vastuoludest ning vihjatud selle ühiskonna hukkumisele. Luuletus algab napisõnalise ilmakirjeldusega:

Oli lämmatavalt kuum.
Ei olnud pilvi ega tuuli.
Äikest ähvardas sonnune ruum.

Seoses luuletuse üldise mõttega omandavad need värsid hoopis laiema tähenduse. Sõna *lämmatav* ei käi üksi ilma kohta, vaid annab hinnangu kogu olukorrale, mis on väljakannatamatu. Kuid lämmatavalt kuum ilm ei saa igavesti püsida, see peab esile kutsuma äikese, mis lahendaks pingelise olukorra. Andnud olukorra üldiseloomustuse, näitab luuletaja konkreetselt kahe vaenuliku leeri olemasolu rippuva vatsaga kõrtsmiku ja kõhna maalri näol, avades ühtlasi nende sotsiaalse vahekorra: maaler on värvinud kõrtsimehe maja, kuid pole oma vähest palka ikka veel kätte saanud:

— Tulin palga järgi...
Söömata lapsed... Kodus haige on naine.
Ise kukkusin redelilt,
parem külg on põrund.

Ühtlasi osutab poeet, et maalri vaevalises elus pole süüdi üksnes kõrtsmik, vaid kogu kodanlik riigikord, mis säärast elukorraldust kaitseb ja heaks kiidab — kõrtsmiku *pää kohal seisis valvel me riigilipp*. Et rahvale on kodanlik riigikord koos oma sümbolitega peale sunnitud, seda kriipsutab luuletaja alla sõnaga *kästi:*

Riigilipudki —
milledega maju ehtida kästi —
longus päi pööninguilt rippusid.

Järgnevalt näitab luuletaja seda parasiitlikku ladvikut, kelle teenistuses on kõrtsmikud *öö läbi kalland viina ja jagand vähki* ning kelle priiskamise pärast peavad tööinimesed nälgima:

Korraga kihutas häält
autode rida:
sõitis silinderdet riigipää,
sõitis diplomaate läänest ja idast,
sõitis pappe ja kindraleid —
istus kõrvuti rist ja mõõk.
Sõitis lilletet daame,
käed kaenlani kinnastet,
silmis peoveinide hõõg,
näod õrnad ning kaamed.

Nad on äsja *kirikus õnnistet jumalast* ja peale taevaste jõudude kaitseb neid nende käsutuses olev maapealne sõjavägi. Lakooniliselt nagu varemgi osutab luuletaja sellele vaid ühe värsiga: *Üleval õhuväe eskadrill tiirles.* Luuletuse puänt — pikne lööb Eesti kõrgeimasse ehitusse, Oleviste kiriku torni — on sümboolne, ennustades, et revolutsiooniäike purustab kodanliku korra. Sellist ennustuslikku sümboolset lõppu oli oma romaanis «Külmale maale» kasutanud juba Eduard Vilde, kuid Sütistele on käesoleval juhul otsese tõuke andnud vastav fakt (27. juulil 1931 löi pikne tõepoolest Oleviste torni). Ka kodanliku ladviku defilee kujutamisel on aluseks olnud reaalne sündmus: 1931. aasta suvel toimus riigivanem K. Pätsi ja välisriikide diplomaatide ringsõit mööda Eestit, mis samal 27. juulil läbis Sütiste kodulinna Tartut, nii et luuletajal piisas vaid reaalsete faktide valikust ja vastandamisest, et luua üldistava jõuga tüüpiline pilt kodanlikust Eestist.

Kujundusvõtetelt on «Riigilipu all» samasuguse ehitusega nagu luuletus «Vaevamägede mailt». Ka siin on eluliselt konkreetsed detailid põimitud eredate ja suurt üldistusjõudu omavate kujunditega, millest mitmed tõusevad sümboli tasemele. Samuti on tegemist riimitud vabavärsiga, mis siin on saavutanud erilise kompaktsuse. Peale riimide on luuletaja tarvitanud ka muid kõlalise instrumentatsiooni vahendeid — rohkesti alliteratsiooni (**k**äed **k**aelani **k**innastet) ja assonantsi (ä**i**kest ä**h**vardas), samuti sõnasisest häälikulist kokkukõla (*eska***drill tiirle***s*). Palju on kasutatud mitmesuguseid kordusi. Eespool tsiteeritud katkendis kohtame anafooride (värsialguslike korduste) tulva, refräänina kordub esimese ja viimase stroofi lõpul ajaloolist konkreetsust rõhutav värsipaar:

Ja mäletan hästi:
oli esmaspäev, 27. juuli.

Kui luuletuses «Riigilipu all» jääb revolutsiooniline perspektiiv siiski abstraktseks, siis paar kuud varem kirjutatud luuletuses «M a t u s» on osutatud kontreetsele revolutsionäärile, kes on viinud edasi võitlust parema tuleviku eest. «Matus» kujutab kodanliku terrori ohvrina langenud kommunisti viimset teekonda ja rahva meeleolu sel puhul. Luuletuse kirjutamise ajendiks oli kommunist Aleksei Potini tapmine, keda politseinikud tulistasid Tartu tänaval 1931. aasta 1. mai eel revolutsiooniliste lendlehtede levitamisel; raskesti haavatud revolutsionäär piinati surnuks kaitsepolitseis. Matusepilti kujutades näitab Sütiste, et tapetud võitleja polnud üksi. Truud seltsimehed kannavad teda oma õlgadel läbi linna ja jätkavad tulevikus tema poolelijäänud tööd:

Nägin matust,
punast matust.
Polnud pastorit, ei kellakõla,
polnud surnuvankri musta katust —
seltsimeeste kuuest õlast
kirstu kanda küllalt jatkus.

Võitlusmeeleolu hõõgub kogu luuletuse atmosfäärist, matuse pealtvaatajategi hulgas on tunda teravalt kahe vaenuliku leeri olemasolu:

Kuulsin sõnu,
julmi sõnu
oma võikalt naabrilt selja tagant:
— Vaat kus koera kantaks' õlul!
Ässitaja, linna ääres
südaöiti lehti jagas...

Luuletaja avaldab selgelt oma seisukohta juba sellega, et ta neid sõnu nimetab julmadeks ja nende ütlejat võikaks; protestides lausutud halvustuse vastu ning tundes end solidaarsena mõrvatud revolutsionääriga, avaldab ta langenule austust:

Nagu võõras,
päris võõras
olin maha võtnud mütsi
selle põrmu, selle ema pärast.

Trohheiliste stroofide alguses ja ka mujal rakendatud sõnakordustega on poeet loonud erilise aeglustatud rütmi, mis matuserongi sammu ja leinamarsi rütmi meenutades suudab hästi kaasa aidata vastava meeleolu loomisele.

Esmakordsel ilmumisel koguteoses «Põhjakaar» avaldas Sütiste luuletuse pealkirja all A. Potini matustele viitava kuupäeva 6. V 31, mis aga järgmistes trükkides tsensori poolt maha tõmmati.

Looduslüürika ja koduluule. Rohkesti on Sütiste kirjutanud looduslüürikat, korduvalt värsistanud muljeid oma sünnikodust. Sütiste loodusluulet iseloomustab dünaamilisus. Loodus ei ole talle tardunult ühes poosis püsiv kujutamisobjekt, vaid pidevas liikumises ja arenemises. Kui saarte looduse kujutaja Villem Ridala luuletused on enamasti staatilised, ilma liikumise ja inimesteta, tulvil üksinduse meeleolu, siis Sütiste looduspiltides kohtame sageli inimest, näeme tema tööd või töötulemusi. Sütiste tunnetab inimese seost loodusega, loodus on inimese tegevusväljaks ja töökojaks.

Luuletus «Ä e s t a d e s» pakub ilmeka kevadpildi külast:

Rohetas ju metsa luustik
põllu ääres üle maantee.
Kuumust hõõgas taevapada,
huugas ütt ja sumas kuusik,
võidu kõlistasid käod.
Kogend külvaja käis ees,
seemendaja tolmupilves taga.
Varakevadisist tuulist
leivapruuniks
küpsend mõlemate valged näod.

Juba selles avastroofis on töörütmi ja meeleolulist liikumist, kuid sellele lisandub luuletuse lõpposas veel hoogne kevadäike ja vihmavaling, mis annab luuletusele lausa dünaamilise hoo.

Ka suveõhtu kirjeldustes on Sütistel hoogu ja liikumist. Seda näitab ilmekalt luuletuse «R a n n a t u u l e s» algus ja lõpp:

Virgutava eluhooga
ülal pilveratsud jooksvad,
laialt lõõtsub läänetuul.
Vesi keeb ja vesi liigub,
rannik nagu kaasa kiiguks,
maani kummarduvad puud.
— — — — — — — — — — —
Astud kõrgel kivikaldal,
sügavalt su südant valdab
avavete ürgne luul.
Õhtu silmapiiri suleb,
majak õhku süütab tule,
laialt lõõtsub läänetuul.

Selles luuletuses pole kujutatud inimesi, luuletaja on siin loodusega kahekesi, kuid ka see pole kaasa toonud üksinduse meeleolu või nukrust. Üht ja sama looduspilti kujutavad erinevad luuletajad lahkuminevalt — igaüks projekteerib loodusse oma sisemist mina, oma ellusuhtumist ja temperamenti. Rahutu ja elurõõmsa Sütiste looduspildid on seetõttu enamasti ikka helge meeleoluga ning sisemise dünaamikaga.

Teiseks iseloomustab Sütiste looduslüürikat kirjelduse konkreetsus ja detailirikkus. Nagu oma tööteemalistes luuletustes, nii pakub Sütiste ka looduspiltides realismile omast täpset ja üksikasjalikku kirjeldust. Seda näeme kujukalt talvepildis «S õ i t»:

Kasuk' selga, läkiläki pähe,
kaenla alla ohjad, taosed ja piits.
Õues vilklevad veel hommikused tähed,
talli manu saadab lumekriiks.
— — — — — — — — — — — — — — —
Juba kirves lajatades hõiskab,
juba põlismänni tüvve särtsab saag.
Hommik pimeduse jalalt maha lõikab,
punetades kumab sügav laas.

Tagasihoidlike, täpset iseloomustust taotlevate epiteetidega ning onomatopoeetiliste väljenditega kujundatud luuletusele annab puänteeritud lõpu julge metafooriline ülekanne *(Hommik pimeduse jalalt maha lõikab.)*.

Sütiste koduluuletustest on ilmekaks näiteks «T a r e s», mis samuti tugineb kirjelduse täpsusele ja asjalikkusele. Väheste sõnadega on loodud meeldejääv kujutus suitsusest rehetarest, kus pereema küpsetab leiba:

Ta kolde sompu tõmbab söed ja tuha
ning kapsalehed labidale säeb.

Veekausis kirjuservalises uhab
ta puhtaks sinisoonelised käed.

Tükk tüki järgi taigna pätseks voolib
ja hellitades otsi paitab pihk.

Kõne- ja kõlakujundeid pole luuletuses palju — mõned alliteratsioonid ja assonantsid, paar värsimõõdust tingitud inversiooni, paar tagasihoidlikku metafoori *(tuult neelab mühisedes ahjulõõr, siis veereb pereema üle kõrge läve)*. Ometi on kirjeldus nii kujukas ja elav, et lugeja ette kerkivad mitte üksnes nõgised rehetare parred ja haljastele kapsalehtedele voolitud leivapätsid, vaid ta justkui tunneb ka silmi veele kiskuvat vingusegast suitsu ja haistab kuuma leiva haruldaselt meeldivat lõhna.

Sütiste looduslüürikas ja koduluules väljendatakse harva tundeid otsesõnaliselt, nagu seda esineb rohkem romantikute juures. Sütiste loodusluulet kannab kujukas ja täpne kirjeldus.

Poeem «Tuhas ja tules» (1938)

1940. a. revolutsioonile eelnenud aastatel loodud poeemidest on Sütistel kõige väljapaistvam «T u h a s j a t u l e s», kus ta on töö ja tööliste kujutamisel saavutanud häid tulemusi.

Poeemi aine ja süžee. Poeemi «Tuhas ja tules» põhiaineks on Eesti põlevkivitööliste elu ja töö, millega Sütiste tutvus Kiviõli ja Kohtla-Järve kaevandusi külastades.

Peale selle on poeemis kasutatud k õ r v a l m o t i i v i d e n a luuletaja nooreea mälestusi (kohtumine isaga kõrtsis 1911. a., töötamine kellassepa juures ja lahkumine sealt kodusõja ajal 1919. a. ning noorusarmastus) ja eruditsioonirikast materjali kunsti ajaloost (muinaskreeka skulptor Feidias ja antiikaja tundmatu autori skulptuur «Milo Venus», renessansiaja itaalia kunstnik Michelangelo, XIX saj. prantsuse skulptor Rodin), kirjandusloost (antiikaja rooma kirjanik P. Vergilius Maro, renessansiaja itaalia poeet Dante) ning kaasaja kirjandusest («Noor-Eesti» ja «Arbujad»).

«Tuhas ja tules» on oma iseloomult l ü ü r i l i n e poeem. Peale esimeses isikus esineva lüürilise kangelase, kelle tundeid ja mõtteid teoses väljendatakse, pole siin tegelasi ja ka süžee on äärmiselt lihtne. Poeemi esimeses peatükis kujutatakse mina-tegelase sõitu rongis kaevurite linna, teises peatükis laskub ta kaevandusse ja tutvub tööprotsessiga (põlevkivi koristamine, süüteaukude puurimine ja lõhkamine), kolmandas peatükis tutvub ta põlevkivi ümbertöötamisega utmisahjudes ja õlivabrikus ning heidab pilgu kaevurite asulale.

Poeemi teema ja ideestik. Selles teoses seadis autor ülesandeks näidata kapitalistliku ühiskonna tööliste viletsat elu ja selle põhjust — ränka ekspluateerimist.

Juba teose esimestes stroofides näitab luuletaja, et töölised on mornid ning rõõmutud, tihti ka viletsa tervisega. Selline on näiteks pilt sõidust kaevanduslinna:

...ja vaatlen vaikselt rongirahvast,
kes loidub, tukub, haigutab
ning läbi une maigutab
kui havi kalamehe kahvas.
Mu kõrval näitsik kõhn kui raag
end bambusroona hoiab sirgu,
üks tüse nina ajab pirdu
ja kolmandal on kurgus saag.

Samuti kui rongis, nii näeb autor ka kaevandusse laskudes ainult morne nägusid.

Siin viivuks puhkab meestesalk
ning morni põske toetab käsi,
pilk, pimedusest hall ja väsind,
meid mõõdab kõõrdi kulmu alt.

Edasi hakkab aga luuletaja järk-järgult avama algul kujutatud sünge pildi põhjusi. Ta näitab, et kaevanduse töötingimused on sellised, mis ei lase tekkida rõõmu inimese palgele. Rasked kaevandamistööd on nõrgalt mehhaniseeritud, siin töötatakse peamiselt veel kirkaga ja masina asemel on hobune *(Teel hoburakend / on lõõtsutades seisma jäänud...)*. Kaevanduses töötamise tingimused on ebainimlikud:

Sa tunned, kuidas seinust ihhu
külm, liikumatu rõskus poeb,
see valgub näole, kleepub pihku
ning peatub viimaks seljakoes.

Luuletaja vihjab, et töölised on sunnitud viletsa elatusminimumi väljateenimiseks järjest rohkem pingutama, neil pole aega ei lõhkamistel tekkivate mürgiste gaaside ja suitsu lahtumist oodata (*Nii, valmis, lausub lõhkemeister / ning paksu suitsupilve kaob.*) ega ka puhata:

Ma vaatan, kuidas järsku töös
üks käsi paberossi kohmab
ja teine järjest rahnu rahmab,
et pilgukski ei katkeks löök.

Aga kõigest sellest tapvast rühmamisest hoolimata *barakes liigutab end vaesus / ja kustund unistusi loob.*

Vastandina kodanlusele, kes põlevkivibasseini reklaamis kullamaana, näitab Sütiste, et see oli omamoodi sunnitööpaik, kuhu mindi tööle viimse puuduse sunnil:

Siin peatub see, kel läinud kõik,
ja see, kel leiba nõuab pere,
ning see, kel vaesus juba veres...

Maalinud sellise tõetruult masendava pildi põlevkivimailt, teeb Sütiste poeemi lõpul kokkuvõtteid ja esitab idee: tööst kodanlikus ühiskonnas rikastuvad kapitalistid:

Sa astud mitmes mõtlemises
töökasarmute halle maid
ning avameeli tõtlemises
tõeliseks koondub teine aim.
See vägevus, mis üles kerkleb
sääl tulest, inimjõust ja maast,
siin uue näo ja värvi saab,
kui sinus veel on mõõtvaid erke.
Ning olgem siirad: selles paes
must mure pragudesse juurdub,
nii nagu iga ränka suurust
ja uhkust pureb oma vaev.
Sest nii see on, et ühe rikkaks
teeb keeruline põlev kuld,
kuid enneaegselt raugaikka
viib teised labidas ja muld.

Kuid Sütiste poeem ei piirdu selle kriitilisele realismile iseloomuliku idee esitamisega. Ta ei jutlusta olemasoleva viletsa olukorraga leppimist, vaid esitab mõtte, et ühiskond areneb edasi ja liigub parema tuleviku poole:

Nüüd avardunud meheteele
meid juhib elu viiemeelne
ja homse paremuse usk.
Sest kõik, mis lainetab ja kiigub
või seljataha ära kaob —
see siiski kaugemale liigub
kui vagungi siin terasvaol.

Luuletaja osutab sellele, et parem tulevik ei saabu iseenesest, vaid selleks peab võitlema. Ses suhtes on tähendusrikas poeemi algusosas esitatud kätemotiiv, mida on hakatud nimetama hümniks töötavatele kätele:

Nüüd innustavad ammust aega
mind hoopis teised käed ja peod,
neid ei saa mõõta iluvaega —
neil kaasas käivad maised teod.
Neid vormind kaevanduste kangid,
treipingid, vikatite löed
ning praksatavad ääsisöed,
kõrgahjud, vasarad ja tangid.

Sellistele kätele asetabki poeet maailma ümberkujundamise lootuse, tuues välja idee: töölised võivad oma olukorda parandada ainult revolutsioonilise võitlusega.

Käed sellised, kui saabus käänd,
lõid barrikaadesse Pariisi
ning giljotiini alla viisid
türanni lõdiseva pää.

Need tõusid üles pinnalt soiselt
kord Peetrilinna tänavail
ja nende ohverdaval hoidel
Madrid ei ava väravaid.

Poeemis esinevatest kõrvalteemadest on tähtsaim Sütiste võitlus realistliku kunsti eest. Vastandina «Noor-Eesti» ja «Siuru» estetistlikule marmorvalgete käte luulele visandab Sütiste poeemi «Tuhas ja tules» lehekülgedel töömeeste realistlikke portreid ja laulab hümni töötavatele kätele. Sütiste vihjab irooniliselt, et muidugi ei kuulu sellised tööinimeste pahklikud kämblad siurulaste peene *kunsti rivvi, / mis nautleb ainult suud ja vööd*, ja ainult realistid, kellede esindajana Sütiste toob kuulsa prantsuse kujuri Rodini, suudavad neid kunstis jäädvustada. Veelgi teravama irooniaga suhtub Sütiste kodanliku Eesti lõppjärgus kirjandusse astunud poeetidesse, nn. arbujatesse, keda pilkeliselt kutsuti «närbujateks». Naeruvääristades jäljendamist kirjutab Sütiste:

Nüüd tolmlevad kõik teed ja tuuled
ning laenukunstis kumatus
tahm ongi vaimu jumalus,
sest meie närbujate luulest,
mil kestaks kiirgav kassikuld,
lööb ninna lausa kuiva tolmu...

Poeemi kompositsioonist ja kunstilistest iseärasustest. Poeem «Tuhas ja tules» on lüürilise iseloomuga teos ja võrdlemisi vaba kompositsiooniga; tal puuduvad sündmustik ja tegelased, mis eepilist laadi teostes on üksikuid motiive kõvemini siduvateks telgedeks. «Tuhas ja tules» areneb vaba lüürilise vestlusena, mis võimaldab tihti peateemalt siirduda kõrvalküsimuste ja -motiivide käsitlemisele. Kõrvalmotiivide rohkusega paistab silma eriti teose 1. peatükk, kus süžeeline alus — sõit kaevanduslinna — on väikese ulatusega. Kuid oma näilisest ühelt küsimuselt teisele libisemise kergusest hoolimata on kõrvalteemad ja -motiivid enamasti alistatud peateemale, tööliste raske elu näitamisele, ning valgustavad selle üht või teist külge. Näiteks sõidupildis esinev noorusea mälestuse motiiv kõrtsis istuvast isast on õieti sellele järgneva revolutsioonilise võitluse idee sissejuhatuseks: kõrtsis rasket elu unustada püüdev vana töömees lööb vihaga vastu letti *hõbedase keisrinäo* (s. o. tsaari kujutisega hõberubla) kui kurnamiskorra sümboli ja ta paiskaks heameelega põrmu ka kogu selle korra enda. Autobiograafiline motiiv kellassepa tööst aitab mõista minategelase lähedust proletaarlastega. Kirjanduse ja kunsti valdkonda kuuluvad motiivid on küll oma iseloomult publitsistlikud kõrvalepõiked, kuid toetavad ja teravdavad poeemi autori realistlikke kunstivaateid, olles kätemotiivi abil õnnestunult seostatud ka peaideega.

Poeemi kompositsiooniliseks puudujäägiks on mõnevõrra ebamäärane ja lahtine lõpp. Teose ideeline kulminatsioon revolutsioonilise võitluse idee näol ei ole kogu poeemi materjalil baseeruvana teose lõpus, vaid esimeses peatükis, kippudes jääma teiste, vähemtähtsate motiivide varju.

Selle puudujäägi põhjusi tuleb otsida poeemi kirjutamise ajast. Teos on kirjutatud Eestis valitsenud fašistliku diktatuuri aastail, kui kirjanikud ei saanud progressiivseid mõtteid täiel häälel välja öelda. Seetõttu kasutati rohkem vihjeid, mõistuütlemisi, ridade vahelt mõistaandmist. Sellest on tingitud ka poeemi «Tuhas ja tules», nagu Sütiste teistegi 30-ndate aastate lõpul kirjutatud poeemide vesteline ja hüplev laad, mis võimaldab teha enam vihjeid ja kriitilisi ääremärkusi kodanliku korra aadressil. (Et Sütiste oskas ka rangema kompositsiooniga poeeme luua, selle näiteks on ta 1933. a. avaldatud «Haamer».) Sellise olukorra tõttu on ka idee revolutsioonilisest võitlusest poeemis «Tuhas ja tules» avaldatud mõneti maskeeritult, öeldud justkui kogemata välja töötavate käte motiivi edasiarendamisega.

Poeemi stiilist ja poeetilisist kujundusvõtteist. Poeem «Tuhas ja tules» on kirjutatud nõtkes, puškinlikult sädelevas, vaimukas ja kergesti voolavas laadis. Kirjeldav element on tihedasti läbi põimitud lüüriliste mõtiskluste ja poleemiliste kõrvalepõigetega. Suurem osa teosest on kirjutatud asjalikult rahulikus sõnastuses, kusjuures poeet ei satu kiretusse objektivismi, vaid avaldab selgesti oma sümpaatiaid ja antipaatiaid. Korduvalt kohtame poeemis ka satiirilist käsitluslaadi, peamiselt irooniat, mille kasutamises Sütiste on saavutanud suure meisterlikkuse. Iroonilist suhtumist kasutab Sütiste peamiselt poleemikas oma vastastega kunstiküsimustes, kuid ei puudu ka eneseiroonia (näiteks noorusromantilisest armumisest kõneldes: *Ning terve maailm kaelastikku / me ümber ründas igavikku* jne.).

Poeem «Tuhas ja tules» on silmapaistvalt meisterlik teos. Poeemi kirjeldavale ja vestlevale laadile sobib hästi pikk, 16-realine rist- ja süliriimidega stroof, mis võimaldab üksikasjalist kujutamist ja pikemat mõttearendust ning kõrvalepõikeid. Lühike, neljajalgne jambiline värss ei lase aga pikkadelgi lausetel muutuda lohisevaks, vaid annab poeemile nõtke rütmi. Poeemi sõnastus on lihtne ja tihe, sealjuures aga väga valitud ja kujukas, kusjuures poeetilisi figuure tarvitatakse mõõdukalt ja paindlikult. On välditud selliseid, mis võiksid stiili muuta raskepäraseks (inversioon). Kõne- ja lausekujundid kasvavad välja teose sisust ning üllatavad oma piltlikkuse ja uudsusega. Sütiste võrdlused on rahvapärased ja ilmekad *(õhk on nii ränk, et kärbes püsti / ei jaksa tõusta mehe käelt; töö sumiseb kui allmaa kosk)*, olles tihti seostatud metafooridega *(trepp kisub keerulisi ringe / kui vaevaline taevatee; siis elevaator jälle alla / meid keerutab kui korgivinn)*. Laialdaselt kasutab Sütiste poeemis sünekdohhi.

Sellisele võttele on rajatud näiteks kogu hümn töötavatele kätele. Kujukad ja meeldejäävad on Sütiste metafoorid *(pae tüükalised hambad / lööb lõgisema viimne laeng; barakes liigutab end vaesus / ja kustund unistusi loob)* ja metonüümiad *(artelli kuuekordsed käed; ühe rikkaks / teeb keeruline põlev kuld).*

ÜLEVAADE J. SÜTISTE NÕUKOGUDE-AEGSEST LOOMINGUST

Pöördelise tähtsusega teoseks mitte ainult Sütiste loomingus, vaid kogu eesti luules oli 1940. a. suvel kirjutatud värss-montaaž «M a a k e r a p ö ö r d u b i t t a». Peale selle avaldas Sütiste 1940.—1941. aastal luuletuse «Gruusiale», lõi kunstilis-dokumentaalfilmile «Eesti» laulutekstid «Nooruse laul» ja «Ema laul», kirjutas lastele värssraamatu «Kalamehed» ning tõlkis nõukogude luulet. Kavatsetud Eesti NSV kunstidekaadiks kirjutas ta ooperilibreto «P ü h a j ä r v», mis kujutab talurahva ülestõusu Pühajärvel 1841. a. Ooperile «Pühajärv» hakati muusikat looma 1941. a., kuid see jäi pooleli fašistide reetliku kallaletungi tõttu

Stseen ooperi «Pühajärv» lavastusest «Estonia» teatris (1946).

meie maale. Pärast sõda hakkas «Pühajärve» uuesti viisistama helilooja Gustav Ernesaks, kelle muusikaga ooper 1946. a. esmakordselt lavastatigi.

Fašistliku okupatsiooni ajal loodud värsid ja pärast Eesti vabastamist kirjutatud luuletus «Te tulite» ilmusid 1945. a. postuumselt luuletuskoguna «Umbsed päevad». Pärast Eesti NSV vabastamist kirjutas Sütiste veel rea luuletusi («Esimene tere», «Tulen siis...», «Oktoober», «Nääriööl», «Taline torm», «Tervitus teile, võidukad väed!»), mis ilmusid ajakirjanduses.

Luuletamise kõrval asus Sütiste uuesti innukalt tööle ka näitekirjanikuna. Oma viimastel elukuudel kirjutas ta ajaloolise näidendi «Ristikoerad», mis ilmus esmakordselt 1946. a. ajakirjas «Looming» ja teistkordselt pealkirja all «Lembitu» 1950. a. eri raamatuna. Näidendi aineks oli kirjanik valinud dramaatilise lõigu eesti rahva varasemast ajaloost, kujutades muistse vabadusvõitluse lõppjärku — 1217. a. Madisepäeva lahingut, mille kaotus sai mitmeti saatuslikuks kogu eestlaste järgnevale ajaloole. Näidendi peategelaseks ongi Sütiste valinud saksa penirüütlite vastu peetava võitluse mõjukaima juhi — Põhja-Sakala vanema Lembitu, keda autor on suutnud kujutada usutavalt ja meeldejäävalt. Peale saksa röövvallutajate on kirjanik hästi paljastanud ka Rooma paavsti esindajate — munkade vaenlasepalet.

Selle kõrval valmisid Sütistel esimeses redaktsioonis ka kaks ühiste tegelastega näidendit «Laviin liigub» ja «Laviin puruneb», milles ta kajastas Suure Isamaasõja ajajärku.

Nõukogude Eestis on välja antud Juhan Sütiste «Teosed» kahes köites. Esimene köide (1955) sisaldab luuletusi, teine (1956)— poeeme, publitsistikat ja dramaturgiat.

J. Sütiste luuletusi on rohkesti tõlgitud vene keelde. Peale mitmel pool venekeelses perioodikas ja antoloogiates ilmunud luuletuste on Moskvas välja antud Sütiste kaks venekeelset luulevalimikku (1950 ja 1958). Eriti tähtis on 1958. a. Moskvas kirjastatud mahukas venekeelne kogumik «Стихотворения и поэмы», kus on tõlgitud kõik olulised teosed. See 10 000 eksemplaris (samasuguses tiraažis ilmus ka varasem valikkogu) trükitud raamat on levinud üle Nõukogudemaa. Kõige rohkem on Sütiste luulet tõlkinud Leningradi poeet Vsevolod Azarov, kes on käinud ka Sütiste sünnikohas ja sellest kirjutanud luuletuse «Valge toonekurg». Samuti on Sütiste luuletusi tõlgitud leedu, läti jt. vennasrahvaste keeltesse.

Töörahva võimuletuleku ja rahvaste sõpruse teema

«Maakera pöördub itta». Oma kaasaelamist 1940. a. revolutsiooni sündmustele ja aktiivset osavõttu neist väljendas Sütiste poeemis «Maakera pöördub itta», mis ilmus 1940. a. septembris ajakirjas «Viisnurk», kuid on kirjutatud varem, juunisündmuste vahetute muljete all. Luuletaja osutab sellele poeemiski:

> Veel möödunud päevast meeled on pingul —
> pilt pildi kõrvale kasvab ning tõtleb.

Poeemi avaridades annab Sütiste üldjoonelise iseloomustuse kodanliku Eesti kohta. Luuletaja osutab, et pärast interventsiooni ja kodusõda oli Eesti ära lõigatud Oktoobrirevolutsiooni saavutustest, olles *murdunud üksikuks saareks*, ning seetõttu *neljast maailmakaarest / lõõtsus meid tuul.* Nüüd on sellel aga lõpp ja *paljud ärkavad täna — uue maailmaga süles.*

Selle järel visandab Sütiste pildi Tallinnast revolutsioonipäeva hommikul. Sütiste on varemgi kujukates värssides jäädvustanud pilte Eesti pealinnast, näiteks tsüklis «Vana Tallinn» (1934):

> Umbtänavate harrast rahu
> tund-tunnilt mõõdab tornikell...
> Pind järjest murdub, tõuseb, vajub —
> nii kuidas vormind igavik.
> Viib rahva manu riigiajust
> jalg Lühike ja teine Pikk.

Vastandina sellisele staatilisele, igavest rahu jutlustavale pildile on poeemis «Maakera pöördub itta» antud Tallinna pilt hoopis erinev — dünaamiline, rahutu, ärev, kuigi linnasektor võib olla isegi täpselt sama:

> Mööda Lühikest Jalga
> käis rahvast vastu ja peri —
> rühkis ehmund minister, paterdas papp.
> Samal ajal
> ümber põlise mäe
> vana võitluslaul lähemale kajas:
> — Nüüd üles, keda needus rõhub!...

Kujutades järgnevalt eesti töötava rahva väljaastumist 21. juunil 1940, on luuletaja valinud poeemi põhisündmustikuks rahvahulkade demonstratsiooni Kadrioru lossi ees, kus tollal asus kodanlik riigipea — president. Poeemi kangelaseks on töötav rahvas, kellest luuletaja annab värvikaid ja haaravaid pilte:

> Nüüd hõõgub väljak. Hõõgub eluhooga
> ning tihenevad marssijate read.
> On sirgund turjad, püsti tõusnud pead
> ja käed, mis pingutusist tõmbund looka.
>
> Siin tuules võitluslipu punast lendu
> kaeb uhkusega iga selgund silm.
> Siitsamast paigast algab vastne ilm —
> tööväe ülestõus ja terasnõtke vendlus.

Sütiste kriipsutab alla, et väljaastumisest võtsid osa kõik töötava rahva kihid, et töölisklassi toetas töötav talurahvas, milleta revolutsiooni võit poleks mõeldav:

... siin sadama sinine pluus,
sääl põldur, kes elanud maata,
ja otse su ees
kuivetand kangur telgede tagant
innukalt plakateid jagab.
Siin metallist. Sääl parkal ja labidamees.

Jõuliselt kajastub poeemis töötava rahva revolutsiooniline otsustavus. Sütiste poolt kujutatud töörahvahulgad on teadlikud oma väljaastumise eesmärkidest ja otsustanud mitte jääda peatuma poolele teele:

Nüüd astugem julgesti, vennastund väed,
me nõuame õiglaste õigust.
Siin on meie tahe, siin on meie käed —
need täna ei tagane võidust.

Töörahva sellise revolutsioonilise otsustavuse väljendamine poeemis on palju võitnud sellega, et luuletuse vastava osa (2. peatüki algus) on autor andnud revolutsioonilise marsilauluna. Lugedes neid energilise rütmiga ridu, kangastub meie silmade ette pilt rühikalt marssivatest tööliskolonnidest, kelle sammu ei suuda väärata miski. Kuid rahva revolutsioonilist otsustavust on poeemis näidatud veel teisitigi. Seda kujutavad rahvahulgast kostvad raevukad ja teravad repliigid, nagu:

— Kus vendade voor! Kus ungari täkkude tall!
— Meie ei liputa saba.

Eriti kajastub see poliitvangide vabastamise stseenis, mis on luuletaja poolt sõnastatud äärmiselt lihtsalt. Hüljates peaaegu kõiki poeetilisi figuure, kasutab Sütiste siin lihtsat rahva kõnekeelt, millega ta ongi saavutanud suure soojuse ja südamlikkuse:

— Pikk oli aeg, isakene?
— Viisteist aastat, poju.
Oleme Ingeri vened.
Nüüd saame koju.
— Ja sina, emake, kaua olid teel?
— Seitse. Leival ja veel.

Poeem lõpeb autori ringkäiguga suveöises linnas pärast revolutsioonilist väljaastumist. Luuletaja püüab teha esimesi kokkuvõtteid erutavaist päevastest sündmustest ja tunnetada toimunu täit tähendust:

Mühatavad vanad müürid —
ärka unistusest, lüürik,
saabund suurim ajakäänd.

Teose lõppridades esitabki poeet lapidaarses sõnastuses kokkuvõtte sellest tunnetusest:

Ja kogu viie meelega tunnetad tõde —
et maakera pöördub itta.

Viimases reas on ju õieti küll väljendatud ainult tuntud astronoomilist tõika, kuid käesoleva luuletuse kontekstis on sellel eriline, sümboolne tähendus. Poeet tunnetab seaduspärasust, et kogu «maakera pöördub itta», s. o. muutub kord terveni sotsialistlikuks.

Töörahva võimuletuleku teema kõrval on esimesi samme astutud ka rahvaste sõpruse teema avamisel. Poeemi lõpposas näitab Sütiste eesti töörahva liitlastena Kroonlinna *oktooberlasi* — vene madruseid 1940. a. esimesena Tallinna saabunud Nõukogude Liidu sõjalaevalt «Oktjabrskaja Revoljutsija».

J. Sütiste poeem mõjub lugejasse oma värskuse, hoogsuse ja siirusega, selles tunneme igal sammul luuletaja rõõmsalt erutatud südant, mis jaatab ja toetab kõike toimunut. Luuletaja ise on nimetanud teose värss-montaažiks, tahtes sellega nähtavasti alla kriipsutada siin esitatud muljete ja piltide vahenditust ja värskust, mida autoril pole veel olnud mahti korrapärasemaks poeemiks arendada. Tõepoolest, teose koostisosad on vormilt vägagi erinevad ja mitmekesised: siin kohtame lühikesi lihtsaid linnakirjeldusi, hoogsarütmilist marsilaulu (2. peatüki algus), proosale läheneva kõnekeele intonatsioonidega ridu (vangide vabastamise stseen), valjuhäälseid üleskutseid *(Seltsimehed, murtud on püünis, / poolele teele meie enam seisma ei jää!)*. Lüüriliste ridade kõrval kohtame majakovskilikult teravate kujunditega iroonilis-sarkastilisi pisteid, nagu:

Kuup-süllaline tõusikueit
sügab nohisedes reit
ning kallistab kaenlas värrastund mopsi.
Talle see kõik on vaid mäng,
rumal ja popslik,
mis peatselt möödub.
— Ei, lugupeetud iludus + koerahänd,
olete lõplikult löödud.

Kui luuletaja seisukohavõtt tõusikute suhtes on terav ja järsk, siis kukutatud kodanlik valitsus kui seesugune ei ole enam hirmuäratav ega hädaohtlik ja seepärast võib poeet kodanliku diktaatori kui ajaloo prügikasti pühitava tegelase kohta lihtsalt konstateerivalt öelda:

Kuid inimene vaatab alla
nagu kahe tee harul
ega tea, kuhu minna.
Sest tema ei mõista, tema ei saa enam aru ...

Nagu demonstratsioonil viibiv rahvaski, on poeet temast ilmselt üle. Kui aga vankuvat korda püütakse veel püsti hoida tuletõrjepritside rakendamisega, siis on see juba lihtsalt naljakas:

Aga ennäe
kaks vesipritsi
nagu viimase väe,
nagu hirmutama lambaid või kitsi,
välja käsutand võimurid tunased.
Ja pritsidki värvilt on punased.

Viimases värsis on luuletaja õnnestunult leitud tõsielulise detailiga edasi andnud ajaloo enese iroonia ja võib ainult veel lisada humoorikalt asjaliku soovituse:

— See on puhas, puhas vesi,
Ülemiste Vana kaitseb,
et ei rikneks selle maitse.
Sõitke, paagid, sõitke ära tasakesi.

Kui on aga vaja kõvendada värsi kõlajõudu ja saavutada suurt löövust, oskab autor leida suurepäraseid võtteid. Nii on poeet vangide vabastamise stseenis rahva õiglast nõudmist toetama rakendanud ka looduse:

— Vangid vabaks!
hüüavad rõdule tuhanded suud.
— Vabaks,
kordab paene kallas.
— Vabaks,
kordavad põlised pargipuud.

Nii näeme, et Sütiste poolt poeemis kasutatud vormiliste võtete mitmekesisus ja eripalgelisus on tingitud teose sisust, mille valamine teistsugusesse, ühtlasemasse ja rahulikumasse vormi oleks kaotanud palju teose praegusest mõjuvusest. Just sellisel kujul ongi teos kõige paremini suutnud edasi anda revolutsiooni erutavat hingust. Seetõttu iseloomustab teose nimetamine värssmontaažiks rohkem autori tagasihoidlikkust kui teose enda žanri, sest üksikute erilaadsete piltide «montaaž» pole sugugi juhuslik, vaid on teostatud hea kompositsioonitundega. Teatavat väljaarendamatust, n.-ö. montaažlikkust esineb ainult teose lõpul, kus autori poolt visandatud linnakirjeldus on jäänud välja töötamata; luuletaja annab siin vaid üksikuid pidepunkte, mida lugeja oma mõttekujutusega peab täiendama ja seostama:

Sume juuniöö. Rannavärava mägi.
Tornide väljak. Pärnad ja kased.
Astuvad Kroonlinna oktooberlased.

Poeem «Maakera pöördub itta» näitab Sütiste väljajõudmist uuele kunstilisele meetodile — sotsialistlikule realismile, mille võrseid leidus juba tema varasemas loomingus. Kui näiteks poeemis «Tuhas ja tules» esitab luuletaja küll revolutsiooni idee, suutmata aga veel otseselt näidata selle konkreetset teostamist, siis poeemis «Maakera pöördub itta» oskab Sütiste näidata elu tema revolutsioonilises arenemises, ühiskonna liikumises kommu-

nismile, kujutada tänast homse päeva valguses. Sütiste osutab siin, et homme elatakse ekspluateerijaist ja ekspluateerimist õigustavast religioonist vabas ühiskonnas (*Hüvasti — tuluke altari valvel, / jumalaema ja paastuõli! / Täna on taevasel abil / lõppude lõpp* —), kus *uus tulevik, kodumaa nurmed ja mäed / ning meri meid kutsuvad tööle.*

«Gruusiale». Sütiste kindlat sammumist sotsialistliku realismi teel näitab 1941. a. alguses ajakirjas «Viisnurk» ilmunud luuletus «Gruusiale», mis on pühendatud vennasvabariigile Gruusiale ja käsitleb rahvaste sõpruse teemat.

Gruusia poole on kiskunud luuletaja pilku esmajoones asjaolu, et see on maailmakuulsa eepose «Kangelane tiigrinahas» autori Rusthaveli ja *proleetide poeedi* Majakovski sünnimaa. Samuti on Gruusia vastu huvi äratanud poeedi mälestused revolutsioonieelseil aastail ülikoolilinnas Tartus õppinud grusiinlastest, mis ajast peale *gruusia, see igatsuslik kõla / kui sügiskure hääl mus helisema jäi.*

Kujutanud luuletuse alguses Gruusiat kui kuulsa ajalooga maad, näitab Sütiste seal toimuvat edukat ülesehitustööd ja ümberkujundamist, mida on võimaldanud sotsialistlik kord:

> Nüüd jõed ohjendad ning kuristikud võidad,
> ja põlluks kuivatad subtroopilised sood,
> sa mäkke puurid end, sa merelaineid sõidad,
> sa vastset inimest ja vastset elu lood.

Sütiste rõhutab, et seda vastse elu loomist viib uljalt edasi maa keskel (s. o. Moskvas) punav lipp, mille all kõrvuti kuumava Gruusiaga asub hiigelretkele kommunismi poole ka põhjamaine *noor ENSV.*

Fašismivastase võitluse teema Sütiste luules

Sütiste oli juba oma varasemas loominguski avaldanud hukkamõistvat suhtumist fašismisse; nii nimetab ta esikkogus ilmunud luuletuses «Üle piiri» (1927) Itaalia fašistide juhti Mussolinit buldogi-näoga mustaks kratiks ning luuletuses «Must karu» (1937) naerab välja fašismi järeleaimamist Soomes ja natsionalistlik-fašistliku Suur-Soome loomise meeletuid plaane. Kuid ulatuslikumat arendamist fašismivastase võitluse teema Sütiste kodanliku diktatuuri aastate loomingus siiski ei leidnud. Ses suhtes jõudsid teised demokraatlikud luuletajad, nagu A. Alle, J. Barbarus, J. Semper ja J. Kärner, temast märksa kaugemale.

Fašismivastase võitluse teema tõuseb aga Sütiste loomingus juhtivale kohale Suure Isamaasõja aastail, eriti teostega «Umbsed päevad» ja «Tervitus teile, võidukad väed!», kus Sütiste ei piirdu üksnes ennustusega Eesti vabastamisest fašistlike okupantide ikke alt, vaid kutsub üles fašismi lõplikuks hävitamiseks.

«Umbsed päevad». Luuletuskogu pealkiri iseloomustab seda õhkkonda, kus värsid on loodud. Elades alatise jälgimise tingimustes *(mind kõikjal piiras umbse päeva vari)*, pidi poeet oma mõtete ja tunnete väljendamiseks leidma rohkem kaudseid väljendusvahendeid. Ta kasutas selleks nn. igavesi teemasid, luuletas loodusest või armastusest, kuid igal luuletusel on fašistlike vallutajate vastu viha sisendav tugev alltekst. Pärast sünnimaa vabastamist novembris 1944 kirjutatud pöördumises vabastajate poole «Te tulite», millega algab luuletuskogu «Umbsed päevad», iseloomustab Sütiste ise oma okupatsiooniaegset luulet ja selle loomise tingimusi:

End ilukesta peites — hõõgus hing,
mu mõte sigida võis ainult võõri.
Ma nägin: peni kaela hoidis ling
ja puuriloom käis rahutumalt sõõri.
Ning siis, kui kaela nööris viimne ring,
ma kuulatasin lõokese lõõri.
— — — — — — — — — — —
Kas on see argus — nõrguv omakasust?
Vast päästis see mind enneaegsest lasust?

«Umbsete päevade» kõige esileküündivamateks osadeks on luuletsüklid «Viis vangi» ja «Arm». Luuletsüklis «V i i s v a n g i» kujutatud loomaaia loomad ja keti otsas uluv peni pole lihtsad žanripildid nagu mõned aastad varem loodud realistlikud luuletused loomadest («Härg», «Põrsad»), vaid igaüks neist kätkeb suurt üldistust.

Kujutades ketistatud koera, ütleb luuletaja:

Ma tean, ma tean, et läinud suve ööl,
kui tuli maale alandus ning häbi,
su peremehe täägiga lõi läbi
too, kellel «Jumal meiega» on vööl.

Joonistanud pildi ahvist, lisab autor:

...mindki muuta taas gorillaks
tahab vastse ristirüütli nuut,
pehkind nuut.

Luuletus taltsast karust, kelle *kehas puhkas muistne kangus, / kolbas leplik aru*, lõpeb aga sellega, et laaneott murrab jultunud karutaltsutajal selgroolüli.

Luuletuskogu «Umbsed päevad» kõige silmapaistvamaks saavutuseks on luuletsükkel «A r m», mis koosneb 30 sonetivormilisest kirjast armsamale. Tsükkel on üheks paremaks näiteks armastustunde siiruse ja puhtuse kujutamisest, kuid «Arm» pole mingi lihtne oma armsamale pühendatud pihtimuspäevik, mis sisaldab ainult kitsalt isiklikke tundeid, vaid siingi kutsub luuletaja üles vastu panema aja katsumustele ja hoidma oma vaimu sirgena:

Ükskõik, mu armas, millist nurjund nägu
me vastu aja sõgedus ei looks —
vaim jäägu sirgeks keset seda rägu
ning olgu ala valvel vastseks hooks.

Luuletsüklis «Arm» vastandatakse fašismi ebainimlikkusele ja barbaarsusele humaansuse idee, mille kehastuseks poeedile okupatsiooni-aja orjuse ja metsikuse umbsetel päevadel on puhas, üllas armastustunne. Sügav inimlik tunne aitab luuletajal leida endas jõudu võitlemiseks ja annab talle tagasi vanglapimeduses kõikuma löönud usu inimesse:

Siis mõtlesin, et luues läinud nurja
on inime — too looja meistriteos.
Ma kõikjal nägin ainult verd ja kurja
ning kägistusekrampi tundsin peos.

Kuid varem veel kui mõte teoks muutus,
mu juurde hõljus kodu tubasus.
Su käsi varjune mu laupa puutus,
Su lepitava pilgu hubasus

siis tagasi säält läbi sünge rusu
tõi loojasse ja inimesse usu.

Armsam sisendab luuletajasse kindlusetunnet ja jõudu panna alandusele vastu murdumatu uhkusega:

Nüüd tean, et Sinus iialgi ei murdu
Su uhkus alanduseks mure ees,
et Sinu puhas laup ei kanna kurdu
ka siis, kui ahastus on südames ...

Fašismi ebainimlikkuses ja metsikuses leiab luuletaja ka fašismi sisemise nõrkuse. See annab poeedile kõikumatu kindlustunde ja veendumuse, et fašismi võimutsemine ei saa olla kauakestev:

... võid hooti pimestada kodumaad,
ent katsu, kas mu armust jagu saad.

Kuid Sütiste mõistab ka hästi, et ainult passiivne vastupanu ei too fašismile lõppu, rõhutades, *et seda musta häbi / vaim suudab võita ainult mõõga läbi.* Ja luuletaja ennustab vabastava Nõukogude armee tulekut:

Sa näed, mu arm: kaob unelm nagu kõlu —
saab tuumaks mürsk ja lõikav tankijälg.
Säält tuleb malev läbi iidse põlu
ja lööb neid, kellel veres saaginälg.

Ülesehituselt on tsükli kõik luuletused terviklikud, kuid moodustavad ka üheskoos terviku, nii et «Arm» on oma laadilt sarnane poeemiga. Tsükli luuletused on seotud ühise põhiidee arenguga: fašismi metsikuste sünges öös leiab luuletaja inimlikkuse valguskiire üllas armastuses. See inimlik tunne annab talle usku endasse ja inimestesse, tugevdab vastupanujõudu ja võitlustahet; isiklik armastus laieneb võitlusse kutsuvaks armastuseks kõige inimliku vastu, oma kodumaa ja rahva vastu:

Kui algasin, siis ainuarm mu kilbil
vaid säras. Nüüd neid kõrvuti on kaks.
Üks on neist kuldapää, mu ärataja...
— — — — — — — — — — — — — — — — — —
Ta kaudu luuleks tõusid unund tõed —
me võitlev rahvas, meie lõpp ja algus.
Nüüd on mu ümber kahekordne valgus,
nüüd on mu juures lembe kaksikõed.

Kutsudes inimlikkuse nimel fašismile vastupanu osutama, tõstab kirjanik inimlikkuse võrdkujuna esile armastuse. Sellepärast kasutab ta klassikalise armastusluule traditsioonilist vormi — sonetti, mis oma nõudliku täpsusega, riimide puhtuse ja kõlavusega aitab rõhutada poeeti valdavate tunnete üllust. Tsükkel on kirjutatud nn. *Shakespeare'i ehk inglise soneti* vormis, mis vastandina uuemal ajal rohkem levinud itaalia sonetile (kus luuletus jaguneb kaheks neljakordsete riimidega nelikvärsiks ja kaheks kolmikvärsiks) koosneb kolmest nelikstroofist ja neile lisanduvast kaksikvärsist, kus antakse luuletuse sisuline kokkuvõte — viimane enamasti puänteeritud kujul. Tsüklis «Arm» on Sütiste hoolega jälginud klassikalise sõneti nõudeid: kui ta muudes luuletustes on tihti tarvitanud irdriime, siis siin kasutab ta peaaegu ainult puhtaid riime.

Kokkuvõttes ei jää luuletuskogu «Umbsed päevad» autori kitsaste elamuste värsistamiseks, vaid neis leiavad kajastuse fašismi ikke all vaevlevate nõukogude inimeste tunded ja võitlusvaim. Olgu need südamlikud armastuslaulud, luuletused loomaaeda suletud loomadest või värsid taevaalustest lindudest, — ikka leegitseb neis võitlustuli, armastus oma orjastatud kodumaa vastu ning usk tema peatsesse vabanemisse. «Umbsete päevade» luuletused on sõnastatud klassikaliselt selgetes värssides. Sütiste väljenduslaad on siin muutunud veelgi tihedamaks ja kristalsemaks — peale oma mõtterikkuse ja sisendusjõu kuulub see luuleraamat ka vormilt eesti poeesia parimate saavutuste hulka.

«Tervitus teile, võidukad väed!» Pärast luuletuskogu «Umbsed päevad» avaldatud värssidest on kõige väljapaistvam Sütiste luuletus «Tervitus teile, võidukad väed!», mis ilmus postuumselt ajakirja «Looming» 1945. a. veebruarinumbris. «Tervitus...» on hümn võidukale Nõukogude armeele ja kirglik üleskutse fašismi lõplikuks hävitamiseks.

Luuletuse alguses teeb Sütiste lühikese tagasivaate oma luuletajateele, osutades, et oma esikkogust «Rahutus» alates *(Kord mina laulsin inimesest, ristist ja leivast — / minu mure oli siiras ning puhas.)* kuni viimase koguni «Valgus ja varjud» *(Pidagem vastu, hõiskasin kord, / ning uskuge ülestõusvat tõde!)* on ta püüdnud toetada rahva võitlust. Kui ta aga okupatsiooni süngetel aastatel ei saanud oma luule tõesõna hüüda rahvale, siis ta vaikis. Nüüd, kus luuletajal on jälle võimalus vabalt täiel häälel

kõnelda, nüüd, kus poeet on kogenud nii palju fašistide metsikusi, ei saa ta enam vaikida ega luua süütuid idüllikesi, vaid peab võitluse teenistusse rakendama oma poeetilise sõna jõu, peab relvana tarvitama oma sulge:

Vaadakem varemeid Emajõe ääres,
tuhalademeid Narva paesel rünkal,
elusate tuleriitu merekääres,
masshaudade armutuid ridu.
Meenutagem preislaste kuulidepidu
parisois või männiku künkal ...
— — — — — — — — — — — —
ja teie ei saa enam laulda süütult
lumehelbest ega tähtedevöost.

Ja jälgides seda poeetilist kreedot, pöördub Sütiste esiteks hümnilise tervitusega vabastaja ja võitja, Nõukogude armee poole. Luuletuse algus on siin toodud Sütiste enda käekirjas:

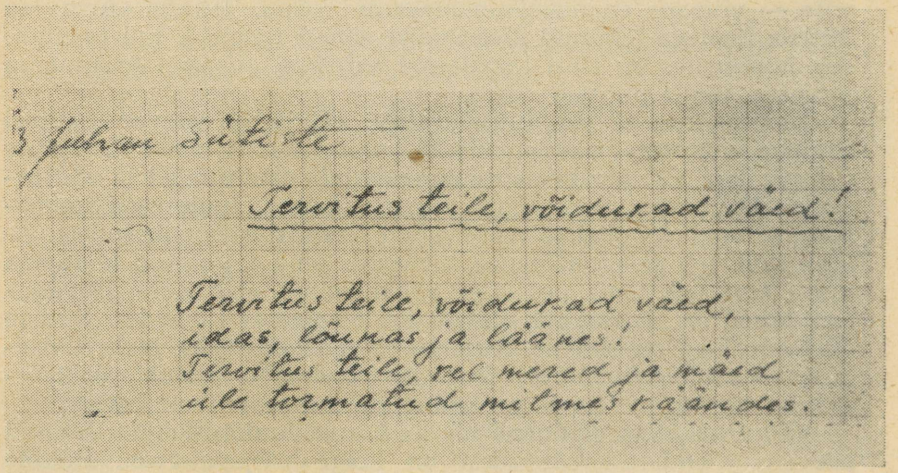

J. Sütiste käekirja näide.

Samas annab Sütiste aga jõulise üleskutse võitluse jätkamiseks seni, *kuni põlvitab pime Berliin!* Ses suhtes on luuletus suur samm edasi nii Sütiste loomingus kui ka üldse eesti nõukogude luules. «Umbsetes päevades» oli Sütiste ennustanud Eesti peatset vabastamist fašistide ikkest ning kutsunud okupatsioonikütkeis vaevlevaid inimesi üles vastu pidama ja kaasa aitama kodumaa vabastamiseks, siin aga kutsub luuletaja nii nõukogude rahvast kui ka kõiki teisi üles fašismile lõplikku hoopi andma. Sütiste

pidas kindla rahu ja eduka ülesehitustöö aluseks fašismi lõplikku purustamist. Seda rõhutab ta eriti luuletuse lõppridadega:

Ja meie tahame mõruda karika
nüüd põhjani juua.
Tahame üles lüüa uue müüri ja sarika,
tahame elada, laulda ning luua.

Sütiste pöördub peale fašistliku okupatsiooni all vaevelnud rahvaste *(Tugevamat tuld, tulisemat rauda — / Pariis, Brüssel, Belgrad ja Bukarest!)* ka tolleaegsete liitlaste Inglismaa ja Ameerika poole, uskudes (nagu teisedki tollal) neid ausalt ja tõemeeli oma liitlaskohustusi täitvat.

Täis mürgist sarkasmi on aga pöördumine fašistlike roimarite juhi Hitleri poole, kes oma hullumeelsuses ei suuda mõista, et ta mäng on kaotatud, ja endiselt saadab surma sadu tuhandeid inimesi:

Hei sina. Müncheni õllekeldrite suitsus
küpsend oraakel,
julm rasside praaker,
surmkondine roimade isa —
kas sinuni ikka ei kosta talvises tuisus
lämbujate kisa?!

Sütiste on veendunud, et ei Hitleril ega tema fašistlikul «kolmandal riigil» pole pääsu hukkumisest, sest paljukannatanud rahvad ei jää enam peatuma poolele teele:

Oma hävitatud linnade nimel,
oma hukatud laste nimel,
oma mõrvatud naiste eest
rahvad tulevad läbi tulest ja veest,
ja pole paika enam päästval imel.

«Tervituses . . .» on Sütiste jälle üle hulga aja kasutanud jõulist v a b a v ä r s s i, mis kahtlemata on kõige kohasem luuletuse dünaamilise ja mitmekesise sisu väljendamiseks. Luuletust on aidanud hoogsamaks ja lennukamaks muuta ka rohkesti tarvitatud tunderõhulised laused nii hüüete *(Tervitus teile, võidukad väed, / idas, lõunas ja läänes!)* kui ka retooriliste küsimuste näol *(Kas ikka veel verest ja viinast on purjus / raudristiga uhkeldav lurjus?)*. Üldse on luuletus vormiliste väljendusvahendite poolest nõtke ja mitmekesine. Nii kasutab poeet värsside kõlavamaks muutmiseks rohkesti alliteratsiooni ja assonantsi *(õhtune õhk, vaadakem varemeid)*, samuti kohtame paralleelismi *(meie sõõmaaeg oli nende süüa, / meie viin nende kurku kallata)*, poeetilist tautoloogiat *(meie vili ja pahmas)* ning gradatsiooni *(meenutagem preislaste kuulidepidu / parisois või männiku künkal, / meenutagem meie sihvakaid mehi / röövhuntide mundreisse püütult, / nähkem surnuks piinatud kehi / üles tõusvat ööst . . .)*.

J. SÜTISTE TÄHTSUS EESTI LUULES

Juhan Sütiste luuletajaisikus on meil tegemist omapärase ja jõulise talendiga, kelle looming kuulub eesti luule parimate saavutuste hulka. Sütiste luule tõendab veel kord, et lüürika ei tarvitse piirduda kitsalt isiklike elamustega, vaid võib reprodutseerida oma spetsiifika kohaselt väga mitmesuguseid elunähtusi nagu teisedki kirjanduse põhiliigid — eepika ja draama. Sütiste lüürikas leidub harva kitsalt isiklikke aineid; ta luulet toitsid hoopis avaramad allikad — kaasaeg, ühiskond ja rahvas. Elades kogu hingest rahvale kaasa, lõi ta rahvalähedast, lihtsat, selget, üldarusaadavat ja meeldejäävat luulet, mis sai hulkade äratajaks, õhutajaks ning julgustajaks nende töös ja võitluses. Nagu ta luulejõgi voolas elulisest allikast, nii mõjus tema poeesia omakorda elava ning elustava allikana. Töö ja võitluse temaatika on Sütiste loomingus valitsev, usk rahva võitluse tulemusena saavutatavasse paremasse ellu annab põhitooni ta luuleraamatuile. Sellest tuleneb tema luule aktiivne jõud ja mõju nii kaasajal, tänapäeval kui ka tulevikus.

J. Sütiste viimne elukoht Tallinnas Tööstuse tänavas.

Nõukogude Eestis ilmunud J. Sütiste teoste kaanepilte.

J. Sütiste läbis luuletajana pika arenemistee. Tema esimeste värsiraamatute luulekeeles esines tihti raskepärasust, keerukust ja paljusõnalisust. Sellest kord-korralt vabanedes jõudis ta välja lihtsale ja tihedale väljenduslaadile, mida tõendavad eriti tema viimased luuletused. Harrastanud loomingu algupoolel rohkem deklamatsioonilist vabavärssi, eelistas ta hiljem oma tundeid ja mõtteid valada lühikesse kindlameetrumilisse värssi. Sütiste luulele on iseloomulik dünaamilise elemendi domineerimine ja karm, mehelik, värskelt konkreetne väljenduslaad.

Tuginedes varasemale eesti realistlikule luulele, mille peamiseks rajajaks ja ühtlasi parimaks esindajaks enne Sütistet oli Juhan Liiv, lõi Sütiste otsustavalt lahku mitmesugustest formalistlik-estetistlikest suundadest ja tõstis eesti realistliku luule uuele, kõrgemale tasemele. Koos teiste demokraatlike luuletajate A. Alle, J. Barbaruse, J. Kärneri ja J. Semperiga, kelle hulgas Sütiste kunstimeisterlikkuselt tõuseb kõige kõrgemale, viis ta õitsele kriitilise realismi suuna eesti luules ja jõudis sotsialistliku realismi teele, suutes sellegi sillutamisel panna tubli aluse edasiminekuks järgnevatele poeetidele.

J. Sütiste luuletajatee on kulgenud koos rahvahulkade võitlusteega ja tema looming on saanud ning jääb rahvale omaseks. Tänapäeval ei piirdu Sütiste luule mõju maaga Peipsi ja Läänemere vahel, vaid vene ja teiste vennasrahvaste keelte vahendusel on ta tuttavaks saanud tuhandetele kirjandussõpradele üle kogu Nõukogudemaa.

Lüürikast ja lüroeepikast

Sõna «lüürika» tuleneb kreeka sõnast lyra, mis oli laulude ettekandmisel saateks kasutatud vana-kreeka keelpilli nimetuseks. Tänapäeval tähendab sõna «lüürika» laiemas mõttes üht kirjanduse põhiliiki eepika ja draama kõrval. Eepika peegeldab inimeste elu jutustamise kaudu, andes kas suuliselt või trükikunsti vahendusel edasi kujutusi elust kõrvuti jutustavate ja kirjeldavate elementide ning dialoogi abil. Draama näitab inimest tegutsemas — kasutades dialoogivormi loob ta laval olevikus toimuvate sündmuste illusiooni vaataja jaoks. Lüürika väljendab suulises esituses või trükisõnas inimese elamusi, tundeid ja mõtteid, mida on esile kutsunud inimese vahekorrad ühiskonnaga, kaasinimeste ja loodusega. Lüürikas kasutatakse nii otsest kui ka kaudset tunneteväljendamist. Viimasel juhul kirjeldab luuletaja valitud, tundetoonilises sõnastuses objekti (inimest, loodust, ühiskonda, olustikku), mis mingi tunde, meeleolu või mõtte esile kutsus. Lüürika kasutab värsivormilist esitusviisi, kus sõnad on allutatud kindlale rütmile ning kasutatakse rohkesti poeetilisi kujundeid ning kõlalise instrumentatsiooni vahendeid (riimi, alliteratsiooni, assonantsi, onomatopoeetilisi väljendeid). Lüürika proosale lähenevat haru kohtame vabavärsis, kus on hüljatud kindlamõõduline rütm ning sageli ka osa kõlalise instrumentatsiooni vahendeid (riim).

Lüürika vanimaks žanriks on rahvalaul, mis oma vormiliselt ülesehituselt eri aegadel ja kohtades on olnud väga mitmesugune. Kuid juba antiik-

luules kujunesid välja mõned kindlakujulised lüürikažanrid, mis on osalt püsima jäänud tänapäevani.

Ood on üleva sisuga ja pateetilises stiilis luuletus mingi sündmuse või isiku auks. Muinas-Kreekas oli kuulsaim oodide laulik Pindaros (elas V sajandil e. m. a.), vene luules kirjutas oode M. Lomonossov, eesti lüürikas K. J. Peterson («Sõprus», «Laulja»). Tänapäeval on ood välja suremas, peamiselt kasutatakse seda vormi vahel veel satiirilisel eesmärgil mõne nähtuse parodeerimiseks ja säärane ood on seega kaotanud oma iseloomulikud jooned (ülevus).

Hümn on pidulikke ja ülevaid tundeid väljendav, ülistava ja aatelise sisuga luuletus. Hümni eriliigi moodustavad riikide, rahvuste ja organisatsioonide hümnid. Ka hümn tekkis Muinas-Kreekas ja on elav žanr veel tänapäevalgi.

Eleegiaks nimetatakse kaebust, kurbust ja leinalist meeleolu väljendavat luuletust. Eleegiaid kirjutas rohkesti Vana-Rooma luuletaja Ovidius (elas 43. a. e. m. a. — 17. a. m. a. j.) maapaos viibimise aastail Musta mere ääres. Kuulsad on saksa luuletaja Goethe (1749—1832) «Rooma eleegiad», rohkesti eleegiaid on kirjutanud Puškin, tuntud eleegia on Lermontovi «On igav ja kurb...», eesti luulest võiks nimetada K. E. Söödi «Metsateel» ja J. Sütiste «Lihtsalt».

Epitaaf on suguluses eleegiaga — epitaafiks ehk hauakirjaks kutsutakse mõne konkreetse inimese surma puhul kirjutatud luuletust. Ka see vorm pärineb Vana-Kreekast. Eesti luulest on heaks epitaafi näiteks Gustav Suitsu «Hauakiri», mis on kirjutatud 1919. a. eesti kodanluse poolt Irboskas hukatud Villem Maasiku ja teiste ametiühingutegelaste mälestuseks.

Epigramm tähendab tänapäeval lühikest teravmeelset pilkelist luuletust kellegi või millegi pihta. Algselt on aga epigrammgi olnud värsspealkirjaks haual või ehitusel. Vene luulest on tuntud Puškini epigrammid, eesti lüürikas on kõige löövamaid epigramme kirjutanud August Alle, näiteks tema «Tuhm ja juhm»:

Kui sull' ütleb kõrge juhm:
Olgu päike kõigil tuhm!
Siis on tuhm ja sina juhm,
ajuks pähe saadud kuhm!

Peale epigrammi ja hümni kasutatakse neid ammu väljakujunenud lüürikažanre puhtal kujul tänapäeval harva, enamasti kohtame aga eleegilisi, oodilisi või hümnilisi elemente. Lüürilisi luuletusi on kirjutanud kõik maailma poeedid, lisaks üksikute žanride juures mainituile olgu kõige kuulsamatest nimetatud Muinas-Kreekast naisluuletajat Sapfot (VI saj. e. m. a.) ja ülemeelikut ning elurõõmsat Anakreoni (VI saj. e. m. a.), Vana-Roomast oodide ja satiiride autorit Horatiust (65. a. e. m. a. — 8. a. m. a. j.). Saksa lüürikutest peale Goethe on silmapaistvaimad Friedrich Schiller (1759—1805), Heinrich Heine (1797—1856) ja Johannes R. Becher (1891—1958), inglise luuletajatest George Gordan Byron (1788—1824) ja Percy B. Shelley (1792—1822), prantsuse lüürikutest Viktor Hugo (1802—1885), Alfred de Musset (1810—1857), Paul Eluard (1895—1952), poola lüürikutest Adam Mickiewicz (1798—1855), ungarlastest Sándor Petőfi (1823—1849), soomlastest Eino Leino (1878—1926). Vene kirjandusest olgu peale Puškini ja Lermontovi nimetatud N. Nekrassov, A. Blok, V. Brjussov, S. Jessenin, V. Majakovski, M. Issakovski.

L ü r o e e p i k a k s nimetatakse värsivormis kirjutatud teoseid, kus lüürilised ja eepilised elemendid on läbi põimunud. Seepärast kohtame lüroeepilistes teostes lisaks lüüriliste elamuste edasiandmisele ka jutustamist, esinevad tegelased ja süžee.

Lüroeepika kõige kaalukamaks žanriks on **eepos** — pikem jutustav värssteos, mille aineks on tavaliselt muistsete kangelaste elu ja teod.

Eepostest olgu nimetatud kreeka «Ilias» ja «Odüsseia», kirgiisi «Manass», saksa «Nibelungide laul», soome «Kalevala» ja eesti «Kalevipoeg». Eeposed põhinevad rahvaluulel, kuid hilisemal ajal on loodud ka kunsteeposi, näit. Fr. R. Kreutzwaldi «Lembitu».

Poeem on pikem luuleteos, kus lüüriliste elementide kõrval esineb ka jutustamist mõnest sündmusest või inimesest. Seetõttu esineb poeemis enamasti ka tegelasi ja mõnel määral süžee. Enamasti on poeemid kirjutatud kaasajast, kuid on ka ajaloolisi poeeme. Kuulsad on V. Majakovski poeemid «Vladimir Iljitš Lenin» ja «Hästi!», A. Tvardovski «Vassili Tjorkin» ja «Kaugused kauguste taga», eesti kirjanduses on tuntud Juhan Smuuli «Järvesuu poiste brigaad» ja «Mina — kommunistlik noor», Mart Raua «Silmatera». Tihti kuulub poeemides valdav osa lüürilisele esitusviisile — sellised on Sütiste poeemid, D. Vaarandi «Tagamõisa randadel», V. Beekmani «Ida-Euroopa valgus».

Kui poeem on saanud avarama väljaarenduse, maalib üksikasjaliselt pilte ning suudab edasi anda elutäiust, siis on tegemist **värssromaaniga.** Värssromaanidest on kõige tuntum A. Puškini «Jevgeni Onegin», eesti kirjanduses on kirjutanud värssromaani «Bianka ja Ruth» Jaan Kärner. Esineb ka **värssjutustusteks** nimetatud teoseid (näiteks J. Barbaruse «Värssjutt surijast tütarlapsest») — nendes esineb tavalise poeemiga võrreldes suurem eepilise elemendi osatähtsus.

Ballaad on süžeeline, tavaliselt mingit traagilist sündmust kujutav värssteos. Ballaadi sisu on enamasti ajalooline, heroiline või fantastiline. Ballaad on poeemist ulatuselt lühem ja läheneb tihti tavalise lüürilise luuletuse pikkusele. Eesti luules on tuntud M. Underi ballaadide kogu «Õnnevarjutus», J. Kärneri «Kaarnamäe ballaad», M. Raua «Rein Tarvas», M. Veetamme «Tamm».

Valm on allegoorilise sisuga süžeeline lühike luuleteos, milles tegelastena esinevad loomad, harvemini taimed või muud loodusnähtused. Loomad ja muud tegelased on personifitseeritud ning kujutavad endast inimese tegude võrdpilte. Valmi sisust koorub välja mingi kõlbeline õpetus, mis sageli on väljendatud ka otseselt eri värsi või salmina teose lõpus või alguses. Muinas-Kreekas sai oma valmidega kuulsaks Aisopos (VI saj. e. m. a.), vene kirjanduses on kõige nimekam valmimeister Ivan Krõlov. Eesti kirjanduses on rohkesti valme kirjutanud Jakob Tamm, nõukogude ajal — Mart Raud («Ohakas», «Kaks kuuske») ja Felix Kotta («Rebane», «Karu hoolsus»).

Paljud luuletajad on lüürika kõrval viljelnud ka üht või teist lüro-eepilist žanri. G. Byron kirjutas näiteks poeemid «Childe Haroldi palveränd» ja «Korsaar», M. Lermontov poeemid «Deemon» ja «Mtsõri», N. Tihhonov «Ballaadi naeltest», A. Alle poeemi «Laul kleidist helesinisest ja roosast seelikust», D. Vaarandi poeemi «Alla Mari».

EESTI NÕUKOGUDE KIRJANDUS SÕJAJÄRGSE ÜLESEHITUSTÖÖ AASTAIST TÄNAPÄEVANI

Kõigis senistes eesti kirjandusloolistes raamatutes on meie kirjanduse ajalugu Suure Isamaasõja lõpust kuni tänapäevani vaadeldud ühe perioodina. Muutused, mis on toimunud meie ühiskonna elus ning kirjanduse arenemises, tingivad viimase kahe aastakümne kirjanduse arenemisprotsessi vaatlemise k a h e s perioodis:

1) sõjajärgse ülesehitustöö aastail (sõja lõpust kuni 50-ndate aastate algupooleni) ja
2) kaasajal (50-ndate aastate keskelt käesoleva ajani).

Eesti nõukogude kirjandus sõjajärgsel perioodil

Suure Isamaasõja järgsel perioodil sai kõigile nähtavaks sotsialismi positsioonide laienemine ning kindlustumine, sotsialistliku maailmasüsteemi tekkimine. Samal ajal toimus kirjanduses ühtlasi sotsialistliku realismi meetodi laienev levik ning kindlustumine. See meetod sai kogu maailma progressiivse kirjanduse arenemise peamagistraaliks.

Meie paljurahvuselises nõukogude kirjanduses saab iseloomulikuks niisuguse nõukogude inimese kuju loomine, kes on teinud läbi sõja, võideldes kogu maailma rahvaste tuleviku eest. Kerkib esile taotlus võimalikult täielikult kujutada nõukogude inimest uuel ajaloolisel etapil proosakirjanduses, näidendis ja värsis. Samaaegselt võis sõjajärgsete aastate kirjandusteostes näha kohatist elus esinevate vastuolude silumise tendentsi. Isikukultuse negatiivsed tagajärjed tõid kaasa seda, et ilmus teoseid, kus elulise konflikti asendas näiline, väline (seda toetas nn. konfliktituse teooria), positiivse kangelase kujus esines mõnigi kord hallust ja skematismi, vähest sügavust ja elulisust. Seda tingisid nii isikukultuse lõpuaastatega seotud nähtused kui ka sotsialistliku realismi meetodi mitteküllaldane omandamine või ebaõige tõlgendamine.

Mainitud positiivsed kui ka negatiivsed jooned olid iseloomulikud kogu Nõukogudemaa rahvaste kirjandusele. Kahtlemata avaldasid negatiivsed tegurid tervele reale teostele halba mõju, kuid nad ei määranud nõukogude kirjanduse arenemisprotsessi peasuunda. Nõukogude kirjanikud kõigis vabariikides lõid sõjajärgsetel aastatel tunnustust väärivaid teoseid, mis valmistasid ette uut etappi nõukogude kirjanduse arenemisprotsessis, seda, mida näeme meie tänapäeva kirjanduses.

Eesti nõukogude kirjandus kasvas sõjajärgsel perioodil üleliidulise kirjanduse tubliks, sotsialistliku realismi meetodi omandamise ning kindlustamise teel sammuvaks väesalgaks. Nõukogude Eesti kirjanduse arengus ilmnes ka teatavaid erinevusi. Need olid eeskätt tingitud majandusliku ning ühiskondlik-poliitilise arenemisetapi erinevusest meie vabariigi elus. Meil (nagu Lätis, Leedus ja teistes noortes nõukogude vabariikides) käis sõjajärgsel aastail võitlus sotsialistliku realismi meetodi omandamise ja kindlustamise eest kirjandus praktikas sellistes ühiskondlikes tingimustes, kus üheaegselt rahvamajanduse taastamisega toimus ka industrialiseerimis- ja kollektiviseerimisprotsess, mille vanemad vennasvabariigid olid ammu läbi teinud. Sotsialismi ehitamine toimus terava klassivõitluse tingimustes. Nõukogude Eesti kirjandus, toetudes vanemate vennasvabariikide ning eeskätt vene nõukogude kirjanduse kogemustele, oma revolutsioonilise ja demokraatliku kirjanduse pärandile, kajastas tegelikkuses toimuvate konfliktide omapära ja teravust, võitlust kodanliku natsionalismi, vaenlase poolt sõja ajal levitatud propaganda, aga ka omandikire ning muude oma aja igandite vastu. Sellega kaasnes paljudes teostes võitlus uue töössesuhtumise eest, kollektivismi, sotsialistliku ideelisuse eest.

Aastail 1945—1953 ilmus eesti algupärase ilukirjanduse esiktrükkidena 213 raamatut paljudelt autoritelt. Eriti hoogsalt arenesid dramaturgia ja luule.

Draamakirjanduses leidsid sõjajärgsel perioodil käsitlemist kõige aktuaalsemad, kõige valusamad probleemid. Oma võitleva hoiaku, löövuse ja sisurikkuse tõttu sai draama juhtivaks žanriks. Suurele Isamaasõjale järgnev aeg oli draamateoste loomise poolest väga viljakas — trükist ilmus üle 30 uue näidendi. Üsnagi suur osa neist oli minevikuainelisi. J. Sütiste ajalooline draama «Lembitu» (1945) kujutas eestlaste kangelaslikku võitlust saksa ordurüütlite vastu XIII sajandil. A. Jakobsoni «Võitlus rindejooneta» (1946) aga ägedat klassivõitlust kodanlikus Eestis. Hiljutise Suure Isamaasõja sündmuste vastupeegeldust võis näha paljudes näidendeis (M. Raua «Karastus», J. Semperi «Aja käsk», A. Jakobsoni «Elu tsitadellis», kõik 1946).

Minevikuainelisedki näidendid (eriti A. Jakobsoni draamad) olid tegelikult pööratud näoga oleviku aktuaalsete probleemide lahendamisele. Ajal kui Nõukogude Eestis käis äge klassivõitlus

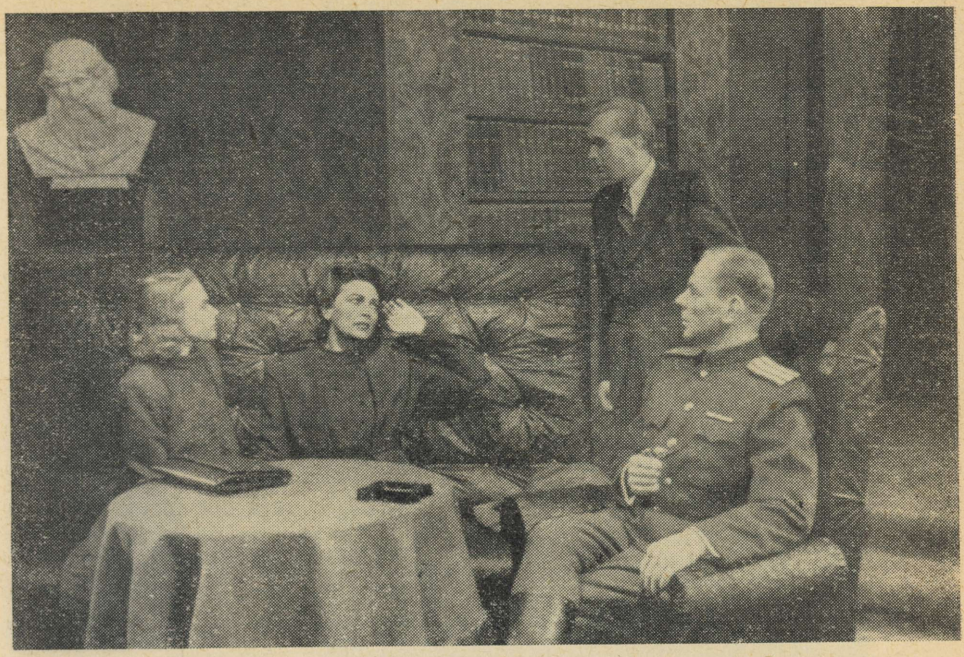

A. Jakobsoni «Elu tsitadellis» «Estonia» teatri laval 1946. a.

ning vaenulik propaganda püüdis kõigiti klassivahekordi ähmastada, andis kunstiküps draamateos klassihuvide harmoonia ja eestluse «rahvusterviku» propagandale tugeva vastulöögi ja näitas, et kapitalistlik ühiskond polnud vaikne idülliline nurgake, vaid võitlusväli, kus rindejoon käib perekonnastki läbi («Võitlus rindejooneta»). Meie inimeste maailmavaatelise kasvu probleemid, nende ideeline karastatus ja inimese koht ühiskonnas võeti kõne alla nii M. Raua kui ka J. Semperi eespool mainitud näidendites, eriti aga A. Jakobsoni draamas «Elu tsitadellis». See näidend mitte ainult tõstatas probleemi vana intelligentsi kohast, vaid andis veenva löögi apoliitilisusele kui mõttelaadile ning selle ülikahjulikele tagajärgedele, selleks et puhastada teed inimese teadlikkuse kasvule. Professor August Miilas, Nõukogude armee major Ants Kuslap, fašistliku surmalaagri tegelased Ralf ja Richard («Elu tsitadellis»), kapitalist Tiit Kondor ja proletaarlane Peeter Kondor («Võitlus rindejooneta») on selle ajajärgu eesti draamakirjanduse eredamalt väljajoonistatud kujud.

Probleem inimese (olgu see siis tööline, talupoeg või haritlane)

kohast uut elu ehitavas ühiskonnas kerkib 40-ndate aastate eesti draamakirjanduses päevakorrale otseselt kaasaega käsitlevais draamateostes, eriti aga A. Jakobsoni, A. Hindi ja J. Semperi sulest ilmuvais näidendeis.

Meie dramaturgia püstitab revolutsioonilise valvsuse tugevdamise ning kosmopolitismi ideoloogia vastu võitlemise ülesande. Sisuliselt kasvab see haritlase ja rahva, haritlase ning tema elu ja loomingu vahekorda analüüsivaks suureks üldprobleemiks (A. Jakobsoni «Kaks leeri», 1948). Selle kõrval ei jää nende aastate draamakirjanduse tähelepanu sfäärist välja inimese «roostetamise», administreerimise küsimus, kriitika ignoreerimise probleem (näit. Jakobsoni «Rooste», 1947 ja «Ehitajad», 1950), kusjuures esiplaanile tõuseb talupoja või kaluri elu põllumajanduse kollektiviseerimise ajajärgu keerukates võitlustingimustes. See vahetult kaasajast kerkinud probleem paelub nii kogemustega kirjanike A. Hindi, J. Semperi, A. Jakobsoni kui ka noorte autorite V. Grossi ja M. Talvesti tähelepanu.

Kõige laiematele rahvahulkadele väga vajalike probleemide õige esitamise ja lahendamise seisukohalt püsiva väärtusega näidenditeks said A. Hindi «Tagaranna meeste kalakuunar» (1947) ja «Kuhu lähed, seltsimees direktor?» (1949), J. Semperi «Murrang» (1949), aga ka A. Jakobsoni «Meie elu» (1949). Kolhoosi-

A. Hindi «Kuhu lähed, seltsimees direktor?» Tallinna Riikliku Draamateatri laval.

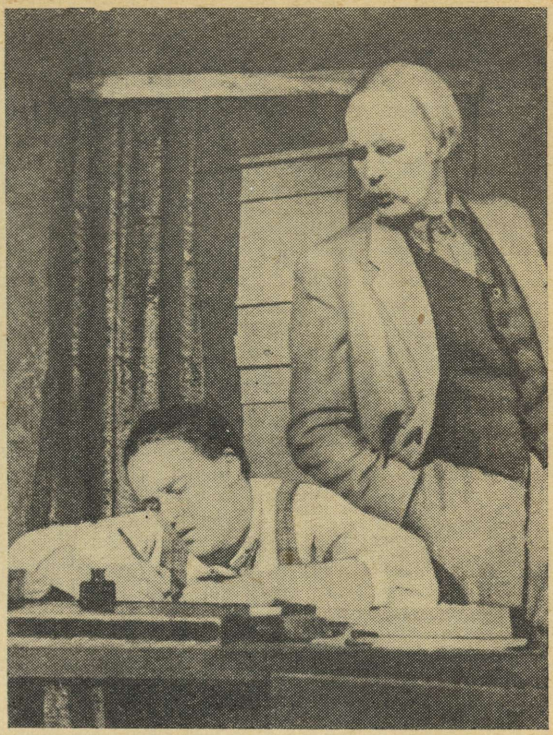

J. Semperi «Murrang» «Vanemuise» laval 1949. a.

teele asunud kalurite kollektiivi teadlikkuse kasvu kujutamine ning kolhoosiliikumise pioneeride eluvõitlus said kunstiküpse käsitluse eriti A. Hindi ja J. Semperi näidendeis.

Iseloomulik on see, et kui minevikku käsitlevais näidendeis õnnestus eeskätt vaenlaste või kõhklejate-teeotsijate kujutamine, siis otseselt kaasaega kujutavais teoseis annab eesti nõukogude draamakirjandus uue elu eest võitlejate ning eriti kommunistide kunstiküpseid kujusid. Selleks on Tiudur Jõgel A. Hindi näidendeis ja partorg Nirk J. Semperi «Murrangus», inimesed, kellele rahvahulgad oma võitluses uue elu eest kindlalt toetuvad. See on sõjajärgse eesti draamakirjanduse hinnatavaks saavutuseks tingimustes, kus positiivsete kujude loomisel ilmnes skematismi ja illustratiivsust.

50-ndate aastate alguses toimub oluline muutus eesti näitekirjanduse ainestikus, mis toob kaasa muutusi ka käsitluslaadis. Keskseks probleemiks neil aastail saab võitlus rahu eest. Draamaatilise konflikti alus kandub kahe antagonistliku leeri, kahe maailmavaate ja kahe ideoloogia kokkupõrkele rahvusvahelises ulatuses.

Eesti nõukogude kirjanike III kongressi (1954) aruandes märgiti õigusega, milline suur tähtsus oli «imperialismi eluvihkava olemuse, tema räpaste vahendite, sõjasüütajate ja nende kannupoiste moraalse laostumise paljastamisel, nende hukkumise paratamatuse näitamisel seal, kus võim on rahva käes». Nende probleemide peamiseks käsitlejaks saab A. Jakobson oma näidenditega («Öö ja päeva piiril», 1950; «Šaakalid», 1951; «Kaitseingel Nebraskast», 1952 jt.). Oma esimesi katsetusi dramaturgina teeb selles ainevallas ka E. Rannet.

Meie näitekirjanduses on A. Jakobsonil suur osa rahu eest võitlejate kujude loomisel (Oskar Anders, ema Anna Olsen «Öö ja päeva piiril», Allan O'Connel «Šaakalites»), eriti aga satiirirelva meisterlikul kasutamisel ameerika elulaadi esindajate, ookeanitaguste «kaitseinglite» ning nende kodanlastest ja parempoolsetest sotsialistidest kannupoiste kritiseerimisel («Kaitseingel Nebraskast»). Kuid 50-ndate aastate alguses jäi Jakobson peaaegu ainukeseks suure ühiskondliku kõlajõuga kunstiküpsete draamateoste loojaks. Näitekirjanduses tekkis teatud seisak. Näiteks ilmus aastail 1951—1952 eri raamatuna vaid üks algupärane näidend ning laval ei olnud ühtki arvestatavat uudisteost Nõukogude Eesti elust.

A. Jakobsoni «Šaakalid» Valgevene Vene Riikliku Draamateatri laval Minskis 1953. a.

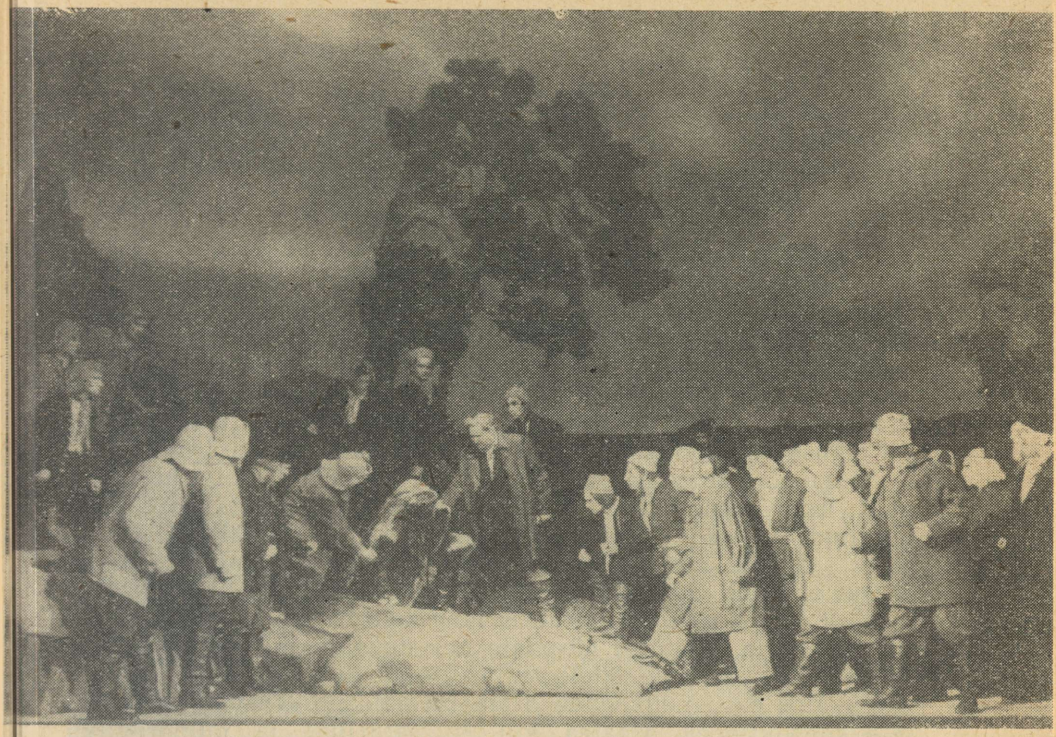

G. Ernesaksa ja J. Smuuli ooper «Tormide rand» «Estonia» teatris.

Kaasaega käsitleva eesti draamakirjanduse üldpilti täiendab 40-ndate aastate lõpul ja 50-ndate aastate alguses M. Talvest. Näidenditega, milles ta piitsutab meie inimeste elus esinevaid igandeid, elustub komöödiažanr. Püüti võidelda inimeste teadvuses esinevate igandite vastu (H. Leberechti ja F. Einbaumi «Uue elu hommik», 1953), rõhutati inimese hindamist mitte bürokraatlik-formaalsete tunnuste, vaid tegeliku töö järgi (V. Grossi «Ankeet», 1954). Nende probleemide lahendamine jäi aga tihti pinnapealseks või tegelaskujud ei kujunenud täisverelisteks, mistõttu teosed kas ei jõudnud üldse teatrilavale või jäid laval kahvatuks. Kuigi nad etendasid oma osa nende küsimuste püstitamise seisukohalt, mis kirjelduse edasiarenemise protsessis esile kerkisid, ei olnud kaasaja teemal ometi niisugust kaalu, nagu 40-ndate aastate teisel poolel. Kaasaja probleemide kunstiküps käsitlemine on aga dramaturgia elujõu olulisemaid tunnuseid. Seepärast seatigi eesti nõukogude kirjanike III kongressil päeva-

korda nõue: «Teatrikülastaja vajab näidendeid, kus ta näeks iseennast, oma raskusi, oma rõõme, seda elu, mis voolab ta ümber laia jõena... Lükata kogu see koorem ja vastutus ainult noorte, väheste kogemustega dramaturgide õlgadele on väär.»

Aeg nõudis, et eesti nõukogude dramaturgial tuli astuda uude arenemisperioodi. Selle algust tähistavaks teoseks võib pidada A. Jakobsoni psühholoogilist karakterdraamat «Vana tamm» (1954).

Eesti nõukogude dramaturgia sõjajärgse perioodi arenemisteele tagasi vaadates võime märkida, et kõnesoleva 9 aasta (1945—1953) jooksul ilmus 43 algupärase draamateose esiktrükki (J. Sütiste, A. Jakobsoni, A. Hindi, M. Raua, J. Semperi, H. Raudsepa, M. Talvesti, V. Grossi, O. Toominga, E. Ranneti jt. sulest). Kirjanikud P. Rummo, J. Smuul jt. olid aktiivsed ka muusikadramaturgia valdkonnas. A. Jakobsoni draamast «Elu tsitadellis» sai alguse eesti nõukogude kunstiliste filmide arenemistee.

Kogu sõjajärgse perioodi vältel tuli kirjanikel läbi teha otsinguid uue loomingulise meetodi omandamiseks. Leidus aga kogenud autoreidki, kes sellega toime ei tulnud (näit. H. Raudsepp). Noorte autorite juurdekasvus ning nende meisterlikkuse tõusus ei olnud vajalikku hoogu. Tõsiasi on see, et arenemise normaalset kulgu segas isikukultus ning sellega kaasnenud konfliktituse teooria, mistõttu 50-ndate aastate alguses tekkis koguni teatav seisak. Kõigele sellele vaatamata pandi sõjajärgsel perioodil tugev alus eesti nõukogude dramaturgiale nii teravate sotsiaalsete konfliktidega draama kui ka satiirilise ja humoristliku komöödia näol. Sotsialistliku realismi meetod võitis eesti nõukogude dramaturgias, tõstis näitekirjanduse juhtivale kohale eesti kirjanduse arenemisprotsessis ja viis ta üleliidulise kirjanduse areenile. Selle võidu tunnistajaks on ajastu kõige iseloomulikumate ideede kehastamine, ideoloogilise võitluse ja sotsialismi ehitamise sõlmprobleemide kajastamine koos uut tüüpi tegelaskujude loomisega eeskätt A. Jakobsoni, A. Hindi ja J. Semperi draamaloomingus.

Sotsialistliku realismi võidulepääsu soodustas asjaolu, et eesti nõukogude draamakirjanikud võtsid omaks nõukogude-eelse eesti näitekirjanduse (Ed. Vilde, A. Kitzbergi, A. H. Tammsaare, E. Tammlaane jt.) paremad traditsioonid ning kasutasid nõukogude vennasrahvaste kirjanduse kogemusi. Nõukogude Eesti dramaturgidele oli suureks loominguliseks innustajaks ÜK(b)P Keskkomitee otsus «Draamateatrite repertuaarist ja abinõudest selle parandamiseks» (1946), kus konkreetselt märgiti ära need põhijooned, mille ellurakendamine viib kõrgete ideelis-kunstiliste saavutusteni.

Sõjajärgse perioodi eesti draamakirjanduse tähtteosed — A. Jakobsoni «Elu tsitadellis», «Võitlus rindejooneta», «Kaks leeri», «Šaakalid» jt., A. Hindi «Tagaranna meeste kalakuunar»,

«Kuhu lähed, seltsimees direktor?», J. Semperi «Murrang» —, mis loodi isikukultuse tingimustes ning sellega kaasnenud konfliktituse teooria valitsemise ajal, jäid siiski autorite terve elutaju ning meisterlikkuse tõttu vabaks selle teooria mõjustusist. See aga soodustas tunduvalt eesti draamakirjanduse astumist uude arenemisperioodi.

Luule. Eesti nõukogude luulele annavad esimestel sõjajärgsetel aastatel ilme peamiselt noored, sõja ajal loominguteed alustanud autorid. Mitmete vanemate, silmapaistvate luulemeistrite (J. Sütiste, J. Barbaruse) surm või raske tervislik seisund (J. Kärner) tegi noorte osa eriti kaalukaks ning vastutusrikkaks. Aastail 1945—1946 ilmus 10 uut luuletuskogu, sealhulgas D. Vaarandi «Põleva laotuse all», J. Smuuli «Karm noorus», A. Kaalu «Ma ei anna relva käest», P. Rummo «Võitlev kodumaa», R. Parve «Sõduri südamest» ja «Ajast karmist, kaunist ja kallist» ning M. Nurme «Sünnimuld». Need nooruse tervete otsingute vaimust kantud värsiraamatud tõid eesti luules domineerivale kohale nõukogude inimese sõjaaegse raske võitluse ja karastumise probleemid.

Luule suundumisel vahetule sõjajärgse ülesehitustöö probleemide poeetilisele lahtimõtestamisele etendasid olulist osa Kommunistliku Partei Keskkomitee otsused kirjanduse ja kunsti küsimustes (1946) ning sama aasta lõpul toimunud eesti nõukogude kirjanike kongress, kus rõhutati vajadust täie energia ning kogu loomingulise kirega pöörduda kaasaja elunähtuste kunstilisele kajastamisele luuleski.

Poeesia aktiviseerumisest annavad tunnistust 1948. a. ilmunud luuletuskogud: J. Smuuli «Järvesuu poiste brigaad», D. Vaarandi «Kohav rand», M. Raua «Jõud ja valgus», F. Kotta «Ründ» ja A. Kaalu «Võidurakett». Peatselt järgnevad neile luuletuskogud D. Vaarandilt, A. Kaalult, M. Veetammelt, P. Rummolt. Need eri-

neva ande ja loomingumaneeriga luuleraamatud tähistavad sõjajärgse perioodi eesti luule väljajõudmist täisküpsusele, kus keskseks kohaks tõusevad sotsialistlike ümberkujundustega seotud probleemid: uute joonte kujunemine sotsialismi ehitavate inimeste teadvuses ning võitlus igandite vastu arenemisprotsessi kiirendamise nimel.

Meie luuletajad hakkasid oma loomingus sihikindlalt toetama ja esile tõstma inimeste elus ja teadvuses tekkivat uut. Tegelikkuse elamuslikul peegeldamisel, uute probleemide ülesseadmisel ja uute kujude loomises ilmnes sotsialistliku realismi meetodi kindlustumine koos iga poeedi omapära ja meisterlikkuse taseme tõusuga.

Kõige olulisemateks probleemideks eesti nõukogude luules muutusid tol ajajärgul noore põlvkonna kasvamine ja karastumine töös ning võitluses klassivaenlase vastu (J. Smuuli «Järvesuu poiste brigaad»), rahva elus ja hingelaadis toimuvate muutuste keerukas protsess seoses üleminekuga sotsialistlikule elulaadile (D. Vaarandi poeem «Tagamõisa randadel», M. Raua poeem «Maa kasvab»), rahva revolutsioonilise võitluse ere kujutamine (D. Vaarandi poeem «Alla Mari»).

Sotsialistlike ümberkujunduste poeetilisel peegeldamisel tõusis eesti luules domineerivale kohale lüroeepiline žanr (lühema või pikema poeemi või värssjutustuse vormis). Kõigi nende probleemidega seotud luulele andsid ilme oma elavate ning suure üldistusjõuga kujudega J. Smuul, lüürilise laadiga kodanik-poeet D. Vaarandi, juurdlev, arutlev ja mõtisklev publitsistliku laadiga M. Raud. Oluliselt täiendasid nende aastate luule üldpilti oma löövate sotsiaalsete värssidega J. Semper, agitaatorliku hoiakuga F. Kotta, lüürilise tundeskaalaga R. Parve ja M. Nurme, ühiskondlikult võitleva sõnaga A. Kaal, samuti ka P. Rummo, E. Hiir ja P. Viiding, kuigi viimaste luuleraamatuid kahjustas suhteliselt rohkem esinev üldsõnaline deklaratiivsus või retooriline kuivus.

1950. aastate alguses kerkis meie luules — nagu seda nägime näitekirjanduseski — olulisele kohale võitlus rahu eest, rahvusvahelise imperialismi sõjasepitsusi teravalt paljastav temaatika. Imperialismivastase satiiri arenemine tugines 30-ndate aastate fašismivastase ning Suure Isamaasõja aegse satiiri traditsioonidele. Uue temaatika n.-ö. taasavajaks sai 40-ndate aastate lõpul J. Semper («Mister Business», «Marshalli plaan»). 50-ndate aastate alguses ilmusid imperialismivastase satiiri kogud P. Rummolt («Katkukülvajad») ja R. Parvelt («Vabadussamba vari»),

Rahvusvahelise elu teema meie luules oli laiem ning ühtlasi konkreetsem kui draamakirjanduses — võitlust rahu eest vaadeldi lahutamatus seoses nõukogude inimeste tööga kui rahu kõige kindlama tagatisega. Selline probleemiasetus sai kandvaks teljeks J. Smuuli, M. Raua, D. Vaarandi, A. Kaalu, esikkoguga esinenud V. Beekmani ja teiste poeetide paljudes luuletustes.

Üheaegselt sellega tõuseb eesti luules 50-ndate aastate alguses olulisele kohale Nõukogude vennasrahvaste elu kujutamine. Nõukogude rahvaste sõpruse idee oli Suure Isamaasõja aegses eesti nõukogude luules keskseemaid, jäädes silmapaistvale kohale ka kõigis sõjajärgsete sotsialistlike ümberkorralduste ajajärgu värsikogudes. Nüüd saab Nõukogude rahvaste sõpruse idee konkreetse kehastuse värssides, mis kujutavad vennasrahvaste tööd ja võitlust, olgu see siis Ukrainas (M. Raua «Rahukevad», «Tammed» jt.), Turkmeenias (D. Vaarandi «Sõprade seas» jt.) või Volga-Doni ehitustandril (P. Rummo värssmärkmed). See tõi meie luulesse uue ainestiku ja uusi motiive, süvendades kõigi Nõukogude rahvaste töö ja võitluse ühtsuse tunnet.

Isikukultuse lõppjärgus, 50-ndate aastate esimesel poolel on ka eesti luules tunda teatud seisakut. See ilmneb nii luuletuskogude arvu vähenemises kui ka kunstilise kasvu teatavas takerdumises. Illustratiivsuse tendentsid, ühiskondlik-poliitilise temaatika lihtsustatud ja primitiivne tõlgendamine vähendasid kodanikuluule mõjujõudu. Ilmnes ka lüürika alahindamise tendentse. Poeetide aktiivsus vähenes, osa neist hakkas esinema harva, mõned (näit. J. Semper) aga sunniti ebaõigete süüdistuste tõttu vaikima.

Ei ole kahtlust, et isikukultuse lõppaastail pidurdus ka meie luule kasv. Selle järelkajana tekkis tendents, mida eesti nõukogude kirjanike III kongressil nimetati «lüürilise idüllitsemise ning poliitika pelgamise haiguseks», mis omakorda tekitas mõnesugust segadust ja kõikumist.

Kuid see 50-ndate aastate alguses tekkinud olukord ei määranud eesti nõukogude luule arengut ega suutnud teda kõrvale viia rahva poeetilise teenimise peateelt. Mainitud seisak ei haara kogu eesti luulet. Just sel ajal jätkus eesti luule terve arenemisjoone toetamine nendes värsiraamatutes, kus tõepäraselt ja sügava läbitundmisega kajastati nõukogude noorsoo ideelise

karastumise teekonda, näidati nõukogude inimeste vankumatut usku sotsialismi arenemistee võidusse, kajastati uhkustunnet sotsialistliku kodumaa rahvaste saavutuste üle (J. Smuuli poeem «Mina, kommunistlik noor», 1953; M. Raua «Kõik teed», 1953; samuti ka hulk F. Kotta, R. Parve, P. Rummo ning tollal veel noorte luuletajate M. Kesamaa ja V. Beekmani värsse).

Kokku võttes võib märkida, et sõjajärgsel perioodil (1945—1953) ilmus 41 luuletuskogu ja poeemi esiktrükki, mille autorite hulgas etendasid kõige silmapaistvamat osa J. Smuul, D. Vaarandi, M. Raud (avaldasid sel perioodil kokku 16 luuleraamatut), samuti ka A. Kaal ja F. Kotta. Selle perioodi luules kujunesid väärtuslikeks ning jäid püsima eelkõige need teosed, «kus tuksub autori-parteilase süda, kus on tihedalt kokku kasvanud üldine ja isiklik, kus inimesed raskusi ületades kasvavad, võitlevad sõja vastu, kus kajastub meie ülesehitustöö poeesia kõige tugevamalt ja kaunimalt» *(J. Smuul)*.

Meie luule saavutuste kindlaks mõõdupuuks on uute, eluliselt konkreetsete kangelaste kujud, olgu selleks siis kas poeemides detailselt maalitud portreed või lühemate luuletuste lüürilised kangelased J. Smuuli, D. Vaarandi ja M. Raua luuleloomingus: Paul Külvija, Peeter Hülgekütt, K. L. Stepanov, Alla Mari, Nuka Mihkel, Nikolai Kolomiets, Peeter Kaarup.

Silmapaistvalt arenes sõjajärgsel perioodil eepiline žanr. Selle viljelemisel toetus meie luuletajate noorem põlvkond eeskätt J. Sütiste eeskujule ja luulemaneerile ning õppis vene nõukogude luulelt, näiteks A. Tvardovski, N. Gribatšovi jt. poeemidest.

Nõukogude vennasrahvaste luule rikkustega tutvumisel ning loominguliste kogemuste omandamisel oli suur tähtsus luule ula-

tuslikul tõlkimisel. Sõjajärgsel perioodil etendasid ses suhtes silmapaistvat osa A. Sang Nekrassovi ja Tvardovski teoste ning F. Kotta Majakovski loomingu tõlkimisel, R. Parve Maršaki ja Barto, M. Raud Krõlovi ning D. Vaarandi Issakovski, Tvardovski, Malõško jt. värsside tõlkijana. Omakorda jõudsid eesti luule saavutused 20 värsiraamatu näol aastail 1945—1953 teistesse vennasvabariikidesse. Sel teel loodi kindel alus kirjanduste vastastikuse rikastamise, mõju ning seose protsessile.

Sõjajärgse perioodi eesti luule paremik muutus poeetidele ühtlasi kogemuste omandamise aluseks ja valmistas neid ette meie luule uude arenemisperioodi viimiseks. Loomulikult ei sündinud see üleöö, kohe pärast neid samme, mis tõid otsustava muutuse meie maa ellu pärast 1953. aastat. Uue perioodi ettevalmistamist luules märgivad mitmete uute poeetide (näit. U. Lahe jt.) esilekerkimine, samuti olulised edusammud oma isikupärase käekirja n.-ö. uuesti leidmisel (näit. «Veerev kivi» P. Rummo loomingus) 50-ndate aastate keskpaiku. Luuletuskogusid arvesse võttes (tavaliselt aga valmivad need mitme aasta töö viljana) avaldub uus, kaasaegne periood meie luules täies selguses siis, kui 1958. aasta üheksa luuletuskogu hulgas jõuavad lugejate ette J. Semperi, R. Parve ja U. Lahe aktiivse kodanikuluule värsiraamatud «Kuidas elaksid?», «Avatud värav» ja «Sinelitaskust seanahkse portfellini».

Proosakirjanduse arenemine sõjajärgsel perioodil on dramaturgia ja luulega võrreldes ebaühtlasem ning vaevarikkam sotsialistliku realismi meetodi otsingute tee.

Kohe esimestel sõjajärgsetel aastatel ilmub mitu maaelu-ainelist romaani (O. Lutsu «Jüri Pügal», 1945; E. Krusteni «Pekside raamat», 1946; R. Rohu «Kaks perekonda», 1946), mis kujutavad meie rahva elu kõige lähemas minevikus. Olgugi et neis on hästi nähtud ja kujutatud olupilte, ei paista need teosed kunstiliselt eriti silma. Nende autorid asuvad veel endise loomingulise meetodi positsioonil: nad kas ei suuda enam omandada sotsialistliku realismi loomingulist meetodit (O. Luts), või taotlevad küll seda, kuid pole veel saanud küllaldast maailmavaatelist selgust ega loomingulisi kogemusi, et vabaneda kitsalt olustikulise, fotograafilis-objektivistliku elukujutamise laadist ja mõista elu ning nähtusi avaramas sotsiaalses tähenduses.

Proosakirjanduses on 40-ndail aastail edasiviivaks peamiselt jutustus ja novell, seega samad žanrid, mis olid iseloomulikud Suure Isamaasõja ajajärgu eesti nõukogude kirjandusele. Alles 50-ndate aastate algusest tõuseb arvestatavale positsioonile romaan.

40-ndail aastail on proosakirjanduse probleemistikus olulisel kohal meie inimese osa ja kasvu kujutamine Suure Isamaasõja rindel, Nõukogude tagalas või fašistide poolt okupeeritud Nõukogude Eestis. Need on paljusid kirjanikke haaravaiks proble-

mideks. Kõige silmapaistvamaid vagusid selle aja eesti proosakirjanduse võitlejakujude loomisel on ajanud juba sõja-aastail sotsialistliku realismi meetodi omandanud prosaistid E. Männik ja A. Jakobson oma novelli- ja jutustustekogudega (E. Männiku «Südamete proov», 1946; «Viisteist sammu», 1947; «Võitlus kestab», 1950; A. Jakobsoni nõukogude-aegse proosaloomingu valikkogu «Tulikuum päev», 1949). Neid iseloomustab inimese kujutamine lahingus, tema kangelaseks kujunemine. Ei saa eitada paljusid õnnestunud üksikkujusid ja nende osa (leitnant Kaivas, punaväelane Nelidov, suurtükiväelane Laes jt.), kuid nimetatud teoste koguväärtust tuleb rõhutada just võitleja kasvamise ning n.-ö. koondportree loomisel. Lugeja ette toodi sellise nõukogude inimese kuju, kelle kangelaslikkusega võideti sõda. Suurt tähelepanu on autorid pühendanud rahvaste sõpruse ja kommunistide avangardliku osa kujutamisele. Ühtlasi on nende aastate proosakirjanduses saanud tähelepanu objektiks meie inimeste vaadete selginemine, nõukoguliku maailmavaate omandamise käik Saksa okupatsiooni tingimustes. Neid probleeme püüavad oma teostes seada nii A. Jakobson ja E. Männik kui ka mitmed okupeeritud Nõukogude Eestis viibinud kirjanikud. Viimastele (E. Krusten,

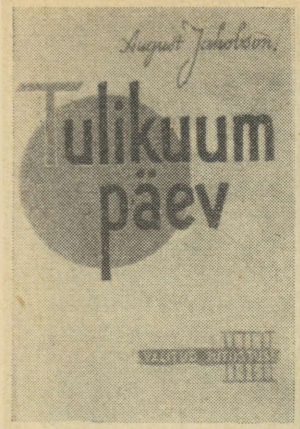

R. Sirge, O. Tooming) olid sõjajärgsed aastad otsingute perioodiks sotsialistliku realismi meetodi ja kogemuste omandamisel. Rea teoste hulgas, kus neid probleeme püütakse lahendada, on kõige esileküündivamaks saavutuseks O. Toominga romaan «Pruuni katku aastail» (1950) ja jutustuse alal R. Sirge «Algava päeva eel» (1947).

40-ndate aastate teisel poolel, pärast partei Keskkomitee otsust kirjanduse küsimustes (1946) ning eesti nõukogude kirjanike II kongressi toimub kaasaja aktuaalsete probleemide kunstilisel lahendamisel ka elavnemine proosakirjanduses. Tugevamateks teosteks kujunesid ses suhtes H. Leberechti jutustus «Valgus Koordis» (1949), O. Toominga romaan «Roheline kuld» (1950), R. Sirge jutustustekogu «Ühise töö rütmis» (1951), E. Krusteni novelliraamat «Rahu nimel» (1951) jt.

Teeavajaks ning etapilise tähendusega raamatuks sai «Valgus Koordis». Selle teose ilmumise järel kirjutati, et «nõnda ei ole veel keegi kirjutanud meie maaelust, nii palju uut, tekkivat, arenevat näinud» *(A. Kaal)*. Eesti nõukogude kirjanike III kongressil (1954) anti selle eesti küla revolutsioonilist murrangut kajastava teose kohta järgmine hinnang: «Ei saa unustada osa, mida see jutustus kollektiviseerimise perioodil etendas. Kui palju oli meie külades sel ajal kõhklevaid keskmikke Johannes Vaosid, kui palju Paul Rungesid, kes sõjast tagasi tulles tõid kaasa oma vana armastuse maa vastu koos õige arusaamisega, et killustatud üksikmajapidamisega kaugele ei jõua; kui palju Roosi Riste, Semidore, Maasalusid, Taaksalusid, kellele alles nõukogude võim andis teenitud ja õige koha elus. Just selles, et laiad lugejatehulgad nägid Leberechti raamatus õigesti kajastatuna oma kõhklusi, oma

probleeme, tundsid selles ära enda, peitus tema suur, suunav, oluline tähtsus.» *(J. Smuul.)*

Uut inimest kujutati uutes ülesehitustöö tingimustes ka paljudes teistes teostes, millest jäävad meelde Kalju Saar Sirge jutustuses «Kruvikene», Meeta Kriistal ja Laulumänniku Juhan E. Krusteni jutustustekogus «Rahu nimel», Remmelgas O. Toominga romaanis «Roheline kuld» jt. Oma uue ellusuhtumisega olid nad eeskujuks ja abiks kogu kollektiivile, sattudes seejuures teravasse vastuollus iganenud arusaamadega. Nendel teostel ja positiivsetel kujudel oli suur ühiskondlik tähtsus eeskuju andmisel uue elu korraldamiseks, kuigi nad ei olnud vabad skematismist, teatavast lihtsustamisest ja üheplaanilisusest. See avaldus ka nende vastuolus vanade, mahajäänud jõududega, mistõttu teostes tekkinud konfliktide lahendamine kandis kohati lihtsustavat ning pealiskaudset iseloomu. Need nähtused olid tingitud eeskätt sellest, et ei tuntud küllaldaselt elu; negatiivne mõju oli konfliktituse teoorial, andsid tunda ka mitmete kirjanike kasvuraskused sotsialistliku realismi meetodi omandamisel.

Elu nõudis üha tungivamalt täisverelisemate kujude ja eluliste konfliktide kujutamist kirjanduses. Vaatamata isikukultuse lõpuaastate raskétele tingimustele ja takistavale mõjule tekkis eesti nõukogude proosakirjanduses juba 50-ndate aastate alguses (veel enne, kui saab kõnelema hakata põhjalikest muutustest ühiskondlikus elus) suur muutus. Elunähtuste kajastamisel avaldus see pöördumises inimese ja olukordade mitmekülgsele ja mitmeplaanilisele kujutamisele. Teerajajaks sai siin J. Smuul oma

«Kirjadega Sõgedate külast», mis hakkasid ilmuma «Loomingus» juba 1951. aastal (kogu ulatuses ja eri raamatuna 1955. a.). Olulist osa etendas E. Rannet oma olukirjeldustega (eriti dokumentaaljutustus «Tugevate tee», «Loomingus» 1952, eri raamatuna 1954). Oma elutundmise ning kujutamise haarde poolest tähistavad need teosed tegelikult uue perioodi algust eesti proosakirjanduses kaasaja nähtuste kujutamisel.

Sõjajärgse perioodi lõpuaastail kerkis eesti proosakirjanduses domineerivale kohale ajaloolis-revolutsiooniline romaan, kus peategelaseks on rahvas ja peaprobleemiks kasvuprotsess, mis viib stiihilise võitluse vajaduse tunnetamiselt teadliku revolutsioonilise võitluseni.

Alustajaks sai A. Hint oma «Tuulise rannaga» (I — 1951). Järgnes E. Krusten romaaniga «Noorte südamed» (I — 1954). Need sõjajärgse perioodi kunstiküpsed meistriteosed panid aluse romaanižanri pidevale arenemisele. Revolutsioonilis-ajaloolise romaani tekkimine kujutas endast läbimurdu ning ülesaamist

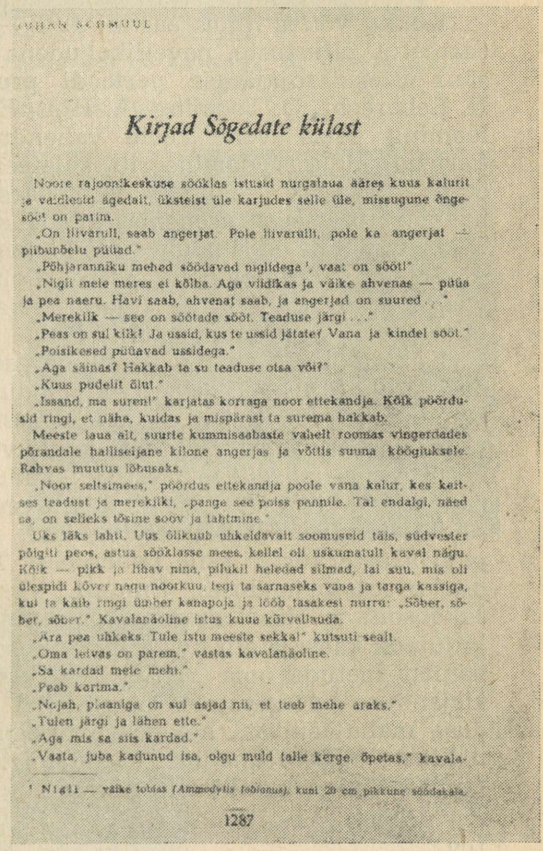

JUHAN SCHMUUL

Kirjad Sõgedate külast

Noore rajoonikeskuse sööklas istusid nurgalaua ääres kuus kalurit ja vaidlesid ägedalt, üksteist üle karjudes selle üle, missugune õngesööt on parim.

„On liivarull, saab angerjat. Pole liivarulli, pole ka angerjat — piibunõelu püüad."

„Põhjaranniku mehed söödavad niglidega[1], vaat on sööt!"

„Nigli mele meres ei kõlba. Aga viidikas ja väike ahvenas — püüa ja pea naeru. Havi saab, ahvenat saab, ja angerjad on suured . . ."

„Merekilk — see on söötade sööt. Teaduse järgi . . ."

„Peas on sul kilk! Ja ussid, kus te ussid jätate? Vana ja kindel sööt."

„Poisikesed püüavad ussidega."

„Aga säinas? Hakkab ta su teaduse otsa või?"

„Kuus pudelit õlut."

„Issand, ma suren!" karjatas korraga noor ettekandja. Kõik pöördusid ringi, et näha, kuidas ja mispärast ta surema hakkab.

Meeste laua alt, suurte kummisaabaste vahelt roomas vingerdades põrandale halliseijane kilone angerjas ja võttis suuna köögiuksele. Rahvas muutus lõbusaks.

„Noor seltsimees," pöördus ettekandja poole vana kalur, kes kaitses teadust ja merekilki, „pange see poiss pannile. Tal endalgi, näed sa, on selleks tõsine soov ja tahtmine."

Üks läks lahti. Uus õlikuub uhkeldavalt soomuseid täis, südvester põigiti peos, astus sööklasse mees, kellel oli uskumatult kaval nägu. Kõik — pikk ja lihav nina, pilukil heledad silmad, lai suu, mis oli ülespidi kõver nagu noorkuu, tegi ta sarnaseks vana ja targa kassiga, kui ta käib ringi ümber kanapoja ja lööb tasakesi nurru: „Sõber, sõber, sõber." Kavalanäoline istus kuue kõrvallauda.

„Ära pea uhkeks. Tule istu meeste sekka!" kutsuti sealt.

„Oma leivas on parem," vastas kavalanäoline.

„Sa kardad mele mehi."

„Peab kartma."

„Nojah, plaaniga on sul asjad nii, et teab mehe araks."

„Tulen järgi ja lähen ette."

„Aga mis sa siis kardad."

„Vaata, juba kadunud isa, olgu muld talle kerge, õpetas," kavala-

[1] Nigli — väike tobias (*Ammodytis tobianus*), kuni 20 cm pikkune söödakala.

1287

J. Smuuli «Kirjad Sõgedate külast» algus «Loomingus».

isikukultusega kaasnenud nähtustest juba sõjajärgse perioodi lõppjärgus.

Uueks žanriks, mis tekkis sõjajärgses eesti kirjanduses, oli olukirjeldus, mille viljelemisel rajasid teed A. Hint («Töömeeste portreid», 1948), D. Vaarandi, P. Rummo, R. Sirge jt. Uude arenemisjärku viisid selle J. Smuul ja E. Rannet.

Memuaar kui proosažanr ei suutnud luua midagi kvalitatiivselt uut (esimestel sõjajärgsetel aastatel ilmus mitu raamatut, nagu Fr. Tuglase «Esimene välisreis», M. Metsanurga «Tee algus», H. Raudsepa «Minu esimesed kodud»), vaid jäi kultuurilooliseks dokumendiks. Reisikirjeldus leidis kajastuse vaid olukirjelduse vormis, omaette arenemine ootas seda žanri alles uuel perioodil.

Kokku võttes ilmus aastail 1945—1953 ligi 20 autorilt 40 uut raamatut jutustuste, novellikogudena ja romaanidena. Olulisema sõna ütlesid sõjajärgse perioodi proosakirjanduses E. Männik, H. Leberecht, O. Tooming, A. Hint, E. Krusten ja R. Sirge, kelle looming levis vene keele vahendusel ka vennasvabariikides. Perioodi alguses domineerib sõjateemaline novell ja jutustus. 50-ndate aastate alguses tekib kaasajateemaline romaan ning hakkab pidevalt arenema ajaloolis-revolutsiooniline romaan. Tekib uus žanr eesti nõukogude kirjanduses — olukirjeldus.

Sotsialistliku realismi meetodi omandamine kajastub kõige varem proosa lühivormis (toetuti sõjaaegse kirjanduse kogemustele), seejärel romaanižanris.

Kokkuvõtvalt analüüsiti sõjajärgse eesti nõukogude kirjanduse olukorda 1950. a. eesti kirjanduse dekaadil Moskvas ning eesti nõukogude kirjanike III kongressil 1954. aastal.

Kirjanduse dekaadil tehti kokkuvõtteid eesti kirjanduse saavutustest ja märgiti, et eesti kirjandus (nii klassika kui ka eesti nõukogude kirjanike tööd) hakkab vene keele vahendusel laialdasemalt jõudma üleliidulise lugejani. Loomingulistel kohtumistel ja arutlustel tõsteti esile Leberechti, Toominga, Männiku ja Sirge osa proosakirjanduses, Smuuli, Vaarandi, Kotta jt. luuletusi, Jakobsoni ja Hindi draamaloomingut. Seati päevakorda vajadus kujutada kaasaja elu, tõsta kirjanduse kunstimeisterlikkust, tugevamalt toetuda oma rahvusliku klassika ning vennasrahvaste kirjanduse kogemustele. Arutlustel märgiti meie proosakirjanduse mahajäämust, heideti õigusega ette pealiskaudsust, elunähtuste sügava analüüsi asendamist sündmustiku välise kujutamisega ning karakterite nõrkust.

Luule arutluselt. Pildil vasakult: (istuvad) M. Kesamaa, N. Tihhonov, J. Smuul, D. Vaarandi, R. Parve, A. Kaal; (seisavad) M. Raud, A. Surkov, A. Perventsev, M. Lukonin, S. Štšipatšov.

H. Leberechti avakõne.

K. Simonovi lõpukõne.

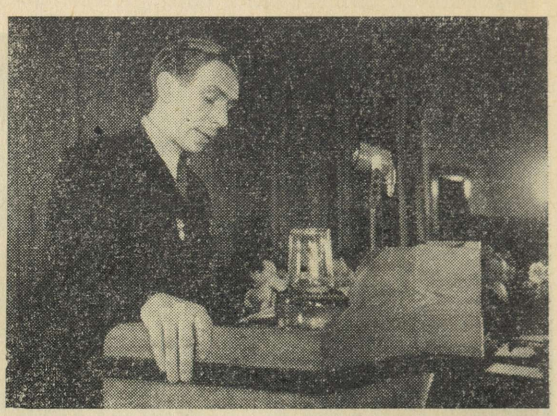

J. Smuul ettekannet esitamas.

Aserbaidžaani ja eesti kirjanikud kongressi vaheajal. (A. Hint, V. Villandi jt.)

Eesti nõukogude kirjanike III kongressil tehti kokkuvõtteid meie kirjanduse arenemisteest ajavahemikul 1947—1954. Kongressi otsuses öeldi, et Nõukogude Eesti kirjanikud on «Kommunistliku Partei juhtimisel pidanud väsimatut võitlust nõukogude kirjanduse ideelise puhtuse ja kunstimeisterlikkuse tõstmise eest. Eesti nõukogude kirjandus on kasvanud ja tugevnenud võitluses kodanlik-natsionalistliku ideoloogia, kosmopolitismi ja teiste vaenulike mõjude vastu. Oma teostes on kirjanikud hakanud sagedamini pöörduma aktuaalsete teemade poole, nende raamatud peegeldavad nõukogude inimeste mitmekülgset elu, valgustavad rahva revolutsioonilist minevikku, kujutavad rahvaste võitlust

rahu ja vabaduse eest, imperialistlike kiskjate vastu». Samas rõhutati seda suurt osa, mida eesti nõukogude kirjanduse kullafondi olid eelmistel arenemisjärkudel andnud J. Madarik, J. Barbarus, J. Sütiste, J. Kärner, M. Raud oma patrioodlike teostega, märgiti suure hulga kirjanike (A. Jakobsoni, J. Smuuli, P. Rummo, D. Vaarandi, R. Parve, M. Raua, F. Kotta, A. Hindi, E. Krusteni jt.) osa sõjajärgse kirjanduse arendamisel. Kongress konstateeris sotsialistliku realismi meetodi võitu kõigis kirjandužanrides ning seadis peaülesandeks kirjanduse ja elu vahelise sideme tugevdamise ning sügavama elutundmise baasil uute ideeliselt selgete ja kunstiliselt täiuslike teoste loomise. «Lugeja on õigustatult rahulolematu sellepärast,» öeldi kongressi otsuses, «et eesti nõukogude kirjanduses on veel vähe loodud suure kunstiväärtusega teoseid töölistest, meie tublist kolhoositalurahvast, meie intelligentsi loomingulisest elust. Lugeja ootab kannatamatusega uusi raamatuid — romaane, jutustusi, novelle, näidendeid ja poeeme, kus leiaks eredama kunstilise kehastuse kommunisti — rahvahulkade juhtija kuju, meie aja eesrindliku inimese kuju.»

Nende nõuete elluviimine jäi eesti nõukogude kirjanduse ülesandeks uuel, kaasaegsel arenemisperioodil, milleks sõjajärgne kirjandus lõi tugeva aluse.

Edasi vaatleme lähemalt August Jakobsoni elu ja loomingulist teed.

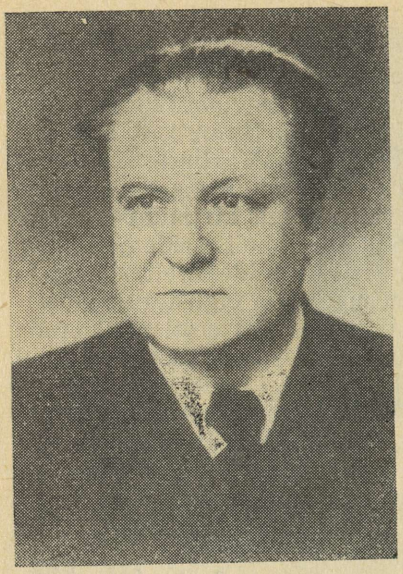

AUGUST JAKOBSON
(1904—1963)

Eesti nõukogude kirjanduse suurmeistri August Jakobsoni loomingulise tee tähisteks on arvukas hulk romaane, lühiproosat ja draamateoseid. Neist mahult kaalukam osa — romaani ja lühiproosa enamik — kuulub kodanliku korra aastatesse. Kuid ideelise ja loomingulise küpsuseni jõudis kirjanik alles nõukogude korra tingimustes.

I. A. JAKOBSONI ELUKÄIK JA LOOMING KODANLIKUS EESTIS

1. Lapsepõlv ja kujunemisaastad

Käesoleva sajandi alguseks oli Pärnust saanud arenev tööstus- ja sadamalinn, mille elusooneks oli Waldhofi puupapivabrik oma sadadesse ulatuva töölisperega. Linna ümbrusse tekkinud armetud ja porised töölisagulid andsid hädapärast peavarju vabriku- ja sadamatöölistele. Ühes niisuguses agulis — Räämal — sündis 2. septembril 1904. aastal August Jakobosn. Tema isa, väikemaapidaja-kalur, töötas sel ajal lihttöölisena puupapivabrikus.

Oma lapsepõlvekodu lähimat ümbrust silmas pidades kirjutas A. Jakobson aastaid hiljem romaanis «Vaeste-patuste alev»: «Polnud siin midagi haljast ega lokkavat. Nagu hall udune raba-

maastik, mis ümbritses seda alevikest pea kolmest küljest, nii olid ka inimesed, kes siin elasid... Nende ilm ulatus ainult agulist vabrikuni ja vabrikust tagasi agulini...»

Alghariduse omandas August Jakobson kohalikus 3-klassilises algkoolis, kus õppisid peamiselt agulirahva ja ümberkaudsete väiketalupidajate lapsed. Enamiku haridustee selle kooliga piirduski. Tulevane kirjanik jätkas oma õpinguid Pärnu linna kõrgemas algkoolis ja selle lõpetamise järel Pärnu ühisgümnaasiumis, mille lõputunnistuse sai 1926. aasta kevadel. A. Jakobsoni õpinguaastad olid seotud kibeda võitlusega igapäevase leiva eest. Koolivaheaegadel viibis ta mitmesugustel töödel: küll turbarabas ja palgiparvetusel, küll saeveskis ja ehitusel. Isegi keskkooli lõputunnistus taskus, ei leidnud ta mujal tööd kui Niidu saeveskis.

Kõigi raskuste kiuste astus A. Jakobson 1926. aasta sügisel Tartu ülikooli majandusteaduskonda. Kuid juba aasta pärast pidi ta majandusliku kitsikuse tõttu ülikooliõpingud katkestama. Viis aastat hiljem (1932) astus ta uuesti ülikooli, kuid nüüd juba arsiteaduskonda, kus õppis kuni 1935. aastani. Sellest peale tegutses A. Jakobson kuni kodanliku korra kukutamiseni kutselise kirjanikuna.

August Jakobsoni vaadete ja kirjanikupalge kujunemisel oli määrava tähtsusega see keskkond, milles möödusid tema lapsepõlv ja noorusaastad. Juba maast-madalast puutus ta kokku raskes eluvõitluses muserdatud tööinimestega, kelle inimväärikust kapitalistid igal sammul porri püüdsid tallata. Ta koges isiklikult töötava rahva kurnamist ja tööinimese õigusetust. Elu tähelepanelikult jälgivas noorukis äratas see ägedat protesti, mida kodanlikus Eestis vohav korruptsioon, omavoli ja jõhkrus aina süvendasid. Sügavalt elas ta läbi eesti töörahva 1924. aasta 1. detsembri ülestõusu metsiku mahasurumise ja sellele järgnenud ohjeldamatu terrori. Kõik see pakkus rohkesti materjali mõtlemiseks ja analüüsimiseks.

Elukooli kõrval kujunesid tulevasele kirjanikule suureks kooliks ka raamatud. Juba koolipõlves luges A. Jakobson väga palju, tutvudes hoolikalt eesti ja vene klassikaga. Tema lemmikautoriteks said kirjanikud, kes kõnelesid lihtsatest inimestest ja nende võitlusest vägivalla vastu. Nii hindas A. Jakobson väga kõrgelt Ed. Vilde loomingut: romaani «Mahtra sõda» pidas ta eesti kirjanduse väljapaistvaimaks teoseks. Noorusaastad viisid A. Jakobsoni kokkupuutesse ka Maksim Gorki loominguga, kelle teosed, eriti aga näidend «Põhjas», teritasid pilku klassivastuolude mõistmiseks. Väliskirjanikest huvitasid tulevast kirjanikku Zola, Balzac'i, Maupassant'i jt. teosed, mida ta luges vene keeles.

Loetud raamatud aitasid A. Jakobsonil oma elukogemusi ja tähelepanekuid lahti mõtestada ning mõnelegi probleemile vastust leida.

2. Loomingulise tee algus
Romaanid ja jutustused tööliste elust

Kirjanduslike suurvormide loomisele eelneb tavaliselt teatav ettevalmistav periood, millal kirjandusliku kujutamisoskuse omandamiseks harrastatakse lühemaid vorme. A. Jakobsoni puhul aga sellisest eeltööst kõnelda ei saa: tema kirjanduslikuks debüüdiks kujunes ulatuslik kaheköiteline romaan «Vaeste-patuste alev» (1927), mille mitmepalgeline tegelaskond ja ulatuslik olustikupanoraam kõnelesid selget keelt noore autori võimetest ja loomingulisest julgusest.

Romaani «Vaeste-patuste alev» sisuks on töölisaguli elu kodanlikus Eestis. See oli tolleaegses kirjanduses uudne ainevald. Seniajani oli proosaloomingus domineerivaks külaelu ning teosed haritlaskonna otsingutest ja pettumustest. A. Jakobson tõi avalikkuse ette kodanliku Eesti «põhja» seal esineva sotsiaalse ülekohtu ja kohutava viletsusega. Kirjaniku isiklikud tähelepanekud noorusaastate kodukohast, Rääma agulist, pakkusid selleks rikkalikult kirjanduslikku ainet.

A. Jakobsoni esikteos näitab eesti töölisklassi ja kodanluse vahelisi lepitamatuid vastuolusid: romaani tegelaste suu läbi kritiseeritakse teravalt paljusid kodanliku riigi elu varjukülgi ning väljendatakse protesti julma korra vastu. Kirjanik seisab tööinimeste poolel ja jagab nende viha, kibedust ning muret homse päeva ees. Pildid aguli süngest argipäevast ja sündmuste eepiliselt laiad kirjeldused — need on romaani kunstiliselt õnnestunumad osad.

Kuid romaan ei ole vaba puudustest, millele demokraatlik kriitika juhtis tähelepanu juba teose ilmumise ajal. Noil aastail olid kirjaniku teadmised ühiskonna arenemise seaduspärasustest alles teoreetilist laadi, neil puudus side revolutsioonilise praktikaga. Sellest johtuvalt esitatakse tüüpilist segamini ebatüüpilisega; töölisklassi õiglaste nõudmiste ajenditena nähakse peamiselt stiihilisi impulsse, mitte aga illegaalse Kommunistliku Partei sihikindlat juhtivat tegevust.

Esikteosele järgnes neljaköiteline romaan «Tuhkur hobune» (1928—1933). Selles kohtame juba tuttavaid agulipilte ning mõnede tegelaste kontuuridki kattuvad «Vaeste-patuste alevi» tegelaste omaga. Romaani sündmustik aga on viidud varasemasse aega: vaatluse alla võetakse Esimese maailmasõja, Oktoobrirevolutsiooni, Saksa okupatsiooni ja klassisõja sündmused — seega aastad 1914—1920. Nende sündmuste taustal jutustatakse töölise Mart Luuguse perekonna saatusest.

Romaanis «Tuhkur hobune» on pearõhk pandud miljöö kirjeldamisele. Selles on kirjaniku oskus märgatavalt kasvanud. Teoses on rohkesti meeldejäävaid üksikpilte, mõningaid kujukaid tüüpe ja tublisti lopsakat rahvakeelt. Kuid ühiskondlike nähtuste mõist-

mise seisukohast jääb kirjanik esikteose tasapinnale. Sellele lisandub veel laialivalguvus.

Rööbiti romaanidega kirjutas A. Jakobson sel perioodil ka jutustusi. Nendeski leiab käsitlemist töölisklassi elu kodanlikus Eestis. Asjalikult paljastab kirjanik «kartulivabariigi» kodanluse roiskumist ja kirjeldab tööinimeste rasket eluvõitlust. Romaanidega võrreldes on tema jutustused süžeeliselt tihedamad: märgatavalt süveneb ühiskondlike nähtuste ja tegelaste hingeelu jälgimise oskus.

Jutustuses «Üks paljudest» (1929) räägib kirjanik vaese tütarlapse Maria tragöödiast. Leivaraha teenimiseks on tüdrukuke sunnitud ajalehti müüma, kuid külmetab sealjuures ja saab surmava kopsuhaiguse. Jutustuse pealkirjaga rõhutatakse, et Maria on üks paljudest töölislastest, kellele elu päikesepool mitte kunagi ei naerata. See on gorkilik lähenemine ainele. Sama idee leiab edasiarendamist novellis «Kotkapoeg» (1932).

Üks paljudest on ka Anna Katriin, jutustuse «Kangelane» (1932) keskne kuju. Jäänud ilma tööta, otsib töölisnaine meeleheitlikult väljapääsu. Seda ta ei leia. Et oma lapsi näljasurmast päästa, hüppab ta merre, sest ainult vaeslapsed võivad pääseda lastekodusse. Jutustuse masendavust aitab süvendada teadlikult kasutatud kontrast: ühel pool vaene töölisnaine oma ränga murekoormaga, lootusetus ja ahastus; teisel pool priiskav südametu kodanlus.

Jutustuses «Lõppjaamas» (1933) räägitakse vanast töömehest Kristjuanist, kes vanuse tõttu lõplikult ukse taha heidetuna läheb vastu oma elu süngele finaalile.

Kõigis nendes proosateostes on rohkesti tumedaid värve, viletsust ja meeleheidet. Kirjanik otsib üles kodanliku ühiskonna rataste alla jäänud inimesed ja tõestab, et isegi selle ühiskonna kõige sügavamas «põhjas» on rohkem inimlikkust ja kaastunnet kui kodanliku koorekihi hulgas. Kuid A. Jakobson ei jõua M. Gorki sügava usuni inimestesse. Tema hoiak on pessimistlik; ta tunneb kaasa ja elab läbi kõik need tragöödiad, ent värskendavat tuult, mis pilved laiali ajaks, tema prognoosid ette ei näe. Sellelegi vaatamata oli nendel teostel täita oma osa: nad panid lugeja mõtlema ja juurdlema elu vastuolude üle.

Romaanid «Vaeste-patuste alev» ja «Tuhkur hobune» ning nendega üheaegselt valminud jutustused määrasid kindlaks A. Jakobsoni kirjanikukreedo. Ta astub rõhutute poolele ja taunib vägivalda, leidmata aga väljapääsu ummikust, kuhu kodanluse võimutsemine oli rahva tõuganud. Ent väljapääsu ei olnud kerge leida. Kuigi A. Jakobson oli proletariaadi hulgast võrsunud ja tundis hästi selle elu, jäi tal puudu ideelisest selgusest, kuna kirjanikul puudus side proletariaadi võitlusjuhi — kommunistliku parteiga.

3. Kolmekümnendate aastate looming kodanluse kiskjapalgest

A. Jakobson oli kolmekümnendatel aastatel produktiivsemaid proosakirjanikke Eestis. Igal aastal ilmus tema sulest kas romaan või novellikogu, mõnel aastal ka mõlemad korraga. Eelistatavamaks jäävad siiski suurvormis teosed.

Nii ilmus ajavahemikul 1931—1934 kolmeköiteline romaanitsükkel «Andruksonide suguvõsa», millele aastail 1937—1940 järgnes veelgi ulatuslikum «Igavesed eestlased».

Romaanitsüklis «Andruksonide suguvõsa» vaadeldakse talupoegade elu teoorjuse ajast kuni kapitalistlikule arenemisteele jõudmiseni. Tsükli esimeses romaanis «Miika Valtsbergi roim» (1931) on pearõhk asetatud Miika Valtsbergi ja Eeva Andruksoni armuloole. Kuigi sündmustiku taustaks on teoorjuse aeg, ei ole peategelased selle ajajärgu tüüpilised esindajad; oma kaasajaga seovad neid ainult ümbritseva olustiku detailid. Teise romaani — «Töö algus» (1932) — peategelane on Miika ja Eeva poeg Toomas, kes peab talu rajamisel rasket võitlust loodusega. Romaani läbib tööpaatos, usk rahva loovasse jõusse. Tsükli kolmas raamat «Vallutajad» (1934) jutustab Tooma poegadest, kes on läinud linna tööd otsima. Kuid ka linnas ei saada kerge vaevaga edasi: iga samm tähendab visa võitlust olemasolu eest. Võitlus jätkub ka maal. Kuid sedapuhku ei ole vastamisi inimene ja ürgloodus, vaid isa ja poeg. Tooma vanim poeg Markus, kes jäi pärijana tallu, hakkab taotlema oma peremeheõigusi. Need saavutab ta isa vastu füüsilist vägivalda kasutades.

«Andruksonide suguvõsa» ei näita edasiminekut, pigem vastupidi: kirjanik nagu kaugeneks veelgi elunähtuste objektiivsest mõistmisest, hakates inimühiskonna elus nägema vaid samasugust võitlust tugevama ja nõrgema vahel, nagu see sünnib looduses.

Paralleelselt käsitletud romaanitsükliga kirjutas A. Jakobson romaani «K o l m e v a e v a t e e» (1930), milles kujutatakse väikekodanlikku keskkonda. Teose peategelane on sellest keskkonnast võrsunud romantilise hingelaadiga inimene, väga naiivne tegelikkuse ja ühiskondliku elu suhtes. Sellest tulenebki tema tragöödia. Romaanis käsitletav juhtum oli kodanlikus ühiskonnas küllaltki tüüpiline.

1934. aastal haaras Eestis võimuohjad kodanlik-fašistlik klikk, kes keelas poliitilised parteid ja kehtestas politseiterrori. Progressiivselt meelestatud inimesi jälitati ja pisteti türmi. Fašistlik ideoloogia tungis kõigile elualadele, sealhulgas ka kunsti. Valitsev klikk püüdis kunstnikkonda oma reaktsioonilise propaganda vankri ette rakendada. Sel eesmärgil hakati andma loomingulisi tellimusi, kus nõuti valitseva korra ülistamist ja kiidulaulude laulmist klassisõja veristele «sangaritele». Ent ainult vähesed

kunstiinimesed läksid sellesse võrku ja astusid rahva huvide reetmise teele. Enamik vastas seda laadi taotlustele eitavalt, jäädes passiivseks jälgijaks või otsides teid ja võimalusi eesrindlike vaadete avaldamiseks.

A. Jakobson võttis nendes masendavates oludes vaatluse alla kodanluse elu. Tema teoste lehekülgedele ilmusid uued «kangelased», kelle eluviisis ja käitumises väljendub kodanlik hundimoraal.

Jutustustes «Hundid» ja «Maaomanik Sakkeus» rõhutab kirjanik: kui on tegemist varandusega, ei maksa veresidemed krossigi. Seepärast ootavad isa Benjamini üksteist last, tundmata inimlikku vanematearmastust, oma isa surma, et saaks kiiremini varandust jagama hakata. Seepärast mõrvab Ott Sakkeus rindelt deserteerunud venna Antoni, kellel äkki võib tekkida tahtmine kätte saada talle seaduslikult kuuluvat pärandusosa.

Jutustustes «Kapten Lepp» ja «Reamees Mattias» (mõlemad 1935) võtab kirjanik kriitika alla klassisõja paljukiidetud «kangelasteod». Kapten Lepa kõnelustest selgub, missugune oli tegelikult sunniviisil rindele saadetud tööliste ja talupoegade meeleolu. See oli kaugel kangelaslikkusest. Oma verd kodanluse huvides valama sunnitud lihtsad inimesed jälgisid vihaga tagala «kangelaste» — spekulantide, sahkerdajate ja marodööride askeldamist ja vara kokkuriisumist. Kõige selle aluseks, mida kodanlus nimetas kangelaslikkuseks oma isamaa ja rahva nimel, oli tegelikult saagiiha ja auahnus. Reamees Mattiase lugu on terav protest mõttetu sõja vastu, mis muserdab inimesi, hävitab kodusid ja perekondi ning muudab paljud metsalisteks.

Otseseks reageerimiseks tolle aja aktuaalsetele probleemidele kujunes romaan «Metsalise rada» (1936), milles käsitletakse nn. «vabadussõjalaste» liikumist. Teos on üks teravamaid ja kodanliku ühiskonna suhtes halastamatumaid teoseid Jakobsoni varasemas loomingus.

Kolmekümnendate aastate keskpaiku laienes A. Jakobsoni ainevald veelgi: töölisklassi ja kodanluse elu kujutamise kõrval suunas ta pilgu ka haritlaskonnale. Sellele teemale on pühendatud romaan «Vana kaardivägi» (1935) ja rida jutustusi. Romaanis «Vana kaardivägi» tungitakse tolleaegsesse üliõpilasellu. Saadud pilt akadeemilise «vana kaardiväe» argipäevast on masendav. Ei mingit huvi teadmiste vastu, ei kõrgeid ideaale ega püüdlusi, kõikjal vaid kombelõtvus, amoraalsus ja vegeteerivad eluviisid.

A. Jakobsoni romaaniloomingu kõrgtipuks kujunes sari «Igavesed eestlased» (1937—1940), kus kirjanik pöördub uuesti Esimese maailmasõja sündmuste juurde. Kui romaanis «Tuhkur hobune» vaatles autor suuri ajaloolisi sündmusi läbi töölisaguli kitsa akna, siis nüüd näeb ta kõiki nähtusi hoopis avaramalt. See

kõneleb tema märgatavast arenemisest nii kunstilise küpsuse kui ka maailmavaatelise selguse poole.

Romaanisarja näilised raamid ei ole laiad: käsitletava ajajärgu ühiskondlikud nähtused on üldistatud ühe suguvõsa piiridesse. Kuid selle suguvõsa esindajaid tegutseb paljudel aladel: on jõukaid ja vaeseid Kubelikke, on neid, kes kannavad säravat ohvitserimundrit või kasvatavad kaupmehevatsa, kuid on ka neid, kes raske tööga igapäevast leiba teenivad.

Sarja esimesed kolm köidet — romaanid «Vaikne õhtu» ning «Oktoobrituul» I ja II — tutvustavad Kubelikkude suguvõsa jõukamat poolt. Seda iseloomustavad kodanlusele tüüpilised jooned, nagu omakasu tagaajamine, rahvuslik renegaatlus, vaimne ja moraalne mandumine. Romaanis «Lumi sulab» toob kirjanik esiplaanile selle suguvõsa vaesema poole. Keskseks tegelaseks saab tööline Andres Kubelik, kes läheneb samm-sammult ühiskondlike vahekordade mõistmisele ja revolutsioonilisele liikumisele. Tõele veelgi lähemal on Andrese naisevend Peeter, kellest tõotab saada aktiivne revolutsionäär, teadlik võitleja uue maailma eest.

Kõiki selle sarja romaane läbib sügav ja mitmekülgne arutlus sõja küsimusest. Kirjanik jõuab järeldusele, et verised tapatalgud, mis toovad lihtrahvale muret ja häda, on kodanlusele rikastumise allikaks. Kirjeldades Oktoobrirevolutsiooni-eelseid meeleolusid ja rahvahulkade kasvavat võitlusindu, otsib kirjanik vastust küsimusele: missuguseks kujuneb revolutsiooni lõppresultaat. Otsest vastust ta ei anna, kuigi kaudselt võib mõista, et lume sulamisest tekkivad veed pühivad vana saasta minema. Klassivõitluse kujutamiseni ei jõua A. Jakobson selleski teoses.

Samaaegslt ühiskonnakriitiliste teostega viljeles A. Jakobson neil aastail ka novelle, milles käsitletakse inimeste isiklikke vahekordi. Nende hulgas on tuntumad «Agnes Meereki tagasitulek», «Mirjami armastus» ja teised. Traagilistest sündmustest jutustades näeb kirjanik siin mõnikord ka elu helgemat poolt. Suur, kõikevõitev armastus on üheks teeks, mis võimaldab ka karmil argipäeval pilvede vahelt päikest näha. Nimetatud novellides astus A. Jakobson lugeja ette inimeste hingeelu hea tundjana.

Kolmekümnendate aastate lõpp kujunes A. Jakobsonile murranguliseks. Kuni selle ajani oli ta küll seisnud proletariaadi poolel ja paljastanud kodanliku ühiskonna pahesid, kuid ta tegi seda *kriitilise realisti* seisukohalt: kirjeldas ja mõistis hukka, näitamata väljapääsu. Nüüd aga ilmusid tema loomingusse uued noodid, mille otseseks tõukejõuks said sidemed kommunistidega. Tartus elades võttis A. Jakobson osa marksistliku ringi tegevusest. Väga suurt mõju avaldas talle tulihingeline revolutsionäär P. Keerdo.

Loomingulise intelligentsi liitumine töörahva revolutsioonilise liikumisega ei ole lihtne ja kerge asi. Kahtlemata tuli ka A. Jakob-

sonil mitmesuguseid tõkkeid ületada. Kuid uute veendumuste kujunemise protsess oli alguse saanud ja see pidi paratamatult loomingussegi jälgi jätma.

Ideoloogiliselt selgepiiriline on jutustus «See, kes käib «tõusuteed»» (1939). Teose süžeeliseks teljeks on tööliste streigivõitlus, mis viiakse eduka lõpuni. Selle võitluse taustal jutustatakse endisest väikeomanikust, kes laostununa oli sattunud töölisklassi hulka. Kuid ka tööpingi taga töötades unistab ta «tõusuteest» — oma majast ja väikekodanlikest mugavustest. Tööliste huvid jäävad talle kaugeks ning streigi ajal saab endisest väikeomanikust streigimurdja ja provokaator, kes tööliste võidu järel kollektiivist välja tõugatakse. Sellega tahab kirjanik rõhutada, et töölise jaoks on kõige tähtsam klassisolidaarsus, võitlus ühiste huvide eest.

Enne 1940. a. revolutsiooni on kirjutatud veel ka jutustused ««Roomlased» ehk Kohtamine sillal» ja «Oskar Tiitus astub üle läve», mis aga lugejate ette jõudsid juba sootuks uutes tingimustes. Neist esimene viib lugeja Tartu seltskonna koorekihi hulka, kus tuntakse muret Eesti ja NSV Liidu suhete arenemise üle. Kodanlikud seltskonnatuusad küll deklareerivad, et kui pole võimalik «väärikalt» elada, siis tuleks vähemalt «roomlastena» surragi, kuid sealjuures värisevad kabuhirmus tulevikusündmuste ees. Murrangu teeb läbi ajakirjanik Jakob Karm, kes oli vahepeal töölisklassist eraldunud, kuid otsib teed tagasi. Sümboolne on jutustuse lõpp, kus haritlasest poeg kohtub oma töölisest isaga sillal. Seekord lähevad nad veel lahku, kuid võib arvata, et Karm leiab varsti tee omade juurde, rahva juurde.

Jutustuses «Oskar Tiitus astub üle läve» on tegemist sellesama koorekihiga, keda Soome talvesõda on mõnevõrra erksamaks muutnud. Analoogiliselt Jakob Karmiga teeb ka Oskar Tiitus lõpparve hukkumisele läheneva klassiga. Kuigi teda vallandatakse töölt ja hiljem heidetakse vanglasse, on ta siiski «üle läve» rahva poolele astunud.

Nendesse jutustustesse on kätketud kodanliku haritlaskonna «eelõhtumeeleolud», autori otsingud ja väljapääsu leidmine. Nad on sillaks teel sotsialistlikku ühiskonda, nõukogude kirjandusse.

A. Jakobsoni kodanliku korra aastate lühiproosa paremik on avaldatud valikkogudes «Sadam udu taga» (1945) ja «Aovalgus» (1946).

4. Varasem draamalooming

Kolmekümnendatel aastatel tekkis A. Jakobsonil elav huvi teatri vastu, mis realiseerus kahe draama näol. Nii «Ema» («Purunenud vaas») kui ka «Viirastused» (viimases väljaandes kannab pealkirja «Tondid») leidsid tee teatrilavale.

Draama «Viirastused» (1939) käsitleb võrdlemisi kitsast probleemi — perekondliku ja isikliku õnne küsimust. Peatähelepanu on pööratud inimese psüühika vaatlusele, laiem sotsiaalne taust puudub. Tegelaste sisemaailma käsitlust mõjutavad tunduval määral Freudi psühhoanalüüsi meetodid.* Kuigi näidendi intriig areneb trafaretses abielu-kolmnurgas, on teoses mõndagi uudselt nähtud. Pidevalt arenev sündmuste pinge ja õnnestunud detailide valik teevad teose lavaliseks. Tähelepanu äratavad tegelaste keel ja dialoogi meisterlikkus.

A. Jakobsoni esimesed näidendid sillutasid teed ja andsid kogemusi suurele tööle draamažanri viljelemisel, mis sõjajärgsel perioodil kujunes tema loomingu ainuvalitsevaks alaks.

II. A. JAKOBSON NÕUKOGUDE KIRJANIKUNA

1. Ühiskondlik-poliitiline tegevus
Ülevaade proosaloomingust

1940. aasta revolutsiooni ja nõukogude võimu taaskehtestamist Eestis tervitas A. Jakobson kui suure ajaloolise tähtsusega sündmust. Ta läks kõhklematult rahvaga kaasa ja pühendas kogu oma kirjanikuande nõukogude rahva teenimisele.

Kuid uus aeg ja järjest võimsamaks muutuv elurütm vajasid mitte ainult kirjanikusule teravust. Esimesel nõukogudeaastal kujunes A. Jakobsonist ka väljapaistev ühiskonnategelane. Ta töötas lühemat aega ajalehe «Kommunist» toimetuses, kust siirdus Riikliku Kirjastuse «Ilukirjandus ja Kunst» peatoimetaja kohale. Aktiivselt tegutses ta vabariigi kirjanikkonna organiseerimisel, olles Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu organiseeriva toimkonna esimeheks. Suureks tunnustuseks ja usalduseks kirjanikule oli tema valimine 1941. aasta jaanuaris NSV Liidu Ülemnõukogu saadikuks tolleaegse Läänemaa tööliste ja talupoegade esindajana.

Innustatuna eesti töötavat rahvast haaranud vaba töö paatosest kirjutas A. Jakobson esimesel nõukogude aastal rea jutustusi, mille eesmärgiks on avada laiade rahvahulkade ees äsjaste ajalooliste sündmuste tähendus. Kuid Suure Isamaasõja puhkemine ja uute, aktuaalsemate ülesannete päevakorrale kerkimine lükkasid nende tööde viimistlemise ja trükis avaldamise aastateks edasi. Nõukogude lugejani jõudsid need esmakordselt 1949. aastal valikkogu «Tulikuum päev» lehekülgedel. Jutustustega üheaegselt alustatud romaan jäi aga lõpule viimata.

---

* S. Freud (1856—1939), austria arst ja psühholoog, psühhoanalüüsi teooria looja. Uurides inimese psüühikat, jõudis ta antiteaduslikule järeldusele, nagu määraksid inimese käitumist ühiskonnas, tema tegevuse suundi ja vaateid üksnes bioloogilised protsessid, peamiselt seksuaalsed instinktid. Kapitalistlikes maades on Freudi «teoorial» hulganisti poolehoidjaid.

Oma ülesandele ei lähenenud kirjanik lihtsustatult; ta mõistis, et ainuüksi 1940. aasta sündmuste kirjeldamisega ei ole lahendus kaugeltki täielik. Seepärast kujutab A. Jakobson töötava rahva võitluse arenemist teadlikkuse kasvu suunas mitme aastakümne jooksul. Olid ju 1940. aasta revolutsioonilised sündmused mitte ootamatu impulsi viljaks, vaid eesti töötava rahva aastatepikkuse revolutsioonilise tee loogiliseks tulemuseks.

Neis jutustustes seab kirjanik vastamisi kaks antagonistlikku maailma — töörahva Eesti ja ekspluateerijate Eesti, näitab nendevaheliste vastuolude järjekindlat süvenemist ja ülekasvamist otsustavaks võitluseks kodanliku diktatuuri kukutamise ja nõukogude võimu taaskehtestamise eest. Suure kunstimeisterlikkusega loodud jutustused annavad läbilõike eesti töölise kujunemisest, tema teadlikkuse kasvust ning jõudmisest uue maailma ehitajate ridadesse. Kirjanik ei piirdu sealjuures tagasivaatega, vaid nagu vastukaaluks raskele minevikuvõitlusele toob oma kangelased helgesse kaasaega, jutustab nende, uue maailma ehitajate esimestest sammudest taaskehtestatud nõukogude korra tingimustes. Jutustused on omavahel seotud ajalis-sündmustikulise järjestuse ja samade tegelaste kordumise kaudu.

Ajaliselt kaugeimat perioodi käsitleb jutustus «Valged metslased». See on antud keskkooliõpilase päevikuna ning kirjeldab Saksa okupatsiooni 1918. aastal. Teose lehekülgedel kõneldakse okupantide metsikustest ja kodanluse arveteõiendamisest nõukogude aktivistidega, samuti sellest, kuidas töörahva parimad pojad hakkavad uueks heitluseks ridu koondama. Autor rõhutab, et nõukogude võimu taandumine okupatsioonivägede ees oli ajutine, varem või hiljem saavutab töölisklass taas vabaduse.

«Isa Angervaksa lugu» on eelmisega võrreldes samm edasi. Töölisklass on asunud pealetungile. Tema võitlust juhivad kommunistid, keda kodanlus küll ajas põranda alla, kuid kes raskustest hoolimata ei kaota hetkekski sidet rahvaga. Kommunistide mõjul kasvab järk-järgult tööliste klassiteadvus ning nad astuvad kindlalt välja oma õiguste eest. Reljeefselt avaldub selline kujunemistee vana lukksepa Peeter Angervaksa juures, keda kasvatab ja õpetab võitlema põranda all tegutsev poeg Karl, kommunist ja veendunud revolutsionäär.

1940. aasta revolutsioonilisi sündmusi käsitleb A. Jakobson jutustuses «Pasunapuhuja».

Nõukoguliku elu rajamist peegeldavad jutustused «Kasvutung» ja «Tuusik». Neist esimene näitab põliste tööliste uut suhtumist töösse, ürgse teotungi muutumist pidurdamatuks kasvutungiks. See ei toimu iseenesest, stiihiliselt, vaid Kommunistliku Partei aktiivsel kaastegevusel. Teoses on rida haaravalt joonistatud kujusid, nagu Kuuter, parteisekretär Naano jt., kelles põlev teotahe ja loomisind ergutavad kogu kollektiivi. Nõukogude võimu hoolitsusest töötava inimese eest kõneleb jutustus «Tuusik».

Esmakordselt elus võib vana kangur Aadu Kudisiim tunda end inimesena, keda enam ei tõuka tagant näljatondi halastamatu käsi ega alanda orjatöö peremehe tasku heaks.

Nimetatud töödega on orgaaniliselt seotud jutustus «P ö ö r i-ö ö», mis valmis kirjanikul Nõukogude tagalas Suure Isamaasõja päevil. Ka siin kohtame töölistes vallandunud piiritut teotahet ja loomisrõõmu.

Esimesel nõukogude aastal loodud jutustustega asus A. Jakobson sotsialistliku realismi positsioonile. Ta kujutab ühiskonda ja inimesi dialektilises arenemises; teoseid läbib sügav perspektiivitunnetus. Kirjanikul on nähtuste, sündmuste ja isikute hindamisel oma kindel, nõukogulik seisukoht. Ta ei ole enam sündmuste passiivne fotografeerija, kirjeldaja ega ela lihtsalt kaasa oma kangelaste raskustele, muredele või rõõmudele, vaid ta võitleb, võitleb selle eest, et uue võrsed inimeste teadvuses kiiremini juurduksid, et kasvuraskuste ületamiseks kuluks vähem aega. See võitlev hoiak, mis iseloomustas juba A. Jakobsoni kodanliku perioodi loomingut, kuid millel puudus perspektiiv, on nüüd muutunud teadlikuks võitluseks konkreetse eesmärgi — sotsialismi nimel.

Muidugi ei toimunud ülekasvamine nõukogude kirjandusse ilma raskusteta. Ka A. Jakobsoni juures on veel märgata mõningaid jooni endistest aegadest. Kõigepealt seegi, et üksiktegelaste tihedat sidet rahvaga laseb kirjanik mõnikord rohkem aimata kui kujutab. Rahvahulkade innustus ja hoog jäävad puhuti taustaks, mille ees sündmused toimuvad, kuid mis nende käiku otsustavalt ei mõjuta. Eriti «Pasunapuhuja» ja «Kasvutungi» puhul näeme kondikaval veel vähe liha.

Tähtsaks kasvuperioodiks A. Jakobsonile kujunesid Suure Isamaasõja aastad, kui kirjanik elas Nõukogude tagalas. Lähem tutvumine vennasrahvaste elu ja kultuuriga, isiklik kokkupuude mitmete silmapaistvate kultuuritegelastega, laialdased võimalused pilgu heitmiseks teiste NSV Liidu rahvaste kirjandusele — kõik need on olulise kaaluga mitmete tegurite hulgas, mis aitasid A. Jakobsonil oma loomingus uue kvaliteedini jõuda. Märkimata ei saa jätta M. Gorki romaanide, jutustuste, draamateoste ja publitsistika tohutut mõju. A. Jakobson ise on nimetanud M. Gorkit oma kõige suuremaks õpetajaks ja nõuandjaks. Gorkilt õppis ta nõukogude rahva ees seisvate tähtsamate ülesannete seadmist kirjandusliku loomingu orbiiti, humanismi, rahva elu tõepärast esitamist, võitlejakujude loomist ja kapitalistide tüüpide kujutamist.

Sõja päevil, 1942. aastal, võeti A. Jakobson vastu Kommunistliku Partei liikmeks.

Tagalas viibides esines A. Jakobson Nõukogude armee eesti väeosades ja Eesti NSV-st evakueerunud töötajate ees, innustades neid kangelastegudele võitluses ja töös. Sedasama eesmärki teenisid ka tema sõja-aastatel valminud jutustused, mis said tõhu-

saks relvaks võitluses fašistlike anastajate ja eesti kodanlike natsionalistide vastu.

A. Jakobsoni sulest ilmus Suure Isamaasõja ajal kaks novellikogu — «Tules ja veres» (Moskva, 1942) ja «Hiiglase tee» (Leningrad, 1944). Peale selle avaldas ta oma jutustusi koguteoses «Võitluse radadel» (Moskva, 1942) ja almanahhis «Sõjasarv» I, II, III (Moskva, 1943).

Kirjaniku sõja-ainelisi jutustusi läbib punase joonena inimeste *karastumise ja kasvamise* teema. Ta analüüsib sügavalt käimasoleva heitluse mõtet ja näitab, kuidas võitluse üllas eesmärk — Nõukogude kodumaa ja nõukogude rahva saavutuste kaitsmine — sünnitas iga päev tuhandeid uusi kangelasi. Need olid eilsed lihtsad inimesed, kes tööpingi tagant või põllult tulnuna haarasid pihku relva. Igaühe võitlejaks kujunemisel tuleb ületada kahtlusi ja kõhklusi, teha lõpparve vanade tõekspidamistega.

Inimeste ümberkasvamisega on otseselt seotud *kangelaslikkuse teema*. Kirjanik näitab korduvalt, et nõukogude inimesed sooritavad kangelastegusid rahvaste õnne ja inimsuse nimel. Need on inimesed, kellest on kaugel auahnus ja isikliku kasusaamise huvid; nad ohverdavad end jäägitult rahvaste helge tuleviku eest.

Kujutades inimeste kasvamist raskes sõjaolukorras ning kirjeldades nõukogude rahva heroismi, ei jäänud kirjanik nähtu, kuuldu ja kogetu registreerijaks. Mitte deklaratiivsete hüüdlausetega, vaid sündmuste range loogika ja karakterite dünaamika kaudu väljendab autor veenvalt oma seisukoha: ükski ei tohi selles suures heitluses jääda pealtvaatajaks ja erapooletuks, sest see, kes ei võitle nõukogude rahva poolel, aitab kaasa vaenlastele.

Need kirjaniku sõja-aastate loomingu karakteersed jooned väljenduvad ilmekalt novellis «Ärkamine» (1943). See on lugu keskmiku Ants Kasemaa keerukast ümberkujunemisest. Elades põhimõtte järgi, mille temasse oli sisendanud elu kodanlikus ühiskonnas, püüab jutustuse kangelane jääda kõrvaltvaatajaks. «Las maailm sagib ja sekeldab» — selline on tema «elutõde». Kuid tegelikkus ise kummutab selle «tõe»: kodanluse verine terror töötava rahva kallal äratab temas südametunnistuse ja murrab seniste tõekspidamiste selgroo. Ta asub oma õigele kohale võitlejate hulgas. Vangide vabastamine ning nendega koos partisanide ridadesse astumine on Ants Kasemaa senise arengu kulminatsiooniks, on tema esimeseks võitleja-kangelasteoks. See tegelaskuju on usutav kõigis joontes, ta on täisvereline inimene. Temasse koondas kirjanik rohkesti keskmiktalupojale tüüpilisi omadusi, nagu kahe maailma vahel kõikumine, aeglane reageerimine toimuvale, eraomandliku mõttelaadi võitlus tööinimese südametunnistusega jt. Sellisena saavutas Ants Kasemaa kuju suure sugestiivse jõu.

Teisest aspektist vaadeldakse inimese ümberkasvamist jutustuses «Lunastus». Teose peategelase, töölisklassi hulgast võrsu-

nud haritlase hingel lasub suur süü: omal ajal oli ta vanglast vabanenud reetmise hinnaga. Suure Isamaasõja lahingutes kasvab temastki sangarlik võitleja.

Nõukogude inimese tugevusest kui kangelaslikkuse lättest kõneleb jutustus «Tuleviku nimel». Raskesti haavatud mees ohverdab päästepaadist merre hüpates oma elu, et vabastada kohta emale kahe väikese lapsega. «Esimeses armastuses» rõhutab kirjanik, et ükski fašistlik kuritegu ei hirmuta nõukogude inimest, vaid kasvatab viha ja otsustavust, innustab uutele, veelgi suurematele kangelastegudele. Jutustuse kangelane partisan Kristjan Lukk ei lange meeleheitesse teate saamisel, et fašistid on hukanud ta armastatu. Temast saab veelgi kartmatum võitleja. Jutustuse «Ema» ja «Väike kangelane» noored partisanid Arno ja Ants on ennastohverdava võitluse eeskujuks.

Kirjaniku Isamaasõja-aineliste jutustuste tsükli viimases teoses «Kojutulek» heidetakse veel kord pilk läbitud raskele teele ning näidatakse nõukogude inimeste ideelist küpsemist ja karastumist lahingute tules. Jutustuses astuvad uuesti lugejate ette varasemast loomingust tuntud tegelased Andres Kallas, Kristjan Lukk, Toomas Karm jt. Kontrastiks nendele rahva õnne eest võitlejatele tuuakse teosesse ka eesti rahva verivaenlased, kodanlikud natsionalistid kolonel Kalde ja major Kass, kelle kätega fašism oma koletuid kuritegusid korda saatis.

August Jakobsoni proosalooming 1940. aastal ja Suure Isamaasõja perioodil on tervikuna ägedaks süüdistuseks eesti rahva reeturite vastu. Kirjanik näitab kodanlikke natsionaliste õiges valguses — töörahva ja Nõukogude Liidu kõige õelamate vaenlastena. Nendele pole miski püha. Kasusaamise egoistlikes huvides ja võimuihast on nad valmis oma maad ja rahvast mistahes välisvõimule maha sahkerdama. Seda tegid nad 1918. aastal, esimese Saksa okupatsiooni ajal; kogu kodanliku vabariigi ajalugu on sahkerdamise ja imperialistide ees küürutamise ajalugu. Kui töörahvas võttis võimu enda kätte, hakkasid kodanlikud natsionalistid uuele võimule kaikaid kodaraisse loopima, et peatada ja takistada sotsialistlike ümberkorralduste läbiviimist. Fašistlike röövvallutajate sissetungi oodati kodanlike natsionalistide leeris pikisilmi. Okupante truult teenides määrisid need inimsoo jätised oma käed sadade tuhandete süütute inimeste verega. Kõigest sellest kõneleb A. Jakobson alates «Valgetest metslastest» ja lõpetades «Kojutulekuga», andes oma teostega suure panuse töötajate ideoloogilisel kasvatamisel.

Pärast Nõukogude Eesti vabastamist fašistlikust okupatsioonist jätkus A. Jakobsoni aktiivne ühiskondlik-poliitiline tegevus. Ta oli Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu esimees ja Riikliku Kirjastuse «Ilukirjandus ja Kunst» peatoimetaja (1944—1948). Korduvalt valiti teda NSV Liidu ja Eesti NSV Ülemnõukogu saadikuks. Aastail 1950—1958 oli A. Jakobson Eesti NSV Ülemnõukogu

Presiidiumi esimehe vastutusrikkal tööpostil, võttes osa sotsialistliku ülesehitustöö juhtimisest. Aastaid kuulus ta Üleliidulise Rahunõukogu koosseisu ja aitas omalt poolt kaasa massilise rahuliikumise arendamisele. Pidevalt halvenenud tervislik seisukord sundis A. Jakobsoni ühiskondlikest ülesannetest tagasi tõmbuma. Siiski jätkas ta võimalust mööda oma loomingulist tööd. Kirjanik suri 23. mail 1963. aastal.

Sõjajärgseil aastail keskendas A. Jakobson oma tähelepanu draamaloomingule. Proosa alal pakub see periood vähe uut, kuni lõpuks selle žanri viljelemine hoopiski vaibub. Rohkesti aega nõudis kirjanikult tema jutustuste paremiku ümbertöötamine ja avaldamine valikkogudena aastail 1945—1949. Viiekümnendail aastail hakkas A. Jakobson ette valmistama oma tööde ulatuslikumat väljaannet — «Valitud teoseid», kuhu on koondatud enamik tema jutustustest ja romaanidest ning nõukogude-aegsest draamaloomingust. «Valitud teostest» on seniajani ilmunud kolmteist köidet, kusjuures märkimisväärseid ümbertöötlusi esineb nõukogude-eelseis teoseis. 1961. aastal avaldas kirjanik valikkogu «Hilinenud söömaaeg», kuhu koondas ajakirjanduses laialipillatuna seisnud proosapalad, lisades nendele mõned avaldamata lood käsikirjade hulgast.

A. Jakobsoni sõjajärgsest uudisloomingust võib nimetada jutustust «Vestlus vagunis», milles kirjanik seab eeskujuks töösangarluse ning mõistab hukka need, kes sõjahaavade parandamist ja uue elu ehitamiseks tehtavaid pingutusi ükskõikselt pealt vaatavad. Selles teoses astub kirjanik välja apoliitilisuse vastu, milline teema leiab ulatuslikku arendamist tema draamaloomingus.

Eriline koht A. Jakobsoni loomingulises töös on 1947. aastal ilmunud valimikul «Ööbik ja vaskuss», mis sisaldab eesti rahva muinasjuttude töötlusi. Valimikku võetud palades õpetab kirjanik noort lugejat hindama õiglust, ausust ja tarkust ning hukka mõistma upsakust, kurjust, omakasu tagaajamist ja laiskust. Nagu ikka muinasjuttudes, peegelduvad ka kõnesolevas kogus mõned ekspluataatorliku ühiskonna tüüpilised jooned. Nii näitavad jutud «Hiir ja varblane», «Kust sai rebane Reinuvaderi nime» jt. selles ühiskonnas pesitsevat ebaõiglust, perenaise ja peremehe ahnust kajastab «Huntide söök», töötava rahva moraalset üleolekut kurnajatest kujutab «Mõisahobune ja taluhobune».

Viimastel eluaastatel tegeles A. Jakobson uuesti intensiivselt muinasjuttude ümbertöötamisega. Selle tulemusena avaldati (postuumselt) raamatud «Suur onu ja väike vennapoeg» (1964) ja «Puuslikud» (1965). Rahvajuttude töötlustes jätkas A. Jakobson nõukogude kirjanduse klassikute M. Gorki, A. Tolstoi jt. väärtuslikke traditsioone.

A. Jakobson on vähesel määral tegelnud ka tõlkimisega. Hinnatavamaks saavutuseks sel alal tuleb pidada kasahhi kirjaniku Musrepovi näidendi «Laul armastusest» tõlget.

2. A. Jakobson nõukogude dramaturgina

Sõjajärgsel perioodil rakendas A. Jakobson oma kirjanikuande ja loova jõu draamažanri viljelemisele. Kuueteistkümne aasta jooksul kirjutas ta 17 näidendit, millede temaatiline aktuaalsus, ideeline selgus ja sihikindlus, jõulised kujud ja teravad konfliktid tõstsid ta väärikale kohale paremate nõukogude draamameistrite hulgas. Peamiselt tänu A. Jakobsoni näidenditele oli draamažanr kuni viiekümnendate aastateni eesti nõukogude kirjanduses juhtival kohal.

Valikut draamažanri kasuks ei teinud kirjanik juhuslikult ega kergekäeliselt. Selle ala edukaks viljelemiseks oli tal mitmeid häid eeldusi. Juba kodanliku perioodi teostes ilmnes A. Jakobsoni oskus luua jõulisi karaktereid ja haaravalt esitada dramaatilisi sündmusi. Tegelaste keele kujundlikkus ja ökonoomsus ning ilmekas dialoog toetasid neid omadusi. Teiselt poolt mõjutas valikut selle žanri operatiivsus. A. Jakobson on kõigele lisaks märkinud, et draamateose ja lava kaudu pääseb inimestele kõige lähemale.

Kuna A. Jakobsoni näidendites on draamaatiline element tihedalt liitunud eepilisega, nimetab autor neid *dramaatilisteks jutustusteks*. Sellega on ilmselt rõhutatud kavatsust luua teoseid, mis kõlaksid ühesuguse jõuga nii lugemisel kui ka teatrilavalt jälgides. Enamasti on see ka õnnestunud.

Sotsiaalsete probleemide käsitlemine on A. Jakobsoni loomingule olnud alati omane. Ühiskondliku elu pinnalt võrsub tema dramaatiliste jutustustegi probleemistik. Nende sisuks on *võitlus kahe vastandliku leeri vahel*, mida kirjanik reprodutseerib paljudest aspektidest. Sellisena kujutab tema draamalooming endast võitlusedramaturgiat, mille eesmärgiks on nõukogude inimeste kasvatamine ja nende veelgi tihedam koondamine Kommunistliku Partei ümber võitluses kindla rahu ja kommunismi ülesehitamise eest.

A. Jakobsoni sõjajärgses draamaloomingus võime täheldada kolme erinevat perioodi. Esimesel perioodil, kuhu kuuluvad aastatel 1946—1950 ilmunud teosed «Elu tsitadellis», «Võitlus rindejooneta», «Kaks leeri», «Rooste», «Meie elu» ja «Ehitajad», kujutab kirjanik eesti rahva võitlust sotsialistliku ühiskonna loomisel. Teisel perioodil (1950—1954) käsitleb ta rahvaste võitlust rahu, demokraatia ja sotsialismi eest. Sellesse perioodi kuuluvad draamaatiline jutustus «Öö ja päeva piiril» ning dramaatilised satiirid «Šaakalid», «Kaitseingel Nebraskast» ja «Kaotatud paradiis» («Suremine»). Alates 1954. aastast, mil ilmus näidend «Vana tamm», pöördus kirjanik taas Nõukogude Eesti elu käsitlemise juurde. Kolmandal perioodil ilmus kuuest näidendist koosnev dramaatiline kroonika «Tormisõlmed». Nii teemade kui ka probleemide poolest on selle perioodi looming otseseks jätkuks esimesel perioodil käsitletule.

3. Rahva elu ja võitluse kujutamine A. Jakobsoni draamades

A. Jakobsoni esimene sõjajärgne draama on **«Elu tsitadellis»** (1946), mille ilmumine tähistas ideoloogilises ja kunstilises mõttes uut kvaliteeti eesti kirjanduses.

Näidendi *sündmustik* areneb 1944. aasta sügisel, kui käisid ägedad lahingud Eesti territooriumi vabastamiseks. Teose *põhiprobleemiks* on sõjajärgsete aastate üks aktuaalsemaid probleeme — nõukogude haritlaskonna ühe osa apoliitiline eraldumine aktiivsest ühiskondlikust elust. Draama teravik on suunatud kodanliku propaganda vastu, mis jutlustas teaduse ja teadlaste «erapooletusest» ning mille mõju on andnud end kaua tunda ka mõnede nõukogude teadlaste juures.

Näidendi *peategelane*, vanade keelte professor Miilas on oma elamust kujundanud taraga ümbritsetud tsitadelli, kuhu ei tohi tungida vähimgi hingus ümbritsevast maailmast. Ometi elatakse ajajärgul, kus on otsustamisel rahva saatus. Professor Miilas peab tara küllalt kõrgeks ja oma teadlase oreooli küllalt aukartust äratavaks, et mitte kahelda tsitadelli tugevuses. Ent ometi tungib sinna apoliitilisuse kantsi ümbritseva maailma võitlus ja veel eriti teraval kujul. Endale teadmata annab professor Miilas ulualust endistele surmalaagri tegelastele — oma pojale Ralfile ja vennapojale Richard Miilasele, kes vaikset urgu ja selle omaniku heatahtlikkust kohe enda huvides kasutavad. Professor Miilase tsitadelli tuuakse vangidelt rööv itud kuld, sinna seatakse üles raadiojaam meretaguste käskijatega sidepidamiseks. See on professor Miilase tsitadelli lõpu algus. Ja lõpp tulebki: fašistlikud mõrtsukad tabatakse, tsitadelli omanik peab raskete elamuste hinnaga veenduma seniste tõekspidamiste kokkuvarisemises.

Professor Miilases näeme «erapooletuse» tõvest läbiimbunud kodanlikku haritlast. Selle kilbi taha varjates suutis ta pareerida nii diktatuurist joobunud kodanliku ladviku kui ka fašistide katsed teda oma vankri ette rakendada. Ka edaspidi püüab professor kinni pidada printsiibist: «Ei poolt ega vastu!», kuigi ajad on muutunud ja reaktsioonilise kliki võimu asemele on tulnud tõeline rahvavõim. Kodanliku haritlaskonna «vanale kaardiväele» iseloomulik on ka professor Miilase suhtumine töösse: ta ei pea seda ühiskondlikuks protsessiks, vaid esmajoones just vaimsete vajaduste rahuldamise vahendiks. Näidendi lõpp ei kõnele professor Miilase ümberkasvamisest: ta on vaid sügavalt kohkunud selle üle, milliste traagiliste tagajärgedeni tema apoliitilisus välja viis. Ei saa aga olla kahtlust, et ta leiab õige tee nõukogude ühiskonnas.

Kiiremini läheb kirjanik *Lillaku*, teise kodanlikust ühiskonnast tulnud haritlase kasvamine nõukogulikku ellu. Temas on

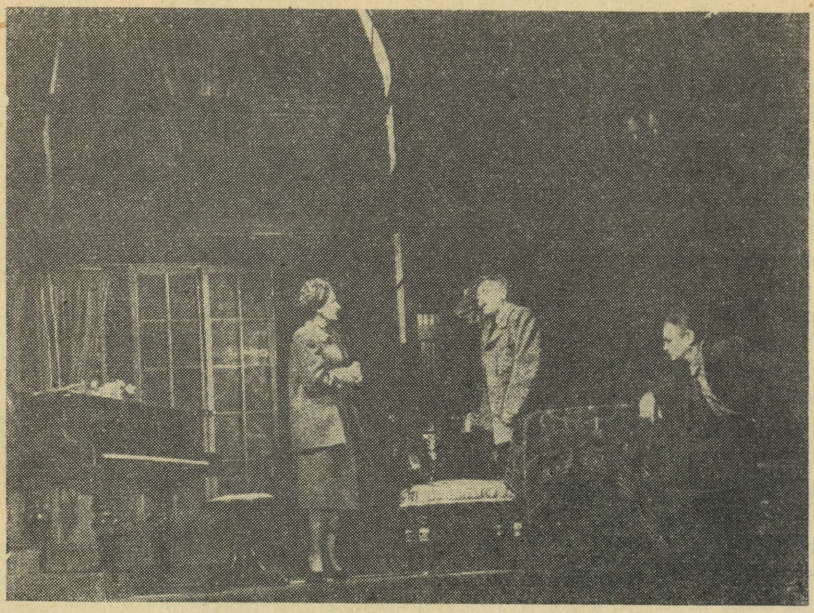

«Elu tsitadellis» Moskva Kammerteatri laval 1947. a.

esindatud kodanliku haritlaskonna see osa, kes end elulähedustasteks nimetades polnud päriselt kunagi elu ees silmi sulgenud.

Väikekodanlusele tüüpilisi jooni kannab Väriheinade abielupaar, kes vihkab lihtsaid tööinimesi ja on alati valmis võimukandjate ees lömitama. Selle paari kujundamisel ei säästa autor satiirivärve.

Uut, nõukogude inimest esindab major Kuslap, mehine, kõrgete moraaliomadustega võitleja-kommunist. Major Kuslapi funktsioon näidendis on küllaltki ulatuslik: ta avab toimuvate sündmuste mõtte, paljastab tsitadelli tunginud fašistlikud kurjategijad ja mõjutab mitme tegelase (Eeva, Lydia ja Karli) kujunemist.

Noored Lydia ja Karl, professor Miilase lapsed teisest abielust, kuuluvad uude põlvkonda, kellele on vastuvõetamatud «erapooletuse» ja apoliitilisuse seisukohad. Nad jälgivad elu lahtiste silmadega ja tunnevad rõõmu ahistava tsitadelli kokkuvarisemise üle.

Ralf ja Richard Miilas on mõlemad n.-ö. üht masti mehed — inimpalge kaotanud ja moraalselt laostunud rahvavaenlased. Kuid kirjanik leiab ka nende individualiseerimiseks vahendeid. Richard Miilast kujutatakse rafineeritud ja libekeelse tegelinskina, kelle õige olemus selgub alles järk-järgult. Ralf Miilas on jämedakoelisem, tal on oma künismi ja inimvaenulikkust raske varjata. Need tegelased võimaldavad kirjanikul küllaldase põhjalikkusega analüüsida fašismi ideoloogiat ja praktikat.

Professor Miilase tsitadell peab paratamatult hävinema. Sellega mõistab autor reservatsioonideta hukka apoliitilise hoiaku, mis on kasulik ainult nõukogude korra vaenlastele. Autori seisukohta väljendab ajakirjanik Sander: «Konkreetses maailmas, meid ümbritsevas tõelikkuses on need teie poolt tsitadelliks nimetatud pimedad nurgakesed ainult oma elu eest võitleva reaktsiooni pehmed pesakesed. Ja nende pesakeste läpatavas soojuses kasvatavad endale soomust kontrrevolutsiooni rästikud.»

Õnnestunud kompositsioon, rida täisverelisi kujusid ning keeleliste vahendite oskuslik valik teevad teose kunstiliselt ja kasvatuslikult väärtuslikuks.

Näidend «Elu tsitadellis» on vabariigi teatrites korduvalt rambivalgust näinud. 1947. aastal valmistati selle järgi ka samanimeline kunstiline film.

«Võitlus rindejooneta» (1946)

Dramaatilises jutustuses «Võitlus rindejooneta» suunatakse ere valguskiir minevikku vajunud kodanliku Eesti «kuldsetele päevadele», millest unistasid Väriheinad autori eelmises näidendis.

«Võitlus rindejooneta» on v õ i t l e v draama, mille eesmärgiks on anda vastulöök kodanlike natsionalistide propagandale «eesti rahva ühtsusest» kodanlikus Eestis. «Ühtsust», «rahvustervikut» ja «vennameelt» kuulutas kodanlus teatavasti klassivastuolude ähmastamiseks ja töölisklassi võitluse nüristamiseks. Nõukogude korra esimestel aastatel olid veel paljud vanast ühiskonnast ületulnud haritlased ja elanikkonna väikekodanlikud kihid selle väärkontseptsiooni kütkes, samuti jätkasid natsionalistlikud elemendid nõukogude tingimusteski mineviku ilustamist. See põhjustaski kirjaniku kiire reageerimise.

Dramaatilises jutustuses «Võitlus rindejooneta» annab kirjanik ühe lõigu kodanliku vabariigi algusaastate elust ning näitab seda paljudes tema tüüpilistes joontes. A. Jakobsonile on tulnud kasuks isiklikud kogemused ja tähelepanekud noorusaastate raskest töömehepõlvest. Neid hea kujundamisoskusega kokku võttes ja hinnates õnnestus tal luua jõuline ja tõsine näidend, esimene draamateos eesti kirjanduses, mis nii põhjalikult ja tõetruult kujutab klassivõitlust kodanlikus Eestis.

«Võitlus rindejooneta» V. Kingissepa nim. Tallinna Riikliku Draamateatri laval.

Teose p õ h i t e e m a k s on klassivõitlus kahe antagonistliku klassi — tööliste ja kapitalistide vahel. Kõrvalteemasid esineb niivõrd, kuivõrd nad võimaldavad üht või teist klassi lähemalt iseloomustada. Näiteks on kodanluse mandumise reljeefsemaks väljatoomiseks näidatud kapitalistide järeltuleva põlvkonna moraalset laostumist ja hingelist tühjust. Kahe vastandliku klassi erinevate huvide paratamatu kokkupõrge streigi ja sellega kaasnevate sündmuste näol kujutab endast teose k o n f l i k t i.

Draama t e g e l a s k o n d a kuuluvad mõlema klassi esindajad. Need on realistlikud portreed, elust joonistatud kujud, kelle käitumise mõtted, teod ja võitluse eesmärgi dikteerib nende klassikuuluvus, seismine kas siin- või sealpool mõeldavat rindejoont. Töölisklassi võitlusideed kannavad saeveski tööline Peeter Kondor, tema vanem poeg Toomas, onu Siim ja nende töökaaslased. Kapitalistide klassi huve kaitsevad saeveski omanik Tiit Kondor ning kalevivabriku peaosanikud Joosep Kangur ja insener Victor Suurorg. Võitlusse sekkuvad veel mitmed kodanliku haritlaskonna esindajad, nagu arst Samuel Kondor ja kohaliku ajalehe

väljaandja Anton Jürisson. Viimaste funktsiooniks on iseloomustada kodanliku ühiskonna mõnd nähtust (ajakirjanduse müüdavus, sotsiaaldemokraatide veesegamine, klassirahu jutlustamine jt.).

Intriigi teravdamiseks seob A. Jakobson näidendi keskseima tegelase kapitalist Tiit Kondori ja grupi eesrindlikke töölisi (sealhulgas nende organisaatori Peeter Kondori) omavahel sugulussidemetega. Tiit ja Peeter Kondor on isegi kaksikvennad, lapsepõlves lahutamatud mängukaaslased, kelle südameis pole ühised elamused kaugeltki veel kustunud. Sellest hoolimata puhkeb nende kui kahe vaenuliku klassi esindaja vahel võitlus elu ja surma peale. Niisugust võtet kasutades rõhutab autor, et tegemist on võitlusega, mis toimub igal pool, isegi ühe perekonna raames, mitte aga mõnel kindlal geograafilisel rindejoonel.

Tegelased. Ulatusliku portreemaalina on antud saeveski omaniku T i i t K o n d o r i kuju. Tema välimust iseloomustatakse järgmiselt: «Suurt kasvu nurgeline mees; ta juuksed, tömp lõuahabe ja jämedad karmid vurrud on juba tugevasti halliks läinud, ta peaaegu vaskpruunis näos on midagi otsustavat, mis ei arvesta vastuväiteid; kannab süsimusta, läikivate nööpidega kaptenikuube, nahkse sirmiga meremehemütsi ja piinlikult puhast valget kraed, mis annab talle veel omaltki poolt juurde mingisugust raskepärast pedantset asjalikkust . . .» Tiit Kondor on proletaarse päritoluga. Oma karjääri alustas ta lihttöölisena ja madrusena. Visa töö, püüdlikkus ja pugemine peremeeste ees viisid mehe lõpuks kaptenisillale, kus juba võis mõelda varanduse soetamisele. Viimase hankimiseks organiseerib ta laevaõnnetusi, mille puhul makstakse suuri kindlustussummasid. Klassisõjale järgnenud soodsa konjunktuuri ärakasutamine teeb Tiit Kondorist saeveski omaniku. Ettevõtjana on Tiit Kondor esialgu tööliste vastu pehmem, kui seda on teiste vabrikute omanikud. Kuid need «vead» parandatakse kogenud haide Joosep Kanguri ja Victor Suuroru kaasabil peagi. Näidendi lõpus on Tiit Kondorist saanud tüüpiline kapitalist. Kiskjana kiskjate hulgas elades kaotab ta kõik inimlikud jooned: südametunnistuse piina tundmata annab ta oma venna kaitsepolitsei kätte, kasutab ostetavaid kaabakaid tööliste vastu ja on raevus selle üle, et ei saa streikivaid töölisi panna enda ees vingerdama.

Tiit Kondori arvestajaolemus on algusest peale ilmne. See väljendub juba esimeses pildis vendadega kohtumisel, kus ta püüab oma üleolekut rõhutada. Iseloomulik on tema eksperiment vennapoeg Augustiga, kellest Tiit tahab kasvatada kodanlikku haritlast. See eksperiment aga ei õnnestu: Augustist ei saa üle-jooksikut, ta jääb töölisklassiga.

Ühise rinde Tiit Kondoriga moodustavad kalevivabriku peaosanikud J o o s e p K a n g u r ja insener V i c t o r S u u r o r g.

«Võitlus rindejooneta» Läti Riikliku Akadeemilise Draamateatri laval Riias 1950. a.

Neist esimene kehastab seda astet, kuhu Tiit Kondor draama vältel välja jõuab. Kangur on täissöönud ja küüniline kapitalistide klassi esindaja, kes ei varja oma kiskjaolemust heatahtlikkuse ja leebuse maski taha. Ta ütleb otseselt välja, et meelsamini tulistaks tööliste demonstratsiooni kuulipildujast, kui laseks sandarminuutidel vehkida. Õpetades Tiit Kondorile kiskjamoraali, kinnitab Kangur: *Üksikutel huntidel ei ole tänapäeval elu, — seda pea meeles ikka ja alati.* Kuid Kangur on uljas ja sõjakas ainult siis, kui silmapiiril on relvakandja või nuudimees; tüüpilise kodanlasena tunneb ta põhjatut hirmu töörahva jõu ees. Kirjanik näitab veenvalt, et Joosep Kangur on üks neist, kes kodanlikus Eestis tegelikult valitsesid, kellel oli võim sõjaväe, politsei ja ajakirjanduse üle.

Insener Suurorus näeme ekspluateerimispoliitika teoreetikut, kelle teooria on kooskõlas Kanguri praktikaga. Väliselt on ta «veidi kuivana mõjuv, äärmiselt korrektne, distsiplineeritud kõneviisiga ning käitumisega isand», tegelikult on aga selle külmuse

ja lihvituse taga kaine arvestaja, kurnaja, kes alatasa on valvel oma kasude eest. Suurorg on Kangurist arukam, kuid sedavõrd ohtlikumgi, sest just tema on teadliku ja läbimõeldud palgapoliitika autor, tema on see, kes õpetab Tiit Kondorit: *Olete hunt — peate ka murdma!*

Käsitletud kolmes tegelaskujus näeme Eesti kapitalismihoone alustugesid. Tegemist on inimestega, kellel puudub homne päev: Kondori ja Kanguri pojad Rudolf ja Villi on logardid ja joodikud, kes ei kohku tagasi sulitempudestki; Tiidu tütar Silvi aga on kuni ulaeluni ülekäte läinud. Need on parasiidid, elupõletajad ja ühepäevaliblikad, kes elavad ainult selleks, et lõbutseda ja nautida. Ainult fašistlikke kiskjaid võib sellest taimelavast kasvatada. Ja see pole sugugi juhuslik, vaid tüüpiline: kiskjamoraaliga kapitalismil ei ole moraaliprintsiipe, mis sobiksid inimese kasvatamiseks.

Tegelastele kapitalistlikust leerist vastandatakse tööliste kujud. Neist kõige esileküündivam, P e e t e r K o n d o r, kehastab kõike seda head, mis on tüüpiline töölisklassile. Selge mõistus, sirgjoonelisus, piiritu ustavus töölisklassi üritusele, ennastohverdavus võitluses ühise eesmärgi nimel — sellised on temasse kätketud väärtuslikud jooned. Peetrile on selge, et tööliste ja kapitalistide vahelist sügavat kuristikku ei aita mistahes soov või unelm olematuks teha, seepärast ei lase ta end kaksikvend Tiidu libedast keelest kõigutada. Ta peab õigeks kommunistide teed palgavõitlusest poliitilise võitluseni, sotside kintsukaapimise mõistab ta hukka. Tegelikult räägib Peeter näidendis vähe, kuid igal tema sõnal on suur jõud, mis jahutab tulipäid ja ergutab kõhklejaid. Vaatamata kõigi nende positiivsete omaduste toonitamisele ei ole Peetri kujust saanud veretu skeem, autori tahte marionett, vaid elav, mitmekülgne ja rohket eeskuju pakkuv inimene. Sellisena on Peeter Kondor eesti näitekirjanduses esimesi õnnestunud töölise-võitleja kujusid.

Peetri vanemas pojas T o o m a s K o n d o r i s näeme elujõust ja võitlustahtest pakatava noore töölise kuju. Kunagi sattus ta kodanliku propaganda liimile ja võitles klassisõjas oma seltsimeeste vastu. Hiljem leidis ta uuesti tee töölisklassi ridadesse ja küpses tubliks võitlejaks. Toomas on isast palju äkilisem ja impulsiivsem, temas peitub rohkesti plahvatavat ainet, kuid tema sirgjoonelisuses töölisklassi huvide kaitsmisel pole põhjust kahelda. Streigi nurjumisel heidetakse Toomas vanglasse. Ta läheb sinna püstipäi, inimesena, kes teab oma eesmärki ja teed selle eesmärgini.

Kondori perekonda kuuluv o n u S i i m on vaikse iseloomuga ja tasakaalukas vaatleja, kelle funktsiooniks näidendis jääb hinnangute andmine. Mõndagi asja nimetab ta õige nimega. Näidendi lõpul on ka Siim vangistatud tööliste hulgas. Mitmed episoodilised tegelased, nagu Väike-Aadam, tema ema ja teised saeveski

töölised, iseloomustavad töölisklassi viha suurust, solidaarsust ja organiseerituse astet.

Kapitalistide laste elupõletamisele on vastu seatud töörahva laste karm noorus igapäevase võitlusega leivapalukese eest. Isademad ei ole suutelised neid koolitama, kuigi teavad hariduse tähtsust ja noorte tahet õppida. Haarav on Peetri noorema poja A u g u s t i draama. Oma kauaaegsete soovunelmate täitumist igatsedes võtab ta vastu onu Tiidu pakutud abi. Kuid varsti saab talle selgeks, millise eesmärgiga seda abi pakuti. Ta ei taha saada selleks, kellele kasvatatakse «hambad suhu» isa, onu, venna ja nende võitluskaaslaste vastu. Kuigi õppimisest on kahju loobuda, pöördub August tagasi oma klassi juurde.

Tööliste ridades on ka reetureid. Reetmise põhjusena näeb kirjanik mitmesuguseid asjaolusid. Hans Kondori tõukas sellele teele nõrk iseloom ja vähene teadlikkus. Mihkel Karm on sattunud sotside mõjusfääri ja hakkab töölisklassi võitlusrinde lõhkumisel järjest suuremat osa etendama. Kaitsepolitsei komissari Markust, kandimehe poega, on ahvatlenud kodanluse jõudeelu. Arst Samuel Kondor, kes võrsus oma venna Peetriga ühisest kännust ning vaevaga omandas akadeemilise hariduse, on töötavale rahvale selja pööranud ning jutlustab kodanliku liberaalina klassirahust. Need reeturid on siiski üksiknähtused, töötava rahva põhimass jääb töölisklassi üritusele lõpuni truuks.

Enamasti on draama igal tegelasel isikupärase ilmega keel, individualiseeritud väljendusviis, mis on vormunud vastavas keskkonnas. Näiteks reedab Tiit Kondoris endist kaptenit napisõnaline, käsutav ja võimukas kõnelaad. Insener Suuroru salakavalust ja külma kaalutlevat arupidamist kõige üle iseloomustab kuiv ja asjalik kõne. Vabrikant Kanguri vulgarismidest ja rahvalikest lopsakustest kubisev keel kriipsutab alla tema kui tõusiku harimatust. Doktor Samuel Kondori jutlustajamaneeris paljastub kokkuleplase- ja reeturiloomus. Hans Kondori seiklusrikas minevik saab ilmsiks inglise keeles öeldud sõnade ja fraasikeste kaasabil. Peeter Kondori väljendusviis on lihtne, kuid küllaltki elav ja tabav. Selles maneeris on rohkesti iseloomulikku keskkonnale, kus ta töötab. Kõigi tegelaste puhul on isikupärane keel ja väljendusviisi eripärasus seotud kõneleja isikuga, tema elu ja tegevusega.

Draama «Võitlus rindejooneta» k o m p o s i t s i o o n i aluseks on kahe antagonistliku klassi kokkupõrge, mille pinnal areneb karakterite võitlus, tõustes kulminatsioonini tööliste demonstratsiooni kirjelduses. Intriigi arendus on pidev, sündmuste pinge liigub tõusu suunas. Kirjanik arvestab põhiliselt tegevuse ühtsuse nõuet, mis väljendub tegevustiku keskendumises töölisklassi revolutsioonilise võitluse ümber, millest käsitletakse tervikulist lõiku — tööliste streiki.

A. Jakobsoni kunstivahendite arsenal on rikkalik, selles tehtud

valik õnnestunud. Eriti väärib esiletõstmist kontrastide teadlik kasutamine. Näidendis on kõrvutatud pildikesi kapitalistide hiilgavatest prassingutest ja tööliste murelikust argipäevast. Laiemas mõttes on kontrastiks seegi, et jutlustades «eesti rahva ühtsusest» ja kõigi «ühisest lihast ja ühisest verest» ei usu kapitalistid ise selle loosungi elujõusse. Sel teel suudab kirjanik kõige paremini näidata kodanlike natsionalistide propaganda valelikkust ja rahvavaenulikku eesmärki.

Kokkuvõte. Dramaatilise jutustuse «Võitlus rindejooneta» iseloomulikuks jooneks on ideelise selguse ja kunstimeisterlikkuse ühtsus, mis annab talle suure kasvatava jõu. Lahates kapitalistliku ühiskonna paiseid, õpetab kirjanik nõukogude inimest veelgi enam hindama meie rahva helget tänapäeva, veelgi rohkem armastama oma maad ja rahvast, ühtlasi virgutab ta toetama teisi rahvaid, kes võitlevad oma kodumaa vabaduse ja sõltumatuse, demokraatia ja sotsialismi eest.

Näidend on tugevaks vastulöögiks kõigile nendele, kes kas teadmatusest või sihilikult ülistavad elu kodanlikus Eestis. Kirjanik rõhutab, et kodanlikus vabariigis ei saanud olla mingit idülli; klassivõitlus oli seal paratamatu ja seaduspärane nähtus, mis ei hoolinud isegi lähedastest sugulussidemetest. Teos kinnitab nõukogude lugeja veendumust kapitalismi hukkumise paratamatuses ning aitab juba uutes tingimustes sirgunud põlvkonnal paremini mõista kodanlike natsionalistide tõelist palet ja isade võitluse suurust.

«Võitlus rindejooneta» lubab kõnelda A. Jakobsonist kui küpsest nõukogude kirjanikust, kes tunneb ühiskonna arenemise seaduspärasusi ning võitleb energiliselt vana ja iganenu vastu. Näidend ilmus ajal, mil avaldati ÜK(b)P Keskkomitee otsused ajakirjade «Leningrad» ja «Zvezda» ning draamateatrite repertuaari kohta. Seega oli ta ka vastuseks partei üleskutsele luua haaravaid ja võitlevaid teoseid, mis jäägitult teeniksid ülesehitustöö suurt üritust.

Dramaatilises jutustuses «Kaks leeri» (1948) jätkab A. Jakobson haritlaste probleemi kunstilist käsitlemist. Pearõhk on siin asetatud loominguvabaduse nõukogulikule ja kodanlikule mõistmisele, nõukogude ja kodanliku kultuuri vastandlikkuse avamisele, kosmopolitismi kui imperialismi ideoloogilise relva hukkamõistmisele. «Kahe leeri» mitmed probleemid ja tegevusliinid on lähedased nendele, mis leidsid ulatuslikku käsitlust kirjaniku järgmise perioodi loomingus — rahu ja demokraatia eest peetava võitluse teemat kandvais näidendeis. Teose motoks on kirjanik valinud tšehhi patrioodi Julius Fučiku sõnad: *Inimesed, ma armastan teid! Olge valvsad!*

Näidendis kujutatakse nõukogude inimeste tööpaatost, loova töö võite, nõukogude teaduse ja kultuuri hoogsat edasiminekut. Innukalt töötab vana helilooja Mart Laagus. Tema poeg Peeter,

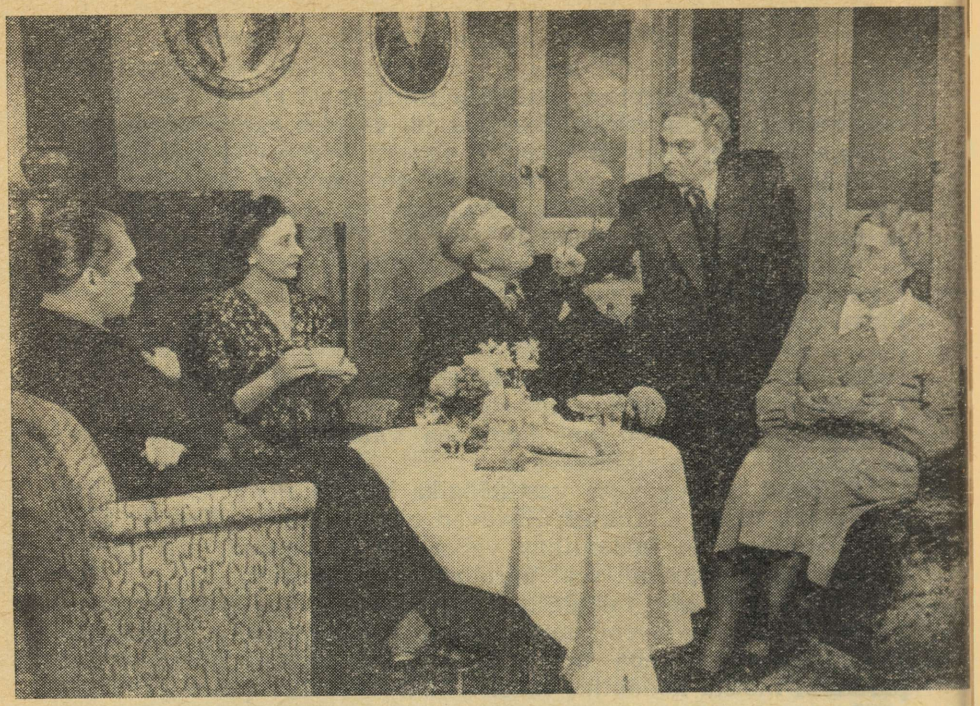

«Kaks leeri» «Estonia» laval 1948. a.

tunnustatud bakterioloog, rakendab kogu jõu tuberkuloosivastase ravimi avastamiseks. Peetri naine Katrin aga annab arstina oma oskused ja teadmised töötajate tervise kaitseks. Nende tööpaatost jagavad noored muusikaõpilased Jaak Laagus ja Paul Kaalep, kes kuuluvad nõukogude haritlaste uude vahetusse. Ühe perekonna töökat elu kujutades kajastab autor tegelikult laiu rahvahulki haaranud töövaimustust.

Sellega seoses jätkub jutustustes ja näidendis «Elu tsitadellis» alustatud inimeste ümberkasvamise probleemi arendus. Autori vaateväljas on need takistavad tegurid ja pidurid, mis ei lase ühel osal vanast ühiskonnast ületulnud haritlastel kogu südamega uue elu ehitamisele asuda. Luuletaja Nigul Härma puhul avaldub selle pidurdava tegurina sügavale juurdunud individualism, jonnakas kinnipidamine kodanliku «loominguvabaduse» reaktsioonilistest seisukohtadest. Alles raske võitlus vanade tõekspidamiste ja vaadetega ning kibedad elukogemused võimaldavad väärarusaamistest vabaneda ja minevikuga lõpparved teha. Nigul Härma kujunemisteed kujutab A. Jakobson suure kunstilise ja psühholoogilise

tõepärasusega. Needsamad kasvuraskused ilmnevad ka helilooja Mart Laaguse juures, kuid mitte nii drastilisel kujul.

Teose keskseks teemaks on võitlus demokraatia- ja reaktsioonileeri vahel. Kirjanik ise sõnastas dramaatilise jutustuse «Kaks leeri» eesmärgi järgmiselt: «Praegu, kus võitlus demokraatliku maailma ja võltsi nn. «lääne demokraatia» vahel on ägenenud, tahan oma näidendiga nende leeride vastuoksust näidata ja aidata teatrikülastajat neid õigesti näha.»

Kahe leeri vaheline võitlus hargneb Laaguse perekonna raamides. Rahu, demokraatia ja sotsialismi leeri ideede peamiseks kandjaks on Peeter Laagus, kelles elab sügav usk rahvahulkade loovasse jõusse ja kogu inimkonna helgesse tulevikku. Oma veendumusi ja seisukohti kaitseb Peeter tuliselt, järeleandmatult, sest see vabadus, mille eest ta välja astub, on *vabadus ja õnn miljonitele töömesilastele*, mitte aga Läänes palju propageeritud *vabadus ainult üksikutele kiskjatele, orjapõli aga miljonitele töömesilastele*. Peetri seisukohti jagavad Laaguse perekonna need liikmed, kes ausalt ja andumusega töötavad ühiskonna heaks. Tema seisukohti mõistab ja toetab ka luuletaja Nigul Härm, ehkki ta loominguvabadust käsitab kodanluse positsioonilt.

Reaktsiooni vaateid ja seisukohti väljendavad helilooja Laaguse teine poeg Johannes ja tema naine Riita. Tegemist on tüüpiliste kosmopoliitidega, imperialismi ja fašismi truude apologeetidega. Fašismi inimvihkajalikke ideid propageerides nimetab Johannes neid *absoluutseks objektiivsuseks* maailma eluavalduste suhtes, *tugeva isiksuse filosoofiaks*, mille piirid olevat tunduvalt avaramad materialistlikust ja utilitaarsest elukäsitusest. Ent autor näitab, et just seesama *tugeva isiksuse filosoofia*, mida Johannes nii energiliselt kaitseb, oli lähemas minevikus Hitleri ja saksa fašismi ideoloogiliseks baasiks ning hakkab kaasajal üha rohkem selleks olema ka imperialismile, mis tahab inimkonda uude ülemaailmsesse veresauna tõugata. Need ideed on hukkumisele määratud, nagu on hukkumisele määratud nende kandjadki, sest *inimkonnal on oma saatus ... Ja kraaksugu need raiperongad nii palju, kui nad tahavad, see saatus viib maailma edasi ilu ja õnne poole, mitte iialgi aga tuhandekilomeetriliste surnuaedade poole!* Johannese väljatõukamine Laaguse perekonnast näidendi lõpul tähendab seda, et temal ja tema poolt propageeritavatel ideedel ei saa olla kohta nõukogude ühiskonnas.

«Kahes leeris» on vähe tegevust. Teost kannab pildist pilti hargnev suure sisemise pingega laetud vaidlus, sõnaline heitlus erinevatel seisukohtadel asuvate inimeste vahel. Näidendi eri teemad sõlmuvad küllaltki mõjuvaks tervikuks, tema filosoofilist sisu antakse edasi publitsistlikult.

Järgmine dramaatiline jutustus «M e i e e l u» (1949) käsitleb klassivõitlust Eesti külas kolhooside loomise päevil. Autor on siin tabanud mitmeid olulisi jooni selle perioodi külaelus, nagu tööta-

vate talupoegade üha teadlikum võitlus kollektiviseerimise eest ning kulaklike bandiitide vastu, keskmike vabanemine kõhklustest ja uuest ühiskondlikust korrast tulenevate ülesannete mõistmine, kapitalismi «sünnimärkide» järkjärguline kadumine inimeste teadvusest. «Meie elus» on mitmeid tõepäraseid ja loogilises arenduses antud dramaatilisi kujusid, nagu parteiorganisaator Peeter Karm, kulak Kristjan Saulep jt.

Aastatel 1946—1950 kirjutatud teostega on temaatika, probleemide ja ideestiku poolest seotud A. Jakobsoni viimase aja draamalooming, mis jätkab Nõukogude Eesti elu mitmete külgede valgustamist.

1954. aastal ilmunud näidend «Vana tamm» viib uuesti haritlaste keskkonda, kus elavad edasi mitmedki «Elu tsitadellis» ja «Kahe leeri» lehekülgedel valgustamist leidnud probleemid. Teose peategelasel akadeemik Ränil on märgatavaid kokkupuutepunkte professor Miilase ja luuletaja Härmaga; temalgi on raske vabaneda igandeist oma karakteris ja kodanlikust individualismist. Oma võimeid ülehinnates ning karjeristlike kiidukõnelejate sõnakõlksutusi uskudes on ta aegamööda kaotanud realiteeditunde. Räni elab siiralt kaasa nõukogude teaduse edukäigule, kuid tegelikult on ta ometi kaugel sellest, et õigesti mõista selle edu peamisi põhjusi, eeskätt kollektiivse loomingu jõudu. Ta astub vastu noorte ühistele püüdlustele veelgi paremate tulemuste, veelgi suurema sügavuse poole, sest püstitatud eesmärgi saavutamine muudaks vananenuks tema kunagi edasiviiva tähtsusega teadusliku töö. Akadeemik Räni on jõulisemaid karaktereid A. Jakobsoni näidendeis. Vana tammena ta ei paindu, vaid võib üksnes murduda. Räni tugevuse rõhutamine kirjaniku poolt ei tähenda, et seda võiks tema puhul positiivseks jooneks pidada. Jonnakusest, põikpäisusest ja egoismist tulenev paindumatus ei saa olla identne nõukogude teadlase tõelise tugevusega.

A. Jakobsoni viimaseks draamavormis teoseks on dramaatiline kroonika «Tormisõlmed», mille viis põhiosa ilmusid esmakordselt aastail 1957 ja 1958 ajakirja «Looming» veergudel. 1961. aastal lisandus neile sealsamas ka epiloog. Tegemist on eesti näitekirjanduses seni ainukordse draamatsükliga, milles järgnev näidend kasvab süžee ja aine poolest välja eelmisest.

Dramaatiline kroonika hõlmab meie lähedase mineviku kõige murrangulisemaid päevi — aastaid 1940—1944. Ainult epiloogi tegevus on toodud tänapäeva. Tsükli lehekülgedel loob kirjanik arvukalt tüüpe, kes esindavad kõige erinevamaid sotsiaalseid kihte, ja näitab nende suhtumist kodanlikku korda, nõukogude võimusse ja fašismisse. Nendest enamikul on rohkesti ühiseid jooni ja kokkupuutepunkte varasemate näidendite tegelaskujudega. Põhiliselt uutest kujudest on esileküündivam vabrikant Maimu omapäraselt ja eluliselt joonistatud karakter.

Kroonika esimene jagu «Taliharja päev» käsitleb olukorda

1940. aasta revolutsiooniliste sündmuste eelõhtul. Teine jagu «Kevadine tuul» valgustab revolutsiooni ja esimest nõukogude aastat. Need jaod ei lisa midagi uut kirjaniku senisele loomingule. Sagedased enesekordamised ja varasemates teostes esinenud situatsioonide ülekandmine vähendavad näidendite võitlusvaimu. Tsükli kõige kandvamateks osadeks on kolmas ja neljas jagu («Raudne udu» ja «Jääminek»), kust võib leida mõttetihedust, aine, olustiku ja karakterite uudsust. Viies osa «Hingetormis» viib murranguliste aastate sündmuste kujutamise loogilise lõpuni. Hiljem lisandunud epiloog «Häda neile, kes unustavad!» on kirjutatud fašistide ja kodanlike natsionalistide uute koletute kuritegude avastamise vahetu mõju all. Autor juhib epiloogis tähelepanu huntidele, kes lambanahas meie hulgas veel ringi liiguvad ja mõnede inimeste tõlplust kasutavad.

Kroonika «Tormisõlmed» on puhtakujuline lugemisdraama ehk romaan draama vormis, kus eepiliselt lai haare ja tegelaskujude rohkus ületavad tunduvalt klassikalise draama põhinõuded. Tsükli üksikosade lavastamise teevad raskeks nende erakordne pikkus ja staatiliste arutluste rohkus. Kuid lektüürina täidab ta oma ülesande lugeja ideoloogilisel kasvatamisel, avades möödunud sündmuste ulatusliku panoraami ajalooliselt õigesti ning õpetades vihkama kodanlikke natsionaliste.

A. Jakobsoni kodumaa-ainelised näidendid kujutavad mitmekülgselt eesti rahva võitlust ja tööd ning valgustavad uuele, nõukogulikule teele asumise mõtet ja tähtsust. Sellistena on nad vormilt rahvusliku ja sisult sotsialistliku kultuuri märkimisväärseteks saavutusteks.

4. Rahu ja demokraatia eest peetava võitluse teema A. Jakobsoni draamaloomingus

Sõjajärgsetel aastatel maailma üldpildis toimunud muudatused rahu, demokraatia ja sotsialismi jõudude kasuks ning imperialismi, fašismi ja uue sõja õhutajate tumedate jõudude hullusehood ei saanud A. Jakobsoni ühiskondlikult erksat pilku ükskõikseks jätta. Alates 1950. aastast, kui ilmus dramaatiline jutustus «Öö ja päeva piiril», laieneski tema draamaloomingu ainevald väljapoole Nõukogudemaa piire — nende probleemide keskele, mis erutasid kõiki rahvaid.

A. Jakobson rakendas oma kirjanikuande ameerika imperialistide inimvihkajalike plaanide paljastamiseks. Koos sellega näitab ta kõigi maade kodanluse pidurdamatut allakäiku — rahvuslike huvide reetmiseni ja rahvast täieliku isoleerituseni. Ühtaegu kujutab A. Jakobson võimsaid rahvaliikumisi ja töörahva huvide kangelaslikke kaitsjaid. Kirjanik rõhutab, et kahe leeri vahelises võitluses otsustatakse inimkonna saatus, otsustatakse

see, kas võidavad rahu ja progressi jõud või fašistlik terror ja enneolematult kohutav sõda. Need teosed on kirjaniku-kommunisti ja aktiivse rahuvõitleja kirglik üleskutse rahvastele koondumiseks rahuarmee lippude alla.

Välismaa-ainelistes näidendites ilmneb veel kord A. Jakobsoni meisterlikkus tegelaskujude loomisel. Nende paremaks karakteriseerimiseks ja reljeefsemaks väljajoonistamiseks kasutab kirjanik mitmekesiseid vahendeid, sealhulgas ka vahedat satiiri.

A. Jakobsoni esimese välismaa-ainelise dramaatilise jutustuse «Öö ja päeva piiril» (1950) tegevus areneb ühes USA mõju alla sattunud väikeriigis. Kuigi autor ei täpsusta selle riigi geograafilisi koordinaate, on ilmne, et silmas on peetud Skandinaaviamaid. Seda kinnitavad mitmed olustikulised jooned, samuti tegelaste nimed. Näidendi tegevusajaks on rahuliikumise algusperiood, mil liikumise jõud ja ulatus alles hakkasid selguma.

Eredates värvides on kujutatud kodanluse üleminekut rahvuslike huvide reetmise ja avaliku terrori teele. Peaaegu üheaegselt tegutseb väikeses tööstuslinnas kaks gruppi: tööstur Kurt Troll vanem, Martens ja Hansen valmistuvad oma ettevõtteid ookeani tagant saabunud võimukale Jacksonile üle andma, Kurt Troll noorem, reaktsionäär Haake ja endine hitlerlane Herman Olsen peavad fašistide relvastatud salga avaliku väljaastumise plaane, et hävitada igaüht, kes julgeb rahulolematust väljendada.

Reaktsiooni leeri kesksemaid kujusid Kurt Troll vanem on vana tüüpi kapitalist, kes eputab fraasidega: «minu» töölised ja «minu» sotsiaaldemokraatia. Oma patriarhaalses piiratuses ei saa ta aru uuest ajast ning arvab, et suudab «keelata» tööliste võitlust võõramaiste sissetungijate vastu. Tema poeg Kurt Troll noorem on paadunud fašist.

«Inimesteks ilma minata» on kapitalistide truud lakeid, karjeristid ja pugejad Haake ja Aune. Nad on oma peremeestele vajalikud inimesed, käsutäitjad ja käskude edasikandjad, kellel ei ole oma isiklikku arvamust ning kes peremeeste heaks võivad hakkama saada mistahes alatusega, nurgatagused mõrvad kaasa arvatud. Nendega «harmoneerivad» fašistliku löögirühma juht, küünik ja sadist Herman Olsen ning baptisti jutlustaja Sörenson.

Kapitaliste toetavad sotsiaaldemokraatlikud töölistegelased — oportunistid Hagart, Lund ja Lorens. Nemadki saavad korraldusi ja palka Trolli käest. Töölistes-oportunistides näeb kirjanik seda osa töölisklassist, töölisaristokraatiat, kes kahe maailma vahel valikut tehes, n.-ö. «öö ja päeva piiril» seistes, valivad pimedama poole ja reedavad oma klassi huvid.

Teadlikke võitlejaid — kommuniste kehastavad Trolli mootoritehase töölised Oskar Anders ja Henrik Olsen, kelle kuulutatud

tõde haarab kaasa järjest laiemaid hulki. Kommuniste toetab tuliselt vana tööinvaliid, aednik Martin Haake, kes peab oma lunastamatuks süüteoks seda, et kasvatas ja koolitas niisuguse väärja nagu pearaamatupidaja Haake. Eesrindlikku haritlaskonda esindab insener Asmus, kes on küll parteitu, kuid on teinud otsustava sammu «valguse poolele». Eriline koht näidendis on antud Anna Olsenile, kes raskeid katsumusi üleelanud inimesena peab autori kavatsuste kohaselt ajastu südametunnistust kujutama.

Näidendi süžeelisteks telgedeks on kaks omavahel tihedalt seotud sündmust — streik Trolli mootoritehases solidaarsuse märgiks sadamatöölistega, kes keeldusid ameerika tanke lossimast, ja allkirjade kogumine Stokholmi rahuüleskutsele. Kahe leeri vaheline võitlus jõuab haripunktini, konfliktini, kuuendas pildis, kus fašistlikel löömameestel õnnestub mõrvata Oskar Anders. Traagilisele sündmusele järgnenud rahvarohke matus, töötajate jõuline demonstratsioon näidendi seitsmendas pildis veenab töölisklassi kartmatuses ja meelekindluses.

«Öö ja päeva piiril» ei näita töölisklassi lõplikku võitu. Sündmuste areng ei ole veel sinnamaani jõudnud, võidu saavutamiseks alles koondatakse jõude. Kuid näidend annab vastuse küsimusele sellest, kes võidab kahe leeri vahelises võitluses, — võidavad rahujõud, progress, inimkonna helge tulevik.

A. Jakobsoni järgmise näidendi, dramaatilise satiiri «Šaakalid» (1951) teravik on pööratud Ameerika imperialismi, maailmavallutamise ameerikalike ideede, ameerika elulaadi ja manduva kultuuri vastu. Kuigi teose tegevus ei kandu hetkekski professor Steeli luksusliku üheperekonnaelamu ja sellega kokkuehitatud isikliku laboratooriumi seinte vahelt välja, on kirjanikul õnnestunud satiiri ja groteski vahenditega kinni naelutada mitmedki iseloomulikud jooned Ameerika Ühendriikide kui imperialismi ja rahvusvahelise reaktsiooni kantsi elu tegelikkusest.

Reljeefsetena ja teravalt individualiseeritutena astuvad lugeja ette «ameerika elulaadi» kandjad professor Steeli, kindral McCannedy, ettevõtja Bruce'i, fašist Schneideri jt. näol. Neid iseloomustab kirjanik kui murdjaid, kes head saaki haistes ei vali teid ega vahendeid. Kapitalistliku maailma jumala — dollari nimel on nad iga hetk valmis üksteist murdma; dollari ja bisnessi nimel ei pea neist ükski vajalikuks arvestada rahvaste võrdõiguslikkust ja suveräänseid õigusi. Sellistena on nad tõsiselt ohtlikud maailma rahule, sest nende kätes on veel jõudu uue sõja vallapäästmiseks.

Näidendi kesksemaid tegelasi professor Steel armastab teeselda demokraatia poolehoidjat. Selleks ripuvad tema toa seintel Lincolni, Washingtoni, Roosevelti ja teiste edumeelsete riigimeeste portreed. Ent professori tõeline olemus ei jää kauaks tema külma ja asjaliku maski taha. Teeseldes kinnist ja alati hõivatud inimest, luurab ta pidevalt saaki. Kogu teadusliku töö

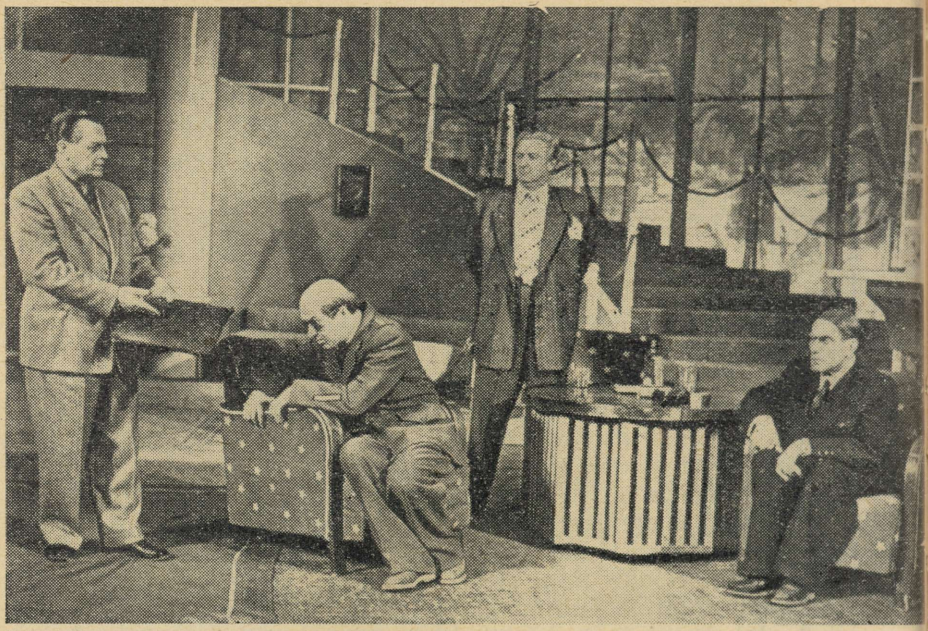

«Šaakalid» V. Kingissepa nimelise Tallinna Riikliku Draamateatri laval 1953. a.

on ta pühendanud imperialistlike sõjaõhutajate teenimisele. Tapnud oma šefi ja omastanud tema leiutise, arendab Steel seda talle soodsamas suunas edasi: vahendist, millest kunagi O'Conneli kätes oleks saanud võimas abimees viljasaakide kaitsmisel, teeb Steel kohutava jõuga radioaktiivse mürkaine. Loomulikult ei kavatse ta seda põllukahjurite vastu rakendada, vaid hoopis inimeste hävitamiseks. Professor Steeli lugu iseloomustab Ühendriikide teaduse seda osa, mis järjest enam muutub sõjaõhutajate tööriistaks.

Tänapäeva imperialismile iseloomulikud jooned avalduvad kindral Edgar McCannedy ja tööstur Upton Bruce'i kujus. Neist esimese tiitel on väga pikk: Sõjaministeeriumi Teadusliku Uurimise Osakonna juhataja, Lõuna Värvitööstuse Trusti aktsionär ja juhatuse liige. Seega — äritseja ja militaristi «õnnelik» ühendus, mis Ameerika tingimustes pole sugugi mitte haruldane nähe. McCannedy's väljendub imperialistide taktika silmakirjalikkus ja valelikkus. Kindrali tegevuse lõppeesmärgiks on: *Kus maa, seal Ameerika.* Selle nimel ta äritseb, röövib, õhutab tooreid instinkte; selle nimel ta laimab Nõukogude Liitu

ja teisi sotsialistlikke maid, külvab rassivaenu ja kiusab taga rahupooldajaid.

Äritsejast kindralile on vääriliseks partneriks Lõuna Värvitööstuse Trusti üks peaaktsionäre ja tegevdirektoreid Bruce. See kõhukas, toorsiidist kuues ja laia vööga mees ei varja oma mõtteid silmakirjalikkuse ja osava diplomaatia taha. Ta räägib avalikult sellest, mida soovib. Ja Bruce'i soovid polegi väiksemad kui — maailmavalitsemine. Bruce'i apetiiti iseloomustab näiteks väljendus: *Mitte mingisuguseid konverentse pole meil vaja, vaid ... pomme loopida!*

Šaakalite «trioga» liitub orgaaniliselt sakslane Kurt Schneider, endise hitlerliku armee «teaduslik töötaja», koonduslaagrites sooritatud massimõrvade «spetsialist». Sõjaroimarina peaks ta karistust kandma, ent selle asemel viibib hoopis ameerika imperialistide tiiva all. Autor näitab sellega, kuidas uue sõja õhutajad mahitavad rahvusvahelisi kurjategijaid ja rakendavad neid oma militaristlikes ettevõtetes. Schneideri teravdatud karakteristikast astub esile sadistlik julmur, kes «parema puudusel» rahuldab oma kirge kärbeste piinamisega. Tema pantrikõnnak meenutab saaki varitsevat kiskjat, kes ta tegelikult ongi. Schneider on reaktsioonilistele tegelastele vajalik kui inimene, kelles on ühendatud teadlane ja gangster, kellel pole südametunnistust ega kõlbelisi põhimõtteid kuritegude kordasaatmist segamas. Selles kujus täheldame kirjaniku uut lähenemisviisi fašisti kujutamisel.

«Ameerika elulaadi» teatavaid külgi valgustavad veel teisedki professor Steeli lähikondsed. Nii kujutab Doris Steel endast kodanliku kasvatuse tüüpilist vilja, kelles sentimentaalsus, huvi müstika ja maagia vastu, vaimne kõlupäisus ja kõrk suhtumine madalamal ühiskondlikul positsioonil seisvatesse inimestesse on ühendatud südametuse ja toorusega. Professor Steeli poeg Harry, kes näeb kogu maailma ainult Ku-Klux-Klani silmaaukudega peakotist, on kapitalistide klassi noore põlvkonna prototüüp, selle keskkonna kasvandik, kus seinadki *lõhnavad katku järele*. Talle ei ole rassivaen enam «teoreetiliseks probleemiks», vaid tegevusjuhiseks. Väikesekaliibrilist sahkerdajat kujutab endast spiritistliku ringi juht Gideon Prisly, kes meelsasti seedib ka kõrvalopse, kui need vähestki kasu tõotavad.

Satiiri peamiseks väljendusvormiks nimetatud teoses on teravdamine. Autor teravdab imperialismi leeri esindajate karakteristikat, teravdab olukordi jne. Et pilt «ameerika elulaadi» kakofooniast oleks võimalikult täielik, on kaotatud piirjoon teadlaste ja gangsterite vahelt, äri ja teadus on viidud ühe nimetaja alla, üheaegselt kuulutavad oma «missiooni õigsust» taevateest kõõrutavad päästearmeelased ja terroriga ähvardavad fašistid. Sellega ei ole riivatud elutõde, sest kõik need nähtused on Ameerika tegelikkuses olemas. Erinevalt satiirilistest teostest üldisemas mõttes on A. Jakobsoni satiiris rohkem viha kui naeru.

Ameerika demokraatlikke jõude kehastavad näidendis Allan O'Connel, professor Charles Armstrong, noor teadlane Dick Jones jt., kes ei ole nõus miljonitele pealesunnitud «ameerika elulaadiga» ja võitlevad aktiivselt selle vastu. Allan O'Connelis näeme distsiplineeritud võitlejat, kelle arenemiskäiku on tunduvalt mõjutanud Nõukogude Liidu oludega tutvumine. Ta astub võitlusse sellepärast, et imperialistide hukkumist ei tohi oodata, käed rüpes, vaid tumedate jõudude lõpu kiirendamiseks peavad kõik ausad inimesed oma pingutused ühendama. Teadlasena tunneb O'Connel suurt muret ameerika teaduse pärast, mis muutub üha rohkem *röövlinoaks kõrilõikajatele.*

Professor Armstrongis kehastuvad Ameerika demokraatlikud traditsioonid ja humanismiideed. Nende nimel astub ta välja sõjaõhutajate sepitsuste vastu ning seisab selles võitluses ühel rindejoonel kommunistidega. Noores teadlases Dick Jones'is rõhutab kirjanik noore põlvkonna ühe osa tõsist ellusuhtumist, õige tee otsinguid ja võitlusvaimu kasvu.

Professor Armstrongi ja Dick Jones'i kujud on joonistatud mõne tabava joonega. Nad astuvad lugeja ette täisvereliste inimestena. Allan O'Conneli aga on kirjanik seadnud oma mõtete ja seisukohtade väljendajaks, mille tõttu temas kipub elav ja omapärase palgega inimene kaotsi minema. See omakorda pidurdab Allan O'Conneli poolt kuulutatud progressiivsete ideede jõudmist lugejani.

Rahvahulkade liikumist ja võitlust näidendis otseselt ei kujutata. Lugeja-vaataja saab teada suurest rahumeeleavaldusest, saab teada, et rahvahulgad vabastavad professor Steelile «katsejänesteks» antud neegrid, kuid kõiki neid sündmusi ta ise ei näe. Sellist võtet kasutab A. Jakobson teisteski draamateostes. Nii on näidendites «Võitlus rindejooneta» ja «Öö ja päeva piiril» rahvahulkade väljaastumine samuti ainult taustaks laval toimuvale. Võib arvata, et kirjanik kasutab seda võtet teadlikult, lähtudes vajadusest keskendada kogu tähelepanu kiskjate omavahelisele võitlusele. Selle tõttu tõuseb teose põhilistest intriigidest reljeefsemalt esile just šaakalite omavaheline võitlus professor Steeli leiutisest loodetava kasu pärast. Kahe leeri vahelise võitluse kujutamine jääb staatilisemaks, seda väljendavad peamiselt sõnalahingud.

Dramaatiline satiir «Šaakalid» on kunstiliselt õnnestunud teos. Näidendi tegevus areneb hoogsalt, pinge tõusu tähe all. Kasutatud kontrastivõtted tõstavad kujutatu reljeefsust. Tegelaste keel on vähem individualiseeritud. Mõnel määral aitab kõnemaneer siiski tegelaskujude karakteristikat täiendada. Nii kriipsutavad jõhkrad väljendused alla Harry Steeli kuulumist Ku-Klux-Klani jõuku, Prisly sõnavara ja kõnemaneer iseloomustavad teda vingerdava, kuid salvamisvõimelise ussina, Bruce'i sõjakas räuskamises paljastub raevukas sõjaapostel jne.

Kirjaniku järgmine teos, dramaatiline satiir «Kaitseingel Nebraskast» (1952), kujutab jällegi USA diktaadile allutatud maa elu. Kui näidendis «Öö ja päeva piiril» ameeriklasest okupant veel kordagi lavale ei ilmunud ja tema mõju avaldus kaudsel teel, siis kõnesolevas teoses saab «ameerika elulaadi» elluviijast juba peategelane.

Teoses näidatakse põhiliselt ainult kodanlikku keskkonda, kusjuures kirjanik naeruvääristab selle keskkonna inimeste tühisust, rahvavaenulikkust, alandlikku lipitsemist dollarikuningate ees, kõige ees, mis tuleb Ameerikast. Selles keskkonnas etendab ameeriklane Theodor Natan Truman «kaitseingli» osa, kes kohaliku rahva «kaitsmise» sildi all on tulnud väikeriiki sõjalisi ettevalmistusi organiseerima ja rahujõude maha suruma. Keda ta kaitseb, selles ei jäta näidend kahtlust: Nebraskast pärit avantürist kaitseb väikeriigi kodanlust rahva viha eest. Trumani käitumine ja tegevus näitab groteskses vormis ameerika reaktsioonilise kultuuri mandumist ja Ühendriikide röövpoliitikat nõrgemate maade suhtes.

Näidendi üheks ülesandeks on parempoolsete sotsiaaldemokraatide reeturliku osa paljastamine. Parempoolsete sotside — ajalehe väljaandja Samuel Sunne ja vabrikandist linnapea Gunnar Hanseni tegevust üksikasjalikult valgustades näitab kirjanik, kuidas neist saavad paratamatult ja tagasipöördumatult rahvuslike huvide reetjad.

Kuigi kirjanik otseselt ei kujuta reaktsioonilise ja progressiivse leeri kokkupõrget, on ometi igal sammul tunda rahva osatähtsust. Rahvas on see, keda reedavad Sunne, Hansen ja kompanii ning keda ekspluateerib «üliinimene» Truman, aga rahvas on ka see, kes ütleb viimase sõna ja näidendi süžeesõlmed lahti sõlmib. Isegi Theodor Natan Truman on lõpuks sunnitud kibedalt tunnistama: *Iga lapike maad teil ... on täis kommuniste või ... teisi sihukesi, kes Ameerikale tüli teevad.*

Nagu märgitud, moodustab dramaatilises satiiris «Šaakalid» satiiri põhielemendi viha imperialistlike kiskjate vastu. Näidendis «Kaitseingel Nebraskast» asetatakse sellesama agressiivse kildkonna esindaja kõverpeeglisse — üldiseks väljanaermiseks. Seega on selles teoses satiiri põhielemendiks naer, irooniline naer kõigi ameerikalike «üliinimeste» üle.

Rahu ja demokraatia eest peetava võitluse teemalistel näidenditel on tähtis koht A. Jakobsoni loomingus ja eesti näitekirjanduses.

A. Jakobsoni loominguline tee jaguneb kahe ühiskonna — kapitalistliku ja sotsialistliku ühiskonna vahel.

Kirjandusse tulles tõi A. Jakobson sinna kaasa uute elunähtuste ja tüüpide maailma, «avastades» kunstile kodanliku vabariigi elu «põhja». Ta kirjeldas tõetruult kapitalistliku ekspluateerimise ohvrite saatust ja osutas keskkonnale kui kogu ebainimlikkuse põhjusele. Alles hiljem, kodanliku korra lõppaastail ja nõukogude ajal, hakkas ta nägema teed selle keskkonna muutmiseks ja mõistma sotsialistliku revolutsiooni otsustavat osa töölisklassi vabastamisel kapitali ikkest. Valgustades töörahva elu kodanliku korra tingimustes, tahtis kirjanik kujutada ilustamata tõde, suhtuda ümbritsevasse objektiivselt.

Kodanliku korra aastatel kirjutas A. Jakobson peamiselt romaane ja jutustusi tööliste, haritlaste ja kodanluse elust. Nendes andis ta tabava üldistuse kodanliku vabariigi tegelikkusele. Kunstilise teostuse seisukohalt ei ole need teosed ühesuguse tasemega. Tolleaegne kriitika märkis korduvalt A. Jakobsoni jõulist loomingulist impulssi, mis mõnikord jättis vähe aega kunstinõuete üle arupidamiseks ja teoste hoolikamaks väljatöötamiseks. Nii kirjutas Mait Metsanurk 1934. aastal: «Ta (A. Jakobson) on meie kirjanikest kõige jõulisem, kõige tugevam, ühtlasi ka kõige meelevaldsem.» Kuid koos loomingulise küpsuse kujunemisega kasvas ka kirjaniku kunstimeisterlikkus, realiseerudes suureks edasiminekuks romaanisarjas «Igavesed eestlased». Nimetatud sarja tuleb õigusega pidada A. Jakobsoni kodanliku perioodi romaaniloomingu tipuks.

Pärast 1940. aasta revolutsiooni sai A. Jakobsonist nõukogude kirjanik, Kommunistliku Partei ustav abiline nõukogude inimeste kasvatamisel. Tema loomingu keskseks teemaks kujuneb võitlus vana, reaktsioonilise, ajaloo käigus paratamatule hukkumisele vastu sammuva ekspluataatorite klassi ja sotsialismi ideedest kantud töölisklassi vahel. See võitlus on A. Jakobsoni nõukogudeaegsete jutustuste enamiku ja draamateoste põhiliste konfliktide allikaks. Sealjuures võitleb kirjanik aktiivselt uue poolel, veendes lugejat-vaatajat selles, et ainult vana otsustav murdmine uue poolt, lõplik võit ekspluataatorite üle toob uue täielikule võidule, tagab töörahvale õnneliku tuleviku.

Võitlust uue ja vana vahel käsitleb A. Jakobson nii tagasihaaravalt kui ka kaasajal. Pöördudes dramaatilises jutustuses «Võitlus rindejooneta» samasse olustikku, mis oli tema varasema proosaloomingu suurema osa ainevallaks, näeb ta paljut hoopiski teiste silmadega. Kirjanik toob kõigepealt esile selle tugeva seose, mis eesti töörahval oli Kommunistliku Parteiga, töölisklassi võitlusjuhi ja organisaatoriga. Ta mõistab töötajate ajutiste kaotuste paratamatust ja näeb selles hoovõttu uueks, veelgi otsus-

Nõukogude Eestis ilmunud A. Jakobsoni teoste kaanepilte.

Nõukogude Eestis ilmunud A. Jakobsoni teoste kaanepilte.

tavamaks heitluseks. Kaasaja-teemalistes näidendites tõuseb partei osatähtsus veelgi reljeefsemalt esile. Oma esindajate kaudu juhib partei sotsialistlikku ülesehitustööd, aitab inimestel vabaneda vana ühiskonna igandeist ja mobiliseerib rahvahulki võitlusele rahu, demokraatia ja sotsialismi eest. Partei juhtiva osa avamine on tähtsaimaks kvaliteediks kõige selle uue hulgas, mille poolest rikastus A. Jakobsoni looming nõukogude korra aastail.

Võitlus vana ja uue vahel ei ole ainult kahe vastandlike huvidega klassi kokkupõrge, vaid see võitlus toimub samuti inimestes enestes. Seepärast kujutab A. Jakobson reas teostes inimeste võitlust vana ühiskonna iganditega oma teadvuses ja nende ümberkasvamist aktiivseks uue elu ehitajaks. Erineva tee läbivad Ants Kasemaa («Ärkamine»), professor Miilas («Elu tsitadellis»), luuletaja Härm («Kaks leeri») ja teised A. Jakobsoni teoste tegelased, kuid lõppresultaat on neil ühine: nad astuvad teadlike inimestena meie ellu, hakkavad võitlema uue poolel. Kujutades inimeste võitlust vanade igandite vastu oma teadvuses suure tunnetusliku jõuga, kasvatab kirjanik vaatajat-lugejat, ergutab teda oma tõekspidamisi analüüsima.

A. Jakobson on loonud rea meeldejäävaid tegelaskujusid, kes täisvereliste inimestena kasvavad välja oma ajast ja keskkonnast. Eriti hästi on tal õnnestunud vana, manduva maailma esindajate portreed. Eeskätt A. Jakobsoni draamateostes kerkib selle tõttu mineviku kriitika reljeefsemalt esile.

Kõneldes A. Jakobsoni loomingus, eeskätt draamateostes esinevatest puudustest, tuleb nimetada positiivsete tegelaste suhtelist nõrkust. Tavaliselt annab kirjanik positiivsetele kujudele autori ideede ja vaadete, seisukohtade ja hinnangute kuulutaja osa, kusjuures sageli nõrgeneb tegelaste isikupära ning nende piirjooned hajuvad. Näidendites on tihtipeale liiga pikki kõnelusi, mis pidurdavad tegevuse hoogu ja madaldavad pinget. Paljudel juhtudel jääb tegelaste keel individualiseerimata, mis tekitab kahju kuju terviklikkusele. A. Jakobsoni juures traditsiooniline süžee arendamine ühe perekonna raames muudab teosed ühetooniliseks ja oodatust vaesemaks.

Nendele puudustele vaatamata on A. Jakobsonil silmapaistvaid teeneid eesti nõukogude jutustava proosa ja draamakirjanduse arendamisel. Tema parimad teosed — dramaatilised jutustused «Elu tsitadellis» ja «Võitlus rindejooneta» — rajasid eesti nõukogude draamakirjandusele kindla aluse.

A. Jakobsoni teoseid on tõlgitud paljudesse keeltesse. Vene keeles on ilmunud korduvalt jutustusi mitmes valimikus ja suurem osa draamadest. Tema teoseid on ilmunud ukraina, läti, leedu, kasahhi, aserbaidžaani ja teiste nõukogude rahvaste keeltes. A. Jakobsoni jutustusi ja näidendeid tuntakse tõlgete kaudu ka Ungaris, Saksa Demokraatlikus Vabariigis, Poolas, Rumeenias,

Tšehhoslovakkias jm. Tema draamasid on lavastatud üle kogu Nõukogudemaa ning teistes sotsialismimaades.

Nõukogude rahvas on A. Jakobsoni teeneid ühiskondlikus elus ja eesti nõukogude kirjanduse arendamisel kõrgelt hinnanud. 1945. ja 1956. aastal autasustati A. Jakobsoni Tööpunalipu ordeniga. 1947. a. anti talle Eesti NSV rahvakirjaniku aunimetus. Draamade «Elu tsitadellis» ja «Võitlus rindejooneta» eest määrati kirjanikule riiklik preemia. A. Jakobsoni on kahel korral autasustatud Lenini ordeniga.

A. Jakobsoni leinatalitusel «Estonia» kontserdisaalis 25. mail 1963 ütles EKP Keskkomitee esimene sekretär sm. J. Käbin:

«Kommunismi ehitava rahva teenimisele pühendatud talendid omandavad hiiglasuure jõu. Nii oli ka August Jakobsoniga. Tema realistlik kontakt eluga oli erakordselt tugev. Ta oli ja jääb meile raudse tahtejõu eeskujuks. Kaua aastaid aheldas teda raske haigus haigevoodi külge, kuid hoolimata sellest töötas ta edasi.

Kui mõtlen August Jakobsonile, siis tuleb mul silmade ette Nikolai Ostrovski kuju. Ta meenutab mulle Ostrovskit nii oma parteilise vaimu kui ka tahtejõu kindluse poolest.

Kommunistina ja kirjanikuna ta ei tahtnud ega saanud kasutult elada ühtegi tundi ega päeva. Ja nii oli see viimaste elupäevadeni. Ma nägin, kuidas ta haigevoodis redigeeris oma viimaseid käsikirju ja trükipoognaid, mis peatselt pidid jõudma rahva ette.

Veel viimastel päevadel, kui ma käisin tema juures, tundis ta nagu alati kõige elavamat huvi meie majandus- ja kultuurielu saavutuste vastu, teda huvitasid meie elu majakad, ta jälgis suurima kaasaelamisega kommunismiürituse võidukäiku rahvusvahelises ulatuses. Ja ta kavatses sellest veel palju kirjutada.

Halastamatu surm röövis meilt tema, kodaniku ja kirjaniku, kuid ükski jõud ei suuda meilt võtta tema pärandit ja seda eeskuju, mille ta jättis meile kõigile. Tema mõtted ja tahe elavad igavesti edasi meie rahva südames, õpetades elama, võitlema ja looma parteiliselt, kommunismi võidu nimel.»

Kaasaegse eesti nõukogude kirjanduse arengust

Uus periood kogu meie paljurahvuselises nõukogude kirjanduses sai alguse nende ümberkorraldustega, mida Nõukogude Liidu Kommunistlik Partei alustas meie elu juhtimise leninlike normide täielikuks taastamiseks, kus Nõukogudemaa astus kommunismi laiahaardelise ülesehitamise perioodi. Uue perioodi algust kirjanduses on raske täpse daatumi alla viia — algasid ju muutused ühiskondlikus elus seoses NLKP Keskkomitee 1953. a. juulipleenumiga ning ümberkorraldusi viidi ellu NLKP kongresside otsuste täitmise käigus viimase aastakümne vältel.

Kirjanduse arenemisprotsessis toimuvad muutused on meie ühiskonna elu põhiliste ümberkorralduste kunstiliseks peegelduseks.

Üleliidulises mõttes võib uue perioodi lähtepunktiks pidada 1953. aastat ning uue perioodi algust kirjanduses tähistada Nõukogude Liidu Kirjanike Liidu II kongressiga (1954).

Eesti nõukogude kirjanduses (arvesse võttes mitmeid iseloomulikke teoseid ning põhižanride arenemise erinevust) ilmnevad uuele perioodile iseloomulikud nähtused juba 50-ndate aastate alguses, kuid põhijoontes võib uue perioodi alguseks lugeda sama aastakümne keskpaika.

Kaasaegse eesti nõukogude kirjanduse arengule on iseloomulik sotsialistliku realismi meetodi kindlustumine ja avardumine, hulgaline uute talentide küpsemine ja kirjandusse astumine, kirjanduse žanriline mitmekesistumine ning emotsionaalse-kasvatusliku mõju tõus.

Uute teoste arvgi kasvas tunduval määral. Ajavahemikul 1945—1962 ilmus raamatutena kokku 508 algupärase ilukirjanduse esiktrükki; neist esimese 9 aasta (1945—1953) jooksul 213 ja järgneva 9 aasta (1954—1962) jooksul 295. Järgneva 4 aasta jooksul lisandus neile veel 156 raamatut. Uut proosaloomingut on antud perioodil ilmunud sõjajärgsega võrreldes üle kahe korra rohkem. Eriti viimastel aastatel on kasvanud luuletuskogude arv ja lavale toodud palju uusi näidendeid.

Ilmunud kirjandusteostes näeme eesti nõukogude kirjanikkonna võitlust kirjanduse ja elu vahelise seose tugevdamise eest, püüdu meie elu ja inimest kujutada täie tõetruudusega, mitmekülgsemalt ja sügavamalt kui sõjajärgsel perioodil. Arenemishoo sai sotsiaalse probleemiasetusega romaan. Algas 1940. a. revolutsiooni kirjanduslik kajastamine, Suure Isamaasõja kangelaslikkuse uus kujutamine, elavnes psühholoogiline draama. Elustus satiir ja komöödia, toimus poeemi uuestisünd, lüüriline luule avardus, olukirjeldus muutus kirjanduslikult arvestatavaks žanriks; kirjanike ja kirjanduse rahvusvahelised sidemed tugevnesid ning tekkis kaasaja reisikirjeldus, pandi alus eesti nõukogude memuaari pidevale arenemisele.

Nii üleliidulises kui ka eesti nõukogude kirjanduses iseloomustavad kaasaega loomingulised otsingud, et vabaneda teatavast illustratiivsusest ning empiirilisest kirjelduslikkusest, tungida sügavamalt elunähtuste olemusse, õigesti kujutada möödunud ning kaasaja elu, tõsta kirjanduse ideelist ja kunstilist mõjujõudu.

Meie kirjanduse arenemiskäigus on alati olnud otsustav osa Kommunistliku Partei tegevusel. Eriti kasvab partei osa ühiskonna elus toimuvatel murrangulistel ajajärkudel ja loominguliste otsingute ning katsetuste protsessis. Sõjajärgsetel aastatel oli suur tähtsus ÜK(b)P Keskkomitee otsustel 1946. a., kus arendati edasi nõukogude kultuuri leninlikke põhiprintsiipe. Meie kaasaega iseloomustab kommunistliku ja kodanliku ideoloogia terav ja lepitamatu võitlus kahe erineva sotsiaalse süsteemi rahuliku kooseksisteerimise tingimustes. Partei astub otsustavalt välja nii revisionistlike kõikumiste ja peakaotamise meeleolude kui ka dogmaatilise elukäsituse vastu. Kodanluse ideoloogid teevad suuri jõupingutusi, et levitada kahe erineva ideoloogia rahuliku kooseksisteerimise väärteooriaid, sotsialistliku realismi ja kaasaja modernismi «sõpruse ja ühtsuse» seisukohti; nad püüavad vastandada nõukogude kirjanduse parteilisust ja rahvalikkust, propageerivad nõukogude kirjanikule vastuvõtmatut absoluutse loominguvabaduse mõtet, abstraktset humanismi, formalismi ja abstraktsionismi kirjanduses ja kunstis.

Sellistes tingimustes omandas Kommunistliku Partei suunav tegevus erilise tähtsuse. NLKP XX kongressil (1956) rõhutati kultuurimeistrite vajadust tugevdada sidemeid eluga, hoida kõrgel kunstiloomingus kommunismi eest peetava võitluse vaimu, võidelda pealiskaudsuse vastu kunstis ja kirjanduses: «Meie maa kunst ja kirjandus võivad taotleda ja peavad taotlema esikohta maailmas mitte ainult sisurikkuse poolest, vaid ka kunstilise jõu ja meisterlikkuse poolest.» NLKP XXII kongressil (1961) anti kõrge hinnang nõukogude kirjanduse saavutustele ning kutsuti kirjanikke eredamalt kajastama kommunismiehitajate kangelastegude ilu, uute kommunistlike suhete kujunemist elus.

Kommunistliku Partei suunaval tegevusel on põhimõtteline tähendus kirjanduse ja elu vahelise seose tugevdamisel, üksikute loominguliste töötajate eksimuste ilmsikstoomisel ning kirjanduse arenemisjoone kindlaksmääramisel.

«Kirjanduse ja kunsti arenemise peajooneks on kindlustada sidemeid rahva eluga, tõetruult ja kunstimeisterlikult kujutada sotsialistliku tegelikkuse sisurikkust ja mitmekesisust, innustavalt ja ilmekalt esile tuua uusi, tõeliselt kommunistlikke nähtusi ning paljastada kõike seda, mis takistab ühiskonna edasiliikumist» (NLKP programm).

NSV Liidu Kirjanike Liidu III kongressil (1959), partei ja valitsuse juhtide kohtumistel loomingulise intelligentsi esindajatega (1962—1963) ning NLKP XXIII kongressil (1966) analüüsiti

kirjandus- ja kunstielu arengut, märgiti ära mõningaid ideelisi kõikumisi ning ühekülgsust üksikute kirjanike loomingulises tegevuses. «Kongress peab väga tähtsaks,» öeldi NLKP XXIII kongressi resolutsioonis, «sotsialistliku realismi kirjanduse ja kunsti arendamist. Partei ootab loomingulistelt töötajatelt uusi tähelepanuväärseid teoseid, mis köidaksid elu peegeldamise sügavuse ja tõepärasusega, ideelise paatose jõuga ja kõrge kunstimeisterlikkusega, aitaksid aktiivselt kujundada kommunismiehitaja vaimset palet, kasvataksid nõukogude inimestes kõrget moraali, ustavust kommunismi ideaalidele, kodanikutunnet, nõukogude patriotismi ja sotsialistlikku internatsionalismi.»

Kommunistlik Partei peab kirjanikke, kes asuvad õigetel, parteilistel positsioonidel, oma toeks, rahva teenriks.

Paljude kirjanike loomingu najal võivad kõik näha, et kommunistlik parteilisus ei takista kirjanikku olemast oma käekirjaga, vaid, vastupidi, aitab kaasa ande eredale väljakujunemisele, annab teostele suure ühiskondliku kõlajõu. Seda näeme Mihhail Šolohhovi, Juhan Smuuli, Aadu Hindi, Eduardas Mieželaitise ja paljude teiste loomingus.

Eesti nõukogude kirjanduse arenemine on toimunud kõige tihedamas seoses nende üleliiduliste probleemide lahendamisega, mida Kommunistlik Partei on seadnud nõukogude kirjanduse ette.

Heidame pilgu eesti nõukogude kirjanduse arengule kaasaegsel perioodil põhižanride viisi.

Proosakirjanduses võib 50-ndate aastate esimesel poolel täheldada pöördumist vahetu kaasaja poole ning kaasaja kangelase kujutamisele. Sellel teel on kõige silmapaistvamaks saavutuseks ning ühtlasi uue arenemisperioodi algust tähistavaiks J. Smuuli «Kirjad Sõgedate külast» (eri raamatuna 1955) ning E. Ranneti dokumentaaljutustus «Tugevate tee» (1954). Mõlemat teost iseloomustab autorite elutundmine, oskus näha uut inimeste mõtteviisis ja taotlustes. Olulisel kohal on neis uute iseloomujoonte kujutamine meie küla sotsialistliku ümberkorraldamise perioodil.

50-ndate aastate eesti nõukogude kirjanduses kerkib eriti esile ajaloolis-revolutsioonilise ainestikuga r o m a a n. Eesti nõukogude kaasaegse sotsiaal-ajaloolise romaani teke ja areng on kõige tihedamalt seotud nende traditsioonidega, mida andis meie kriitiline realism (eeskätt E. Vilde ja A. H. Tammsaare), eesti proletaarne kirjandus (näit. J. Madariku romaan-epopöa «Vabariik») ja vene nõukogude proosa

(M. Šolohhovi ja A. Tolstoi võimsad romaanid). Pöördumiseks suhteliselt lähema mineviku poole (1905. a. ja 1917. a. revolutsioon, 1940. a. revolutsioon Eestis) andis kõige olulisema tõuke sotsialismi võit Eestis seoses industrialiseerimise ja kollektiviseerimise lõpuleviimisega. Kõik see lausa nõudis rahva revolutsioonilise võitluse ajaloolise tee kunstilist üldistamist. Rahva elu pöördepunktidele tähelepanu koondamine, ideeliselt selge taotlus luua sotsiaalselt ja psühholoogiliselt huvipakkuvaid kujusid realiseerus erinevate tulemustega paljudes romaanides.

Silmapaistev osa kuulub siin A. Hindile ja tema suurromaanile «Tuuline rand». Selle esimene osa ilmus 1951. a. ning viimane, neljas osa 1966. aastal. «Tuuline rand» on panoraamromaan, romaan-epopöa, kus autor võtab käsitluse alla meie rahva elu 1905. a. revolutsiooni päevil ning järgnevatel aegadel. Elukujutuse sügavuse ning eri aspektidest inimhinge keerukusse tungimise seisukohalt on «Tuuline rand» eesti paremaid romaane ja selle autor silmapaistvamaid romaanikirjanikke eesti kirjanduses. Üheaegselt «Tuulise ranna» II osaga ilmus E. Krustenilt sajandi alguse eesti külaühiskonda käsitlev romaan «Noorte südamed» (I — 1954, II — 1956). Mainitud teosed on kõige kaalukamad arvukate tegelaste ning eredalt väljajoonistatud karakteritega kunstiteosed eesti rahva varasemast revolutsioonilisest teest ja elutunnetusest.

Meie rahva elu kujutamine Esimese maailmasõja ning sellele järgnenud suurte revolutsioonide ajal on kaasaegses eesti nõukogude kirjanduses jäänud suhteliselt tagasihoidlikuks. Seda on käsitletud A. Hindi «Tuulise ranna» III osas (1960) ja H. Leberechti samal ajal ilmunud romaanis «Vassarite paleed». Viimase teose ideeline paatos on suunatud peamiselt väikekodanliku õnne-

ideaali hukkamõistmisele, oma koha leidmisele elus ja võitluses. Ajajärguliselt liitub nendega E. Rängeli esikromaan «Kullimaja Marta» (1956) ning R. Sirge omaaegse romaani «Rahu! Leiba! Maad!» ümbertöötlus «Tulukesed luhal» (1962). Katsetusi seda ajajärku kunstiliselt haarata on olnud rohkemgi (näit. I. Pau «Pika Hermanni pilguga», 1959), kuid kunstiliselt veenvaks nad ei saanud.

Tekkis ka huvi kaugema ajaloo kirjanduslikuks käsitlemiseks (A. Sinkeli «Musta risti ikke all», 1956; «Mõõgaga mõõdetud maa», 1959). Kuid need XIV ja XVII—XVIII sajandit hõlmava elu pildid ei kujunenud nii tõetruuks, et psühholoogiliselt ja kunstiliselt küllaldase jõuga veenda.

Sotsiaalselt suure kõlajõuga teosed sündisid 1940. a. revolutsiooni ainestikul, saades tähelepanuväärivaks terve rea prosaistide loomingus.

Sel ainestikul kirjutatud teostes omandas keskse koha eesti talurahva elu, maa ja inimese, maa ja rahva vahekorra probleem terava klassivõitluse tingimustes. Silmapaistvaimaks teoseks selle probleemi käsitlemisel, kandmisel ja nimegi andmisel sai R. Sirge «Maa ja rahvas» (1956), mis sõna tõsises mõttes suure ja laia jõena «voolab läbi tormiliste ja murranguliste aastate ning mille pinnaaluseid hoovusi ja voole Sirge kord suurema, kord väiksema

1940. a. revolutsiooni tulek eesti kirjandusse.

kunstilise jõuga näitab». (J. Smuul.) Sama probleemi käsitlenud M. Metsanurk («Suvine pööripäev», 1957) ja I. Pau («Tormi eel», 1955) ei suutnud, vabanemata skemaatilisest lihtsustamisest, tähelepanuvääriva elu- ja kunstitõe sünteesini jõuda.

Vahetult sõjajärgsete aastate maaelu kujutamine on paelunud hiljemgi kirjandusse astunud prosaiste (L. Vaheri romaan «Emajõe jutustus», 1960; E. Tennovi pikem jutustus «August Mõigu oma hobu», 1961). L. Vaher andis inimestesse usaldusliku suhtumise probleemi seadmise-valgustamisega populaarse teose.

1940. a. revolutsiooni ainestikul loodud reas teostes sai käsitlusobjektiks intelligentsi seisukohtade kujunemine revolutsiooni eel ja ajal. Seda probleemi, täpsemalt öeldes, haritlaskonna diferentseerumist kujutas hea ainetundmisega ja kaalukalt J. Semper romaanis «Punased nelgid» (1955).

Sama ajajärgu tööliskassi elu vaatlust, mehi müüridelt näeme P. Kuusbergi esikromaanis «Müürid» (1957).

Noorsoo elu kujutamine 1940. a. revolutsiooni ajal on õnnestunud käsitluse leidnud ühes eesti nõukogude kirjanduse esimeses kunstiküpses noorsooraamatus — V. Grossi «Tiivasirutuses» (1958), teoses, kus autori käe all on suure kõlajõu ja elulisuse saanud uue mõtte kandjad.

Kodanliku Eesti elu kujutamine, rahva elu ja võitluse rasku-

Suure Isamaasõja päevad hakkasid taaselustuma kirjanduses.

sed kodanliku diktatuuri tingimustes (sel ainestikul oli oluline koht sõjajärgse perioodi eesti kirjanduse kõigis žanrides) ei omandanud uuel perioodil sellist sotsiaalset ega kunstilist kaalu, välja arvatud lühivorm (E. Krusten, L. Promet).

Kogu nõukogude kirjanduses kerkis kaasaegsel perioodil uuesti päevakorda Suure Isamaasõja teema. See on õieti Isamaasõja probleemistiku taassünd, milles kajastub taotlus sügavamalt ja mitmekülgsemalt lahti mõtestada möödunud suurte heitluste aja inimese elu, tema kangelaslikkust, mis nüüd, aja möödudes, on veelgi eredamalt näha kui varem. Sedasama endiste probleemide uut käsitlust, mis sai iseloomulikuks M. Šolohhovi, K. Simonovi, O. Gontšari, V. Panova uutes teostes, näeme esile kerkimas eesti nõukogude kirjanduseski.

Kõige enne ilmneb see H. Leberechti romaanis «Sõdurid lähevad koju» (1957), elamuslikus teoses ühe väeosa võitlejate teest, nende kangelaslikkuse lihtsusest, kusjuures inimese hingeelu käsitlemine on süvenenud. P. Kuusberg oma sõjaromaanis «Enn Kalmu kaks mina» (1961) kannab raskuspunkti Nõukogude-vastaselt häälestatud noore inimese tõeotsimise raskete siseheitluste valdkonda. L. Prometi «Meesteta küla» (1962) kirjeldab fašistlike okupantide eest tagalasse evakueerunute elu, kusjuures peaõhk on asetatud inimeste vahekordade kujunemisele, evakueerunute iseloomudes toimunud muudatustele kitsast mõtteilmast avarama elumõistmise suunas.

Seejärel ilmunud Suure Isamaasõja algusjärku käsitlevates romaanides (L. Vaheri «Rindeõde», 1965, P. Kuusbergi «Südasuvel», 1966) on peaõhk asetatud selle kõige raskema perioodi kannatusrohketele päevadele ja probleemidele, varju jääb aga nende aegade võitlejate erakordse kangelasmeele tõetruu kujutamine.

Vahetu kaasaja kujutamine, mis, nagu eespool märgitud, tähistas uue perioodi algust eesti kirjanduses, ei saanud rea aastate jooksul vajalikku arenemishoogu, ja seda eriti proosa suurvormis — romaanis.

Skematismi ja lihtsustamise tendentsidest vabanemine ei toimunud kergelt. Endise käsitluslaadi tõttu jäi näiteks kunstiliselt vähepakkuvaks H. Leberechti kaevurite elu käsitlev pikem proosateos «Kaptenid» (1954). Elu sügavamaks kujutamiseks uute lähenemisviiside otsingutel ilmnes kohati kaldumist nähtuste kitsalt-psühholoogilisele vaatlemisele, tuli ette tähelepanu ühekülgset koondamist eetikaprobleemidele, ilmnes sotsiaalse alahindamist ning elu kujutamist ühekülgsetes värvitoonides.

Vähene kontakt meie elu eesliinil olevate inimestega toob mõnel puhul kaasa kujude ja olukordade otsimise kabinetist ja ateljeest, millega kaasneb asjaolu, nagu tabavalt märgiti eesti nõukogude kirjanike IV kongressil 1958. a., et «intelligendi ja kunstniku kuju viimase aja proosas ... on sageli mitte niipalju

Olukirjeldusi 1958—1961.

otsiv ja vigu tegev, kuivõrd lihtsalt seesmiselt vigane . . .», ümbrust mitte tunnistada tahtev viriseja.

Eetilist ja moraalset laadi teema ning sellest aspektist inimese koha otsimise ja leidmise probleem on vahelduva eduga leidnud kajastamist O. Toominga loomingus («Luigelend», 1956, «Perekond Kirretid», 1958), E. Männiku jutustustes («Inimesed vaekausil», 1959), M. Raua novellides («Silmast silma», 1959), L. Metsari esimestes romaanides «Unistused ei sure» (1960), «Päikesevanker» (1964), V. Ilusa esikromaanis «Sinu enese elu» (1964) jm.

Kontakti tugevnemisest kaasaja eluga annab tunnistust olukirjelduse elavnemine üleliidulises ulatuses. Ka Eestis on see suhteliselt uus žanr just kaasajal süvenemisprotsessi läbi tegemas. Olukirjeldus, mida alustasid A. Hint, D. Vaarandi, R. Sirge jt. sõjajärgseil aastail, hakkas uuel arenemisperioodil tungima sügavamalt ellu, seades teravaid probleeme, piitsutades mineviku igandeid, rõhutades kommunistlikku raskuste võitmise paatost. Selles mõttes paistis silma E. Ranneti dokumentaaljutustus «Tugevate tee», millele peagi järgnes A. Saare pikem

Meie reisipäevikuid.

süžeeline olukirjeldus «Inimene otsis õnne» (1958). Viimast iseloomustab sama probleemi esitamine ning kunstiliselt meisterlik lahendamine, millest oli juttu romaaniloomingu vaatlemisel — inimene ja maa uuel, elu ümberkorraldamise ajastul. Tugevate olukirjelduste hulka kuulub V. Ruškise teos Balti soojuselektrijaama ehitajate kangelaslikust tööst («Jutustus kangelasteost», 1961) ja A. Hindi «Eduard Vilde sammu» (1965) ning T. Elmanovitši «Plakat naerab» (1965); olukirjelduse pilti mitmekesistavad ka M. Kesamaa ja K. Tambergi raamatud ning O. Kooli «Adra seadmise aegu» (1962).

Reisikiri, täpsemalt öeldes eesti nõukogude reisikirjeldus kui ilukirjanduslik žanr, saab hoo sisse kaasaegsel perioodil. Esimeseks silmapaistvamaks tööks (jätkates neid traditsioone, mida olid rajanud E. Bornhöhe, Ed. Vilde, Fr. Tuglas, J. Semper) on selles valdkonnas A. Kaalu «Muljeid ja mõtteid India reisilt» (1958). Reisikirju on meil ilmunud paljudelt autoritelt; nende osa ja saatus on erinev — lihtsast kirjeldusest kunstiteoseni, mille hulgas esileküündivamaks on J. Smuuli «Jäine raamat» (1959), «Jaapani meri, detsember» (1963) ja L. Mere mitu reisiraamatut («Kobrade ja karakurtide jälgedes», 1959, «Laevapoisid rohelisel ookeanil», 1962, «Tulemägede maale», 1964).

Memuaar, mis sõjajärgseil aastail piirdus peamiselt kultuuriajaloolise aspekti valgustamisega, on kaasajal taas sündimas eeskätt revolutsioonilise võitluselu kujutajana. Esialgu on tegemist küll veel mälestuskogumikega Oktoobrirevolutsiooni, kodanliku Eesti vanglapäevade ning Suure Isamaasõja heitluse aegadest; need on heaks materjaliks ajaloolisele tõele vastavate kunstiliste üldistuste tegemiseks edaspidi.

50-ndate aastate lõpul ning eriti käesoleval aastakümnel saab kaasaja elu ja inimese kujutamine eesti kirjanduses domineerivaks.

Kaasaja eluliste ja teravate probleemide kujutamise pioneeriks proosa suurvormis saab H. Leberechti «Ühes majas» (1958). See on teos, mis mõistab hukka rahvast irdumise ja vanad juhtimismeetodid, rõhutab juhtija vajadust toetuda kollektiivile ning selle kogemustele.

1960-ndatel aastatel on ilmunud hulk kaasajateemalisi või kaasaega ulatuvaid eri probleemistikuga teoseid. Siia kuuluvad väikekodanlikku mentaliteeti hukkamõistev V. Grossi romaan «Müüa pooleliolev individuaalelumaja» (1962), E. Maasiku külaelunovellid «Seitsme küla teedel» (1963) ja romaan «Tuisu Taavi seitse päeva» (1966), helge patriootiline noorsooraamat — S. Rannamaa «Kasuema» (1963), isikukultuse tagajärgede probleeme arutlevad P. Kuusbergi «Andres Lapeteuse juhtum» (1963) ja V. Grossi «Pinginaabrid» (1965) jt. Kaasaja inimeste kangelaslik elu, meremeeste ja uurijate kollektiivse koondportree loomine, tõeliste positiivsete kangelaste esitamine lüürilises laadis ning parteilise kirega on kehastunud J. Smuuli «Jäises raamatus» ja «Jaapani meres».

Iseloomulikuks 1960-ndate aastate keskpaiga proosakirjanduses on humoristliku ning satiirilise laadi edasine levik. Humoristlikku ainekäsitlust ning mõnusalt kosutavat naerusõna kohtame E. Maasiku novellides ja romaanis «Tuisu Taavi seitse päeva» (1966), V. Panso olukirjelduslikku laadi teoses «Naljakas inimene» (1965), J. Peegli humoreskides «Üks kaunis jutu ja õpetuse raamat» (1966). Naer, mis ulatab käe grotesksusele, avaldub E. Krusteni «Võrukaelas». E. Männikult ilmub satiiriliste lühipalade kogumik «Tühja tünni hääl» (1965), karjerisminähtuste satiirilist kujutamist peeti silmas E. Vetemaa jutustuses «Monument» (ka lühiromaaniks nimetatud). Neile lisandub hulk följetonide ja naljalugude kogumikke (J. Järvet, H. Lehiste, R. Vaidlo, R. Tiitus, L. Kerge jt.).

Kõige olulisemaks proosakirjanduse arenemises oli see, et kasvas meisterlikkus, oskus anda teosele tugevamat ideelis-emotsionaalset sisu, luua suure sotsiaalse jõu ning psühholoogilise veenvusega karaktereid. Tähelepanuväärseteks saavutusteks on Külasoo Mare, Tõnis ja Joonas Tihu A. Hindi «Tuulises rannas», Peter Torma R. Sirge «Maas ja rahvas», Käba Ants ja Aab-

ram E. Krusteni «Noorte südametes», õpetaja Hiiemägi O. Toominga «Luigelennus», Jaak Tambu A. Saare «Minu sõbra õnnes», Rein Leisik V. Grossi romaanis «Müüa pooleliolev individuaalelumaja», Enn Kalm P. Kuusbergi «Enn Kalmu kahes minas», terve galerii meremehi ja teadlasi J. Smuuli proosaloomingus. Autorite suhtumine neisse tegelaskujudesse on niisama erinev, nagu need kujud ise on erinevad, pannes lugeja armastama ja vihkama, kaasa tundma või põlgama.

Seoses kirjanduslike kujude portreteerimise ning eriti **kaasaja kangelase** kuju loomisega ütles J. Smuul kirjanike kongressi aruandekõnes 1958. a., et esineb veel palju targutavat kangelast tegutseva ja võitleva kangelase asemel. «Ja tuleb öelda — me kujutame inimloomuse varjukülgi hoopis tugevamalt, värvikamalt ja suurema kaasaelamisega kui heledaid külgi, kui uut, mida me tahame näha juba väljakujunenult uues inimeses.» See etteheide on olulises osas maksev ka meie viimase aja kirjanduse kohta.

Kokku võttes iseloomustab proosakirjanduse kaasaegset perioodi ühelt poolt vanema põlvkonna prosaistide (eeskätt A. Hindi, R. Sirge, E. Krusteni) loominguline aktiivsus ja teiselt poolt uute kirjanike esilekerkimine.

8—10 aastat tagasi olid noorteks prosaistideks P. Kuusberg, I. Pau, A. Sinkel, E. Rängel, L. Promet. Käesoleval ajal on P. Kuusberg laialdaselt tuntud romaanide autor, L. Promet teravalt isikupärase laadiga novellist. Aja jooksul, peamiselt novelli- ja romaanivõistlustel esinemisega on kirjandusse tulnud omakorda uusi erineva andelaadiga prosaiste.

Mainigem neid: Rein Vellend (1915—1964), mitmete kaasaja-temaatiliste jutustuste ja novelliraamatute («Rahutu kevad», 1957, «Ärkamine», 1958, «Pärast tormi», 1964) autor; Herman Sergo (sünd. 1911), jutustuste, olukirjelduste raamatute ja romaanide («Meri kutsub», 1960, «Mehed mere taustal», 1963, «Põgenike laev», 1966 jt.) autor; rea novellidega ning eespool mainitud kahe romaaniga on esinenud Luise Vaher (sünd. 1912); kaasaja tööliskeskkonda kirjeldavate romaanide («Keskpäevavalgus», 1962, «Igapäevane leib», 1964, «Seitsmendas läänes», 1965) autor Raimond Kaugver (sünd. 1926); kooli- ja noorsoo elust jutustab Silvia Rannamaa (sünd. 1918), maaelu ja -probleeme kirjeldavad Einar Maasik (sünd. 1929), Väino Ilus (sünd. 1929), Endel Tennov (sünd. 1926), mitmete reisiraamatute autor on Lennart Meri (sünd. 1929). Alles hiljuti täienes proosakirjanike pere Aimée Beekmani (sünd. 1933), Mati Undi (sünd. 1944), Arvo Valtoni (sünd. 1935), Enn Vetemaa (sünd. 1936) näol.

Kõigi nende autorite osa meie kirjanduses on erinev, on neid, kes on jäänud keskpärasteks või on alles kujunemisjärgus, kuid mitmegi juures on näha teatava väljakujunemise astet. Oma kirjanikupalge on saavutanud Einar Maasik leebelt humoristliku laadi viljelemisel ning jutustamisoskuse ladususes («Teekaaslane», 1960, «Seitsme küla teedel», 1963, «Tuisu Taavi seitse päeva»), Silvia Rannamaa noorte hingeelu kujutamisel («Kasu-

ema», 1963), Herman Sergo mere ja rannarahva elupiltide maalimisel («Meri kutsub», 1960, «Põgenike laev», 1966), Lennart Meri publitsistliku reisikirja viljelemisel, A. Beekman portreevisandite ja mosaiikpiltide loomisel («Väikesed inimesed», 1964, «Kaevupeegel», 1966).

Meie proosakirjanduse žanriline pilt on rikastunud. Eesti nõukogude r o m a a n saavutas täisküpsuse ja üleliidulise tunnustuse; eesti lüüriline proosa astus rahvusvahelisele areenile; proosa l ü h i v o r m sai omapärase arengu; taas sündis r e i s i k i r i ning jõudis suure kunsti kõrgusele; arenemishoo sai kunstipärane o l u k i r j e l d u s.

Luuleloomingu probleemistikus on ka kaasaegsel perioodil jäänud olulisele kohale poeedi ja rahva ühtsuse tunnetamine, rahva elu ja töö lahtimõtestamine, rahvaste sõpruse ning rahuvõitluse idee. Sisuliste ja vormiliste otsingute tulemusena elu kujutamisel nendelt positsioonidelt, mida andis meie maa astumine uude arenemisperioodi, omandab ka eesti nõukogude luule sügavama tundetooni, muutub oma laadilt mitmekesisemaks.

Olulised muutused luule sisulisel avardamisel ei toimu kergelt, vaid läbi otsinguteraskuste.

Murrangumomenti uute radade otsimisel eesti nõukogude luules 50-ndate aastate keskpaiku tähistab P. Rummo luuletuskogu «Veerev kivi» (1955), teos poeedi ja rahva ühtsustunde peegeldumisest, aja värskete hoovuste tunnetamisest ning luuletaja enda käekirja ja koha leidmisest oma ajas ja värsis. Üldiselt elavneb loodus- ja intiimne lüürika (R. Parve, M. Raud, M. Nurme jt.), süvenevad olustikulised maalingud (V. Beekman), värskena, aktuaalselt ellu pürgivana astub esile satiiriline luule (U. Lahe «Piimahambad», 1954 ja «Piimahambad. [Plombeeritud.]», 1956).

Uue arenemisperioodi alguses astub avalikkuse ette rida noori poeete oma esikkoguga. Kaasaegne arvustus märkis õigesti, et nende ilmumine näitas aineala avardumise ja individuaalsete joontega rikastumise püüet, kuid seekordsed kogud «ei ole ühiskondliku ülesehitustöö paatost ega tõelise inimsuse eest peetava võitluse pinget senisest kõrgemale viinud, mõnel juhul on see pinge senisega võrreldes koguni lõdvenenud . . .» *(N. Andresen)*. See on olulisel määral maksev 1957. a. ilmunud viie noore autori (P. Haavaoks, L. Hainsalu, K. Kangur, A. Rammo, V. Villandi) esikkogu kohta.

Andekas, omapärane lüüriline anne ilmus eesti nõukogude luulesse Ilmi Kolla (1933—1954) näol. Tema värssidele on iseloomulik ergas kodanikutunne, elamuslik loodusetaju, siiras ja lihtne tundmus («Luuletused», 1957).

50-ndate aastate keskpaiku ja teisel poolel ilmnes just luules (nagu seda märgiti ka kirjanike III kongressil) teatavaid asotsiaalsuse tendentse. Deklaratiivsuse ühekülgsusest vabanemise

joobumus sünnitas kitsalt subjektivistlikku meeleolutsemist, viis sotsiaalse paatose langusele, abstraktsele üldsõnalisusele, mis seisnes *vastuolude lepitamises ja üleüldises kaelalangemises (D. Vaarandi)*. Ilmus hõredaid, ebamääraseid värsse, nõrku luuleraamatuid ning värsse.

Selliste nähtuste esinemine sai arutluse objektiks EKP X kongressil ning Eesti NSV Kirjanike Liidu IV kongressil 1958. aastal.

Eesti nõukogude luule arenemine 50-ndate aastate lõpul ja 60-ndate aastate alguses tõestas veenvalt, et mainitud ebaterved nähtused on vaid üksikjuhtumid kogu arenemisprotsessis ega kujuta endast mingit «luule kriisi». 1958. aastat, vabariigi kirjanike järjekordse kongressi aastat, võib nimetada suureks eluterve luule aastaks. 9 luuletuskogule (eeskätt J. Semper, R. Parve, U. Laht) lisandusid järgmisel aastal J. Smuuli, siis D. Vaarandi ja E. Niidu uued värsikogud.

Eesti luule arengu seisukohalt teed näitava tähtsusega teosteks said 50—60-ndate aastate vahetuse arvukate luuleraamatute hulgast eeskätt nelja autori andekalt loodud värsikogud.

J. Semperi «Kuidas elaksid?» (1958) tähistab ühiskondlik-poliitilise lüürika uut astet, poeedi ja patrioodi elukreedot elada koos oma rahvaga, tänases osata näha homse perspektiivi. Ideelise sihikindluse, elutarkuse ning noorusliku reipuse ühendamine, poeetilise sõna selgus ja täpsus näitasid meie luule arenemise tervet iseloomu. Selline luule sai eeskujuks nooremaile luuletajaile. R. Parve «Avatud värav» (1958) oma kodanikutunde selge hoiakuga, kõlava armastuslüürikaga, emotsionaalse ning publitsistliku paatose seostamisega sai samuti tähiseks. U. Lahe värsiraamatus

«Sinelitaskust seanahkse portfellini» (1958) on patriootiline kirg ühendatud satiirilise hoiakuga, rõhutades terava poliitilise võitluse vajadust. Lahe värsid andsid sellele hoogu, näitasid teed, kuidas poeetilise sõnaga pidada abstraktsuse ja üldsõnalisuse vastu võitlust. Oma filosoofiliste mõtiskluste ning lüüriliste elamustega on D. Vaarandi «Unistaja aknal» (1960) sügava mõtteluule raamat, kus peegelduvad lihtsate, kuid tähtsate asjade suur poetiseerimisoskus ja andekus.

Kõiki neid luuleraamatuid seob patriotismitunde ühtsus. Samal ajal on nad autorite ande ja käsitluslaadi seisukohalt erinevad, demonstreerides erinevate annete, stiilide ja laadide ideelist ühtsust.

Nende aastate uute annete esilekerkimise seisukohalt on iseloomulik mitte üksnes noorte algajate autorite debüüt, vaid ka selliste esikkogude ilmumine, mille autorid on juba väljakujunenud käekirjaga luuletajad. See ilmneb J. Krossi esikkogus («Söerikastaja», 1958), autori ideeliste otsingute ning sisemise selginemise protsessi kajastavais intellektuaalse laadiga värssides, E. Niidu luuleraamatus «Maa on täis leidmist» (1960), mis on rikas isikliku elamuse ja looduse tundeküllaseist maalinguist, rahulik-eepilise laadiga mõtteluulest tõeotsingute keerukas prot-

sessis. Neile lisandub ka A. Kaalepi, omapärase intellektuaalse laadiga luuletaja esikkogu «Aomaastikud» (1962).

Neil aastail kujundasid meie luule ilme J. Semperi vormitihe mõtteküllane elutarkus, A. Kaalu filosoofiline kirg, R. Parve patriootiline paatos, K. Merilaasi töömeheuhkuse värsid, M. Raua realistlik loodusekujutus, U. Lahe satiiriline löövus, V. Beekmani viljakas tõsiste otsingute luule, E. Niidu kaunid loodusemaalingud, J. Krossi intellektuaalne otsingute luule, J. Smuuli merelaulud, D. Vaarandi lihtne ja üldistav lüüriline värssmõtisklus.

Eesti nõukogude luule arenemises ilmnes 50-ndate aastate lõpul ja 60-ndate aastate alguses üksikuid elukauguse või ähmase filosofeerimise nähtusi, poosi olla üliintellektuaalne, mis kasvas arusaamatuseks, vigurdamiseks või efektitsemiseks. Diskussioon sel teemal algas 1958. a. eesti kirjanike kongressilt ja puhkes uuesti seoses Hermelini (E. Nirgi) paroodiaga «Porikuu sonaat». Tõsteti päevakorda võitlus mõistusliku konstruktsiooni, vigurdamise, efektitsemise ja endaimetlemise vastu. Rõhutati õigesti, et luuletaja peab olema mitte ainult vormiotsija, vaid aktiivne võitleja, kes ei pea lugu hetkelisest säratsemisest ega iseäratsemisest, vaid kes oma otsingutes tugineb meie luule demokraatlikele ja sotsialistlikele traditsioonidele, sisuselguse ja vormi meisterlikkuse ühtsusele. Diskussiooni tuumaks ei olnud värsivormi, vaid sisu ning traditsioonide järjekestuse probleem.

1960-ndate aastate keskpaiku sai luuletuskogude ilmumine uut hoogu. Rohkem kui 35 luuletuskogu või värsivihiku autorite hulgast tõusevad silmapaistvale kohale V. Beekmani ja R. Parve kodanikuluule värsiraamatud («Sinine tulp», 1965, «Lüüriline stenogramm», 1965), lüürilist ja eepilist värsikultuuri rikastav M. Raud («Kuldne sügis», 1966), intellektuaalset laadi jätkav J. Kross («Kivist viiulid», 1965 jt.). Eriline tähtsus meie luule arenguprotsessis tema filosoofilise tahu süvenemisel ühenduses kodumaa-armastuse ning sõja ja fašismi vihkamise teema arendamisega on D. Vaarandi luuletuskogul «Rannalageda leib» (1965). Olulist lisa tõi meie luulesse ka rea noorte autorite looming.

Eesti nõukogude luule on viimastel aastatel tunduvalt rikastunud ja sisuliselt küpsemaks saanud. Selle arenemisprotsessi üheks iseloomulikuks nähtuseks on ka poeemi elustumine ja uuestisünd ning satiiri elavnemine. Märkimisväärne on mitme vanema põlve poeedi taasilmumine algupärase luule põllule ning uute luuletajate juurdekasv.

Poeem on eesti nõukogude luules olnud alati olulise tähtsusega kogu poeesia arenemises, alates Sütiste poeemist «Maakera pöördub itta». Suure Isamaasõja aegses ning sõjajärgsete aastate luules oli poeemil suur kaal, eeskätt J. Smuuli, D. Vaarandi ja M. Raua loomingul.

Suured ühiskondliku elu sündmused, kohusetunne rahva ees on alati tiivustanud luuletajaid poeemižanri viljelemisele. Ka

Poeem tõuseb taas mõjukale kohale luules.

meie päevade suurte murrangute ja ümberkorralduste aeg on tinginud p o e e m i t a a s s ü n n i. Seda tähistavad autobiograafiliste sugemetega poeemid P. Haavaoksalt («Rändajad maanteel», «Metsad kohisevad»), V. Beekmanilt («Ei lõpe tee»), M. Kesamaalt («Ema») ning U. Lahe, P. Rummo, V. Beekmani ja H. Suislepa laia ühiskondliku kõlapinnaga eepilised luuleteosed.

U. Lahe poeem «Enne ussimaarjapäeva» (kogust «Sinelitaskust seanahkse portfellini») ja P. Rummo poeem «Alfred ja Anna» (kogust «Proloog ja poeemid», 1961) on teravalt sotsiaalse rõhuasetusega hukkamõistu-teosed klassivaenlase, «kodukootud» ja välismaiste fašistlike mõrtsukate vastu; neile lisandub V. Beekmani jõuline Ida-Euroopa rahvaste fašismivastast võitlust ja sotsialismiteele jõudmist kajastav publitsistlik poeem «Ida-Euroopa valgus» (1963) ning klassivõitluse teravust peegeldav «Viis minutit» (kogust «Sinine tulp», 1965). Need on minevikuainelised, kuid ühtlasi tänapäeval ülimalt aktuaalsed ja mõjukad teosed.

Otseselt meie aega suunduvad ning kaasaja elu tõsiseid probleeme käsitlevad P. Rummo poeem «Jaak ja taat» (eespool mainitud raamatust) ning H. Suislepa poeem «Suure Vankri jälgedes» (samanimelisest luuleraamatust 1963). Nende eepiliste luuleteoste lüüriline kangelane on veendunud kaasaegne, kahe jalaga keset elu. Neile annab jõu poeedi kohusetunde peegeldumine selgelt arusaadavas ja mõjuvalt lihtsas vormis.

Kaasaegse eesti nõukogude poeemi arenemine tugineb nendele tervetele traditsioonidele, mida lõi eelmiste aastate eesti nõu-

kogude kirjandus, kusjuures küllaltki oluliseks mõjustajaks ja eeskujuks on vene nõukogude poeemilooming partei XX kongressi järgsel perioodil.

Satiir ja huumor, mis eesti nõukogude luules polnud erilist hoogu saanud varasematel aastatel, on kaasaegsel perioodil mitmekesistunud. Satiirilisele luuletusele, epigrammile, paroodiale ja valmile lisandub satiiriline või humoorikas kude rea poeetide paljudes värssides. Viimaste aastate satiiri elavnemist kinnitavad U. Lahe, J. Krossi, H. Suislepa, A. Sanga jt. värsid ajakirjanduses või luuleraamatuis ilmunud värsside näol. Eraldi koguna on ilmunud väikekodanlikku ellusuhtumist ja ahnitsemist teravalt piitsutav U. Lahe «Kümne küüne laulud» (1962).

Mitme vanema poeedi taastulek lugeja ette ning uute, noorte luuletajate arvukas värsiraamatute ilmumine mitmekesistavad oluliselt meie luule üldpilti. Pikemat aega kestnud vaheaja järel astusid lugejate ette Kersti Merilaas oma optimistliku lüürilise luuleraamatuga «Rannapääsuke» (1962), A. Sang oma mõtiskleva värsiga luuletuskoguga «Võileib suudlusega» (1963) ja B. Alver värsitehniliselt viimistletud luuleraamatuga «Tähetund» (1966).

Kaasaegset perioodi iseloomustab uute autorite hulgaline kirjandusse astumine. Meie kaasajal luulesse tulnud ja oma käekirja leidnud V. Beekmani, U. Lahe, M. Kesamaa, E. Niidu, J. Krossi, P. Haavaoksa ja H. Suislepa kõrvale on astunud suur hulk nooremaid autoreid.

Oma esimeste luuleraamatutega debüteerisid 50-ndate aastate teisel poolel veel Kalju Kangur (sünd. 1925), Adolf Rammo (sünd. 1922), Valeeria Villandi (sünd. 1924), Lehte Hainsalu (sünd. 1938), 1960. aastal — Juta Kaidla (sünd. 1923), Heljo Mänd (sünd. 1926), Tõnis Lehtmets (sünd. 1937), 1961. aastal — Velly Verev (sünd. 1927), Helvi Jürisson (sünd. 1928), Milvi Seping (sünd. 1929), 1962. aastal — Ain Kaalep (sünd. 1926) ja Oskar Kruus (sünd. 1929). Viimati mainitud aastast algas noorte autorite värsside esikvihikute avaldamine kassettides. Sel viisil debüteerisid 1962. aastal Paul-Eerik Rummo (sünd. 1942), Linda Ruud (sünd. 1932), Arvi Siig (sünd. 1938), Mats Traat (sünd. 1936), Enn Vetemaa (sünd. 1936), 1963. aastal — Helgi Muller (sünd. 1932), Rudolf Rimmel (sünd. 1937), Aleksander Suuman (sünd. 1927), 1965. aastal — Jaan Kaplinski (sünd. 1941), Viivi Luik (sünd. 1946), Hando Runnel (sünd. 1938), Ly Seppel (sünd. 1943).

Sellist juurdevoolu ei tunne ühegi perioodi eesti kirjanduse ajalugu. Kõik need nooremad või lausa noored autorid kokku moodustavad mitmekesise pildi oma luule, sisu, meeleolu, laadi ja stiilivahendite valiku seisukohalt. Need on enamuses intensiivsete otsingute järgus olevad poeedid. Otsingute käigus ei puudu kohatised endaimetluse ning asotsiaalsuse tendentsid, uute vormide katsetamisel esineb efektitsemist. Vara on hakata fikseerima iga mainitud poeedi ande omapära, sest see on veel kujunemise, arenemise ning intensiivse muutumise järgus, ent siiski võib täheldada üksikuid iseloomulikke jooni. Näiteks iseloomustab A. Kaalepit intellektuaalne laad, K. Kangurit kodulüüriku lihtsus,

T. Lehtmetsa maalähedase realiteedi tunne; L. Ruudile on omane romantiline laad, R. Rimmelile ja E. Vetemaale satiiri, iroonia ning huumori toonid; V. Luike iseloomustab tugev loodusetaju, sotsiaalselt aktuaalseid probleeme seavad oma kaugeltki mitte ühesuguse laadi ja -kaaluga värssides H. Muller, M. Traat jt.

Oma ande mitmepalgelisuse ning luuletajatöö intensiivsuse ja tundeskaala avardumise seisukohalt paistavad noorte poeetide hulgast silma Paul-Eerik Rummo («Ankruhiivaja», 1962, «Tule ikka mu rõõmude juurde», 1964, «Lumevalgus-lumepimedus», 1966), Mats Traat («Kandilised laulud», 1962, «Küngasmaa», 1964, «Kaalukoda», 1966), Viivi Luik («Pilvede püha», 1965, «Taevaste tuul», 1966).

Tagasivaates kaasaja eesti nõukogude luule arengule, mis on viimase 12 aasta jooksul lugejateni jõudnud sajani küündivas luuletuskogus ja poeemis, võime märkida, et meie tänapäeva luule on arenenud pidevais otsinguis ja omandanud mitmekesise, laia amplituudi ning tundeskaala. Viimasel ajal võib lugejaskonnas märgata erilist huvi kasvu luule vastu.

Eesti nõukogude luules kajastub meie poeetide aktiivsus rahva elu ja võitluse ning tema tundemaailma poeetiliseks lahtimõtestamiseks kaasaegsel etapil.

Näitekirjanduses tähistab uue, kaasaegse perioodi algust A. Jakobsoni «Vana tamm» (1954), tugev karakterdraama, kus parteiline ellusuhtumine on ühendatud veenva, jõulise psühholoogilise analüüsiga. See August Jakobsoni teos kuulub õigusega tema loomingu tugevamate saavutuste hulka nii probleemi asetuselt — uue tunnetamiseta ei ole edasiliikumist — kui ka peategelase Gustav Räni karakteri joonistamise oskuse ning konflikti teravuse seisukohalt.

Kaasaegset perioodi iseloomustab dramaturgide pere suurenemine. See avaldub varem peamiselt poeetidena või prosaistidena tegutsenud autorite (J. Smuul, U. Laht, R. Parve, E. Krusten jt.) siirdumises draamaloomingu viljelemisele ning uute autorite E. Ranneti ja A. Liivese esilekerkimises, kelle pea-alaks sai näitekirjandus ning kes oluliselt hakkasid ilmet andma kaasaegsele eesti nõukogude draamakirjandusele. Viimastel aastatel on lisandunud uusi autoreid: A. Uustulnd (sünd. 1925), P. Kilgas (sünd. 1920), E. Alt (sünd. 1921), V. Pant (sünd. 1928), B. Kabur (sünd. 1917) jt. Dramaturgide arvu suurenemine on soodustanud meie näitekirjanduse laadilist ja žanrilist mitmekesistumist.

Kaasaegsele eesti nõukogude näitekirjandusele on iseloomulik kaasaegne kõlavus ka neis teostes, mille tegevus toimub kas kaugemas või lähemas minevikus. See ei ole muidugi olnud ühesugune: võib tähele panna, et mida lähemal kaasajale on teos ajaliselt, mida kaasaegsem tema probleemiasetus, seda suuremad eeldused on tal püsiva väärtusega teoseks saamisel.

A. Jakobsoni «Vana tamm» laval.

Kaasaegse eesti nõukogude näitekirjanduse ainevald on suur. Kodanliku Eesti ahistavad olud ning vana ühiskonna hukkamõist ühelt poolt ja suur usk inimese jõusse teiselt poolt jääb kõlama E. Krusteni näidendites «Mina elan» (1956) ja «Ameeriklased tulid» (1959). Inimeste saatust 1924. a. ülestõusu lüüasaamisele järgnenud reaktsiooni tingimustes käsitles A. Liives oma «Sinises raketis» (1959), kuigi ei suutnud kõigiti kunstiküpselt realiseerida head kavatsust. Ebaühtlaseks jäi ka A. Jakobsoni ideeliselt terav kuuest näidendist koosnev dramaatiline kroonika «Tormisõlmed» (1957—1961), mis ei ole seetõttu senini lavale jõudnud.

Eelmistest laiema ühiskondliku funktsiooni ning lavalise elu on saanud need teosed, mille aine on ammutatud lähemast minevikust, Suure Isamaasõja heroilistest päevadest, ning milles seatud probleem on aktuaalne. Kahe leeri vahelises teravas võitluses erapooletuks jäämise kahjulikkus seoses aktiivsuse ja valvsuse probleemiga sai keskseks mitmes näidendis (J. Semperi «Inimesed

risttuultes» (1960), P. Kilgase «Ööbik laulis koidikul», 1961). Inimese võitlus olematu jumalaga, kus inimene peab võitjaks jääma, kandis J. Smuuli Isamaasõja-aegse sündmustikuga draamat «Lea» (1959).

Suure Isamaasõja võitluspäevad on taustaks E. Ranneti näidendile «Veripunane roos» (1965), kus autor rõhutab inimarmastuse erakordset jõudu, mida tsementeerib leppimatu viha fašistlike mõrtsukate vastu.

Paljusid näidendeid ühendavaks teljeks on inimese koha leidmine elus, selle meie ühiskonna juhtmõtte kirjanduslik-dramaturgiline peegeldamine, et inimese üle otsustatakse tema töö järgi tänapäeval, kommunismi ehitamise tandril. See mõte ja probleem ühendab enamikku viimase 10—12 aasta jooksul lavale või trükki jõudnud näidendeid.

Hinnates kaasaja aktuaalsete probleemide poole pöördumist kui teose mõjujõu allikat, rõhutati Eesti NSV Kirjanike Liidu IV kongressi aruandekõnes: «Kaasaeg, kaasaja probleemid, suured murrangud inimeste saatustes ja sisemaailmas, kõik see, mis toimub meie ümber, meie vahetus läheduses praegu, on alati huvitanud ja huvitab vaatajat sügavalt ning kestvalt, kuna siin otseselt või kaudselt ka teda riivatakse. Sada esteedikest võivad oma hääled kähedaks karjuda, tõestada, et kõik huvitav ja tõeliselt kunstipärane saab toimuda ainult nende eneste «mina» kitsastes piirides, nad võivad kaasaegsuse nõuet otseselt või kaudselt rünnata. Kui aga autor seab oma ülesandeks kas avada või lahendada kaasaja probleeme, meid ümbritsevas elus olevaid keerulisi konflikte, ja teeb seda kui kunstnik ning nõukogude patrioot . . ., siis tõestab iga säärane teos veel kord, et tõeline kirjandus on alati olnud ja on ka praegu kaasaegne . . .» See J. Smuuli hinnang on tehtud E. Ranneti «Südamevalu» (1956) ja «Kadunud poja» (1958) aadressil, kuid samavõrra on see üldistus kehtiv aruandeaja ning hilisemategi silmapaistvate draamateoste kohta (A. Jakobsoni «Vana tamm», 1954; J. Smuuli «Atlandi ookean», 1956; A. Liivese «Siinpool horisonti», 1961; V. Pandi «Avarii», 1963 jt.).

Mainitud näidendid ei ole ühesuguse kunstilise ja lavalise väärtusega. Isesugune oli ka eri autorite probleemiasetus või aspektide rõhutamine. J. Smuuli merenäidend «Atlandi ookean» on tugev karakterite ja olustiku kujutamise poolest, ta on nagu kompositsiooniliste olupiltide rida ilma süžeeliselt kandva selgroota. E. Ranneti ja A. Liivese näidendid on kaasaja teatris olnud olulisel kohal. Oma laadilt ja konflikti asetuselt kajastavad nad erinevat autori käekirja. E. Rannet käsitleb oma kompositsiooniliselt tihedais draamades aktuaalselt elulisi probleeme väga terava konfliktiasetusega. Tema karakterid on tugevad, nende ümber koondub kogu näidendi tegevus, olgu selleks «Südamevalu», kus põllumajanduse juhtimise probleem, mõte, et leib on tähtsam kui tootmisnäitaja, kannab näidendit, või «Kadunud

poeg», kus Mart Tuisu traagika näol tõestub nõukogude tegelikkuse erakordne mõjujõud, või «Salakütid» (1960), kus kunsti ideelisuse nimel seatakse tulipunkti võitlus kunstisalakütitide vastu, ühendades selle usaldusega inimesesse, või draamas «Karikas ja madu» (1965), kus kutse-eetika, arsti (dr. Martini) ja üldse inimese aususe probleem on võetud fookusesse.

Inimese koht ühiskonnas on keskne mitmes A. Liivese näidendis, kus raskuspunkt asetub eetilistele probleemidele. Tema konfliktiasetus on leebem ning karakterid jäävad kohati psühholoogiliselt vähem kandvaks. Liivese tugevamad tööd, eriti aga näidend «Siinpool horisonti» (1961), mis veenvalt näitab kommunismiajastu vaadete juurdumist inimeste teadvusse ja käitumisjoonde, on püsiva väärtusega ning kaasaja eesti näitekirjandust ilmestav teos.

Viimase aja draamadest tõuseb esile V. Pandi «Avarii» (1963), tugevale konfliktile rajatud näidend inimeste vastutustunde kasvust ja karastumisest, uue ja vana vahelisest kokkupõrkest elus

E. Ranneti «Südamevalu» laval.

E. Ranneti «Kadunud poeg» laval.

ja käitumises ning terve ellusuhtumise võidust. Ulatusliku leviku võitis J. Smuuli «Kihnu Jõnn ehk Metskapten» (1964) oma peategelase elujõu ning trotsitahte tõttu; siingi on probleemiks inimese koht elus, kuigi tegevus kulgeb üsna ammuses minevikus.

Tänapäeva eesti näitekirjanduses on tugeva kaasaja draama kõrval tekkinud k o m ö ö d i a, millest meil alati on suur puudus olnud. Selle žanri elustamiseks on palju tööd teinud hulk autoreid. R. Parve on groteskiluubi alla võtnud välismaal kempleva eesti emigrantliku ladviku ideoloogilise palge («Õndsuse labürint», 1958) ja filosoofilise plaaniga komöödias «Seitsmemagajapäeval» (1962) seadnud löögi alla kodanlikud igandid inimese teadvuses. Väikekodanlik lõmitamine kõige välismaise ees — vana ning ühtlasi alati uus probleem — kannab U. Lahe komöödiat «Atlandi heeringas» (1959). Lüürilise komöödia (osaliselt värssides), mis ei pretendeeri laiemale sisulisele kõlapinnale, lõi M. Raud oma teosega «Suveöö ilmsi» (1961).

A. Liivese «Ainult unistus» laval.

Viimaste aastate kõige ulatuslikuma leviku osaliseks ja ka komöödias tõsiseid probleeme seadvaiks ning lahendavaiks näidendeiks on saanud E. Ranneti «Haned» ja A. Liivese «Viini postmark» (mõlemad 1963). Neist esimene seab tulipunkti töösse suhtumise probleemi, rõhutades, et ainult aus töö, mitte aga isiklik heaolu toob inimesele rahuldust; teine rõhutab nõukogude inimese aktiivse hoiaku vajadust. Satiirilist rünnakut muidusöödjate ja paljunõudjate aadressil kujutab endast J. Smuuli näidend-monoloog «Polkovniku lesk» (1965), mis on dramaturgiliselt staatiliseks jäänud. Mainitud komöödiad liituvad tihedalt kaasaegset eesti nõukogude näitekirjandust ühendava üldise probleemiga — inimese kohaga ühiskonnas.

Tänapäeva eesti näitekirjanduses kõlab endiselt kõige tugevamini kaasaeg, meie elu aktuaalsed probleemid. Nende seadmist ja lahendamist kannavad tugevalt väljajoonistatud karakterid, eelkõige A. Jakobsoni akadeemik Räni, E. Ranneti Kustas Lokk, Mart ja Leena Tuisk ning Joonas Martin, J. Smuuli Anton Poopuu ja Kihnu Jõnn, A. Liivese Rudolf Mürk, V. Pandi Klaus Pedak.

Kaasaegse eesti dramaturgia üldpildis täiendab žanrilist mitmekesisust ka muusikadramaturgia arenemine. Viimase aastakümne jooksul on lavale tulnud hulk uusi oopereid, nagu Gustav Ernesaksa «Tuleristsed», «Kosilased Mulgimaalt» (koomiline ooper) ja operette, nagu L. Normeti «Stella Polaris» jt. Muusikaliste lavateoste stsenaristideks on olnud P. Rummo, K. Merilaas, K. Ird, R. Parve, A. Liives.

Kaasaegse näitekirjanduse arenemisteele tagasivaatavat pilku heites võime näha teoste ning autorite arvu kasvu, žanrilist mitmekesistumist ning — mis kõige olulisem — üha aktiivsemat pöördumist tänapäeva probleemide käsitlemise juurde kõigis näitekirjanduse vormides ja liikides.

Kaasaegse eesti nõukogude kirjanduse arengust on vara teha ulatuslikke üldistavaid kokkuvõtteid, sest iga päev toob juurde uusi teoseid uute probleemide, karakterite ja kujudega.

Küll aga on võimalik peatuda real sündmustel ja nähtustel, millel kaasaegse eesti nõukogude kirjanduse arenemisteel on mõnesuguste kokkuvõtete tegemise ning ülesannete seadmise seisukohalt oluline tähtsus.

A. Liivese «Siinpool horisonti» laval.

Ühel kirjandusõhtul 1956. a. eesti kunsti ja kirjanduse dekaadi ajal. Pildil: P. Viiding, J. Smuul ja V. Beekman vestluses tehase «Kompressor» noorte tööliste Vassiljevi, Levina, Junini, Lu Tsai ja Vinogradoviga.

*

1956. aastal toimus Moskvas eesti kirjanduse ja kunsti dekaad. See erines tunduvalt eelmisest, kuus aastat varem korraldatud dekaadist. Kõige olulisem on see, et dekaad toimus pärast NLKP XX kongressi ja oli vaba isikukultuse lõpuaastatele omastest negatiivsetest mõjudest ning tendentsidest, samuti ühekülgsusest.

1956. a. dekaadile viidi 90 nimetust eesti kirjandusteoseid vene keeles, toimusid asjalikud arutluskoosolekud kõigi põhižanride kaupa, kaasa arvatud kirjanduskriitika. Neid juhatasid nimekaimad nõukogude kirjanduse meistrid (luulealast arutlust N. Tihhonov ja M. Aliger, näitekirjandust N. Pogodin ja proosaalast Vs. Ivanov). Arutlusel esinesid kirjandusmeistrid Moskvast, Leningradist, Lätist, Leedust, Ukrainast, Valgevenest.

Proosakirjanduse arutelu asjalike sõnavõtjate arv küündis veerandsajani. Koosolekuil domineeris põhimõte: «Dekaad dekaadiks, pidupäev pidupäevaks, kuid — vaidleme.» *(N. Pogodin).* Asjalike arutluste käigus vaeti eesti nõukogude kirjanduse saavutuste suurust ning märgiti puudusi üksikutes teostes ning žanride arenemisprotsessis.

Dekaadil toimunud arutlustel märgiti ära eesti nõukogude kirjanduse arengu mitmekesisus ja omapära. Üldmotiivina jäi kõlama, et Balti nõukogude vabariikides pretendeerib esikohale eesti romaan, nii nagu see varasemail aastail oli olnud draamakirjandusega. Leedu kirjaniku M. Sluckise arvates oli üheks eesti nõukogude proosakirjandusele jõudu andvaks teguriks eesti kirjanduse parimate traditsioonide, n.-ö. Vilde ja Tammsaare liini jätkamine ja arendamine. A. Hindi, E. Krusteni, J. Smuuli parimate teoste õnnestumise põhjusena rõhutati asjaolu, et autorid on rangelt kinni pidanud olukordade ja tunnete tõest oma karakterite ideelis-kunstilisel töötlemisel. «Eesti luule paremik,» ütles N. Tihhonov, «kuulub nõukogude luule avangardi.» Üksikteostest kõneldi esiletõstvalt J. Smuuli poeemist «Mina, kommunistlik noor», P. Rummo luuletuskogust «Veerev kivi», märgiti D. Vaarandi tugevat ühiskondliku kandvusega lüürikat, eriti aga poeeme («Alla Mari»), samuti M. Raua poeemi «Partisan Tammemets». Tunnustust leidis R. Parve luule lai loominguline diapasoon, F. Kotta omapärane lüürilis-iroonilline laad, V. Beekmani püüe suurte üldistuste poole, J. Semperi kodanikulüürika. Draamakirjanduses arvati kõige õnnestunumate teoste hulka

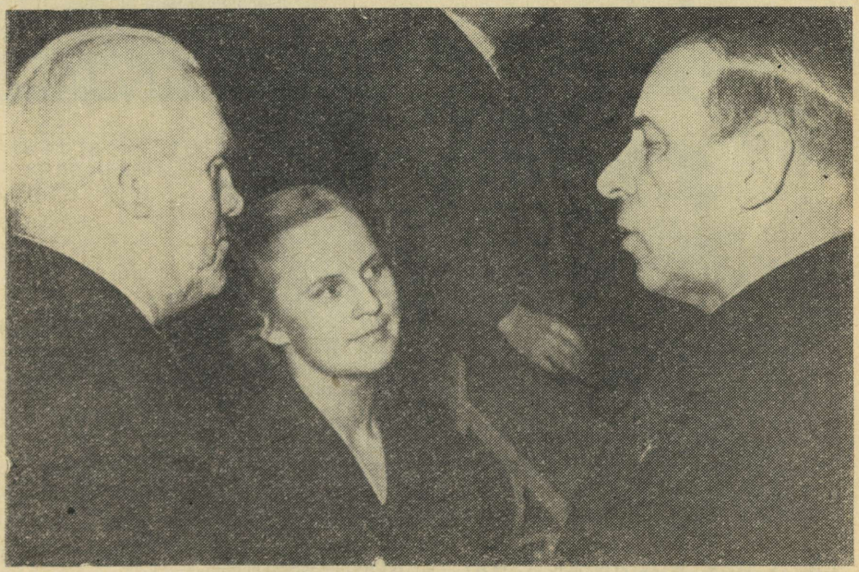

«Meie sõbrad Balti mere rannikult tõid endaga kaasa eesti rahva suure kunsti värske puhangu,» kõneles N. Tihhonov 1956. a. dekaadil.
Pildil: N. Tihhonov vestlemas E. Niidu ja J. Semperiga.

E. Ranneti «Südamevalu», proosa alal A. Hindi «Tuuline rand», E. Krusteni «Noorte südamed», J. Smuuli «Kirjad Sõgedate külast», J. Semperi «Punased nelgid». (R. Sirge «Maa ja rahvas» ei jõudnud arutluste ajaks ilmuda vene keeles.)

Kirjanduslike sidemete arendamisel oli tähtis osa ka eesti kirjanike arvukail kohtumiskoosolekuil Moskva tehastes ja teatrietendustel ning Moskva-lähedastes kolhoosides.

1958. a. toimunud eesti nõukogude kirjanike IV kongressil tehti kokkuvõtteid eesti kirjanduse arengust ajavahemikul 1954—1958. Kongress konstateeris, et nelja ja poole aasta jooksul on eesti kirjandus rikastunud hulga väärtuslike teostega, on saanud rahva tunnustuse osaliseks, leidnud tee nõukogude vennasrahvaste ja sotsialismimaade lugejateni. Oskus luua õnnestunud karaktereid leidis kongressi aruandes samuti märkimist. Vaaginud kirjandusliku töö puudujääke, jõudis kongress järeldusele, et «eesti kirjandus ei ole suutnud täiel määral sammu pidada meie elu tormilise arenguga». Ei ole veel küllaldaselt häid teoseid kaasajast. Kirjanduses, eriti aga luules «ilmnes elust eemaldumise ja ühiskondlike teemade vältimise tendentse». Kongress kutsus kõiki kirjanikke üles veelgi energilisemalt võitlema kirjanduse ideelise puhtuse ja löögijõu ning kirjandusliku meisterlikkuse täiustamise eest.

«Võideldes kodanliku ideoloogia kõikmõeldavate avalduste,

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU IV KONGRESSILT (1958. a.). A. Hint ja Moskva kirjanikud A. Borštšakovski, G. Markov ja B. Mogilevski kongressi vaheajal vestlemas.

Eesti kirjanike loominguline sõprusreis VNFSV-s 1962. aastal:
a) M o s k v a. Avaõhtu Tšaikovski saalis. Kõneleb A. Surkov.

teinekord esinevate asotsiaalsuse, ühiskondliku inertsuse ja elust irdumise nähtuste vastu, hoiame puhtana eesti nõukogude kirjanduse kommunistliku parteilisuse lippu, arendame edasi neid hinnalisi traditsioone, mille rajajaiks on... proletaarsed autorid, sotsialistliku realismi silmapaistvamad esindajad, kogu suur paljurahvuseline nõukogude kirjandus... Tundes pidevalt partei hoolitsust ja ulatuslikku toetust oma töös, mõistes, et lahutamatu side parteiga tähendab sama, mis lahutamatu side rahvaga, tahame senisest veelgi eredamalt, jõulisemalt ja veenvamalt kujutada oma loomingus seda suurepärast kaasaega, milles on õnn elada. Tahame omalt poolt kõigi vahenditega kaasa aidata ja selle eest väsimatult võidelda, et teostuks kiiremini sugupõlvede suu-

rim unistus — kommunism,» kinnitas Eesti NSV kirjanike IV kongress EKP Keskkomiteele.

*

Tähelepanu väärivaks nähtuseks eriti pärast NLKP XXII kongressi kujunes kirjanduslike seoste ja kontaktide avardumine ning vormide mitmekesistumine. Pikkade ajavahemikkude järel riigi pealinnas korraldatavate ning ikkagi paraadlikeks kujunenud kirjanduse ja kunsti dekaadide asemele on tulnud vabariikidevahelised kirjanike ja kunstirahva v a s t a s t i k u s e d loomingulised kohtumised külaskäikude, kultuuripäevade jms. näol. Viimastel aastatel on toimunud rida selliseid üritusi nii liiduvabariikide (eesti-moldaavia kunsti nädal Moldaavias ja Eestis 1962. a., eesti kirjanduse päevad Vene NFSV-s 1962. a., vene kunsti dekaad Eestis ja eesti kunsti dekaad Vene NFSV-s 1966. a.) kui ka sotsialistlike välisriikide vahel (ungari kultuuri päevad Eestis 1963. a. ja Saksa DV kultuuri päevad Eestis 1966. a.), mitmete eesti kirjanike loomingulised kohtumised Poolas, Ungaris, Jugoslaavias jm. Kõik need aitavad luua isiklikke kontakte, tutvustada vastastikku rahvuskirjandust laiale lugejaskonnale, organiseerida vastastikust tõlkimist jne.

Vastastikune kohtumine ja kogemuste vahetamine tugevdab rahvaste sõprust ning aitab oluliselt kaasa rahvuskultuuride vastastikuse rikastumise protsessile, mis on kõige iseloomulikumaks iseärasuseks nõukogude kirjanduse arengus. Kindlustuvad rahvuskirjanduste ühised jooned. Seejuures ei kao rahvuslik omapära, vaid tugevnevad kirjanduse arengu internatsionaalsed alused, valmistades selliselt ette kommunistliku ühiskonna tulevase üldinimliku kultuuri kujunemist. Eriti oluline osa kirjanduse üleliidulises arenemisprotsessis on vene kirjandusel ja vene keelel kui nõukogude rahvaste ühisel suhtlemisvahendil. Eesti kirjandusteoste ulatuslik tõlkimine vene keelde tõstab ka meie rahvuskirjanduse kaalu üleliidulises kirjanduselus.

*

1960-ndate aastate esimene pool kujunes loominguliselt üheks kõige viljakamaks etapiks eesti kirjanduse ajaloos. Kasvas uute teoste arv, kirjanike pere täienes uute autoritega, tõusis huvi kaasaja probleemide ning nende kirjandusliku kehastamise vastu.

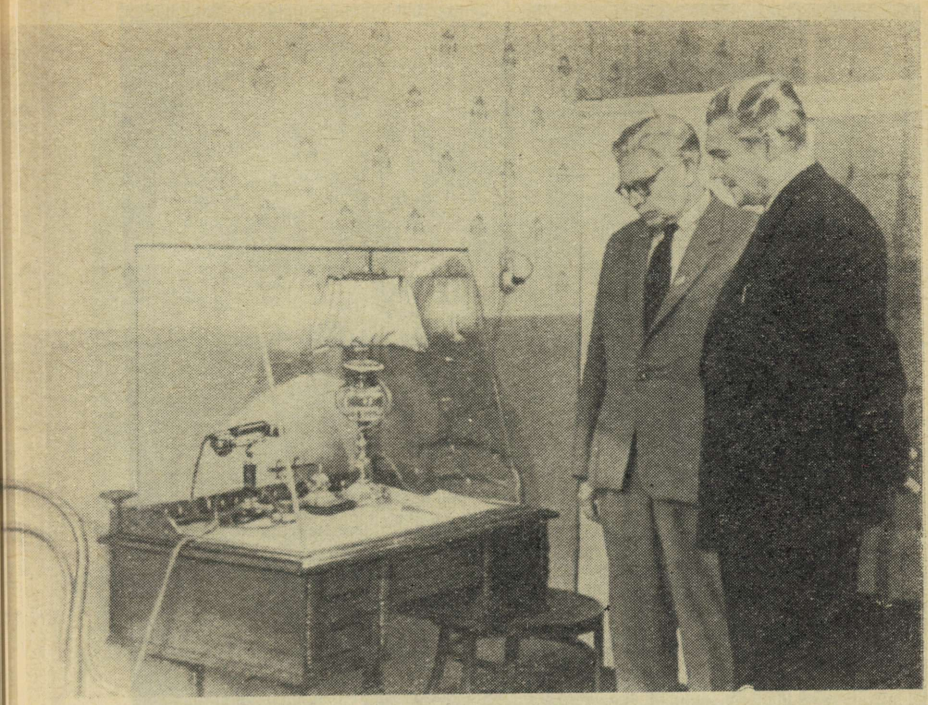

b) Leningrad. Kirjanikud E. Krusten ja F. Kotta Smolnõis V. I. Lenini toas.

c) Volgogradi lennuväljal.

1962. aastal ilmunud luuletuskogude esiktrükke.

«Soovin kongressile sisurikkaid töötunde — meie sotsialistliku ühiskonna pideva kultuuritõusu huvides,» ütles Fr. Tuglas avasõnas.

Eesti NSV Kirjanike Liidu V kongress (1966) tegi kokkuvõtteid tööst aastail 1959—1965. Kongressi ajal kuulus liitu 109 liiget — kirjanikku, kriitikut, kirjandusteadlast ja tõlkijat. Möödunud seitsme aasta jooksul olid kirjanikeperest surma läbi lahkunud Peet Vallak, Hans Leberecht, Mihhail Kurganov, Paul Viiding, August Jakobson, Felix Kotta, Anatoli Gussev, Rein Vellend, Eduard Männik.

Seitsme aasta vältel, nagu ilmnes kongressi ettekannetest, ilmus kõigis kirjandusliikides üle 400 uudisteose. Romaane lisandus 33, novellikogusid 34, jutustusi, reisikirju ja publitsistikaraamatuid 25, luuletuskogusid 61, draamateoseid (lühinäidendid välja arvatud) 76, kriitikaraamatuid (mida eelmisel kongressil ei olnud nimetada ühtki) 33, hulk laste- ja noorsooraamatuid. Kohalikud vene autorid, kellest aktiivsemad olid V. Ruškis, G. Skulski, R. Titov, avaldasid 26 uudisteost. Tõlkijate tegevuse aktiviseerumisest kõneles tõlketeoste arvu kasv: 7 aasta jooksul ilmus üle 670 tõlkeraamatu rohkem kui 550 autorilt; tõlgiti tervenisti 48 keelest.

Kongressi töö on alanud.

Kõige rõõmustavama nähtusena märgiti aruannetes (P. Kuusberg, R. Parve, L. Remmelgas) meie kirjanduse kaasaegsemaks ning psühholoogiliselt sügavamaks muutumise protsessi. Toonitati, et valitsevaks küsimusteringiks möödunud seitsme aasta eesti kirjanduses on olnud eetilised küsimused, eetiline aspekt eluprobleemidele lähenemisel.

Kongressil olid olulisel kohal mitme kirjanikepõlvkonna ideeliste ja kunstiliste taotluste ühtsuse ning stiililaadide pideva mitmekesistumise küsimused. Oma selgeilmelise loomingulise käekirja kujundanud sõnameistrite R. Sirge, D. Vaarandi, A. Hindi, M. Raua, J. Smuuli, A. Sanga, E. Krusteni, L. Prometi jt. loomingu kõrval mainiti suure hulga nooremate ning noorte autorite voolu kirjandusse. «Uute kirjanduslike põlvkondade esilekerkimine,» rõhutati P. Kuusbergi ettekandes, «on nõukogude kultuurirevolutsiooni suur saavutus.» Seejuures märgiti P.-E. Rummot, M. Traati ja teisi poeete ning prosaiste A. Valtonit, T. Kallast, E. Tennovit, A. Beekmani, E. Vetemaad, M. Unti.

Noorte juurdekasvu ja noortesse suhtumise probleemile oli kirjanikkonna tähelepanu juhtinud EKP XV kongress (1966). Iseloomulikuks nähtuseks tänapäeva kirjanduselus, rõhutas EKP Keskkomitee esimene sekretär J. Käbin Nõukogude Eesti kommunistide XV kongressil, on noorte jõudude juurdevool: «Paljude noorte loomingul on juba praegu tähtis koht vabariigi kirjanduses...» Samas hoiatati, et noorte kirjanike maailmavaate ja esteetiliste kontseptsioonide kujunemisse ei saa suhtuda ükskõikselt: «Noorte autorite esimeste sammude ülemäärane ülespuhkiitmine või siis huupi halvustamine peavad andma maad targale, nõudlikule ja seltsimehelikule suhtumisele noorte talentide arengusse.»

Eesti NSV Kirjanike Liidu V kongressil kavandati kirjanike ülesanded järgnevateks aastateks. Vastuvõetud otsuses öeldi: «Partei XX ja XXI kongressi otsused kõrvaldasid kirjanduse eest dogmaatilised tõkked nõukogude rahva mineviku ja tänapäeva kõigekülgsel kujutamisel. Nende otsuste edasiviiv tähendus on hindamatu. Ent ükski kirjanik ei tohi hetkekski unustada, et sellega suurenes järsult ka iga prosaisti, luuletaja, dramaturgi, kriitiku ja kirjandusteadlase kodanikuvastutus... Jääb maksma ja endist viisi aktuaalseks vabariigi kirjanike eelmise kongressi seisukoht: kodanlik ideoloogia, mis tigedalt ründab marksistlik-leninliku esteetika põhiprintsiipe, sotsialistliku realismi meetodit ja selle aluste alust — kunsti kommunistlikku parteilisust, leiab üksikuil juhtumeil pinda ideeliselt ebakindlate autorite juures, seepärast ei tohi ideelistes küsimustes muretuks muutuda.»

Tehes kokkuvõtteid viimaste aastate majanduslikust ja kultuurilisest ülesehitustööst Nõukogude Eestis, ütles J. Käbin Keskkomitee aruandes EKP XV kongressile (1966), et... «kunstiloomingu kõigil aladel on põhiteemaks saanud kaasaja-ainestik ning et tänapäeva nõukogude tegelikkus ja meie päevade inimene on saanud kunstilise kujutamise põhiobjektideks». Tundes õigustatud uhkust saavutuste üle, märgiti kongressil, et «üksikutel juhtudel näevad meil ikka veel päevavalgust ebaselged, ideelises suhtes nõrgad teosed, tervete ja tõsiste loominguliste otsingute asemel esineb viljatut, tegelikult formalistlikku vigurdamist». Kongress seadis ülesande võidelda iga kunstiteose meisterlikkuse tõstmise ja võimsa ideelise kõlajõu eest: «Meie üldsus ootab kunstimeistritelt kõrgetest ideedest kantud tähelepanuväärseid teoseid, mis kunstiliselt üldistaksid meie rahva revolutsioonilist võitlust ja kommunismi ehitamisega seotud sügavaid ümberkujundusi ühiskonnas.»

Edasises käsitluses jälgime lähemalt kolme silmapaistvama eesti nõukogude kirjaniku — Aadu Hindi, Juhan Smuuli ja Debora Vaarandi elu ja loominguteed.

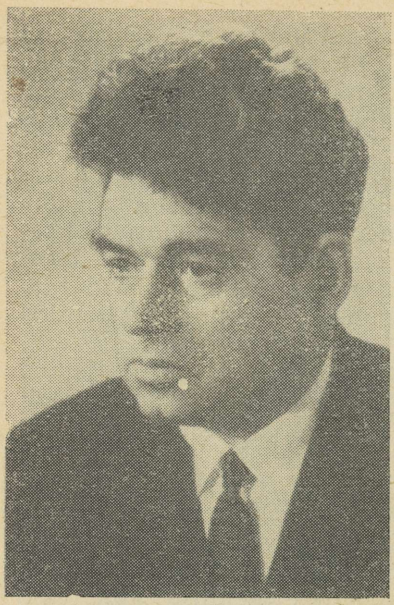

AADU HINT
(Sünd. 1910)

Eesti kirjanduses on olnud suur osakaal mere ja rannaelu kujutamisel (V. Ridala, J. Mändmets, A. Mälk). Uhuvad ju Eestimaad mitmest küljest Läänemere lained; meri on aastasadade vältel mõjutanud rahva majanduselu, kujundanud elulaadi ja kultuurigi.

Kaks tuulist ja kadakast Läänemere saart — Saare- ja Muhumaa — on andnud eesti nõukogude kirjandusse kolm silmapaistvat nime: need on Aadu Hint, Juhan Smuul ja Debora Vaarandi. Kõigi looming juurdub sügavalt rannaolustikus, randlaste minevikuvõitluses ja nüüdisajas.

ELUKÄIK JA LOOMINGU ÜLEVAADE

Aadu Hint sündis 10. jaanuaril 1910. aastal Muhus, ema kodukohas, üles kasvas isakodus Koplil Kuusnõmme külas Lümanda vallas. «Siit karmilt ja omamoodi kaunilt Lääne-Saaremaalt, mille poolsaared ja leetseljakud ulatuvad kaugele Läänemerre, mille madalaveelised lahed on täis väikesi saari ja mõõna ajal veest väljaulatuvaid karisid, siit Lääne-Saaremaalt, mille kehvadel, paepealsetel põldudel pole pea üldsegi mulda, vaid üksnes kruusa ja kive ning kus kündjateks-külvajateks olid enamasti naised (meeste põlluks oli meri või kauge ookean...) — siit, Lääne-Saaremaalt on pärit mu lapsepõlve esimesed tugevad muljed,

esimesed mured ja rõõmud, mis hiljem otsekui sundisid otsima teid ja leidma sõnu, kuidas neist ka teistele rääkida . . .» Niisugune on kirjaniku omaenda mälestuspilt kodukandist.

Kirjaniku isa Aleksander oli neid Saaremaa mehi, kes enamasti merd sõitis ja üksnes aeg-ajalt kodust elu korraldada võis. Kohatöö raskused jäid peaasjalikult ema Marie (või Kopli Mare, nagu teda hüüti) õlule. Mõlemad vanemad olid vaimuerksad ja pidasid oma elu suureks mõtteks lastele haridust anda, ehkki see tugevaid pingutusi nõudis. Töökus, visadus, tõsine ellusuhtumine oli Koplil valitsev. Ometi ei iseloomustanud vanemate ja laste suhteid karmus ja usaldamatus, vaid nõudlikkus, mis sisendas lugupidamist ja kujundas varasest noorusest peale tõsist tööarmastust.

Aadul, vanimal pojal peres, õnnestus algkooli lõpetamise järel Saaremaa gümnaasiumi pedagoogikaharus õpetajakutse omandada ning kodukihelkonnas Rootsiküla (praegu Kihelkonna) algkoolis õpetajana tööd leida.

Kitsastest oludest läbivõidelnud noormees tundis õpetajatööst siirast rõõmu, kuid ühtlasi teadis kehva kodukihelkonna muresid ja vastuolusid. Nende tööaastate pinges sündisid Hindi esimesed romaanid — «P i d a l i t õ b i» (1934) ja «V a t k u t õ b i l a s» (1936). Loomismõtte tekkimine on otseühenduses suure murega, mis kodukandi inimeste meeli ängistas. Kogu ümbruskond elas

Hintide perekond.

püsivas hirmus sünge, tollal veel parandamatu haiguse — pidalitõve ees. Kirjaniku kodukoha lähedal asus tõbiste varjupaik Audaku. Sellest hoiti eemale nagu tõelisest katkukoldest. Nakkusohu kartusel ei söandanud keegi lähedasest raiesmikust marja suhu pista, ei astutud meelsasti tõbiste tallatud heinamaarajale. Tõvehirm heitis muremusta varju ka Kopli pere elule. Hindi isaema vend ja vennanaine ning naabriperenaine viidi Audakusse, kus nad elupäevad lõpetasid. Tõvehirm olnud külas ja Hintide peres nii suur, et sellest ei söandatud omavahel rääkidagi. Need elamused ja olukorrad leiavad kirjanduslikku käsitlemist nii A. Hindi esimestes romaanides kui ka «Tuulise ranna» IV osas.

A. Hindi romaanide «Pidalitõbi» ja «Vatku tõbilas» peamiseks kujutusalaks on pidalitõbiste hingelised ja füüsilised kannatused. Kirjaniku siiras ja humaanne tunne otsib teid, kuidas vaesuses ja tõves vaevlevaid inimesi aidata, kuid hädade ühiskondlikke põhjusi mõistmata takerduvad need otsingud idealismi. Ometi on juba loomingu algusjärgus tunda tugevat elamuslikku jõudu, kord haigusest puretud inimese meeleheite kujutuses, kord rannaelu eripärases pildis.

Esimestele romaanidele ei järgne veel murrangut Hindi maailmatunnetuses, samuti loomingulises käekäigus. Romaan «K u l d n e v ä r a v» (1937) kaldub tugevasti inimese tungideelu kujutama. Kirjanik püüab küll inimest kõlbeliselt tervendada, kuid ei mõista veel, et moraalse allakäigu põhjused juurduvad ühiskonna vastuoludes.

1936. aastal asus Hint kodusaarelt T a r t u s s e, kus jätkas töötamist õpetajana. Tartusse siirdumine tähendas laiemasse kontakti astumist kirjandus- ja kultuurieluga ning maailmavaate järkjärgulist selginemist. Hakkab selguma ka kirjanduse suur ühiskondlik tähtsus ja mõju. Kodanliku korra lõpuaastail tutvub A. Hint marksismi õpetusega.

Avaram elunägemine teritus kõigepealt õpetajatöös. Poistekool, kus Hint tööle hakkas, asus Ülejõe linnaosas, vabriku- ja käsitööliste rajoonis. Puudus ja häda oli siin veel suurem kui kehvas kodukihelkonnas, seda oli selgesti märgata laste kodude külastamisel. Vaesusele kontrastiks rõkkas teispool jõge buršielu ja praalis linna koorekiht. Need elumuljed sundisid järeldama, et füüsilisest pidalitõvest hoopis levinum on ühiskondlik pidalitõbi, ühtede rikkusest tulenev võim ja teiste vaesusest tulenevad alandused ning kannatused.

Tõsisem pööre Hindi vaadetes sündis siiski 1938. aasta lõpul suhetes Tartu marksistlike haritlaste ja vanglast vabanenud kommunistidega. Talle avanes võimalus oma ihusilmaga näha ja kuulda kommuniste, kellest seni oli vaid ähmane ja koguni müstiline mulje. Osutus, et need olid vaimselt arenenud ja kõrgete kõlbeliste tõekspidamistega inimesed. Marksismi tundmaõppimine toimus salajases õpperingis ja pahempoolsetes

kultuuriühingutes. Nende mõjul kujunes Hint marksismi-leninismi ideede pooldajaks. See areng viis ta kohe pärast kodanluse võimu kukutamist Kommunistliku Partei liikmeks ja aktiivseks kaasalööjaks nõukogude kultuuri rajamisel.

Maailmavaatelise pöörde algust on tunda ka kirjanduslikes tõekspidamistes ja loomingus, eriti viimases kodanliku perioodi romaanis «T u l e m e e s» (1939).

Miljöö poolest on «Tulemees» mereromaan. Sündmustik areneb kaubaaurikul, peamise tegelaskonna moodustab laeva meeskond. Hinnatavad on ehtsad mere-elu pildid: neis on palju värskust, karmi laevaelu tunnet. Lihtsaid meremehi on nähtud varjamatu poolehoiuga; neist õhkub mehisust, ausust ja tööarmastust. Omaette kordaminekuks on tõusikkapitalisti tüüp laevakapten Jürise näol, kelles on selgesti nähtavad tulevase Tõnis Tihu alged. Sotsiaalsetes üldistustes esineb aga mitmeid vääratusi.

Aadu Hindi kodanliku perioodi teosed on kirjutatud humaanse mõttega, kunstilises ja maailmavaatelises otsimistuhinas. Tema vaatlusalaks jääb peaasjalikult elu vastuoludes heitlev inimene. Kuid just nende vastuolude poolikus mõistmises takerduvad kirjaniku otsingud sageli idealismi. Ometi võime Hindist sel perioodil rääkida kui omapärase andega kirjanikust. Juba esimesi töid iseloomustab siiras tõepüüe, inimese siseilma nägemisoskus, tabav olustikukujutus — jooned, mis hilisemas loomingus kõrgemal kunstitasemel edasi arenevad.

1940. aasta ajaloolistes sündmustes lööb Aadu Hint uue ühiskonnakorra võiduks täie jõuga kaasa. Revolutsiooniaastal valiti ta Eesti NSV Ülemnõukogu esimese koosseisu saadikuks. Lõviosa energiast kulus kirjandus-, kultuuri- ja kunstiajakirja «Viisnurk» toimetamisele. Selle kõrval edenes töö ka «Tulemehe» teise osa käsikirja kallal.

Sõja puhkemine tõmbas loomingulistest plaanidest esiotsa kriipsu läbi. Esimestest sõjapäevadest peale töötas Hint «Noorte Hääle» toimetuses. Neil ärevail aegadel ilmus tema sulest rohkesti artikleid ja olukirjeldusi, mis kutsusid võitlusse vaenlase vastu. Evakueerumine Nõukogude tagalasse viis Hindi kaugesse Tadžiki NSV-sse, kus ta sai ülesandeks organiseerida Araali basseinis eesti kaluritest kalapüügiartell. 1942. a. mobiliseeriti Hint Nõukogude armeesse. Loomingule võis tõsisemalt mõelda alles 1943. aasta suvest, pärast lähetamist kirjanduslikule tööle Jegorjevskisse. Hint viljeleb nüüd lühivormi — novelli ja olukirjelduse tunnustega laastu. Žanri muutus on hästi mõistetav ühenduses sõjaaegse kirjanduselu nõuetega. Hindi lühiproosa, mis ilmus peaasjalikult almanahhis «Sõjasarv», hiljem kogus «M e t s h a n e d» (1945), järgib suure ajaloolise heitluse ideelisi nõudeid; selle ühiseks teemaks on eestlaste võitlus saksa orjastajate vastu kahel eri ajastul — XIV saj. vabadusvõitluse perioodil («Pöidet piiramas», «Kintsu-Simmu», «Metshaned») ja kaasajal («Vennad», «Jääminek», «Täiskäik edasi», «Kaks laastu Albert Kariste elust»).

A. Hint, kelle kirjanikutemperament näitab nõudvat enam romaani võimalusterikkusi, üllatab hea žanritundega ka lühivormis. Tabava intriigi leidmine, mille arendus on dramaatiline, ja tegelaste psühholoogia peen eritlemine on mitmeid õnnestumisi andnud («Vennad», «Jääminek»). Tähelepandav on püüe rahva tundepõhja tabada, mis eriti «Jääminekus» loob meeleolulise pinevuse. Viimase alusel on loodud ka kunstiline film. Novellis «Vennad» leiab käsitlemist rahvaste ühtekuuluvustunne — veel päris uus aineala eesti nõukogude proosas. Kooskõlas ideelise ümberkujunemisega on ka stiili muutus (mõtleme siinkohal sõnastusstiili). Lause — seni rahutu ja kujundlikkuses puhuti ülepakkuv — on nüüd novellipäraselt ütlemistihedam. Hindi novellid kuuluvad sõjaaja ning sõjajärgse perioodi eesti lühiproosa paremikku.

Pärast Eesti NSV vabastamist okupantidest töötas Hint lühemat aega Eesti Kalurite Ühistute Liidu esimehena. Otsene osavõtt sotsialistlikust ülesehitusest pakkus rikkalikku materjali ning ajendas kirjutama näidendeid rannarahva kaasajast.

Esimeses näidendis «Tagaranna meeste kalakuunar» (1947) seab autor ülesandeks nõukogude ellu pugenud rahvavaenlase paljastamise. Skeemi kalduvas teoses võib õnnestumisest rääkida üksnes mõne kõrvaltegelase ja massistseenide kujutamisega. Esmakordselt kohtame pimeda rannalauliku tüüpi, kes järgnevas loomingus edasi areneb.

«Kuhu lähed, seltsimees direktor?» (1949) on eelmise jätkuks: tegevuspaigaks on Tagaranna kaluriküla, paljud tegelasedki korduvad.

Endistel aegadel vaene ja mahajäänud rannakolgas on nõukogude korra tingimustes majanduslikult ja kultuuriliselt edenemas. Kalurite käsutuses on ajakohane püügitehnika, võitlus saagi eest toimub kollektiivselt. Tekivad tõsised kokkupõrked klassivaenlasega, kes püüab uue korra võitu kõigest väest takistada, ning iganditega inimeste teadvuses.

Osavalt intriigide võrku punudes ja kaluriühistu esimehe Tõnis Hoopkauba nõrkusi kasutades õnnestub vaenulikul tegelasel Laueril kalurite kollektiivi korraks kiilu lüüa. Tõnise eemaldumine kollektiivist ja sellega taasühinemine ongi näidendi põhikonfliktiks.

Probleemiasetus — üksikisiku ja kollektiivi suhe —, mis on Hinti erutanud varem ja hiljem, on kokku võetud kommunist Tiudur Jõgeli lauses: *Mitte selles ei seisa sinu viga, Tõnis, et sa palju hoolid rahvast, vaid selles, et sa veel liiga vähe rahvast arvestasid.* See probleem hakkab elama tänu Tõnis Hoopkauba dünaamilisele karakterile. Tõnis on jõuline isiksus, otsekui loodud kalurielu raskusi võitma. Ta on neid inimesi, kes andub tööle ja ühisüritustele kogu hingest. Ühtaegu on ses tugevas kaluris omajagu lihtsameelsust, naiivset enesearmastust ja äkilist meelt. Neile nõrkustele Lauer oma plaanid ehitaski. Ent ta ei osanud arvestada Tõnise loomuse põhiliselt tervet tuuma ning, mis

«Kuhu lähed, seltsimees direktor?» V. Kingissepa nim. Tallinna Riikliku Draamateatri laval.

peaasi, kollektiivi ühtsust. Tõnis kinnitab Hindi püsivat kalduvust tugevate karakterite loomisele.

Hindi areng paistab kahe näidendi võrdlevast vaatlusest selgesti silma: esimeses on intriig lõtv, monoloogid lohisevad; teine on ülesehituselt sootuks kompaktsem, tabav repliik aitab karaktereid selgemini piiritleda. Kui novell, laast ja olupilt koolitasid Hindi kirjanikusilma detailinägemises ja vormiökonoomias, siis näidendid sundisid süvenema karakterikujundusse ja intriigiarendusse.

Peale Tõnis Hoopkauba, kes psühholoogilise tõepärasuse poolest küünib kirjaniku loomingu parimate karakterite tasemele, on näidendis teisigi kordaläinud rannatüüpe (rannalaulik Pime-Juhan).

Romaan «Tuuline rand»

Kirjanik ise on aastaid tagasi tunnistanud, et romaani kontuurid virvendasid ta kujutluses juba Suure Isamaasõja ajal: «1943. aasta suvel lähetati mind Jegorjevskisse kirjanduslikule tööle. Jegorjevsk oli väikelinn Moskva lähedal. Tihti sõitsin siit tööle Moskvasse Lenini raamatukokku. Mäletan selgesti, kui ühel

päeval Lenini raamatukogus istudes ja Vilde «Mahtra sõda» üle lugedes hakkasid mus virvendama ja kuju võtma «Tuulise ranna» esimesed laused: *Pime-Kaarli ja ta teejuht, kukkumisest veidi lonkama jäänud Laste-Anne Joosep läksid mööda rannateed Pitkanina poole . . .»*

Niiviisi on romaan kirjaniku kujutluses küpsenud ajapikku. Arvustuses J. Smuuli poeemi «Tormi poeg» kohta küsis Aadu Hint: miks on meil kirjutamata meremeeste «Tõde ja õigus» ning rannarahva «Mahtra sõda», ometi on Eesti mereriik ja mereäärse geograafilise asetuse iseärasused mõjutavad nii majandust, olustikku kui ka psüühikat, seega rahva kultuuri.

Rannaelu on eesti kirjanduses kujutatud üsna rikkalikult, kuid sügavam vagu, mis käiks läbi ajastute, oli tõepoolest ajamata; ometi on revolutsioonilaine ajaloo pöördepunktidel saartel sageli kõrgemal käinud. Hint oli sellemahuliseks loomistööks küpsete eeldustega kirjanik.

Tähelepandava hoolega on kirjanik süvenenud ajajärku ja olustikku — perioodikaga, mitmesuguste käsikirjaliste ja memuaariliste materjalidega tutvumisse, rahvapärase lauluvara kogumisse ning paljudesse vestlustesse inimestega, kes kujutatavaid aegu mäletasid. Peamist huvi tekitasid 1905. aasta sündmused Saaremaal ja Tallinnas.

«Tuuline rand» on neljaosaline epohhiromaan, mis kujutab esijoones rannarahva eluvõitlust, alates esimese Vene revolutsiooni aastaist kuni kodanliku diktatuuri lõpuaastateni. Teos on valminud ja ilmunud pika aja jooksul: I osa 1951, II — 1954, III — 1960, IV — 1966.

«Tuulise ranna» esimene osa

Ajataust ja ainevald. Romaani esimese osa tegevus toimub 1901. aasta varakevadest 1905. aasta lõpuni. Heitlikud ajasündmused on olnud aluseks teose probleemidele, sündmustikule ja ideelisele suunale. Ühe rannakihelkonna elu kujutades toetub kirjanik kõigele iseloomulikule eesti rahva elus ja võitluses kõnesoleval ajal.

A. Hindi loomingule on iseloomulik autobiograafilise materjali laialdane kasutamine, eriti «Tuulises rannas». Kaugatoma kihelkonna sündmusi kujutades oli kirjanikule loominguliseks allikaks tema kodukoht Kihelkonna oma looduse ja inimestega. See vahetus ja intiimsus aine suhtes kujundab Hindi teostes eriliselt paeluva meeleolu, mis kisub lugeja kirjanikule lähedaste inimeste ringi.

Tihude suguvõsas on kirjaniku oma perekonnale ligilähedasi jooni. Tõnis Tihu loomisel on kirjanikku ajendanud Saaremaal laialt tuntud laevaomanik Jaen Teär, kel laevarikkusele lisaks oli Vilsandi (romaanis Vesiloo) saarel Tolli suurtalu. Pime-Kaarlil on olnud mitu prototüüpi. Kirjaniku kodukandis mäletatakse veel praegugi pimedat korvitegijat — Pime-Kaarlit, kes vimmavajununa ja kepiga teed kobades ringi liikus. Laulumeistri võimed on talle mitme rannalauliku eeskujul juurde liidetud. Mitmest kuulsast Saaremaa laevameistrist on välja kasvanud Vanaõue

Mihkel oma suurepäraselt nähtud meistrimehepsühholoogiaga. Pastor Girgensohni eeskujuks oli ilmselt samanimeline Rapla pastor, tuntud mustsadalane 1905. aasta revolutsiooni ajast. Sageli kasutab Hint ka publitsistlikke materjale, kas siis päris ehedal kujul või kunstikavatsuslikult töödeldult. Rohkes lauluvaras on valdavad kohaliku rahvaluule ained ja motiivid.

Probleemistik ja tegelased. Esimeses raamatus tajume ärevate aegade diapasooni, esimese Vene revolutsiooni ülemaalist lainetust. Eepiline läbiminek tegelaste ja sündmuste rikkusest otsib ajastu tõde ja leiab selle rahva revolutsioonilises ülestõusus, sotsialismi idees. Selles võitluses toimuvad ägedad sotsiaalsed kokkupõrked, põimuvad suhted tegelaste vahel, kujunevad inimsaatused.

Romaani süžee paneb liikuma revolutsiooniliste sündmuste järkjärguline tõus. Tegelaskonna tuuma moodustavad Kaugatoma kihelkonna randlased, kelle hulgast on esiplaanil Tihude perekond. Matis Tihu esindab maaproletariaati; tema vabrikutöölisest poeg seob sündmustiku niite Tallinna töölisklassi elu ja võitlusega; Matise noorem vend Tõnis aga kujuneb lugeja silme all kodanlikuks suurettevõtjaks.

Ajajärgu sotsiaalsed probleemid on keskendatud peaasjalikult Tihude kehvikperekonna elusaatuse ümber. Tihude suguvõsa minevik kätkeb neid rõhumise ja omavoli vorme, mis saksa mõisnikelt on eesti talupoegadele sajandite vältel osaks saanud. Reinuõue Reinu, Külasoo Matise vanaisa, kihutas mõisnik põliselt talukohalt minema; Matisest endast «oli saunik saanud — niisugune saunik, kellel pole pea kohal oma saunagi». Seepärast ongi Tihud kogu ümbruses tuntud oma mässumeelsuse poolest.

Ühe perekonna käekäiku jälgides lahendatakse romaanis suuri sotsiaalseid probleeme, hõlmatakse veel paljusid inimsaatusi, kujutatakse võitlevaid rahvahulki, mis tõstab romaani epopöa tasemele.

Romaani enam kui seitsmekümnest tegelasest on kandev osa **Matis Tihul,** kelle arengujooneks on sotsiaalse teadlikkuse selginemine. Tema hoiak antakse algusest peale koos ajaloolise ülekohtu korduva motiiviga, mille Pime-Kaarli sõnastab värsis:

Külasool see Matis Tihu
sakste peale hammast ihub.

Väline konflikt on terav ja astendub sotsiaalses intriigis. Reediku surmaeelne kokkupõrge pastoriga — üks mõjuvamaid kirikuvastaseid stseene eesti kirjanduses — loob sissejuhatava pinge, mida omakorda teravdab Külasoolt väljakihutamine; arutlused poeg Peetriga annavad sotsiaalse teadlikkuse uue astme, mille loogiliseks lahenduseks on kokkupõrge mõisas oma dramaatiliste tagajärgedega.

Matis on neid tugevaid ja kirglikke karaktereid, kes otsib ja nõuab tõde ja õigust, meenutades oma visaduse ja kangusega

«Tuulise ranna» alusel loodud näidend V. Kingissepa nim. Tallinna Riikliku Draamateatri laval (1951).

mõneti Vargamäe Andrest. Teiselt poolt üldistab ta kõrgemal tasemel seda talupojatüüpi, keda oleme tunnetanud Võllamäe Päärnas, Poe Jaanis, Bernhard Riiveses. Matise paindumatus ei jää väliseks hoiakuks ega kipu motiveerimatult esile; otsustavail puhkudel osutub ta endastmõistetavalt raskeima osa kandjaks. Välimus — *Ruusna mustade* tõugu, seesmise pinge hetkil *mustad silmad hallide laugude all lõid tuld* — rõhutab karakteri olemusjooni: julgust, seesmist tuld, otsustavust. Kuid on veel teine Matis, kes on hell omaste vastu, kelle südant muljub valu sõjas kaduma läinud poja pärast, kes tunneb kaasa kogu kihelkonna vaesusele ja hädadele.

Matise teadlikkuse sirgumises väljendub kõige veenvamalt rahva vabadusepüüe, mis pakatub revolutsioonitormis. Vasta-

valt ajajärgu tõsioludele ei võinudki Matisest saada suuremõõtmeline revolutsioonikuulutaja, küll aga otsusekindel kaasamineja ja ustav revolutsioonisõdur.

Hinti paelus juba näidendite kirjutamise aegu elunähtuste üle juurdlev pimeda rannalauliku tüüp. «Tuulise ranna» **Pime-Kaarli** ongi näidendeist tuntud Pime-Juhani kunstiliselt süvendatud järglane.

Pime-Kaarli kehastab kõige omapärasemas kunstivormis üksikisiku ja ühiskonna suhet. Ta astub meie ette I osa sissejuhatavas pildis: kaks olude sunnil kokkuhoidvat kalavastalist — Pime-Kaarli ja Laste-Anne Joosep — tõttavad kalaranda. Sellest teekonnast kujuneb romaani vääriv ekspositsioon. Lugeja näeb loodust, nagu seisaks Viidumäe rinnakul, ja inimesi, nagu olnuks ise kalavastaline, ning mõistab nii palju siinsest elust, nagu oleks mõnda aega rannainimene olnud. Veel enam: kahe sissejuhatava peatükiga on ta viidud probleemide juurde, mis iseloomustavad ajastut. Ometi on vahendajaks olnud pime sõjainvaliid, kes ei näe maad, merd ega inimesi ja kellele on toeks *kukkumisest veidi lonkama jäänud* Laste-Anne Joosep. Kõite mõjuvas lõpp-pildis seisab seesama Kaarli põleva mõisahäärberi ees ja usub nägevat leeke:

«Näen!» kinnitas Kaarli. Parajasti sel hetkel langesid teise korruse lagi ja sarikad raginal kokku, ja Kaarlil oli tunne, et ta neist ülespursanud leeke tõesti nägi.

Muidugi ei näinud ta midagi, see oli ainult ta kujutluses, mis äkitselt põlema oli löönud.

Lahendus on sümboolne — pimegi sai revolutsiooni nägijaks, mille eest püssitoru ette astus — ja just seetõttu väga sugestiivne. Kui palju mahub alguse ja lõpu vahemaile! Seejuures on tähelepandav peen s i s e m o n o l o o g i l i n e a r e n d u s, välise konflikti tagasihoidlik osakaal (koomiliselt varjundatud kokkupõrked Ritiga ei või ju tõsise kaaluga probleeme sõlmida). Tugevamini kui välised asjaolud juhtis Kaarlit seesmine impulss — püüd kas või elu lõpu künnisel olla ülekohtu kummutajaks, mis teda senises elus oli rusuvalt seiranud.

Pime-Kaarli on kunstiliselt terviklik ja sügava isikupäraga karakter. Teda ilmestavad pimedale inimesele eriomane elutajumine ja arutlused ajastu suurtest probleemidest. Värsimeisterdamine on talle sisevajaduseks ja selles omandavad kuju endamisi heietatud mõtted, elutundmine, klassivaist ja õiglustunne.

«Tuulise ranna» suuri õnnestumisi on r a h v a l o o v a a n d e j a k o l l e k t i i v s e t ö ö k u j u t a m i s e s, mis on andnud värvika «Kaugatoma» tsükli. Laeva plaanitsetakse ja ehitatakse siira lootusega paremasse homsesse. Mehed töötavad palgata, naised jaotavad kodus suutäisi, laevameistri naine lisab taignasse kartuleid, et leivaotsi kokku viia. Korraks on ühise ettevõtte idee

valgustamas inimeste annet ja energiat: töö on sel puhul eneseteostus, ande rakendus. Muidugi võis seesugune nähtus klassiühiskonnas vaid üksikpuhanguline olla. «Kaugatoma» edaspidises saatuses ilmnebki vastuolu töö ja kapitali vahel: töö, mis peaks olema ühiskondlik ja loominguline, ei või surveühiskonnas seesugusena mõjuda. Seejuures on tähelepandav, et pettumus, mille rahvas «Kaugatomaga» ühenduses üle elab, annab uue kvaliteedi sotsiaalses tunnetuses. Mõne aasta pärast näeme sedasama rahvast, kes «oma» laeva lootusrikkalt ja pidulikult merre viis, mõisas õigust nõudmas. Laeva päästmise stseenis (II köites) liituvad randlased enam mitte naiivses lootuses, vaid lugupidamisest kunagise ühistöö vastu.

Töö loovat külge näeme sügavamalt **Vanaõue Mihkli** kaudu. See elutark meistrimees meenutab oma kutsumusele andunud kunstnikku, kelle annet olude kitsus on maha surunud. Ta elustub suures erutuses ja rõõmus, millega asub looma viimast meistritööd, laevamudelit vestva käe värisemises, hardusega lausutud loitsimissõnades männihiiglast kiilupuuks valides *(Hea haldjas, laeva hoidja, mine laeva emapuu sisse!)*. See on hingestatud töö poeetilisemaid pilte eesti kirjanduses. Tähelepandav on ka Mihkli ergas sotsiaalne mõte.

«Kaugatoma» ehitamise lugu selgitab rannakihelkonnas valitsevaid ja kujunevaid vastuolusid. Esijoones **Tõnis Tihuga** ühenduses hakkab hargnema romaani keskseid probleeme — eesti kodanluse tekkimine ja kujunemine.

Rannaküla sotsiaalsetele vahekordadele osutatakse juba ekspositsioonis. Üheainsa lausega on antud elu Kiiratsi Mihklile, kes unistab külarikkaks saamisest: *Raha tuleb ja raha läheb. Härja eest sain tuhat rubla, poeg saatis tuhat rubla. Täkk kaotas mullu sui kolm rauda alt ära —, need maksavad raha, nonn viis kaevu juurest vana Tiina pesuseebi ära — see maksab raha. Raha tuleb ja raha läheb.* Või siis Jaan Puumann (hüüdnimega Rässa-papa), täisverd rannakulak, kelle kohta rahvas laulab:

Rässa-papal tuuliku-kõpa —
rikkalt, vaeselt matti võta!

Üügu Siimu — Ruusna mõisa kupja, vöörmündri ja metsavahi *(kõik ühes isikus)* — vankripõrin on kõigile kurjakuulutavaks endeks.

Tõnise arengukäik moodustab aga omaette süžeejoone, mis kulgeb läbi romaani kõigi osade. Ta on neid sugestiivseid karaktereid, kes seovad sotsiaalseid ja üldinimlikke probleeme ning ületavad arengus vastuolusid, tema võimete küllus nõuab suuri mastaape. Esimeses raamatus kannab Tõnis suurt probleemi — ühe tugeva natuuri eemaldumist oma sotsiaalsest keskkonnast ja inimestest, kellega teda seovad veresidemed. Jaatavate omaduste tuhmumine on ühenduses sotsiaalse hoiaku kujunemisega.

Avapeatükis nagu muuhulgas poetatud märkus — korve ostes *olid Tõnise küüned tõesti kõvasti oma poole kõverad* — loob pooldavasse üldmuljesse esimese ebakõla. Külaskäik isakoju, mis paneb aluse «Kaugatoma» ehitamisele, ei sõlmi veel otsest intriigi, ometi tundub ema Anu südamemõte, *et kõige vanem* (s. o. Matis) *kõige noorema* (Tõnise) *vastu kaitset vajab*, hoiatava endena.

«Kaugatoma»-tsükkel annab Tõnise mõistmiseks juba otsesemaid pidemeid: kokkupõrge Matisega ehitusplatsi asjas reedab võimu- ja peremehetungi; reageerimine vana Hollmanni surmale laevapulmas toob romaani raha õnne vastu vahetamise motiivi, mis areneb kaalukaks sotsiaal-eetiliseks probleemiks. Suures sisemonoloogis «Kaugatoma» proovireisi ajal selginevad Tõnise apetiidid juba oluliselt. Need käivad ühekorraga raha, imetluse ja õnne järele. Senine elu on õpetanud kõrgeimaks väärtuseks hindama raha, mis, nagu ta loodab, võib asendada ka õnne ja lugupidamist. Saatuslikult ekslik liisk, nagu hilisem areng tõestab, siinkohal langebki.

Esimeses raamatus on Tõnis seotud revolutsiooni teemaga (käik mõisasse, poliitiliselt põhimõtteline kokkupõrge Matisega köite lõpus). Hilisemast tagasivaatest selgub, et Tõnis on revolutsiooni lämmatamise sogases vees osavalt kaarte seganud. Kuid rohkem ennast kui teisi tüssab ta kujutlusega eneseohverdusest rahva kasuks. Tõnise areng pole esimese köitega kaugeltki ammendatud, nii nagu esimese Vene revolutsiooniga ei lõppenud ka eesti kodanluse kujunemistee.

Mõisnikutüübid on «Tuulises rannas» ilmetuks jäänud. Ruusna Rennenkampfidel pole näiteks hoopiski seda mõju mis Heideggitel Vilde «Mahtra sõjas». Nad on sündmustikuga tihedamalt seostamata ning satiiriline sõnaportree ei suuda täit elu anda. Rohkem värvi on pastor G i r g e n s o h n i s, kelle põhijoon — usukesta rüütatud kasuahnus — ilmneb veenvalt reas episoodides. Mustasajalise hingekarjase käitumine Külasoo Reediku surivoodi juures on mõjuvamaid kirikuvastaseid episoode meie kirjanduses. Nii Girgensohni kui tsaaripolitsei nuuskurit Tikku ilmestab hüperbooli kasutamine.

Ajajärgu sotsiaalne ja inimlik sisu selgub esijoones Kaugatoma elust ja inimestest lähtudes. See on romaani põhikeskkond, kus kujunevad kõige eredamad karakterid. Õnnestumisi on ka linnaelu peatükkides. Kõigepealt Tallinna Uuel turul toimunud veresauna pildis, millesse on keskendatud rahva revolutsiooniline vaimustus, kaitsetute inimeste meeleheide, tsaarikäsilaste timukatöö. Kaasakiskuv on ka T i i t R a u t s i k u elutraagika, tema armastus ainsa tütre vastu. See sügav, ent pime tunne hukutab Rautsiku, kuid äratab protestitunde. Tööliste võitlust kehastab Matise poeg P e e t e r T i h u, kelles tunneme selle perekonna

meelekindlust. Sisetundeliselt on nähtud Peetrit koduste hulgas, isale revolutsioonilise võitluse teed juhatamas. Romaani üldraamis jääb linnaelu kujutus sootuks kahvatumaks, mitmed tegelased (Priit Tihu, Karl Ratas, Maša Kossarjova) pole võrreldavad Kaugatoma suurepäraste tüüpidega.

«Tuulise ranna» teine osa

Romaani I ja II osa on omavahel seotud olustiku, tegelaste ja edasiarenevate probleemidega. Teises osas jälgitakse Kaugatomal arenevaid sündmusi 1910. aasta kevadest kuni 1914. aasta suveni. I osaga võrreldes voolab romaan vähema rahutusega, ehkki seda aeg-ajalt ergutavad revolutsioonilise mõtte impulsid (sidemotiivid I osaga, vaated Peeter Tihu ja Laste-Anne Joosepi saatusesse). Teose laadi ja põhimeeleolu kujundavad Külasoo Mare ja Tõnis Tihu, kelle kehastuses jääb püsima inimõnne üle juurdlemise pinevus. Mare kaudu pääseb mõjule autobiograafiline aine ja mõtestus — kodukoht oma loodusega, omaste ja tuttavate elusaatused. See seletab erilist siirust ja tundesoojust, kuigi elu, mida kujutatakse, on karm rannaelu, kus mere- ja elulained käivad kõrgelt ja vihaselt.

Külasoo Mare elu on seotud sündmustega Kaugatomal. Ta võidab randlaste poolehoiu aususe, töökuse ja lugupidava suhtumisega oma mehe perekonnasse. Teises köites on tõstetud kõrgele mõte, et töö õilistab inimest, et inimloomuse ilusamad jooned selginevad töös ja võitluses. Ja seda esijoones Mare kaudu. Mare on tööinimene loomuldasa, käelakandmisest saadik. Oma elu

A. Hindi ema.

hilissügises mõtleb ta nukrusega: *Tuleks ometi see aeg, et ta veel enne surma elult saamata jäänud magamisvõla kätte saaks!* Liiga raske on koorem, mille elu ühe naise õlule asetas. Ometi suudab Mare oma koormast üle olla, *kulumata mõlemast otsast* nagu Vargamäe Andres, murdumata liiga vara nagu Krõõt või närbumata seesmiselt nagu Mari. Tema mõtted ulatuvad tööst üle lastele ja teistelegi lähedastele inimestele tee tasandamise püüdes, tööinimeste ühismurede tunnetamises. Kuigi ta polnud, nagu kirjanik ütleb, mingi kotkas, andis ta jõukohase osa Kaugatoma rahva ühisüritustesse. Just teises köites on Mares saavutatud kordumatu omapära, ja nimelt õrna ja lüürilise ning karmi eluparatamatuse ühendamise teel.

Sandrit kui töömeest usume rohkem kirjaniku tungival vahetalitusel. Tema pingutused kõlavad eemalt, ehkki nad hästi kommenteerivad meremehe eluolu (kaasa arvatud kirjades leiduvad vaated töörahva olukordadesse kaugetel maadel). Tema sidumiseks romaani sündmustesse on kirjanik valinud Mare-Sandri kirjavahetuse. Need omapärased kõrvalepõiked heidavad valgust tegelaste hingeellu ja oludele, kuid kisuvad ühtaegu eemale sündmuste loomupärasest arengust.

Romaani teise osa põhiintriig areneb Kaugatoma töötava rahva ja eesti kännust võrsunud uusrikaste vahel, keda kehastab kõigepealt **Tõnis Tihu.** Teise köite lõpul on Tõnisest saanud «Kaugatoma kuningas». Tema väline hiilgus tipneb 50. sünnipäeva pidustustes, mida valgustab iroonilise kõlaga ajalehekirjutis. Sealsamas on selgesti tuntavad allakäigu ended. Seesmise murenemise märke antakse juba varem. Tõnis haistab rahva hoiakut «Kaugatoma rahva ühiskaupluse» avamise pisut groteskses episoodis; laeva päästvate randlaste endausk sunnib teda tõele lausa silma vaatama. Rahvamehe hoiakuga oma tõelise mina varjamine on osutunud naaskli kotti peitmiseks. Seda teiste- ja endatüssamise tarvet on hästi märgitud püsikujundiga pasteldest, lodumütsist, marjarahast ja Varpe Antsu halulaevast.

Tõnise langust ei saa seletada ainult rahakire ja Vickströmile allajäämisega. Hint pole tahtnud Tõnist kujutada üksnes Mogri-Märdi plaanis. Tõnise jõud hajub mitmes püüdes. Juba II osas on määrava kaaluga käestlibisenud eluõnne motiiv. *Kuhu oli jäänud õnn, mida ta rikkuselt oli lootnud?* küsib Tõnis endast. *Õnne, tõelist õnne, polnud kusagil, õnne asemel oli ta enesele ainult rikka inimese mured ja liiderliku naise kaasa saanud, kes teda terve kihelkonna ees selle palvevennast köpslõngriga häbistab.*

Tõnis ei ole teise köitega ammendatud. Ta elab edasi; teotahe, eesmärgikindlus, oskus inimesi kohelda saadavad teda elu lõpuni. «Tuulises rannas» kohtame töötava rahva ja varakate kihtide püsivat kõlbelist vastuseadmist. Mare ja Sandri kõikevõitev armastus on vastukaaluks Tõnise ja Anette moraalilodevusele.

Valguse ja varju vaheldumine rõhutab ühiskondlike olude vastupeegeldust kõlbeliste omaduste kujunemises. Mare ja Tõnise üksikasjaline kujundamine, nende siseilma nüansirikas töötlus viib rohketesse arutlustesse, mis tõkestavad mõnevõrra süžee kulgu. Põhisündmustest põikavad kõrvale Mare-Sandri kirjavahetus ja terve VI peatükk — karjalaste meresõit ja traagiline hukkumine. Viimane on psühholoogiliselt pinev episood, mis haarab loodusjõudude võimsa mässu, merehädaliste traagika ja randlaste tagasihoidliku heroismiga.

«Tuulise ranna» kolmas osa

Kolmanda raamatu ajaraami märgivad suurte ja ärevate sündmuste aastad — jätkuv maailmasõda ja sellele järgnev revolutsioon. Ometi pole tegemist sotsiaalseid vapustusi laias plaanis hõlmava teosega. Esimese osa avara panoraamiga võrreldes on kirjanik sedapuhku valinud sootuks kitsamad, karakterromaanile lähenevad raamid.

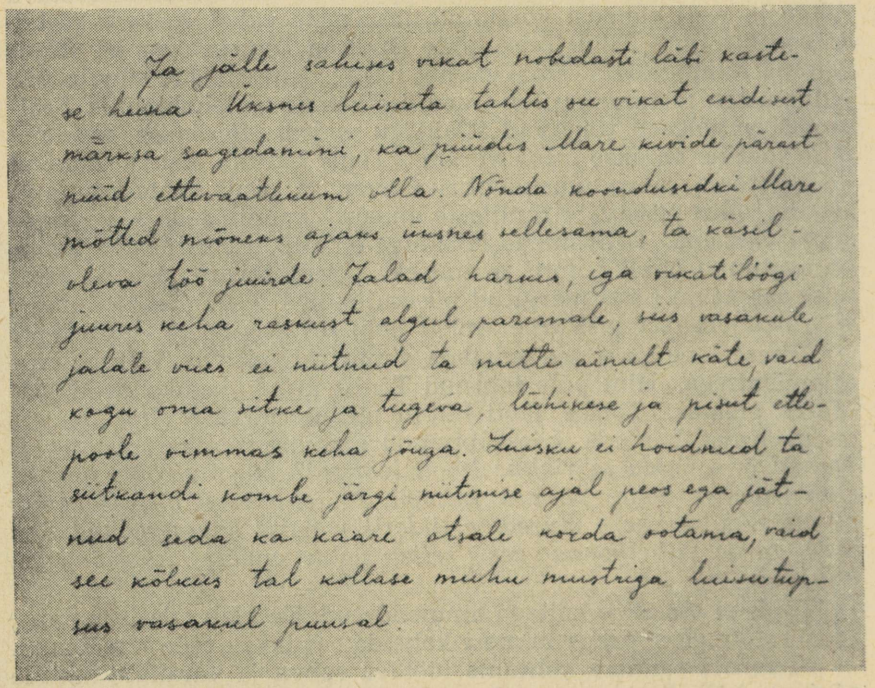

A. Hindi käekirja näide.

Teose selgroo moodustab ühe tuulise ranna mehe — **Joonas Tihu** — isikuromaan, millel puudub eelmistes köidetes ettevalmistav arendus. Kuid isikuromaan ei ole lahtikistud lõng sotsiaalse elu kangast; ühte elusaatusesse on tihendatud nende heitlike aastate tegelikkus, mis vormib inimeste mõtteid, tundeid ja käitumist. Aeg teravdab ülimalt sotsiaalseid vahekordi: ühed rikastusid, paljundades Tõnis Tihusid, teised kujunesid revolutsioonniliikumise ja omaenda kogemuste ajel võitlejateks parema elukorra eest, kolmandad heitlesid kahe pooluse vahel. Neid protsesse on Hint kujutanud küll väikestes mõõtmetes, kuid suure psühholoogilise süvenemisega.

Tagasivaated Joonas Tihu eluteele kujundavad portree jändrikku rannamändi meenutavast mehest, kes püüdleb jõukuse järele, *asiste* inimeste kilda nagu liblikas tule poole. Joona eeskujuks on Tõnis, «Kaugatoma kuningas», ja selle omadused on tal silmanähtavalt kujunemas. Ometi pole Joonale antud Tõnis Tihu teisikuks areneda. Tema elusaatus käändub ootamatult sootuks vastupidisele arenguteele.

Romaani alguses on peategelane temale õudse ootamatusena tsaariarmee marsiroodu sattunud. Ootamatusena seepärast, et tema, Joonas, peab ennast väljavalituks — tarbepuuks, keda ei võida ometi tulepuude killas tapatalgule saata. Ent sinna ta siiski satub. Kuid Joonas pole allavandujaid mehi. Hulljulge retkega põgeneb ta Ida-Preisimaalt sõjavangist koju — Saaremaale.

See, mis Joonast kodus ees ootab, on tema isikutragöödia tõeline algus. Mõnda aega ei suuda lihtsakoeline mees aimata tema ümber punutud kurikavalat intriigi. Oma elu suurimaks võiduks on ta pidanud abielu jõuka ja nägusa Anniga, kelle käe kõrval ta astuski *asisesse* ellu. Ja seesama Anni koos armukese Guidoga ongi seadnud salakavalad püünised Joona hukutamiseks. Guido juhtimisel tabab Joonast üks löök teise järel: sõjavangist ärakaranu toimetatakse taas rindele ja pärast teistkordset pagemist areteeritakse spionaažis kahtlustatuna ning saadetakse vintsutavate ülekuulamiste järel sunnitööle. *Asine* mees on kiiresti kaotanud kõik: vara, hea nime, naise ja lapsed. See on haripunkt Joona traagika arengukõveras. Ühtaegu kätkeb selles katastroofipunktis Joona ümbersünni algus.

Sunnitöölaagris satub Joonas kokku Peeter Tihuga, kes siitpeale saab tema saatuse kujundajaks. Arutlustes elumõttest ja õiglusest, ajaloosündmustest ja kaasajast hakkab Joonale selginema tema senise elu tõeline pilt; see tõukab teda võimsalt uue tõe poole. Pärast seda ei üllata meid Joona nägemine Keila lahingus töörahva võidu eest elu andmas. Oma isikliku elu mõistmisega on ta jõudnud inimkonna võitluse suurde ja ühtsesse voolu.

Nii kannab sedagi teost revolutsiooni ja inimese teema. Joona kangelassurmas ja punases laulus võimutseb läbi kogu «Tuulise

ranna» ulatuv tuleviku-usk: *Ta laulis oma punast laulu, laulis otse üdist, ja ta punane veri jooksis, jooksis otse südamest.*

Joona arengus räägib kaasa ajastu loogika, see on peamine. Kolmandat osa ei saa ju nimetada otseses mõttes ajalooliseks romaaniks, küll aga ajalooprotsesse õigesti tabavaks ja ajaloolist tunnet sugestiivselt edasiandvaks teoseks.

Joona sirgumine üksinda oleks mõeldamatu olnud; traagiline konflikt eluga ei juhatanud teda veel revolutsioonilise mõtte juurde. Kriisi haripunktis ulatab Joonale käe **Peeter Tihu.** Ehkki Peetri kuju ei arene vaadeldavas köites edasi, tugevdavad tema tulevikunägemused romaani ideelist mõjulepääsu ning optimismi.

Oma paremad päevad äraelanud **Tõnis Tihu** on Kaugatoma «kuningana» ebalevalt kõikumas. Võimukat meest pureb mingi rahutus, mis taoti areneb otse lämbumistundeks ja viirastuslikeks nägemusteks. Väärikas korrespondentsreeder saab hakkama mõnegi epaka teoga. Mis on siis selle seesmise murenemise põhjuseks?

Tõnis tunneb hirmusegast ärevust tuleviku pärast. Suurem osa laevu on põhja lastud ja kompanjon Vickström ettevõttes peremehetsemas. Kogu ta senine elu on olnud üksainus suur püüdmine raha võimu poole, mis nüüd on suures ohus. Ja seegi pole veel kõik. Juba I ja II raamatus meenutab Tõnis surutuse hetkil oma esimest naist, kes mängis talle vembu, mis *nüüdki veel kõrvetab.* III köites ilmub see motiiv veel tungivamalt: *... kuid äsja siinsamas pärast piinavat unenägu oli talle sähvatanud pähe, et kõik ta naistekütivigurid pole muud kui ara mehe hirm, mille taga seisab sinu enese — kunagi petetud abielumehe — sügavasse hingepõhja sööbinud solvumistunne.* See on alaväärsustunne, millele Tõnis on püüdnud igasugusel viisil vastukaalu leida. Õnne ja inimliku soojuse vajadus on temaski mõistetav.

Tõnist ahistab veel hirm rahva ees. Seda hella kohta osatab III köites sümboolne pilt: Tõnis näeb, kuidas sõjavigase kark vastu sandarmi pead raksatab. Selles nägemuses tunneb niigi hampelmanidega heitlev mees endelist ähvardust. Hirmusööstu ajel saab otsuseks loobumine vangidega kauplemisest ning Joona päästmine vangist.

Keeruliste sisetakistuste tõttu pole Tõnis suutnud püsima jääda kapitalismi armutus konkurentsis; temaga alustatud arengut viib edasi Gustav Albert Vickström.

Joona traagika otsesed juhtijad — Anni koos Guidoga — on asetatud taunivasse valgusse. Neid ei vaadelda oluliselt seestpoolt, mõtte- ja tundeilma eritledes, vaid enam teiste tegelaste (peamiselt küll Joona) pilgu läbi. Seepärast jääb nende siseilm ka kahvatumaks. Teisest raamatust nii paeluvalt meeldejäänud Mare

on oma puhta eluga kontrastiks perekonnaõnne lammutavale Annile. Kõlbeline puhtus ja siiras kaasatundmine Joona saatusele seovad Mare kirjaniku ideeliste taotlustega.

Kolmandas raamatus on tunda kirjaniku rasket muret inimeste kannatuste pärast ja püüet neid parema elukorra eest võitlusse juhatada. Kompositsiooni on mõjutanud keskendumine ühe elusaatuse kujutamisse ja selle kaudu ajastu suurte probleemide lahendamisse. Intriig areneb Hindi loomingus seninähtamatu pingega. Temale tunnuslikke arutlevaid ja helkiheitvaid kõrvalepõikeid esineb siingi (eriti Mats Mõtliku kodukootud filosoofilised arutlused ja kogu Salava-tsükkel), kuid need on nauditavad omaette ja süvendavad ideelisi taotlusi. Sündmustiku tihedus ei anna palju ruumi kirjeldavateks vahepaladeks, mis varasemates teostes kippusid mõnel puhul häirima.

«Tuulise ranna» neljas osa

«Tuuline rand» päädib arenguromaaniga, mis annab peategelase Enn Tihu ideelise teeotsimise kodanliku Eesti olukordades. Romaan ei jõua ajaliselt suure pöördesündmuseni — 1940. a. revolutsioonini, kuid Enn Tihu tõeleidmises kõlab see lootusrikkalt. Selles köites jõuavad ootamatusse finaali ka kaks monumentaalset tegelast — Külasoo Mare ja Tõnis Tihu.

Enn Tihu arengus on mõndagi analoogilist Joona sotsiaalse silmanägemise sünnile. Tema saatuses on palju erakordset, alates juba pidalitõvemurest, mis lapsepõlve rusub, varase armutundega põimleb ja püsiva sisepinge põhjustab. Tõvehirm muljub kogu Külasoo peret. Ennu vanemad asetatakse suure murega silm silma vastu Vatku-sõidu episoodis. Marele tundus pärast seda katsumust, *et maailma oli jäänud veel üsna vähe asju, mida ta kartis.*

Ennu tardumus on kestvam ja piinarikkam. Seesmisi kannatusi süvendavad kitsikud olud, mida hariduspüüdes tuleb võita. Noorukit kutsuvad tema hingekitsikuses võimsalt Beethoveni muusika, M. Underi ja Juhan Liivi luule. Suuri muresid püüab ta lõpuks omaenda loomingus välja elada. Loomistöös sünnibki uue elutunde algus — selguse otsimine elus ja iseendas. Enn Tihu pürgimistes on palju ühisjoonelist sellele osale kodanliku Eesti intelligentsist, kes humanistlikus tõepüüdes jõudis lõpuks sotsialismi ideeni. Nii saab tõe ja elumõtte otsimine tunnuslikuks kogu tetraloogiale.

Ennu ei suuna otseselt Tihude võitlusrikas minevik. (Isa Sander oma hääbunud illusioonidega ei suutnud seda hoopiski.) Kuid eluvaate avardudes tunnetab ta eelmiste põlvkondade virgutavaid impulsse: kõigile, kes omaenda mina ületada suutsid, on antud tulevikus edasi elada ja lugupidamist pälvida. Nii ergastab Hint seegi kord lugejat tulevikutundega — kontrastiks romaani mõneti rasketele akordidele.

Kolmandast raamatust jäi lugejat erutama kõigepealt Mare ja Tõnise saatus.

Ühtki kiudu ei tahaks **Külasoo Mare** oma elukangast tagasi harutada — nii selgub arupidamisest iseendaga E. Enno luuletuse «Võiks otsast alata» motiividel. See on tunnetus elu edasiviimise paratamatusest, mille nõudel Mare jätab maha Külasoo, oma rõõmude ja vaevade, töö ja armastuse riigi. *Ei, ennem jäägu Külasoo põllud karge, kui et ta lapsed, tema ja Sandri lapsed, käest ära lähevad!* Siitpeale algab Mare elu vapustav lõppvaatus. Mare afektiivne toimimine oma poja päästmisel on esimesel hoobil võõrastav sellele tasakaalukale Marele, keda tunneme Külasoomailt. Ent kas Mare oligi enam päriselt seesama Külasoo Mare? Elu oli ta sootuks teistesse olukordadesse pillutanud ja küllap tal endalgi polnud enam kunagist noorusjõudu. Kummatigi ei suutnud Mare «navigeerida», nagu nõudsid aeg ja olud; seepärast jäi tal vaid laste õnne nimel end lõplikult ohverdada. Selles on tema suurus inimesena ja emana.

Tõnis Tihu lõpplahendus on ootamatu. Kirjanik lavastab selle monumentaalse tegelase uppumissurma, et teda siis uuesti ellu äratada. Kuidas seesugusesse lahendusse suhtuda?

Tõeline uppumissurm tundunuks enneaegse lahkumisena — Tõnis polnud end elu näitelaval veel tühjaks mänginud. Veel vähem kujutleme teda Vickströmi ohjest hoituna. Ei, õuenarrina lahkuda poleks Tõnise loomuseks. Seepärast tundub surnust ellu äratamine üsnagi leidliku lahendusvõttena, mis annab n.-ö. romaani romaanis.

Viimase köite Tõnises näeme kõigepealt üht kapitali poolt murtud meest, kes jälgib maailma sündmuste ärevat põimlemist. Ta esineb koguni õigusenõudjana ja rahvusvaheliste suhete arvustajana. Ei ole raske märgata, kuidas tema vaatekohad omaenda elust alguse saavad. Küllap Tõnis endamisi võrdvääristab Vickströmi murdjaloomuse Saksa ja Itaalia fašismiga ning loeb ennast süüta kannatajaks. Tõnisega seotud peatükid jäävad romaanis omaette, kuid on sellistenagi köitvad. Lõpplahendus on tähendusrikas: maailma hiilgust näinud ja maitsnud mees avastab vanuigi, et ka rikkuse ja kuulsuseta võib elu midagi pakkuda.

Neljandas raamatus puudub kahe esimese köitega võrreldav elukujutuse avarus ja kolmandale köitele iseloomulik keskendumine ühe elusaatuse ümber. Uude keskkonda siirdumine ei anna rannaelu pildirikkust ja muljesügavust. Ometi täheldame kogu «Tuulise ranna» tunnuslikke mõjuvaid külgi: tegelaste psühholoogia peent eritlemist, sügavamõttelisi arutlusi (eriti ühenduses Salava Robertiga), mitmeid uudseid motiive ja ainealasid (Ennu õpetajatöö ja kirjanikutundmused, revolutsionäär Peeter Tihu traagika, laevaelu pildid).

Aadu Hindi loomingu iseloomulikest joontest

Aadu Hint on tugeva isikupäraga kirjanik, kelle ande laad ilmneb kõige sugestiivsemalt suurromaanis «Tuuline rand».

«Tuulises rannas» on Hint pühendunud kaalukate sotsiaalsete ja üldinimlike probleemide lahendamisele. Teoses valitseb mõtisklev ja juurdlev pinge, mis läheneb Tammsaare laadile. Juurdlemine elutõe üle, näilise ja tõelise eritlemistarve, inimhinge salavirvenduste aimlemine on andnud kõige püsivama Hindi loomingus — eredad *karakterid*.

Tähelepandav on juba romaani tegelaste hulk, mis ulatub sadadesse. Neile elu anda, isikupärane vaimu- ja tundelaad kujundada — seegi väärib tunnustust.

A. Hint arvestab karakteri loomisel kõiki tegureid — sünnipäraseid eeldusi ja kalduvusi, sotsiaalseid mõjustusi ja keskkonna toimet. Need komponendid põimuvad, kujundades *karakteri juhtmotiivi*. Näiteks Tõnis Tihus on peamine vitaalsus, pakatav energia ja võimutung. See määrab ta elukõvera, tema tõusu, hiilguse ja languse kodanlasena. Joona ja Ennu juhtmotiiviks on ülekasvamispüüe isikutraagikast avaramasse elutunnetusse. Pime-Kaarli seesmist elu juhib konflikt tundeerksa inimese ja ängistava välismaailma vahel.

«Tuuline rand» teistes keeltes.

«Tuulise ranna» tegelased on valdavalt aktiivsed tegutsejad. Sellega on kooskõlas ka staatilise välisportree hülgamine. Väline detail antakse situatsioonis. Pime-Kaarli eluviletsust märkivad välisjooned on tähendusrikkad: *Esikusse langevas lambivalguses ilmusid nähtavale pikad, hallides püksinärudes koivad ning selle järel ülakeha, mille ümber avaralt lotendas kulunud kuub.* Vanaõue Mihkli kohta märgitakse: ... *kolmandaks meheks oli paadis Vanaõue Mihkel, aasta kuuekümnene, järsu sõnaga vabadik, endine laeva-, nüüdne küla paadimeister.*

Napp karakteristika ühendab jooni sotsiaalsest seisundist, isikupärast, siseilmast. Oskust karakteerset tabada annab elu ka kõrvaltegelastele. Loona Laes jääb meelde ülivalju häälega, mis märgitakse vemmalvärsis:

Loona Laesi hääle kära
allatuult käib Rootsis ära.

Riti, Pime-Kaarli klatšimaia teisepoole kohta ütleb palju üksainus lause: *Tihedad, käbedad, kärmed sammud — Riti ise.*

Karakterite kujundamises kasutab Hint eepilise vormi põhivahendeid — jutustust, kirjeldust, stseeni, dialoogi — isikupärase vaheldusrikkusega. Kirjeldavat ja jutustavat elementi asendavad sageli publitsistlikud ja epistolaarsed vahepalad, millel karakterikujunduse seisukohast on kord otsesem (kirjavorm), kord kaudsem (ajajärku iseloomustav) eesmärk. Erilist osa romaani tegelaste kunstilises mõjus etendab aga s i s e m o n o l o o g i ulatuslik kasutamine.

«Tuulise ranna» suuri sisemonolooge on näiteks Pime-Kaarli arutlus I osa IV ptk., Joonas Tihu dramaatiline heitlus endaga III osa alguses, Tõnise sisevõitlus «Kaugatoma» proovireisil jne. Need on sügavad sissevaated tegelase elamuste ja mõtete maailma, mis sageli annavad eepilisi tagasivaateid tema minevikku ning tähendusrikkaid psühholoogilisi ja olustikulisi üksikasju. Seespool monoloogi kujuneb dramaatiline arendus ja pinge (Tõnise kõhklused «Kaugatomal»). Sisemonoloogid oma psühholoogilise pinevusega korvavad suuresti välissündmuste loidust.

Huvitavaks võtteks on Hindil teatava k o r d u s m o t i i v i kasutamine tegelase põhiolemuse rõhutamiseks.

Suure oskusega on «Tuulises rannas» kujutatud m a s s i s t s e e n e. Neis episoodides on hästi tabatud rahva psühholoogiat, meeleolu, tavasid, rahvaliikumise jõudu; nad väljendavad kord rahva loovat annet ja optimismi («Kaugatoma» ehitamine ja pidulik vettelaskmine), kord võitluse paatost ja kirge (Kaugatoma rahva revolutsiooniline väljaastumine 1905. aastal), kord rahva endausku («Kaugatoma» päästmise stseen II osas). Meeleolude amplituud on, vastavalt sündmuste iseloomule, väga avar, ulatudes kõige mahlakamast huumorist (Laiakivi Kusti jutluseparoodia) kõige sügavama traagikani (verine massimõrv Tallinna

Uuel turul). Teise köite VI ptk. paelub paadikollektiivi kangelasmeelega. Seda süvendab appitõtanute hulljulge risk.

Kaudsemat, ent hoopiski mitte teisejärgulist osa etendab karakterite kujundamises looduslik keskkond. Loodus on romaanis elustunud osavõtja inimeste elust. Loodus — see on eelkõige meri, randlase toitja ja katja, ent armutu töönõudja, keda kardetakse ja armastatakse. «Tuulise ranna» merepildid on valdavalt karmid: *Sügis on käes. Hall, vihmanõrisev taevas tõmbus kord-korralt ikka enam koomale rahutu, vahuse mere ning tuules oigavate rannametsade peale, ning linnud, otsekui kartes, et taevas neid päriselt vastu märga randa surub, lendasid üksteisè järel pikkade ridadena lõuna poole.* See on tüüpmotiiv ranna loodusest. Mõnikord vihjab loodusekujutus sümboolselt ühiskondlikele sündmustele. Tormiendeline merepilt I osas (XIX ptk.) loob kaasakõlava sissejuhatuse revolutsioonisündmuste puhkemisele. Sageli seob napp looduspilt inimese ja töö, mis toimub looduse rüpes: *Kui sügisene aeglase toimega päike ennast viimaks kella kaheksa paiku Viidumäe metsade tagant välja upitas, lainetas juba laevaehitusplats siia kokku kogunenud rahvast.* Või teisal: *Idas, metsade ja metsatukkade taga, oli päike parajasti tõusmas, ning läänes, lahel, hajutatuna saarterühmade vahele, võtsid võrke või askeldasid rüsadega paarkümmend paati, ronides Joosepi arust nagu mustad sitikad hüpleval, siin-seal lainetevahust valgendaval lahepinnal.* Rannalooduse koloriidi tabamine on üks neid tegureid, mis rõhutab romaani rahvuslikku omapära.

Olustikupiltides annab Hint suure kaalu kõnekale detailile. I ja II osas kohtame aga ka ulatuslikumaid olustikukujutusi. Ajastu ilme ja laadi väljatõstmiseks kasutab Hint ohtrasti (mõnikord liialdustega) väljavõtteid ajalehtedest ja dokumentidest, samuti rahvasuust kuuldud laule, naljajutte ja mitmesugust lokaalset materjali. Laululooming on sageli otseselt karakteri kujundamise teenistuses (Pime-Kaarli).

A. Hindi sõnastusstiili iseloomustab fraseoloogiliste väljendite, vanasõnade ja kõnekäändude rohkus. Rahvaomase laulutraditsiooni laadis on loodud ka teost rikastavad laulud. Sageli on vanasõnad, kõnekäänud, rahvapärased ütlused ilmeka sotsiaalse sisuga, nagu näiteks: *Mis härrale kuld, see moonakale muld. Tähendab, see on siis kitsele kasulik, kui hunt ta alla kugistab! Tuul puhub igal kevadel viljasalvest läbi. Rikkal käivad lained laias kaares.*

Tähelepandav on keele kujundirikkus. Kujundid mõjuvad enamasti uudselt ja värskelt, näiteks: *lõunamaa taevas on tähed suured nagu elavad söe tükid, keel ei loksu iseenesest suus nagu laine meres, Pime-Kaarli korvid seisid kiviaia peal ilusasti ritta laotult nagu pruutneitsid kirikus altari ees, tuulemändide tüved olid täis punakuldset tolmu*

A. Hindi teoste kaanepilte.

(päikesepaistet), *ka Sander tahtis hakata oma tiibu liigutama* (iseseisvalt elama), *noh, nüüd vahid sa oma kiikritega küll viltu, aga sina, pojukene, hoia pudelist eemale.*

Lause on enamasti pikk, süntaktiliselt liigestatud, kuid ometi rütmiline ja sujuv. See on kooskõlas kogu teose arutlev-juurdleva põhilaadiga. Öeldu käib esijoones autorikõne kohta. Dialoog on kokkusurutum, mõnikord isegi lakooniline. Rikkalikus sõnavaras leidub rohkesti dialektismi ja oskussõnu (peaasjalikult merenduse alalt); kohati võib täheldada viimastega liialdamist. Ajaloolise usutavuse huvides kasutatakse ka arhaisme.

Nimetatud kunstivõtete koostoimes kujuneb teose omapära. See väljendub eelkõige rahva psüühilises laadis, mida kehastavad karakterid, rahva elu ja ajalooline saatus. Need väärtused seletavad romaani suurt populaarsust meil ja mujal. «Tuulist randa» on tõlgitud vene, valgevene, läti, soome ja tšehhi keelde.

KOKKUVÕTTEKS.

Aadu Hindi looming kasvas kodanliku perioodi otsingutest nõukogude kirjandusse. Sellest peale on tema arenemine olnud pidev. Rõhutamist väärib temaatika avardumine, žanriline mitmekesisus, millele annab kunstilise kandvuse psühholoogiline veenvus, rannaolustiku ja looduse hingestatud kujutamine, keele kujundirikkus, rahvapärane huumor. A. Hindi kirjanikutee räägib suurest arenguvõimest, mis on talendi veenvaim tunnus, liiati kui seda valgustab elutõe täiuse püüe — kunstniku ainus õigustus olemasoluks, nagu ütles A. H. Tammsaare.

Aadu Hint ja turkmeeni kirjanik Berdõ Kerbabajev aserbaidžaani draamakirjanduse rajaja Mirza Fatali Ahundovi juubelil (1962).

Väljapaistvate teenete eest meie sotsialistliku realismi kirjanduse arendamisel autasustati Eesti NSV teenelist kirjanikku Aadu Hinti Tööpunalipu ordeniga ja 1965. aastal anti talle Nõukogude Eesti rahvakirjaniku aunimetus.

JUHAN SMUUL
(Sünd. 1922)

Juhan Smuul kuulub nende meie kirjanike hulka, kes alustasid loomingulist teed Suure Isamaasõja päevil ja leidsid kirjanduses oma koha sõjajärgse sotsialistliku ülesehitustöö aastatel. Nii oma elukäigu kui ka loominguliste saavutustega on Juhan Smuul eredaks näiteks sellest, kuidas nõukogude võimu tingimustes kerkivad rahva hulgast esile uued andekad jõud, kellele on avatud kõik võimalused kasvuks ja arenguks.

Elukäik ja loominguline tee. Juhan Smuul (kuni 1954. a. Schmuul) on sündinud 18. veebruaril 1922. a. Muhu saarel Koguva külas talupidaja-kaluri perekonnas. Kehvas rannakülas möödus luuletaja lapsepõlv ja nooruki-iga, mida ta hiljem on sageli kujutanud oma värssides. *Kitsi, tuuline, higile ahne* oli kivine põld, rasket võitlust tuli kaluritel pidada karmi ja tujuka merega. Kuid neist looduslikest tingimustest veelgi raskem oli kodanlikus Eestis valitsenud elukorraldus, kus kõike määras raha ja kus töökate ning visade randlaste osaks jäi ainult ränk töö igapäevase leiva pärast.

1936. a. lõpetas J. Smuul kohaliku Piiri algkooli. Ta tahtis väga edasi õppida, kuid hariduse saamine oli tollal seotud suurte raskustega. Noorukil läks küll korda pääseda Jäneda põllutöökooli, kuid poole aasta pärast tuli sealtki lahkuda ja kodus tööle asuda.

Alles nõukogude võimu taaskehtestamine Eestis, mis tõi otsustava murrangu kogu rahva ellu, avas ka noortele avara tee, mil-

lest varem võidi ainult unistada. See suur pöördepunkt nii ühiskondlikus kui ka isiklikus elus on J. Smuuli luule tähtsamaid teemasid.

Suure Isamaasõja alguses siirdus J. Smuul kutsealusena Nõukogude tagalasse, kus ta algul oli Uraalis sõjatehase ehitustöödel ja hiljem astus Eesti Laskurkorpuse ridadesse. Suure Isamaasõja ajast pärinevadki J. Smuuli esimesed avalikkuse ette jõudnud luuletused. 1944. a. alguses, demobiliseerituna armeest tervislikel põhjustel, asus ta tööle «Rahva Hääle» toimetuses Leningradis. Samal ajal tegeles J. Smuul üha aktiivsemalt luule alal.

Karmidel sõja-aastatel kasvas rannanoorukist nõukogude inimene, sotsialistliku kodumaa patrioot; seda on luuletaja väljendanud Kommunistlikku Noorsooühingusse vastuvõtmise puhul 1944. a. kirjutatud värssides:

> Kolmat aastat... Ja nüüd vaatan teisiti kõike,
> oskan näha, mis ennem ei näinud.

Vajadus edasi anda oma uut ja sügavamat arusaamist elust, oma rohkeid tähelepanekuid, mitmekesiseid mõtteid ja elamusi juhtiski J. Smuuli kirjandusse, poeetilise loomingu teele.

Pärast tagasijõudmist vabastatud Nõukogude Eestisse jätkas J. Smuul esialgu ajakirjanduslikku tööd. Ta oli ajalehe «Sirp ja Vasar» toimetaja asetäitja, seejärel lühikest aega ajakirja «Pioneer» toimetaja.

Sõja-aastatel kirjutatud ja ajakirjanduses ilmunud luuletused avaldas J. Smuul oma esimeses värsikogus «K a r m n o o r u s», mis ilmus 1946. a. Juba sõjapäevil oli ta alustanud ka oma ulatuslikku poeemi «T o r m i P o e g» (ilmus «Loomingus» 1945—1946, raamatuna 1947), mis käsitleb meremeeste elu kodanlikus Eestis.

Alates 1947. a. pühendus J. Smuul täielikult kirjanduslikule tegevusele. Liikudes palju vabariigi eri rajoonides kogus ta rikkalikult elulisi tähelepanekuid ja avaldas üksteise järel terve rea silmapaistvaid luuletusi ning poeeme. J. Smuuli kui luuletaja kasvamine toimus kiiresti. Selle tõendiks on tema 1948. a. ilmunud värsikogu «J ä r v e s u u p o i s t e b r i g a a d».

1949. a. valmis luuletajal libreto ooperile «Tormide rand» (G. Ernesaksa muusika), mis kujutab saarerahva võitlust mererööviga tegelnud julma ning ebainimliku feodaali vastu XIX sajandi alguses.

Oma pingelise loomingulise tegevuse kõrval võttis J. Smuul aktiivselt osa ühiskondlikust elust. 1951. a. võeti poeet vastu Nõukogude Liidu Kommunistlikku Parteisse.

Luuletusi nõukogude inimeste sotsialistlikust ülesehitustööst, mineviku ja tänapäeva vastandlikkusest, rahu eest peetavast võitlusest sisaldab J. Smuuli 1951. a. ilmunud värsikogu «E t õ u n a p u u d õ i t s e k s i d». Samal aastal anti Moskvas välja

luuletaja värsiloomingu paremik venekeelse valikkoguna «Стихотворения. Поэмы». Eesti luuletaja värsid leidsid Nõukogudemaa kirjanduslikus avalikkuses tunnustavat vastuvõttu, 1952. a. määrati J. Smuulile nimetatud valimiku eest riiklik preemia.

Juba 40-ndate aastate lõpul hakkas J. Smuul kirjutama mahukat neljaosalist poeemi «Mina — kommunistlik noor», mis käsitleb peamiselt Suure Isamaasõja perioodi. Teos valmis aastatepikkuse töö tulemusena: esimesed peatükid jõudsid lugejate ette juba 1949. a. («Loomingus»), tervikuna ilmus poeem 1953. a.

J. Smuul on saavutanud väljapaistvaid tulemusi mitte ainult luule alal, vaid ka proosakirjanikuna ja dramaturgina. 1955. a. ilmus tema «Kirjad Sõgedate külast», milles kujutatakse rannakolhoosi elu ja inimesi. Teos kuulub eesti nõukogude kirjanduse parimate saavutuste hulka.

1955. a. sõitis kirjanik heeringapüügilaeval Põhja-Atlandile, et koguda ainestikku uute teoste jaoks. Ookeanil viibimise ajal valmis J. Smuulil humoristlik jutustus «Muhulaste imelikud juhtumised Tallinna juubelilaulupeol» (ilmus samal aastal «Sirbi ja Vasara» veergudel, raamatuna 1957. a.). See on omapärane, följetonistlikus laadis kirjutatud teos, milles on rohkesti elurõõmsat naeru ja mitmesuguste väärnähtuste pihta sihitud teravmeelset kriitikat.

Reisil tehtud tähelepanekud andsid J. Smuulile ainet näidendi «Atlandi ookean» loomiseks; teos jõudis teatrilavale ja ilmus «Loomingus» 1956. a. (raamatuna 1957). Selles on kirjanik kujutanud kodurandadest kaugel viibiva kalatraaleri argipäeva kõigi selle rõõmude ja raskustega, inimestevaheliste suhete keerukusega.

Noortele lugejatele vestis J. Smuul elust ja tööst Põhja-Atlandil jutustuses «Meremees Murka», mis ilmus ajakirjas «Pioneer» (raamatuna 1958).

Vahepealsetel aastatel valminud värsid avaldas J. Smuul 1959. a. kogus «Mere ja taeva vahel». Nagu värsikogu nimetuski näitab, sisaldab see peamiselt merest ja kalurielust kõnelevaid luuletusi. Mahuka valimiku mereluulet andis J. Smuul 1961. a. välja raamatuna «Merelaulud. Tormipoeg», kusjuures autor oma varasemat poeemi on tublisti viimistlenud.

1957. a. võttis J. Smuul ette õige erakordse ja kauge teekonna: talle avanes võimalus sõita mootorlaeval «Kooperaatsija» kaasa kolmanda nõukogude Antarktise-ekspeditsiooniga ja viibida poolteist kuud jäise mandri uurimisjaamades. Selle tulemusena avaldas kirjanik oma reisipäeviku «Jäine raamat» («Loomingus» 1958. a., raamatuna aasta hiljem). Teos on korduvalt ilmunud vene ja teiste Nõukogude rahvaste keeltes ning äratanud laialdast tähelepanu üleliidulises ulatuses. 1961. a. sai

Lenini preemia kätteandmine J. Smuulile.

J. Smuuli «Jäisele raamatule» osaks kõrgeim tunnustus — Lenini preemia. Teos on tõlgitud ka paljudesse väliskeeltesse.

1959. a. avaldati «Loomingus» J. Smuuli näidend «L e a» (raamatuna 1960). Teose tegevustik areneb 1941.—1942. a. Selles on käsitletud keerukaid usklikkuse ja inimlikkuse probleeme rännakade ajaloosündmuste tagapõhjal. Näidend ja selle lavastus leidsid elavat vastukaja, kutsudes ka ajakirjanduses esile laialdast mõttevahetust teose ümber. 1964. a. tuli lavale pärimustele rajanev näidend olusid trotsivast diplomita kaptenist Enn Uuetoast, «Kihnu Jõnn ehk Metskapten» (eri raamatuna 1965). 1965. a. lavastati J. Smuuli näidend-monoloog «Polkovniku lesk», satiir väikekodanliku ellusuhtumise aadressil.

1959. a. lõpul viibis J. Smuul ilmastikulaeval «A. I. Vojeikov», mis sooritas uurimisretke Vladivostokist Jaapani mere põhjaossa. Selle reisi kohta avaldas kirjanik 1963. a. teose «J a a p a n i m e r i, d e t s e m b e r».

J. Smuul on teinud suurt ja vastutusrikast organisatsioonilist tööd Eesti NSV Kirjanike Liidus (a. 1951—1953 oli ta juhatuse aseesimeheks, 1953. a. alates on aga esimeheks). Sageli on J. Smuul esinenud meie kirjanduse arenemise probleeme käsitlevate artiklite ja ettekannetega, võideldes eesti nõukogude kirjanduse ideelisuse ja kõrge kunstimeisterlikkuse eest.

NSV Liidu Kirjanike Liidu II kongressil (1954) valiti J. Smuul NSV Liidu Kirjanike Liidu juhatuse presiidiumi, III kongressil (1959) üheks juhatuse sekretäridest, kellena ta on otseselt võtnud osa kogu meie maa kirjanduselu juhtimisest. Tema esinemiste ja laastude kogu ilmus 1963. a. pealkirja all «Kui pole lennuilma».

1965. a. anti J. Smuulile Eesti NSV rahvakirjaniku aunimetus. Seoses eesti kunsti ja kirjanduse dekaadiga Moskvas (1956) autasustati kirjanikku Tööpunalipu ordeniga.

J. Smuul on Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee liige ja NSV Liidu Ülemnõukogu saadik.

J. Smuuli varasemast loomingust. Oma esimese värsikogu nimetusega «K a r m n o o r u s» on luuletaja märkinud nii rasketes tingimustes möödunud kasvuaastaid kodurannas kui ka vaimse kasvamise karmi teed sõjapäevil. Põhiline osa nendest värssidest on kajastuseks autori enda, kuid sellega ühtlasi ka tuhandete teiste noorte inimeste elamustest, keda Suure Isamaasõja aastad karastasid võitlejateks sotsialistliku kodumaa eest. Lihtsalt ja südamlikult meenutab noor luuletaja kodust rannaküla ja omakseid («Mälestusi isast», «Mu noorim õde»), jutustab sõjaväehaiglat külastanud lapsest («Väike külaline»), kõneleb elamuslikult blokaadi surmarõngast vabastatud kangelaslinnast Leningradist («Purskkaev»). Juba esikkogu luuletustes ilmneb tähelepandav inimeste kujutamise oskus, kui luuletaja kõneleb oma isast või sõdurina oma tööpostil seisvast vanast meremehest («Praamivaht»). Selgesti näeme siin ka J. Smuuli kalduvust eepilise luule poole, milles ta hiljem on andnud oma väljapaistvamad saavutused. Poeem «Pootsman», milles jutustatakse ühe meremehe-rindevõitleja elukäigust, ei ole küll veel küps teos, kuid luuletaja edasisele arengule iseloomulik on püüe kujutada nõukogude võimu taaskehtestamise ja Suure Isamaasõja ajajärku laias eepilises maalingus, näidata inimeste kasvamist ja karastumist. Selle suure teema juurde pöördub J. Smuul oma hilisemas loomingus korduvalt.

Poeemis «T o r m i P o e g» on luuletaja püüdnud luua suurt üldistust eesti meremehe elusaatusest kodanliku korra tingimustes, anda meremehe jõu ja visaduse, mehisuse ja julguse võrdkuju (selleks tunduval määral kasutades ka romantika elemente), näidata tema heitlust loodusjõudude ja ühiskondliku ebaõigluse ning hundimoraaliga. Poeemi tugevamateks osadeks olid ka esimeses redaktsioonis autorile hästi tuntud rannaelu pildid: õnnestunult on kangelase lapsepõlve kujutustes edasi antud rõhuvat vaesust, rahutut väljapääsutungi ja kutsuvate mereavaruste karmi hingust. Märksa vähem õnnestunud olid teose need osad, kus Tormi Poega näidati kaugetel meresõitudel: kujutusse sugenes seal raamatulikku eksootikat ja paiguti ähmastus kangelase käitumisloogika. Ent ka niisugusena äratas see teos tähelepanu, märkides olulist astet poeedi arengus. (Hiljem ümbertöötatud kujul on poeem tugevasti võitnud ja seda võib arvestada eesti nõukogude luule paremate saavutuste hulka.)

J. Smuul ei olnud oma varasemas loomingus veel jõudnud sotsialistliku realismi meetodi täieliku omandamiseni, ka andis end sageli tunda kirjanduslike kogemuste vähesus. Kuid algusest peale kõlab J. Smuuli värssides tema kui töötava rahva poja teadlikkus oma kohast elus, on ilmne tema püüe loomingu rahvalikkuse poole, avaldub loomupärane poeetiline anne. Visa töö ja pideva enesetäiendamise tulemusena hakkasid ikka selgemini välja kujunema tema luule paremad küljed.

Elu hoolikas tundmaõppimine ja sellele aktiivne kaasaelamine, intensiivsed loomingulised otsingud leidsid olulist tuge partei

Keskkomitee otsustest kirjanduse ja kunsti küsimustes 1946. a., mis aitasid kujuneval autoril jõuda sotsialistliku realismi teele. Ideeline kasvamine ja kunstimeisterlikkuse pidev täiendamine võimaldasid J. Smuulil 1947. a. alates luua terve rea õnnestunud luuletusi, mis ilmusid kogus «Järvesuu poiste brigaad».

Selles värsiraamatus kõneleb poeet sotsialistlikule arenemisteele asunud rahva elust ja tööst, suurtest muutustest ühiskonnas ja inimeste mõtteviisis. Lihtsas ja südamlikus sõnastuses on loodud saadikukandidaadi, töömehe ja rahva huvide eest võitleja kuju *(Mu teeks on kogu rahva tee)*. Haarava lüürikaga kujutab luuletaja nõukogude noori — kodulinna taastajaid. Pojaliku tänu- ja uhkustundega kõneleb J. Smuul nõukogude võimust: *nagu kõigile noortele*, nii ka temale on nõukogude võim andnud selle, *mis eluks on vaja.*

On andnud mull' elu ja õnne jaoks,
võiks ütelda, uued silmad
ja selle tunde, et ükski meist
pole asjata sündind maailma;

et kõigil on leiba ja kõigil on tööd,
— võid õppida, edasi jõuda,
et rahvale palju ma andma pean
ja elult võin rohkem nõuda.
(Miks ma hääletan.)

Kaugele merereisile valmistuvate madruste laul jutustab aga nendest maadest, kus rahva osaks on *nälg, orjus, dollar, käsi siduv kett*, kus töötavatel inimestel pole tõelist kodumaad («Maiõhtu»).

Olulist edasiminekut J. Smuuli loomingus näitab sisutihe ja kunstiküps lühipoeem «Kuidas Koguva küla käis punavooris». Elulise veenvusega loodud tööpiltidest, kõnelustest ja üksikportreedest kerkib lugeja silmade ette see töökas küla — üks paljudest Eesti küladest, mis on jõudnud uue, sotsialistliku arenemisetapi künnisele: veel püsib üksiktalude süsteem, kuid päevakorda on kerkimas juba kolhoosidesse ühinemine. Pearõhu on luuletaja asetanud sotsialistliku teadlikkuse kasvu esiletoomisele, tehes seda tüüpiliste, tabavalt iseloomustatud ja meeldejäävate kujude kaudu (keskmik Uuetoa Jaan, uusmaasaaja Juuraku Juula, noor valla täitevkomitee sekretär). Teoses näidatakse, et küllalt on veel eelarvamusi ja omavahelisi vastuolusid, kuid nõukogude tegelikkus liidab inimesi ikka tihedamalt, aitab üle saada vanadest iganditest ja on aluseks ühiskondliku teadlikkuse kasvule. Tõepäraselt vihjatakse näiteks Uuetoa Jaani mõtiskluste kaudu keskmiku vabanemisele kulaku mõju alt, kujutatakse tema liitumist uusmaasaajatega. Elu ise veenab neid lihtsaid tööinimesi isiklike ja riiklike huvide ühtsuses, näitab nõukogude korra eeliseid võrreldes eelnenud aegadega, kus ükskõik mis värvi lippude all *härra praalib ja talumees maksab*, nagu

kõneleb üks koguvalasi. Ühtlasi kerkib juba selles J. Smuuli teoses esile rahuteema; meie inimestele on rahu loovaks tööks vajalik ja nimelt oma töösaavutustega aitavad nad ka rahu kindlustada:

> «Vili riigil on relvaks ja rusikaks,
> sõjast-kisajail hambaid mis murrab.
> Vili on osa jõust, mis meid hoida võib
> näljast, puudusest, sõjast ja surmast.»

Ühe küla töö ja elu kaudu on luuletaja osanud avada suuri ühiskondlikke probleeme ja näiliselt nii kitsapiiriline Koguva argipäev seostub lahutamatult sündmustega kogu laias maailmas. Poeem on kirjutatud heas rahvalikus vormis, see haarab lugejat oma karge ja helge põhimeeleoluga.

Poeem «Järvesuu poiste brigaad». 1947. a. viibis J. Smuul pikemat aega Leevaku hüdroelektrijaama ehitamisel (Kagu-Eestis), kuhu komsomoli kutsel oli tulnud tööle noori lähemast ja kaugemast ümbruskonnast. See ehitustöö ei olnud suhteliselt suur oma mastaabilt, kuid siin ilmnesid olulised, meie tegelikkusele iseloomulikud nähtused: tähtis on ennekõike see kasvu- ja arenemisprotsess, mida kollektiivses, sotsialistlikus töös läbi tegid jaama taastama tulnud külanoorukid. Noorte ehitajate hulgas elades ja töötades õppis luuletaja neid lähemalt tundma ja tal õnnestus luua tugev ning poeetiliselt haarav teos, millel on lai üldistav tähendus.

«Järvesuu poiste brigaadi» iseärasuseks on selle põhiline dokumentaalsus, sest nii sündmused kui ka enamik tegelasi on otseselt elust võetud, inimesed ja kohad kannavad oma tegelikke nimesidki. Kuid see ei tähenda, nagu puuduks teoses kunstiline fantaasia ja tüpiseerimine, nagu oleks siin tegemist ainult reportaažiga, elunähtuste registreerimisega. Luuletaja saavutas just seetõttu väljapaistvaid tulemusi, et ta ei piirdunud ainult tegelikkuse faktide näitamisega, vaid kasutades ainet loovalt, avas nende faktide sisu (ka üks keskseid kujusid — Jakob Karusoo — on puhtkirjanduslik üldistus). Oma ülesandeks ei seadnud luuletaja mitte Leevaku elektrijaama ehitustöö välise käigu protokollimist, vaid kogu tema tähelepanu on keskendatud elavatele inimestele, nende tegevusele ja sisemisele elule. Oma poeemi kangelaseks on J. Smuul valinud ehitajate hulgast ühe väiksema kollektiivi — Järvesuust saabunud noormeeste brigaadi, kes tulid ehitusele tööoskuseta ja poliitiliselt väheteadlikena, kuid siin kasvasid mitte ainult tublideks meistrimeesteks, vaid ka teadlikeks ja aktiivseteks nõukogude inimesteks.

N o o r t e e h i t a j a t e k o l l e k t i i v i iseloomustab luuletaja tabavate detailide ja üksiksündmuste kaudu, alates kaheteistkümne Järvesuu poisi kodukülast lahkumisest. Ei materiaalne ega vaimne pagas paista neil eriti mahukas olevat:

Illustratsioon «Järvesuu poiste brigaadist».
(R. Sagrits, 1948.)

...paar pesu ja sokid ja nõelad ja niit,
tüse leivakott igal mehel,
kaks lõõtsa ja timmitud mandoliin,
virn juttusid «Päevalehest». *

Tagasihoitud huumoritooniga kujutab poeet kohalejõudnud järvesuulaste küsitlemist nende tööoskuse kohta (3. ptk.): brigaad vastab küsimustele hauavaikusega, sest poisid ei tunne ühtki ehitustöö ala. Kuid seda valjema häälega avaldavad nad kõik valmisolekut õppida ja on korrapealt *tähtsad kui meistrimehed.* Aus töötahe aitab neil üle saada kõigist esialgsetest raskustest ja peagi õpivad nad hästi töötama. Veenvalt on seejuures näidatud koos tööalase meisterlikkuse omandamisega noorte teadlikkuse

* Kodanlikus Eestis ilmunud ajaleht, milles joonealusena avaldati rohkesti mitmesuguseid (peamiselt tõlgitud) alaväärtuslikke seiklus- ning kriminaaljutte.

kasvu: uut ehitades kujunevad nad ka i s e ümber, hakkavad õigesti nägema meie elu, töö ja võitluse suuri eesmärke. Nad õpivad hindama seda, mida neile on andnud nõukogude võim, kasvavad tõelisteks sotsialismi ehitajateks.

Poeemile annab tema elulise haaravuse luuletaja tõsine ja aus püüe kujutada tegelikkust, nagu ta oli, kõigi vastuolude ja kasvuraskustega. Ta ei idealiseeri mingil viisil ka Järvesuu poisse, ei püüa neid paremaks teha, ei hakka salgama, et ka nendel on paratamatult küljes mineviku jälgi. Kuid ennekõike näitab ta meile nende puhast ja tervet tuuma, nende vastuvõtlikkust kõigele heale ja kaunile, nende nooruslikku hoogu ja tarmukust.

Kollektiivi hulgast on luuletaja lähemalt kujutanud mõningaid Järvesuu poisse, kelles kui «koondportreedes» kõige selgemini ja ilmekamalt on väljendatud nende «ühine tee ja ühine arenguraada». Jakob Karusool, Paul Haavaoksal ja Paul Külvijal on igaühel erinev karakter, kõne- ja käitumisviis, aga samal ajal on neis palju ühist, tervet ja head — õige tee otsimist, sisemist põlemist, liigutavat lihtsust ja ausust.

J a k o b K a r u s o o on nagu ta kaaslasedki kasvanud kehvas kodus. Ta on pidanud jätma edasiõppimise lootuse, on orjanud sulasena — ja jäänud ilma väljateenitud palgast. Küllalt keerukas olukorras toimub Jakobi sõit Leevakule: kulakutütrest pruut katsub teda igati mõjutada sellest kavatsusest loobuma, kuid Jakob jääb kindlaks kaaslastele antud mehesõnale. Need kaks noort veel ei mõista täie selgusega, ent ometi aimavad, et nad kuuluvad teine teise leeri ja mõtlevad erinevaid mõtteid. Hästi on antud Jakobi telefonikõne «pruudiga» pärast õist võitlust vaenlaste tekitatud uputuse vastu (6. ptk.). Selles napisõnalises, kuid paljuütlevas dialoogis avaldub selgesti kummagi asjassesuhtumine: tüdruku närune isekus ja vaenulikkus, noormehe uus kindlus ja kollektiivis omandatud teadlikkus.

Jakob Karusoo kasvamine ja areng viib teda seaduspäraselt elu õigele mõistmisele, temast saab kommunistlik noor. Vastuvõtukoosolekul endast kõneldes ütleb ta:

> «Nii palju kui nõukogude võimust tean,
> selle põhjal, mis mulle ta toonud,
> võin ütelda — vali, kuid õige ja hea,
> nagu Järvesuu poiste jaoks loodud.»

Selle kuju kaudu on poeemis tõepäraselt näidatud külakehvistust pärineva nooruki vabanemist kulakliku keskkonna mõjust ja mineviku igandlikest harjumustest. Jakob tunneb, et alles nõukogude ajal algas tema tõeline elu, et ta on muutunud paremaks ja et tema *ellu peab tulema õige joon / kui kommunistlikul noorel.*

Märksa erinev kuju on sõnakehv ja kinnise loomuga P a u l H a a v a o k s. Selle enesessetõmbunud, kuid sügava ja rikka sise-

maailmaga noormehe olemust õpib luuletaja tundma Pauli «Laulude Vihu» kaudu, milles kõik on *nii aus ja nii uus, / kuid ometi kuidagi tuttav* ... Nendes Haavaoksa enda värssides kuulemegi tema sügavatest, pingelistest mõtisklustest enne komsomoli astumist.

«Ma mõtlesin — kaua ma elan siis nii,
kaua kahevahel ma kõigun,
ja kuhu ma jõuan, kuhu elu mind viib,
milleks on, milleks pole mul õigust?»

Kõike lihtsalt ja ausalt kaaludes ning läbi mõeldes mõistab ta selgesti, et võimatu on seista kahe maailma vahel, et ainult nõukogulik elu suudab inimestes esile tuua kõik väärtusliku. Ja kogu oma suhtumisega rõhutab luuletaja seejuures, et just niisugused läbimõeldud ja kaalutud sammudega uude ellu astujad on väärtuslikud ja kindlad inimesed (... *eks pöördu raskelt ka lahingulaev, / kergelt keerab vaid kipakas julla*), erinevalt nendest, *kes muudavad kergelt vaateid kui ülikondi* ja võivad ühtviisi näruse eduga teenida ka rahvahulkadele vaenulikku ühiskonnakorda.

Huvitav on siinjuures asjaolu, et P. Haavaoks hakkas hiljem oma luuletusi ka trükis avaldama ja on ise luuletajaks kasvanud. See on üks omapärasemaid kirjandusloolisi episoode, kus kirjandusteosest tuntud tegelane otseselt astub oma loominguga kirjanduslikku ellu.

Väljapaistvaks kordaminekuks on poeemis Paul Külvija kuju. Vaeste vanemate majas Peipsi kaldal tuli ta neljanda lapsena «purupaljalt» maailma. Juba väga varakult kadus piir lapsepõlve ja töö vahel, aastad möödusid loiult, elu oli külm ja hall. 17-aastasena Leevakule sõites on Paul eluloota, tema ees on veel kõik ebaselge, kuhu *veab sind aeg või tõukab juhus* — on ainult tahtmine välja pääseda elu senisest kitsusest. Napisõnaliselt ja tabavalt on poeemis antud ehitusele saabunud Paul Külvija otsene portree:

Läbi parkind tuul ja päike.
Lapsekasvu. Kõhn ja väike.
Kitsas nirginäos ta silmad
suurelt, hallilt põlevad.
Kuub on veidi kitsavõitu,
püksid — veidi pikavõitu,
saapad on vist saadud isalt —
neli numbrit suuremad.

Kuid selle möödunud eluaastate kehvusest ja kitsikusest kõneleva väliskoore all peitub suurepärane, visa, mehine ja väsimatult õpihimuline inimene. Tema ees avanenud võimaluste rohkuses tahab ta kõike head õppida, ta elab ja töötab täie innuga. Paul Külvija eesmärgiks on omandada mitu tööala ja jõuda igal alal täieliku vilumuseni. Suure visadusega töös saavutab ta oma ees-

märgi. Ja alles siis, kui tal tõeliselt on ära teenitud töömehe austav nimi, annab Paul avalduse komsomoli astumiseks.

Peale nende kolme üksikasjalisemalt väljajoonistatud kuju näeme veel Viktor Kaarnat, kes on *ikka hingega töö küljes kinni* ja on oma tööga võitnud ehitajate hulgas suure autoriteedi. Seal on samuti krohvijad Paul Allo, nooruke Juhanes Peli jt., kes kõik töötavad tublilt, noorusliku innuga, olles seotud «oma ühise auga ja nõuga».

Noorte ehitajate juhtijatest ja kasvatajatest on poeemis kujutatud Andrus Ojasood komsomoli maakonnakomiteest. See on ka ise noor, kuid juba karastatud, raske sõjatee läbikäinud võitleja, kindel ja printsipiaalne. Ojasoo ei kasvata noori ainult sõnaga, ta on kasvatavaks eeskujuks kogu oma olemusega. Eriti ilmneb see raskel, kriitilisel momendil, — võitluses uputuse vastu —, kus Ojasoo asub kohe kõige ohtlikumale kohale — turbiini kinni hoidma, *nagu tapva tule all külmunud maast / hoidis Luki all tuleliinil.* Ojasoo kuju kaudu on luuletaja väheste värssidega suutnud palju anda partei juhtiva osa näitamiseks.

«Järvesuu poiste brigaadi» suureks väärtuseks on töö novaatorlik kujutamine. Tööd on käsitletud kui inimeste väärtuse mõõdupuud ja meie elu peamist sisu, ühtlasi aga ka kui inimesi ümberkujundavat tegurit. Kollektiivne töö ja noorte meistrimeeste teadlikkuse kasv on teoses lahutamatult seotud. Me näeme, et töö muutub kangelastele lihtsast «teenistusest» millekski hoopis rohkemaks — loovaks tegevuseks, auasjaks.

Luuletaja oskab elavalt ja meeldejäävalt näidata tööd ja poiste sisemaailma. Niisugune on näiteks seinaladumise kujutus (4. ptk.), kus heas rahvapärases sõnastuses, toreda huumoriga kõneldakse esimesest tööpäevast. Algul teeb telliskivi poiste käes sada imet ja sein *kisub välja, kisub sisse;* noortel meistritel on küllalt mõtlemist ja peamurdmist, mõõtmist ja arupidamist. Kuid töö ise õpetab tegijat, silm ja käsi saavad õige vilumuse ning sein tuleb peagi juba seina moodi.

Kaval, punav telliskivi,
mõtlesid — meid nurka lööd!
Aga sinu saladuse
leidsid poisid pingsas töös.

Niisama meeleolukalt jutustatakse krohvitööst (8. ptk.) või sellest, kuidas Paul Haavaoks ja Viktor Kaarna katavad vineeriga dünamosaali lage (11. ptk.). Luuletaja näitab töötava inimese keskendatust ja hoolikust ning rõhutab, et inimest tuntakse tema töö tulemuste järgi. Meeldejäävalt on tööd ja töötavat inimest kujutatud Paul Külvijast kõneldes.

Poeemi tegevusajal toimus sotsialistlik ülesehitustöö Eestis ägeda klassivõitluse olukorras. Oma võimutsemise lõppu tundvad kulakud püüdsid kõigi vahenditega takistada uue

elu arengut. Seda on tõepäraselt kajastanud J. Smuul ka «Järvesuu poiste brigaadis». Klassivaenlaste diversioonikatse õpetab noori läbi nägema kõike vana ja võitlema selle vastu: öises töölahingus kuritahtlikult tekitatud uputuse vastu õpivad poisid vaenlast kogu hingest vihkama; teisel päeval on külmas vees ligunemisest hääled kähedad, kuid *tööhoog on vihasem, suurem.*

Poeem kutsub valvsusele klassivaenlase vastu ja näitab, kuidas noorte ehitajate kasvav teadlikkus vaenlase ka maski tagant ära tunneb.

«Järvesuu poiste brigaadis» ei ole välja arendatud ühtset, pidevat sündmustikku, süžeed. Peamine tähelepanu on pööratud poeemis kujudele, karakteritele, nende kasvule ja arengule. Teose kompositsiooniliseks erijooneks on see, et ta koosneb omaette terviklikest ja lõpetatud elupiltidest, mis kujutavad noori inimesi nii töös kui puhkehetkil, näitavad iseloomulikke olukordi ja sündmusi. Sellega on poeemis välditud kõike liigset ja väheolulist ning saavutatud kaasakiskuv nooruslik hoogsus. Teose ideelise arenduse ja kangelase kasvamise kujutuse viib luuletaja lõpplahendusele viimases peatükis, komsomolikoosoleku pildis, näidates uute liikmete vastuvõtmist kuulsusrikka leninliku noorsooühingu ridadesse. Me mõistame, et need kangelased ei ole «koondportreed» ainult Järvesuu poiste brigaadist ega ka ainult Leevaku elektrijaama taastajatest, vaid kümnetest tuhandetest eesti noortest, kes astusid ellu sõjajärgsetel aastatel ja ausa, puhta hingega leidsid oma õinuõige tee. Ja kui epiloogis kujutatakse elektrijaama käikulaskmist ning uue valguse läbimurdmist pimedasse sügisöösse, siis omandab see ühtlasi laiema, sümboolse tähenduse.

Päiksest taotud mõõga heidab
üle sädeleva vee.
Ja end põgenedes peidab
kaugele öö tema eest.

See on rohkem kui elektrivalgus — see on uue elukäsituse ja maailmavaate valgus, noore põlvkonna uue teadlikkuse valgus, mis sunnib taanduma kõik vana, pimeda, minevikku kuuluva.

Oma vormilt on «Järvesuu poiste brigaad» luule rahvalikkuse heaks näiteks. Poeem on kirjutatud lihtsates, ladusalt voolavates värssides, kusjuures värsiehitus ja rütm vahelduvad vastavalt ainele. Kui võrdleme näiteks kaht kõrvuti seisvat osa — 4. peatükis tööpilti ja 5. peatüki alguse looduskirjeldust, siis näeme, kuidas esimesel juhul on luuletaja tabanud kiiret töörütmi, teisel aga püüdnud edasi anda sügisese Võhandu jõe tujukat voolamist. Hoogsates ja lõbusates värssides kujutatakse saunaskäiku (9. ptk.), ülevalt ja pidulikult kõlavad värsid Kortšaginist (7. ptk.). Sedasama näeme ka üksikute kujude juures: rasket, vaikset ja pikatoimelist Haavaoksa iseloomustatakse selles laadis ka värssidega, kuna Külvija kuju (kelle kohta öeldakse, et

poiss on elavhõbedast) kerkib meie ette lühidais, rutakais, hoopis erinevates värssides ja stroofides.

Poeemi keel on rahvapäraselt kujukas ja tabav, rohkesti leidub siin otse kõnekeelest võetud ilmekaid ühtusi (näiteks *silm on sirkel, nina vinkel, praegu on sada pääl, paremat sellest ei koida, jutt on nagu tite nutt* jne.), aga ka uusi, nõukogude ajal tekkinud väljendusi ja sõnu *(võta üle loosung eluks ja tööks, tööta nii nagu avangard, kahe-normi-mees, lahinguleht),* milles kajastub uus ellusuhtumine. Ometi esineb teoses ka mõningaid keelelise viimistlematuse jälgi, ebatäpsusi (näiteks võetakse Külvija *uljalt ja vihaselt kommunistlikuks nooreks vastu* — mõeldud on *uljana ja vihasena).* Leiame ka dialektisme *(kannud, pääl),* lühendusi *(vaat'sid)* jms.

Poeemis «Järvesuu poiste brigaad» on värskust ja omapära, seda läbib nooruslik elurõõm, luuletaja aktiivne kaasaelamine oma kangelastega, nende töö ja kasvamisega. Mitte kõrvaltvaatajana, vaid seltsimehena ja võitluskaaslasena seisab luuletaja noorte ehitajate keskel, elab nendega koos läbi nii rõõme kui ka raskusi. Ja nagu kokkuvõttena kogu teost kandvast optimistlikust põhimeeleolust kõlavad värsid, millega lõpeb 11. peatükk:

Sest elada, sõbrad, on tore ja hea
nõukogude ajal maailmas!

Võitlus rahu eest. Nõukogude rahvas on alati kalliks pidanud rahu ja välja astunud rahu eest, milleta ei saa olla inimkonna ainelist ega kultuurilist edu. Oma värsikogus «E t õ u n a p u u d õ i t s e k s i d» on J. Smuul andnud olulise koha rahuteemalistele luuletustele, milles väljendub meie inimeste otsustavus kaitsta oma saavutusi, kaitsta rahu kogu maailmas.

Jõuliselt väljendub nõukogude inimeste rahutahe ja raevukas protest sõja vastu värsikogu nimiluuletuses «Et õunapuud õitseksid». Suvisel õhtul lokkava viljavälja vahel kõndides ja eelseisvast elust unistades näevad noored armastajad järsku sõja sünget jälge — varemete kõrval kõrbenud, lehitut õunapuud, mida enam kunagi õitega ei ehi saabuv kevad. See kurvalt seisev puu kõneleb neile sõjast, hävingust ja surmast, on tummaks meeldetuletuseks,

...et nende kahe õnne kohal ripub
ta vari, valmis kõrist haarama,
et oma vaesuse- ja surmalipu
maailma kohale on tõstnud ta...

Mõtted kanduvad nendesse maadesse, kus rahu ja inimsuse vaenlased on lõkkele puhunud sõjaleegi, kasvab nende hukkamõist, kes on valmis sõjatulle paiskama ka meie kauni kodumaa, muutma kogu maailma haudadeks ja kõrbeks.

Ei!
— Muuta meie elu surnud aiaks,
meid orjadeks —
ei, iialgi ei saa!

Luuletuses «Läksid kalurid hommikul hämaral» näeme, kuidas lihtsast elupildist kasvab välja mõte, et Nõukogudemaa võimsuse ja rahu tagatiseks on meie inimeste aus, sihiteadlik ja kohusetundlik töö. Luuletus algab elava, ilmeka kevadise mere kujutusega. Kalurid aga, kes koidueelses hämaruses on teel mõrdade juurde, mõtlevad ja kõnelevad paadis sellest, mis on südamel sadadel miljonitel inimestel — rahust. Nooruke kalamees esitab küsimuse: kas sõda tuleb või enam ei tule? — ja sellest lihtsameelsest küsimusest võib mõista, et tema arvates otsustatakse seda kusagil hoopis *kõrgel ja kaugel*, täiesti sõltumatult «väikestest» inimestest.

Noorukile selgitab asja lühidalt ja konkreetselt kipper, Isamaasõja raske võitlustee läbikäinud patrioot. Ta näitab, et see, kas sõda õnnestub ära hoida või ei, oleneb igaühest, ka küsijast endast.

«Ikka ühte pea meeles, et püügiplaan
rahuplaanina anti su kätte.
Õiget sõdurit rahu eest sinust ei saa
oma tonnisid täitmata jättes.

Tahad sõjata — ausasti, sõber, tee tööd,
— ega tugevus sünni ju vahust.
Plaani ületad — sellega vaenlast lööd,
sina sellega kaitsta saad rahu.»

Poeet lõpetab luuletuse tabavalt ja meeldejäävalt, suurt ning sügavat mõtet sisaldavate värssidega. Kohale jõudes küsib noor kalur äkki kiprilt: *Kuhu kohta siit vaadates Moskva jääb?*, millele viimane vastab: *Kust päikene tõuseb.* Selle esimesel pilgul nagu ootamatu küsimuse taga tunneme noore inimese mõttekäiku, mis viis teda enda ja kaaslaste tööülesandeid siduma kogu suure kodumaa saavutustega ja suunas ta pilgu Moskva — võimsa rahukindluse poole. Ja kipri lakoonilises vastuses pole mitte ainult geograafiline suunaosutus, vaid selles Moskva ja tõusva päikese üleva pildi seostamises kõlab midagi hoopis enamat: kindel usk tulevikku, meie kodumaa ja kogu maailma rahvaste helgesse homsesse, mille poole meid juhib Moskva, partei.

«Läksid kalurid ...» on näiteks, kuidas luuletaja tavalises, lihtsas argipäeva episoodis oskab näha ja esile tõsta suurt ning olulist, äratada mõtteid ja tundeid, viia lugejat eluliselt tähtsatele järeldustele.

Kaks Eestit J. Smuuli luules. Olulise osa oma loomingust on J. Smuul pühendanud eesti töötava rahva raske mineviku ja nõukoguliku tänapäeva vastandlikkuse näitamisele. Just püüe täielikumalt, sügavamalt avada kaasaja tegelikkust ja meie elu arengu ajaloolist seaduspärasust juhib luuletajat tõmbama võrdlusjooni minevikuga. J. Smuul on andnud suure paljastava jõuga tõepäraseid pilte kodanliku Eesti elust, tema värssides kõlab kirglik

hukkamõist kodanluse diktatuuri, kogu õiglusetu ja ülekohtuse minevikuühiskonna suhtes. Samal ajal näitab luuletaja sügava kaasaelamisega, kuidas ühiskondlike suhete muutumisega toimub murrang inimeste elusaatuses ja tõusevad esile uued kangelased, kuidas meie tegelikkuse avarad perspektiivid ja sotsialismi suured ideed valgustavad rahva elu.

Oma elust jutustades mäletab vana kalur talle osakssaanud ebaõiglust minevikus, mil ta pidi mõrrasulasena orjama rikast peremeest («Mida rääkis kalur Peeter Hülgekütt»). Samalaadsest elukäigust kõneleb ka Joosep Malts, kes kogu oma senise elu on pidanud leppima mõru sulaseleivaga.

Oled popsipoiss, tähendab — madalast soost,
sest et mehe teeb talu ja raha.
Kõik, ka päike, on kulaku. Vihmagi toob
pilvist taevataat tema jaoks maha.

Oi, küll mind on peksetud, küll olen ma
elu käest saanud kibedalt vitsu!
Kuid ma ikkagi ootasin oma maad
keset sulasepäevade kitsust.

Alles kolhoosis on ta jäädavalt vabanenud kulaku-orjusest ja saanud ise tõeliseks peremeheks («Omi pühi, Oktoobripühi...»).

Kooliõpetaja, kes kodanlikul ajal ei saanud lahti kibedast tundest, et kogu tema elul puudub alus, et see on ehitatud liivale, leidis nüüd kommunistliku partei ajalugu uurides võtme kaasaja suurte sündmuste mõistmiseks ja vaatamata aastate koormale saab temast nõukogude aktivist («Mida rääkis maakooliõpetaja Jaan Tamm»). Andekas inimene, kellele kodanlik kord sulges teed haridusele ja oma eelduste ning võimete kohasele tegevusele elus, läheb nüüd eesti kalurite saadikuna Kremli punaste tähtede alla — otsustama meie sotsialistliku riigi juhtimise suuri küsimusi («Kiri saarlaste kandidaadile seltsimees Pallasele»).

Poeem «Mina — kommunistlik noor» on laiahaardeline kujutus kalurikülа noorukist mina-kangelase ja tema kaaslaste ning selle kaudu kogu eesti rahva kahest elust: vintsutustest kodanluse võimutsemise päevil ja kasvamisest ning karastumisest võitluses nõukogude võimu eest, sotsialistliku kodumaa eest Suure Isamaasõja aastail.

Poeemi esimeses osas näidatakse elulise tõepärasusega töötavate inimeste ja eriti noorte saatust kodanlikus Eestis, kus nagu tardunud sügiseuttu või lämmatavasse tuisku häämbuvad kõik helged püüdlused ja eesmärgid.

Neetud udu on sinus, su silmade ees,
ta sind piinavalt piirab ja rusub.
Sesse valgesse seina kui upuks su tee,
sinu elu.
Sa õnne ei usu.

Tolles ühiskonnas kehtis *hambaidnäitav huntide moraal*, seal valitses raha, seal määrasid randlaste elusaatust teiste töövaeva ekspluateerimise arvel rikastuvad *kalakuningad*. Luuletaja kujutab nende kiskjate hulgast kaht, kelle mootorpaatide ja püünistega töötavad merel sulased ja kes ise *sajakroonistes on kõrist saadik*. Töötava randlase seevastu rusub maha mure igapäevase leiva pärast: kuidas ta iganes töötaks, tema elu ei muutu paremaks, ei lange turjalt võlgade ja vaesuse koorem. Seda kalurielu troostitust on luuletaja näidanud, jutustades kangelase isast (peatükk «Meie igapäevast leiba anna meile tänapäev»).

Kaks vokki ja pingid. Laud, voodi ja luud.
Paat rannas. Ja raha peab hoidma.
Meid, igas pikkuses lapsi on kuus,
neid kõiki peab katma ja toitma.

Ja irvitab mure. On tugev ta samm,
sinu unnegi sisse ta vaatab.

Noorukile kehvikuperest jääb ainult üks tee — minna sulaseks *raudse, kalgi ja hirmsa* rannakulaku juurde. Sulaste raske tööga ajab peremees kokku tohutuid tulusid, muutub järjest võimsamaks ja ikka ülbemaks tööinimeste vastu. Kuid on ka kavalamaid, «kultuursemaid» kiskjaid, kes Kaval-Antsu kombel riukalisi jutte heietades püüavad esineda sulaste «sõbrana» ja omamehena. Ei ole kogemusteta ja teadmisteta sulaspoistel lihtne jõuda klassivõitluse olemuse mõistmiseni. Elu varjamatu ebaõiglus ja kisendavad vastuolud tekitavad neis küll stiihilist rahulolematust, kuid nad ei saa veel aru kodanlikule korrale omastest džungliseadustest, ei oska vahet teha puhta tõe ja tõena näiva vale vahel.

Poeemis on näidatud, kuidas ühes paatkonnaski kajastub töötavate inimeste erinev teadlikkuse tase. Mina-kangelane ja tema kaaslane Kadak on noored poisid, kes veel kuigi palju ei mõista elu keerukusest ja valjusest; nad kuuluvad tööinimeste sellesse ossa, kes pole veel jõudnud teadliku võitluse teele, kuid varem või hiljem sinna jõuavad. Seevastu on paatkonna vanema Jakob Maadi kujus antud üldistus oma klassi reetnud, end 10-kroonise palgalisa eest peremeestele müünud inimesest. See on peremehe nuuskur, ta on rõhuja käes saanud nuudiks, mis peksab teisi tööinimesi.

Ja kui vaja — elus üle parda
kümne krooni eest sind heitma peab.

Kuid samas paatkonnas on ka endine poliitvang Sepp, kes näitab sulastele üksiku vastuhaku mõttetust, kõneleb vajadusest võidelda peremeeste vastu üheskoos, vihjab peatselt algavale uuele päevale.

Näen ta tarku silmi, kõrget laupa,
kitsast, veretut ja karmi suud.
Uhket pead, mis nagu salakaupa
varjab purustavat, varjab uut.
Tema juba pärivett ei uju!
Ta ei otsi elus kergeid teid.
Tema, vana vangi julge kuju
haarab, vaimustab ja suunab meid.

Lootusrikkalt, äreva rõõmu ja erutusega elavad sulased ja rannakehvikud kaasa 1940. a. pöördelistele sündmustele. Poeemi keskne tegelane asub omalaadsele võitlusliinile maareformi teostamisel. Kuid uus, sotsialistlik elu on alles algamas ja kujunemas, kui hitlerliku röövarmee kallaletung kiskus inimesed ära ülesehitava töö juurest. Puhkenud sõda viib mina-tegelase koos ta kaaslastega kodumaa kaitsjate ridadesse, kaugele sünnisaarelt. Suure Isamaasõja esimeste, kõige raskemate aastate kujutamine kolmes järgnevas osas moodustabki poeemi peamise sisu, sest (nagu rõhutatakse proloogis)

...alles sõja raputavas tormis,
kus kahte rada valida ei saa,
karm aeg mu südant karastas ja vormis,
ma leidsin tee ja leidsin Kodumaa.

Elu võitleva Nõukogudemaa tagalas võtab poeemi tegelasi vastu kogu sõjaaegse ranguse ja nõudlikkusega. Kuid just seda on luuletaja tahtnudki näidata, kuidas sel karmil ajal, suuri väliseid raskusi ja sisemisi vastuolusid ületades kasvavad ümber vanast maailmast tulnud inimesed, karastuvad tõelisteks nõukogude patriootideks. Saadetuna tööpataljonis lennukitehast rajama, nurisevad paljud selle üle, et nad ei saa rindel, relv käes, võidelda töörahva võimu eest, tunnevad end kasututena. Alles pataljonikomissar Karamzini selgitused aitavad neil aru saada, et käsilolev ehitus on võiduks niisamuti hädavajalik — ja need rahulolematudki hakkavad töötama ikka suurema hooga, töönorme mitmekordselt ületades. Ehitades rinde jaoks vajalikku tehast, hakkavad nad end õigusega pidama sõjameesteks, pingutavad kogu oma jõudu töö kiiremaks lõpuleviimiseks.

Me nüüd ei nurise, ei taha puhkust,
ja tööle minnes kajab rivilaul.
Meis tõuseb püsti inimese uhkus,
meis kasvab juba sõjamehe au.

Kuid luuletaja ei lähe vaikides mööda ka negatiivsest, ei hakka tegelikkust ilustama. Viha ja lõikava sarkasmiga kujutab ta neid näruseid hingi, mis rahuaja tingimustes jäid enam-vähem varjatuks, kuid nüüd avanevad mineviku võrdpiltidena kogu oma vastikuses. Spekuleerijates, «ennustajates» ja palvevendades näevad ausad inimesed otsekui suurendusklaasi läbi kõike seda, mis neis endis on veel vana ja igandlikku, ning püüavad veel teadlikumalt sellest vabaneda.

Ja möllavas Uraali tuisus juba rinde jaoks toodangut andvat tehast katuse alla viies tunnevad ehitajad, et kuigi mitte kõik elus pole neile veel selge, ometi midagi *on valminud ja sarikate all* ka neis endis. See on teadmine, et isiklik saatus on lahutamatult seotud võitleva Nõukogudemaaga.

Poeemi kolmandas osas on leidnud väljenduse Nõukogude rahvaste vennalik sõprus. Töötades ühes gigantses Siberi sovhoosis, õpib teose keskne tegelane tundma ja austama vene inimesi, nende hingesuurust, tahtekindlust ja kangelasmeelt. Peatükis «V e n e l a s e d» pühendab luuletaja nendele vene rahva parimatele omadustele südamlikud värsid:

Ma armastan neid inimesi,
ma leian nendes kindla toe,
nad selged on kui lättevesi,
neil nägudelt ma mõtteid loen;
nad iial murda end ei lase,
neid sõja raskus kokku seob...

Eesti noormees, kelle sõda on toonud kaugele, talle harjumatusse ümbrusse, ei saa end siin tunda võõrana, kodutuna. Raskeil sõjapäevil ulatasid vene inimesed eestlastele puhtast südamest toetava ja abistava käe, võtsid neid vastu omastena. Vene inimesed oma eeskujuga õpetavad kangelast armastama kodumaad ja vihkama vaenlast. Nende ennastsalgavus ja valmisolek anda kõik rinde, kõik võidu heaks paneb teda mõistma nõukogude rahva murdumatut jõudu.

Vene inimese monumentaalse, vägilasliku kuju on luuletaja loonud peatükis «K. L. S t e p a n o v i l e». Tõelise kangelasena kaitses madrus Stepanov Odessat, kuni sai raskesti haavata. Pärast kuudepikkust kõikumist elu ja surma piiril võitis madruse tugev elujõud. Valu soikus, kuid teadmine, et ta on kasutu inimene nüüd, kus kogu rahvas peab otsustavat võitlust vaenlase vastu — see teadmine rõhub Stepanovit veskikivina. Ta rändab ringi ja otsib mingit kohta elus, sest tegevusetuks, ülalpeetavaks jäämine kohutab teda ja närtsitab ta hinge. Stepanov asub lõpuks traktoristina tööle Siberi sovhoosi. Tema juures sahapoisina töötades leiab poeemi mina-tegelane Stepanovis vene inimese lihtsa suuruse kehastuse.

On sõda.
Kestab öö ja päeva
siin stepis meie vahetus.
Kaks korda kaksteist tundi langeb
stepp näoli mulda kümnes reas.
Öö-päeva raudseid juhikange
kabiinis madrus hoidma peab.

Stepanov on visa, otse üleinimlikult nõudlik enese vastu, kuid mõnigi kord ei suuda ka tema raudne tahe ületada füüsilist valu ja nõrkust ning noorel abilisel tuleb mõneks ajaks juhi-

hoovad enda kätte võtta. Noorukis kasvab suur hellus, sügav kiindumus selle kangelasliku vene meremehe vastu, kes on tema suhtes karm ja nõudlik. Stepanov tunneb end siingi võitlusliinil,

... ta teab, et koht on vaja täita
kui rivis, — ja ta sammu peab.
Ja nagu lahingusse minnes
ta rinnaga seal kattis maad —
nii siingi hoiab meie rinnet
ta raudselt, kümne küünega.

Oma elu ja tööga, oma tahtejõu ja püsivusega, kogu oma kommunisti-isiksusega saab Stepanov noorele töökaaslasele suureks eeskujuks, kelle sarnane viimane püüab olla kõiges.

Eru-meremeest
ma armastasin nagu venda.
Ja kaua, kaua kandsin endas
ta häält, ta silmi, ta portreed.
Et ma ei suutnud olla enam,
siis püüdsin olla nagu tema —
niisama kinnine ja karm.
Truult üle võtsin tema jooni,
ta kõnnaku, ta kõnetooni
ja et mul puudus haavaarm,
sest oli kahju...

Sügava kaasaelamisega loodud madrus Stepanovi vägilaskuju on luuletaja hinnatavaks saavutuseks.

Neljandas, viimases osas on poeemi keskne tegelane jälle oma vanade võitluskaaslaste keskel eesti diviisi õppelaagris. Suurepärase peatüki moodustab kunagise paadikaaslase Kadaka jutustus sellest, kuidas marssal Vorošilov käis tutvumas eesti sõdurite väljaõppega. Luuletaja kujutab tulevasi rindemehi õppustel, siin kohtub keskne tegelane uuesti ka oma sulasepõlve tuttava Sepaga, kes on nüüd Nõukogude armee kapten. Vana seltsimehega kõneldes teeb noormees kindlaks otsuseks enne lahingusseminekut astuda kommunistlikuks nooreks — seni on teda tagasi hoidnud kahtlus, et ta pole veel ära teeninud õigust kanda kommunistliku noore nime. Ja kui noor sõjamees Velikije Luki all enne eesliinile asumist astub selle tähtsa sammu elus, siis teame kogu tema eelnenud arengutee järgi, et ta on nüüd saanud tõepoolest teadlikuks ja kindlaks võitlejaks kommunismi eest.

Olles ise komsomoli kasvandik, on J. Smuul loonud häid luuletusi komsomoli teemal ja andnud terve rea noorte kujusid, keda nende arengutee viib kommunistlike noorte ridadesse. «Järvesuu poiste brigaadi» kõrval on «Mina — kommunistlik noor» selle teema käsitlemisel luuletaja suureks loominguliseks võiduks, ehkki mahuka poeemi kõik osad ja kujud ei ole ühevääriselt õnnestunud. See on kirglik ja haarav teos, mis kisub

Illustratsioon teosest «Kirjad Sõgedate külast».
(R. Kaljo, 1955.)

lugejat kaasa oma elutõe ja tundesiirusega. See on ühtlasi esimene teos eesti nõukogude luules, kus nii laiahaardeliselt ja sügavalt käsitletakse teed, mille käisid läbi eesti sõjamehed, kes hiljem võtsid kangelaslikult osa sünnimaa vabastamisest, omandasid kaardiväelase austava nimetuse ja said vabastatud Eestis sotsialismi ülesehitajate avangardiks.

«Kirjad Sõgedate külast». Proosakirjanikuna esines J. Smuul juba 1947. a., avaldades «Loomingus» pikema jutustuse «Endel Kangur», mis kõneleb ühe noore meremehe elukäigust kodanliku Eesti päevil. Kuigi see esimene katsetus uues žanris oli kunstiliselt veel mitmeti ebaküps, näitas ta ometi autori proosakirjanduslikke eeldusi.

1951. a. hakkas J. Smuul avaldama «Kirju Sõgedate külast». Oma teose viis kirjanik lõpule 1955. a., mil see ilmus ka eri raamatuna. «Kirjad» leidsid lugejate poolt väga elavat vastu-

võttu, juba esimesed ilmunud osad näitasid, et see kujuneb üheks tähelepanuväärsemaks kaasaega käsitlevaks teoseks eesti nõukogude proosakirjanduses.

«Kirjad Sõgedate külast» kujutavad rannakolhoosi elu ja inimesi. Teos koosneb üheksast «kirjast», mille sündmustik on seotud «Majaka» kolhoosiga ja mille kangelasteks on Sõgedate küla inimesed. Iga «kiri» moodustab omaette novelli või olukirjelduse oma süžeega ja põhiprobleemiga, kokku annavad nad aga värvika kujutuse elust äsja kolhoositeele asunud eesti külas, näitavad sügavalt ja mitmekülgselt inimeste kasvamist.

Teose õnnestumise peamiseks eelduseks oli see, et kirjanik põhjalikult ja igakülgselt tunneb kujutatavaid rannaküla inimesi ja olusid, meie nõukogude tegelikkust. «Kirjade» lehekülgedel tajume otse elu enese vahetut hingust, teoses kujutatud väike saar oma uut elu ehitavate inimestega saab meile lähedaseks. Elupõliste kalurite Aerude, Piitade, Purjede, Saarte jt. arvukad pered on meeldejäävad elavad inimesed, nende keskel näeme ühe tegelasena alati ka autorit ennast. Kirjanik kujutab elu ja inimesi ausalt ning objektiivselt, tegelikkust ilustamata ja elus esinevaid raskusi varjamata. Tema eesmärgiks on näidata just seda, kuidas «Majaka» kolhoosi inimesed võitlevad oma puuduste ja vigade vastu ning neist ühiselt jagu saavad.

Kolhoosiküla inimeste vaimne ja moraalne kasvamine, sotsialistliku teadlikkuse tugevnemine võitluses igasuguste vanade eelarvamuste ja igandite ning nende kandjate vastu — see ongi «Kirjade» põhiteemaks. Teoses näidatakse veenvalt, et kiindumine oma töösse, töötava inimese uus väärikustunne nõukogude ühiskonnas aitab vabaneda sellest vanast ja kahjulikust, edasiliikumist takistavast risust, mille on inimhinge jätnud kodanlik ühiskond. Kirjanik suhtub nendesse lihtsatesse, headesse ja ausatesse inimestesse siira ja sügava armastusega, kõige vana ja igandliku vastu meie elus astub ta aga välja terava hukkamõistuga.

Põnevat sündmustikku ega keerukaid väliseid olukordi «Kirjades» ei ole konstrueeritud, autor lihtsalt jutustab temale lähedastest inimestest ja nende elust. Tabavate, läbikaalutult valitud ja sügavalt mõtestatud eluliste episoodide kaudu avab J. Smuul meisterlikult karakterite tüüpilised ja individuaalsed jooned ning kujutatavad inimesed hakkavad lugeja ees elama oma iseseisvat elu.

«Kirjad Sõgedate külast» näitavad ausate kolhoosnikute leppimatut võitlust kolhoosikorra õõnestajate vastu, piitsutavad töö-põlgureid ja ühiskondliku omandi hävitajaid («Tapetud puud»). Suure taktitunde ja psühholoogilise meisterlikkusega jutustab kirjanik sellest, kuidas uus elu aitab inimesel üle saada usulistest eelarvamustest («Seafarmi juhataja»). Ta näitab kolhoosikorda kui eeldust selleks, et tegelikkuseks saaks naiste ühevääsus meestega («Naised»). Kirgliku poolehoiuga tõstab kirjanik esile

inimestes kujunevat ja kasvavat uut, head ning üllast. Halastamatult kisub teos päevavalguse ette parasiitluse, näruse egoismi ja individualismi («Hõbedased lained»), mõistab hukka neid, kes meie ühiskonnas ei taha elada ja töötada täiel rinnal, peremeestena («Elu rentnikud»).

Üks haaravamaid ja probleemitihedamaid osi Sõgedate küla raamatus on kuues kiri — «Ahastus». Ühe poolega on selle teema üldinimlik: vananeva inimese traagika. Kalur Martin Puri on jõudnud nendesse aastatesse, kus hakkab ilmnema paratamatus jääda kõrvale armsaks saanud ja omasest, ent karmist ning pingutavast meretööst. Vana Martini ahastust ei põhjusta aga üksnes ja niivõrd tühja, tarbetu elulõpu perspektiiv, kuivõrd just see jõhker viis, millega ta eluks ja ühiseks tööks kõlbmatuks kuulutatakse, otsekui mingi kulunud esemena kõrvale visata tahetakse. Nõnda tõuseb novellis õieti keskse kohale kaasinimestesse kalgi ja hoolimatu suhtumise avalduste käsitlus, nende sügavate juurte esiletoomine.

Niisuguste negatiivsete joonte kandjaks on teoses Martini enese vennaspoeg ja paadikaaslane August Puri. Merel mõrratühjendamisel heidab ta vanamehele näkku julma ja toore lause surmaga võlguolekust, millest hargnevad kõik Martini ahastuseelamused ning autori mõtisklused nende inimeste ja elu üle. Sest nagu näitab August Purje edasine käitumine, polnudki see ägeduses poolkogemata lausutud toorus, vaid iseloomulik kogu tema elukäsitusele.

Kes on August Puri ja kuidas ta selliseks on kujunenud? Oma väliselt elukäigult, n.-ö. ankeedi järgi oleks ju toosama August nagu igapidi korralik nõukogude inimene. Ta on võrsunud töörahva hulgast, võtnud osa Isamaasõjast, saanud haavata, autasustatud ordeni ja medaliga, kalurina töötades alati plaani täitnud ja ületanud. Kuid selle pealtnäha kõigiti eesrindliku kodaniku kestas peitub tegelikult hoopis midagi muud — väiklane ja närune inimene, ahne ja omakasupüüdlik trügija, hoolimatu egoist. Kibestununa kujutlusest, et küllalt pole hinnatud tema teeneid, on August Puri seesmiselt üha kaugenenud kollektiivsus- ning humaansustundele tuginevast sotsialistliku ühiskonna elulaadist, muutunud meile tegelikult võhivõõraks inimeseks.

Nagu näitab novelli sündmustiku käik, tabab August Purje kogu kolhoosi kalurite üksmeelne hukkamõist. See kollektiivi osavõtt ja õiglus on vanale Martinile tema ahastusetundidel moraalseks toeks, see julgustab teda otsima mõistvat suhtumist oma suurele inimlikule murele. Ja vana kalur jõuab veendumusele, et seda võib ja peab ta leidma nendelt inimestelt, kes tõeliselt esindavad nõukogude võimu, parteid.

Kirjanik ei ole meile omalt poolt andnud mingit valmislahendust, vaid sellest meelega loobunud. Ta lõpetab novelli hoopis lugeja poole pööratud küsimusega: mida teeksid sina, kuidas

lahendaksid sellise raske probleemi? Sellega on tahetud rõhutada, et inimesesse suhtumise küsimus on meie kõigi asi ja et igaüks meist peab seda küsimust päevast päeva lahendama oma kaasinimestega koos elades ja töötades. Üksnes nõnda võivad välja kujuneda need tõeliselt üllad inimlikud vahekorrad, milleta ei saa kujutleda kommunistlikku homset päeva.

«Kirjad Sõgedate külast» on kirjutatud väljendusrikkas ja hoogsas rahvalikus jutustamislaadis, kirjaniku tugeva isikupäraga proosastiil läheneb kõnekeelele ja annab hästi edasi kohalikku koloriiti. Sõnavara rikkus, rahvakeele kõnekäändude, tabavate ütluste ja võrdluste rohkus, väljenduse tihedus ja täpsus kõnelevad sellest, et autor proosavormi hästi valitseb. Nappide vahenditega suudab ta meeldejäävalt kujutada inimesi, nende iseärasusi ja elusaatust, esitab värvikaid olustikumaalinguid ja

J. Smuuli «Jäine raamat» paljudes keeltes.

looduspilte, annab kujutamisel rohkesti ruumi nii lüürilisele kui ka humoristlikule elemendile. Kõige selle tõttu võib «Kirju Sõgedate külast» pidada eesti nõukogude proosakirjanduse üheks väljapaistvamaks teoseks.

«Jäine raamat». J. Smuuli Antarktise-reisi päevik kujunes raamatuks, mis leidis väga elavat vastukaja kogu Nõukogudemaal ja esimese teosena eesti kirjandusest osutus Lenini preemia vääriliseks. See raamat on lühikese aja jooksul saanud ka väliskeeltesse tõlkimise poolest laiema leviku osaliseks kui ükski teine eesti kirjanduse teos siiamaani. Niisugune esiletõus ja menu on tõendiks «Jäise raamatu» erakordsest sisulisest huvitavusest, kirjaniku poolt tema pikal reisil tehtud eluliste tähelepanekute tabavusest ja sügavusest.

J. Smuul ütles oma teosega tänapäeva nõukogude inimeste kohta paljugi uut ning üldhuvitavat, millel pole tähendust mitte üksnes meie jaoks, vaid mis paelub progressiivse mõtteviisiga inimesi kogu maailmas. Ajal, mil kõigi mandrite rahvad imetlevad esimeste nõukogude kosmonautide kangelaslikkust, omandas meie kirjaniku raamat nõukogude polaaruurijate kollektiivi elust erilise tunnetusliku väärtuse: siin on näidatud, kuivõrd kangelaslikkus on saanud nõukogude inimeste iseloomustavaks jooneks, otsekui enesestmõistetavaks omaduseks. J. Smuul on oma teoses suutnud mõistetavaks teha raskuste võitmise karmi romantikat ja avada selle kangelaslikkuse olemust, mis ei ilmne üksnes mingis hetkelises eneseületamise sööstis, vaid igapäevases pingutuses ja teadlikus kohusetäitmises.

Kirjanik on oma «Jäise raamatu» tagasihoidlikult nimetanud reisipäevikuks. Kuid tegelikult on see midagi hoopis enamat kui Antarktise-teekonna märkmete ja muljete kogu. J. Smuulil ei ole ainuvalitseval kohal reisil nähtu registreerimine või kirjeldamine. «Jäine raamat» on suurel määral publitsistlik teos, kusjuures publitsistika liitub siin autorile omase tugeva lüürilise põhihoovusega. Raamatule annavad tema kordumatu ilme kirjaniku mõtted ja arutlused nähtu üle, tema tunded ja elamused: reisiraamat on samal ajal ühtlasi ka tark ja erutav kirjanduslik päevik. Selle teose jälgimine on lugejale nagu kahekordseks avastusretkeks — teekonnaks üle ookeanide tohutute kauguste ja teekonnaks läbi vaheldusrikka ning mitmekesise mõttemaailma. Mõlema poole orgaaniline liitumine ja vastastikune täiendamine annabki «Jäisele raamatule» tema erilise võlu.

Teoses tuuakse õige lähedale hulk kaasaega sügavalt puudutavaid inimlikke probleeme. See raamat ei paelu lugejat üksnes ainestiku ja tähelepanekute uudsusega (millel on muidugi omaette vaieldamatu väärtus), vaid veelgi rohkem oma kaasaegse elutunnetusega, vastavusega meie päevade eesrindliku inimese mõtte- ja tundelaadile. Kõige kaasakiskuvam on just selle teose vahenditus ja siiras sundimatus, igal sammul avalduv vaimsete otsin-

gute intensiivsus, mõtete tunglemine ja see hea sisemine rahutus, mis ei lase tekkida loidu paigalseisu ega enesega rahulolu.

Seda, mida kirjanik oma kaugel teekonnal nägi ja läbi elas, on tohutult palju. Kõike polekski võimalik olnud kujutada ja kirjeldada — sageli on piirdutud üsna lakoonilise teadustamisega. J. Smuul on osanud õige mõõdutundega vältida vähemtähtsat ja teisejärgulist, et sisuliselt olulist vajalikul viisil esile tõsta. Kui ta aga toob kirjelduse — olgu ookeanist, Antarktise jäästikest, reisil nähtud linnadest või maakohtadest —, siis on nendes piltides elu ja värvi, meeleolu ning isikupärast tunnetust. Kirjanikul on eriti oskust tabada ääretute veeväljade muutuvat ilmet, aga samavõrra ka võimet väljendada noid sageli ebamääraseid ning hajuvaid tundevarjundeid, mida nii- või teistsugusena äratab inimeses ookean.

Antarktikas ei seadnud J. Smuul enesele eesmärgiks anda lähemat ülevaadet jäise mandri uurimise teaduslikest probleemidest. Kuid oma ergu silma ja vastuvõtliku hinge vahendusel tõi kirjanik elavana kaasa Antarktise üldpildi, tema hinguse, tema karmide palgejoonte kujutuse. Ja üheaegselt tegi ta lugejale väga lähedasteks need kangelaslikud nõukogude inimesed, kes seal «maailma lõpus» sellise enesestmõistetavuse ning argipäevase lihtsusega teevad oma suurt, ennastsalgavat ja austusväärset uurimistööd.

Neid inimesi — teadlasi, tehnilisi spetsialiste ja töömehi — on «Jäise raamatu» lehekülgedel suur hulk. Enamikku nendest näeb lugeja küll võrdlemisi põgusalt, kuid need «momentvõtted» on tabavad ja üldmulje kollektiivist elav ning meeldejääv. On ka rida toredaid inimesi, kellega autor on lähemalt seotud, nagu kajutikaaslased Vasjukov ja Kunin, lendurid Furdetski ja Školnikov, radistid Tšernov ja Jakunin, atleetlik traktorist Kulešov jt. Kõige meeldejäävamateks lehekülgedeks jäiselt mandrilt on kirjaniku märkmed nädalaselt viibimiselt «Antarktise pealael» — uurimisjaamas Komsomolskaja. Seal töötava nelja mehega tekkis tal eriline lähedus ja nendest on ta kõnelnud suurima südamlikkuse ning soojusega. Nende keskel viibides näib autor olevat kõige paremini mõistnud Antarktise uurijate elu ja töö raskusi, kangelaslikkust ning mehist poeesiat — sellest ka tema eriline kiindumus nendesse suurepärastesse inimestesse.

Mõtteid elust, inimestest, iseendast, soovist olla tugevam ja parem — neid mõtteid on pika reisi jooksul sageli, niisugusteks mõtisklusteks on nendes olukordades rohkesti erinevaid ajendeid. Need on head, sisukad, rikastavad mõtted, tõsised ja ausad arvepidamised iseenesega, millel ei puudu sügavalt üldinimlik tähendus. «Jäises raamatus» kujutatu ja eriti selle arutlevad leheküljed kasvatavad ka lugejas tahtmist paremaks saada, enese vastu niisama karmilt kriitiline ja nõudlik olla; nad õpetavad ka samasuguse siira, helge rõõmuga teistes inimestes head leidma

ja seda hindama. J. Smuuli teost lugedes tunnetab igaüks elavalt seda kommunistliku moraali põhiteesi, et inimene on inimesele sõber, seltsimees ja vend.

«Jäine raamat» on kirjutatud päeviku vormis, millega autor nagu jälgiks omaaegsete meresõitjate ja maadeavastajate ülestähenduste eeskuju. Sellel on omamoodi traditsiooniline sobivus ainega, kusjuures päeviku sissekannetes tõepoolest on korda läinud tabada nähtut ja läbielatut värskelt, ilma ajalise distantsita. Muidugi on päevikuvormil seejuures oma iseärasused ja tinglikkused: teatav hajuvus, näiline süsteemitus, järsud meeleolulised või temaatilised üleminekud jne. Kuid niisuguse teose juures ei saa neid pidada mingiteks puudusteks: valitud kirjandusliku vormi võimalusi on autor kasutanud teadlikult ja täie eduga.

KOKKUVÕTE

Nõukogude kirjanikule omases tungis aktiivselt ellu vahele segada, võidelda kõige hea ning õige eest, selle nimel halba ja vaenulikku paljastada ning põlgusega häbimärgistada — selles väljendub J. Smuuli tuline patriotismitunne.

> Olla eesmisel tuleliinil! —
> see poeetide jaoks pole fraas.
> Nimelt seda, ei rohkem, ei vähem,
> meilt nõuab suur Kodumaa.

Sügavalt mõistes kirjanduse ühiskondlikku osatähtsust, tema ideelist mõjujõudu, rõhutab poeet, et hea luuletus ei lõpe mitte seal, kuhu autor on asetanud viimase punkti, vaid kusagil hoopis kaugemal. «Lõpeb nimelt seal, kuhu ta meie mõtted viib; lõpeb järeldustega, mida me tema mõjul teeme kunagi hiljem; lõpeb kangelasteo juures, mille stiimuliks luuletus on.» («Kirjad Sõgedate külast».) Kirjutada nii, et teosed äratuksid lugejas suuri

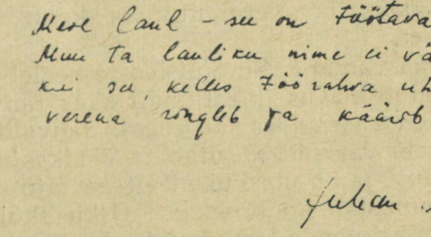

J. Smuuli käekirja näide.

mõtteid ja tundeid, tugevdaksid ja kasvataksid inimestes kõike head ja ilusat, üllast ning kangelaslikku — selles näeb ta nõukogude kirjanikuna oma loomingu suurt eesmärki.

J. Smuul hindab kõrgelt tihedat sidet rahvaga, lahutamatut kokkukuuluvust töötavate inimestega, mida ta õigusega peab kirjaniku loomingulise kasvamise tähtsaimaks eelduseks. Tuleb lähedalt, põhjalikult tundma õppida elu ja inimesi, oma teoste kangelasi, ütleb luuletaja. «Kirjutades «Järvesuu poiste brigaadi», elasin ühes oma kangelastega, jälgisin nende kasvu ja muutumist tööprotsessis, kollektiivi mõju nendele, olin nende seltsimeheks ja pole selle tõttu kaotanud sidet nendega tänapäevani. Enne «Koguva meeste punavoori» kirjutamist peksin kaks nädalat rehte koos oma kangelaste prototüüpidega,» kirjutab J. Smuul artiklis «Kangelastest» (1950).

J. Smuuli luule on tõeliselt rahvalik. Poeedi looming kõneleb sotsialistlikule arenguteele astumisega toimunud murrangust eesti rahva saatuses, tema teostes kajastub mitmekülgselt, elulise veenvuse ja poeetilise haaravusega meie kaasaeg oma revolutsioonilises arengus. J. Smuuli loomingu rahvalikkus põhineb eeskätt meie tegelikkuse ja inimeste heal tundmisel ning oskusel neid elavalt ja konkreetselt kujutada. Sellest, kuidas mõtlevad, kõnelevad ja toimivad J. Smuuli kangelased, tunneme, et selles väljenduvad tõepoolest olulised muutused inimeste arusaamistes ja mõtteviisis, need uued omadused, mis on iseloomustavad sotsialistliku ühiskonna liikmeile. Luuletaja tugevaimaks küljeks on inimese kujutamine tema töös ja võitluses, kasvamises ja arenemises. Ta leiab ka elu argipäevasündmustes suurt ja üldist sisu; range tõepüüe ja teadlik hoidumine igasugusest tegelikkuse ilustamisest, «poeetilisest sahariinist» annab tema loomingule elulise veenvuse. J. Smuuli teoseid iseloomustab parteiline kirglikkus ja võitlev hoiak, kaasaelamine oma kangelastele ja kujutatavatele sündmustele.

Suure oskusega kujutab J. Smuul eesti kalurite tööd, nende olukorda minevikus ja tänapäeval — see temaatika on tema loomingus valdaval kohal. J. Smuuli võib pidada väljapaistvaks rannaelu kujutajaks ja merelaulikuks kogu paljurahvuselises nõukogude luules.

Pidevalt on kasvanud J. Smuuli teoste keeleline meisterlikkus. Kirjanik väljendub elavas ja kujundirikkas rahvapärases keeles, sageli sädeleb tema värssides ja proosas rahvalik huumor. Värskete ja mahlakate värvidega esitab ta üksikasju ja nähtusi, mis paeluvad kujutlust ja on otsekui meeltega tajutavad; tema kujutamisviisi iseloomustab konkreetsus. Oskuslikult ilmestab kirjanik oma kangelasi nende kõne kaudu, hästi tabab ta rahvakeele intonatsioone ka nende kõneluste ja mõtete kaudsel edasiandmisel. Palju on J. Smuul õppinud eesti ja vene klassikalise luule parimatest traditsioonidest (näiteks Juhan Liivi ja Nekrassovi

Nõukogude Eestis ilmunud J. Smuuli teoste kaanepilte.

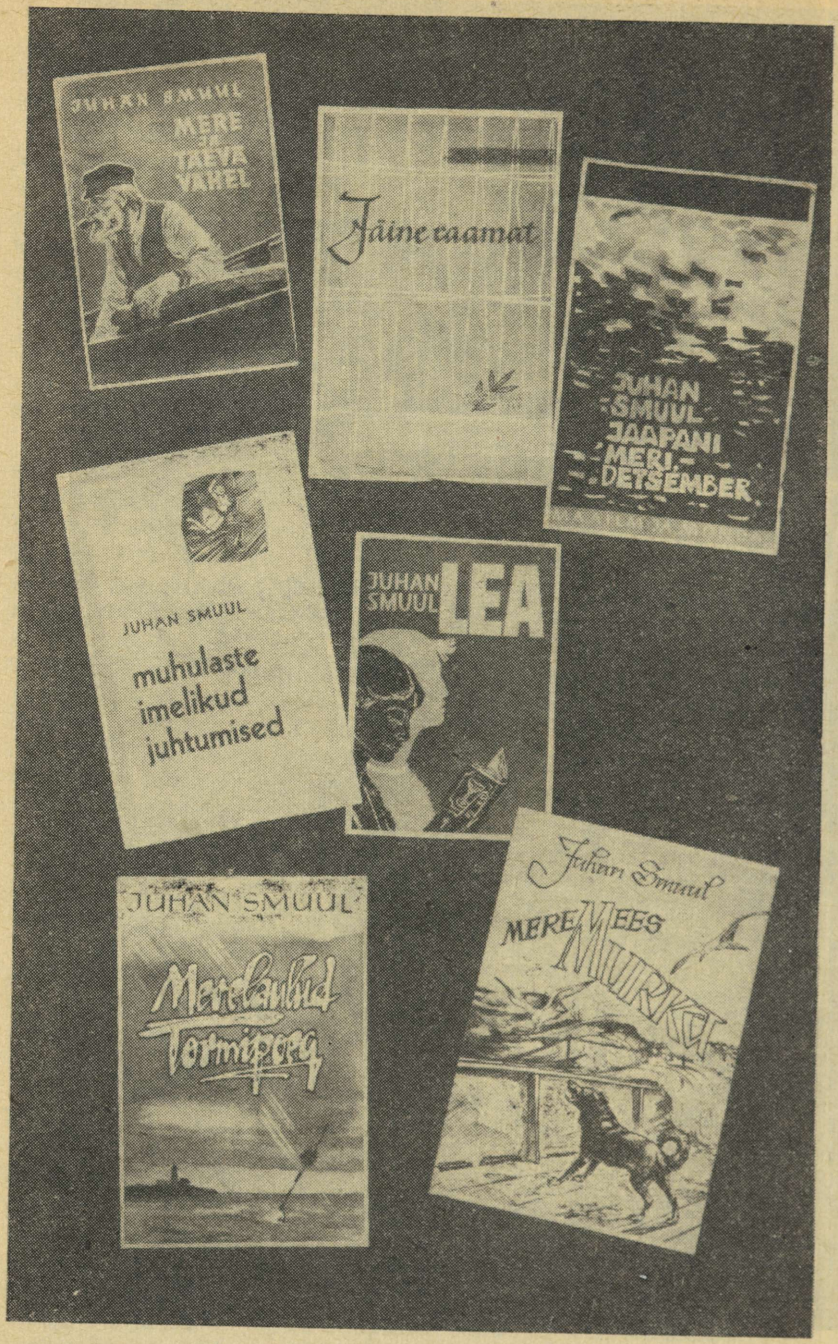

Nõukogude Eestis ilmunud J. Smuuli teoste kaanepilte.

loomingust), samuti on tema meisterlikkuse kasvule tunduvat mõju avaldanud folkloor. J. Smuul on kasutanud peamiselt uuema ja kaasaegse rahvalaulu ning laialt tuntud rahvalike laulude eeskujusid (näiteks luuletustes «Maiõhtu», «Meie kolhoosis on pulmad», «Ennem Kesselaid see liigub»), mis on soodustanud tema luule rahvapäraste erijoonte väljakujunemist. Neid traditsioone loovalt edasi arendades ja novaatorlikult rakendades on luuletaja oma loomingu paremikus saavutanud sisu ja vormi vastavuse.

Eesti nõukogude kirjanduses on J. Smuuli loomingul väljapaistev koht. Väärivad hindamist J. Smuuli kui tugeva eepilise talendiga luuletaja saavutused poeemi viljelemisel, mille tõttu see žanr omandas sõjajärgses eesti luules erilise tähtsuse. J. Smuuli parimad poeemid «Järvesuu poiste brigaad» ja «Mina — kommunistlik noor» on olulise edasiliikumise tähisteks eesti nõukogude luules. Niisama tähelepandaval kohal on meie proosakirjanduses tema «Kirjad Sõgedate külast», «Jäine raamat» ja «Jaapani meri, detsember».

J. Smuuli poeeme omavahel kõrvutades näeme, et need on oma laadilt tunduvalt erinevad. Võrreldes näiteks ajaliselt ja mahuliselt üsna kitsapiirilise lühipoeemiga Koguva küla punavoorist, on «Mina — kommunistlik noor» otsekui suur, mitmeosaline pannoo oma paljude kujude, aastatepikkuse sündmustiku ja geograafiliste kaugustega. See näitab luuletaja otsinguid žanriliste võimaluste kõigekülgseks ärakasutamiseks. Kui meenutame samal ajal J. Smuuli eredalt omapärast ja mitmeti täiesti uudsevormilist proosaloomingut («Kirjad», humoristlik jutustus, kirjanduslik reisipäevik), aga samuti tema esinemisi näitekirjanduse alal — siis alles saab mõistetavaks kirjaniku ande ulatus ja mitmekülgsus, tema kunstilise arengu intensiivsus.

J. Smuuli looming on saanud rahva hulgas laialdaselt tuntuks. Tema värsse armastatakse sageli deklameerida, raamatukogudes on tema raamatute järele suur nõudmine, rida tema luuletusi on viisistatult saanud üldlauldavateks lauludeks. Eriti hindavad J. Smuuli luulet noored, ja õigusega on teda sageli nimetatud «nooruse laulikuks», sest tema loomingus kuulub oluline koht nõukogude noorsoo kujutamisele.

J. Smuuli kujunemine üleliiduliselt väljapaistvaks kirjanikuks on tõendiks neist enneolematuist võimalusist, mida nõukogude kord on avanud rahva loovate jõudude igakülgseks arenguks; tema kiire loominguline kasvamine näitab sotsialistliku realismi meetodi tähtsust kirjandusliku ande kõige täielikumaks väljakujunemiseks.

DEBORA VAARANDI
(Sünd. 1916)

Elulugu ja loominguline tee. Debora Vaarandi on sündinud 1. oktoobril 1916. a. Võrus postiametniku perekonnas. Tulevase luuletaja lapsepõlv möödus aga Saaremaal: seal elas ta algul vanaisa juures, 1925. a. asusid ka vanemad Laimjalasse väiketalupidajateks. Pärast kohaliku Kahtla algkooli lõpetamist tuli majanduslikel põhjustel kooliskäimine ajutiseks katkestada. Hiljem läks D. Vaarandil siiski korda pääseda Kuressaare (nüüdse Kingissepa) gümnaasiumi, mille lõpetas 1935. a.

Saaremaal ilmnesid klassivastuolud eriti teravalt, töötav rahvas pidas meeles 1919. a. kodanlusevastast ülestõusu ning selle verist mahasurumist. Siin hakkasid ka alles elluastuvale noorele selgesti silma «vabariigi» tõelised palgejooned. Juba gümnaasiumis õppimise ajal tutvus D. Vaarandi sotsialistliku maailmavaate alustega.

1936. a. asus D. Vaarandi elama Tartusse ning astus ülikooli keeli ja kirjandust õppima. 30-ndate aastate lõpul kujunes tal juba tihedam kokkupuude eesrindlike inimestega haritlaskonna hulgast, kes olid seotud töölisliikumisega. D. Vaarandi võttis aktiivselt osa vastavatest kultuurilistest üritustest ja õppis 1939/40. a. Kommunistliku Partei ajaloo salajases õpperingis.

Nõukogude võimu taaskehtestamisel asus D. Vaarandi esimestest päevadest alates aktiivselt uue elu ehitajate hulka. Pärast lühemaajalist tööd «Rahva Hääle» toimetuses nimetati ta «Sirbi

ja Vasara» vastutava toimetaja asetäitjaks. 1940. a. murrangulistel päevadel võeti D. Vaarandi vastu Kommunistliku Partei liikmeks.

1940. a. suve revolutsiooniliste sündmuste kajastusena jõudsid ajakirja «Viisnurk» esimeses numbris lugejate ette ka D. Vaarandi esimesed luuletused (Sanni Nootama pseudonüümi all). Elavat huvi kirjanduse vastu oli ta tundnud koolipõlvest alates ja teinud ka mõningaid iseseisvaid katsetusi. Ülikoolis õppimise ajal proovis D. Vaarandi oma sulge tõlketöös ja avaldas retsensioone. Kuid alles nõukogude korra tingimustes kujunes välja tema silmapaistev ja tugeva isikupäraga luuletajaanne.

D. Vaarandi pidevam kirjanduslik tegevus sai alguse Suure Isamaasõja karmidel ja kangelaslikel aastatel. Evakueerununa tagalasse — algul Tšeljabinski oblastisse, hiljem Kasahhi NSV-sse — nägi ta otsustavaks hiiglapingutuseks kõik oma jõud liitnud nõukogude rahva elu. Sõjapäevil tagalas elades ja töötades õppis ta vahetult tundma paljurahvuselise nõukogude rahva vankumatut ühtekuuluvust, nõukogude inimeste kindlat võiduveendumust. Kõik see oli noorele luuletajale tõeliseks suureks

Illustratsioon värsikogust «Kohav rand». *(A. Hoidre, 1948.)*

kooliks, mis kiirendas teadlikkuse kujunemist ja juhtis õigesse suunda ka loomingulised püüdlused. Lähem tutvumine nõukogude kirjandusega andis elavat eeskuju sotsialistliku realismi aluste omandamiseks.

Töötanud mõnda aega Eesti Riiklike Kunstiansamblite juures Jaroslavlis, asus D. Vaarandi 1943. a. alguses tööle «Rahva Hääle» toimetusse, mis oli algul Moskvas, hiljem Leningradis. «Rahva Hääles» ja almanahhis «Sõjasarv» hakkasid ilmuma ka tema luuletused. 1945. a. avaldas luuletaja oma sõjaaegsed värsid esimese koguna, pealkirjaga «Põleva laotuse all».

Vabastatud Nõukogude Eestis asus D. Vaarandi tööle ajalehe «Sirp ja Vasar» vastutava toimetajana. 1946. a. algupoolel aga sundis järsult halvenenud tervislik seisukord teda sellelt tööpostilt lahkuma. Sellest ajast alates on D. Vaarandi tegelnud peaasjalikult kirjandusliku loominguga, mõne aasta jooksul (1952—1954) täitis ta Eesti NSV Kirjanike Liidu luuleala konsultandi ülesandeid.

Juba 1946. a. lõpul ja 1947. a. ilmus D. Vaarandilt terve rida väljapaistvaid luuletusi ja lühipoeeme. Nendes on luuletaja andnud poeetilisi kujutusi nõukogude inimeste sõjajärgsest ülesehitustööst, sotsialismi ehitamise algusest Eestis. 1948. a. avaldas

Illustratsioon värsikogust «Selgel hommikul».
(E. Lepp, 1950.)

Availlustratsioon värsikogust «Unistaja aknal». *(A. Keerend, 1959.)*

D. Vaarandi need luuleteosed oma teise koguna «K o h a v r a n d», mis on tõendiks luuletaja tähelepandavast ideelis-kunstilisest arengust. See on rikas ja sisukas, temaatikalt laiahaardeline värsiraamat, täis vaba ja tööka elu helget õnnetunnet ning noorus-likku hoogu.

Edasist loomingulist kasvamist näitas D. Vaarandi kolmas värsikogu «S e l g e l h o m m i k u l» (1950), mis sisaldab rohkesti õnnestunud luuletusi ja kaks silmapaistvat poeemi — «Tagamõisa randadel» ja «Alla Mari». Kõneldes meie inimeste elust ja tööst, nende loomisrõõmust ja tulevikuunistusist, argipäevast ja pidulikest sündmustest, väljendas luuletaja oma aktiivset kaasaelamist kogu nõukogude rahva tundeid ning mõtteid haaranud taotluste ja suurte ülesannetega.

1953. ja 1956. a. avaldati D. Vaarandi valikkogu «Luuletused»,

millesse peale eelmiste kogude paremiku on võetud ka arvukalt uusi luuletusi.

Luuletaja järgnenud aastate värsid on koondatud 1959. a. ilmunud kogusse «Unistaja aknal». D. Vaarandi on selles värsikogus saavutanud kõrge kunstimeisterlikkuse taseme, tema lüüriline luule haarab lugejat oma mõttetiheduse, elamusliku jõu ja vormitäiusega. Need värsid kõnelevad nii elust kodustel randadel ja väljadel kui ka tähelepanekuist vennasvabariikides või võõrsil. Sageli on neis leidnud väljendust ka rasked ning keerukad inimtunded, ent kõigest läbi kõlab armastus elu ja inimeste vastu, murdumatu optimism ning usk headuse ja ülluse võitu kogu suures maailmas. «Unistaja aknal» on D. Vaarandi silmapaistvamaid värsikogusid.

D. Vaarandi värskeim luuletuskogu «Rannalageda leib» (1965) näitab autori filosoofilise laadi süvenemist ja meisterlikkuse kasvu. Selle temaatiliselt ja tundetoonilt mitmepalgelise luuleraamatu värsse ühendavaks motiiviks on kodumaa-armastus ning fašismi ja sõja vihkamine. «Rannalageda leiva» eest anti D. Vaarandile Nõukogude Eesti preemia (1965).

Oma luuleloomingu kõrval on D. Vaarandi pidevalt tegelnud nõukogude luule tõlkijana. Nii on tema tõlkes ilmunud vene poeedi M. Issakovski, kasahhi lauliku Džambul Džabajevi, leedu poetessi Salomeja Nerise, armeenia luuletaja Silva Kaputikjani jt. luuletusi. D. Vaarandi on tõlkinud samuti valimiku progressiivse soome luuletaja Katri Vala loomingust (1959).

D. Vaarandi on esinenud ajakirjanduses kirjanduslike ja publitsistlike artiklitega, samuti on tema sulest ilmunud rida olukirjeldusi. Koondatult on autor oma artikleid ja reisimuljeid avaldanud teoses «Uuenevate mälestuste linnad» (1964). Luuletaja värssidest on avaldatud vene keeles kolm valikkogu (1950, 1956 ja 1960), samuti on tema loomingut tõlgitud paljude teiste vennasrahvaste keeltesse.

Väljapaistvate loominguliste saavutuste eest on D. Vaarandit autasustatud Tööpunalipu ordeniga ja kahel korral ordeniga «Austuse märk», temale on antud Eesti NSV teenelise kirjaniku aunimetus.

Suure Isamaasõja teema D. Vaarandi luules. D. Vaarandi sõja ajal loodud luule väljendab rahulikust loovast tööst, kodust ja omakseist sõja läbi lahkukistud inimese kurbust ja valu ning sellest väljakasvavat viha röövelliku vaenlase vastu. Nendes värssides on suur tunnete ja elamuste tulv, piinav mure ajutiseks fašistliku ikke alla langenud sünnimaa ja rahva pärast (luuletused «Tallinna langemise päeval», «Mõtted kodumaast»). Reas luuletustes («Kõrbejaamas», «Kodulinn» jt.) on elamuslikult edasi antud patriotismitunde sisulist avardumist, vabanemist esialgsest kodust eemaloleku ja üksinduse tundest, tugevnevat sisemist kokkukuuluvust kogu võitleva nõukogude rahvaga.

Haaravalt väljendub luuletuses «Kasahstani noorus» tagala kangelaslik töö võidu nimel. Nooruke Agman, kes hommikul enne teisi ruttab puuvillaväljale ning kogu päeva väsimatult töötades mõtleb vennale rindel, tahab samuti saada võitlejaks. Luuletaja näitab, et enese teadmata oligi Agman oma ennastsalgava tööga saanud sõdalaseks ja kodumaakaitsjaks.

1944. a. kevadel, blokaadist vabastatud kangelaslinna Leningradi saabumisel on loodud luuletus «Tulek», milles on leidnud elamusliku kajastuse kodumaa ja nõukogude rahva üleva heroismi ning kustumatu au tunnetus. Nõukogude inimeste armastus kodumaa vastu, võidukindlus ja vaenlast hävitav viha väljenduvad luuletuses «Viha päevad», mis on kirjutatud Eesti vabastamislahingute ajal. Luuletaja tunneb, nagu põleks temas endas «iga linn ja talu», ja tema valust tõuseb sõjamehelik kättemaksu- ja võitlusiha:

Nüüd viha päevad on. Las meid see viha toidab!
Ja tasuihast kasvagu me jõud!
Neist vihakobaraist kord haljaks saab me õu
ja võidupäev me kodumaale koidab.

D. Vaarandi esikkogu «Põleva laotuse all» näitas teda sõjapäevil esiletõusnud noorte luuletajate hulgas väljapaistva ande ja elamusjõuga autorina. Juba tema selleaegses luules on suurt värskust, uudsust ja eredust, siin haarab lugejat lüüriline tunderikkus. Kuid iga kord ei suutnud noor luuletaja veel leida kõige täpsemaid ja tabavamaid kujundeid, mistõttu mõnigi tema luuletus kannatas väljenduse kunstlikkuse all. Oma järgnevas loomingus ületas D. Vaarandi peagi selle puuduse ja saavutas värssides täpsema sõnastuse.

Seda näitab selgesti ka luuletuste-tsükkel «Õitsvad õhtud», mis on alustatud sõjapäevil, kuid viimistletud hiljem (ilmus 1947. a.). Tsükkel on pühendatud sõjaaegsele Moskvale. Nendes luuletustes väljendub jõuliselt võidu poole sammuva maa ning rahva enesekindlus, uhkus kodumaa võimsuse üle, armastus- ja tänutunne Moskva vastu. Moskvas viibides tundis luuletaja, et ta on seltsimeeste, töö- ja võitluskaaslaste keskel, kus ta iga päev õppis ja kasvas.

Ei üksnes koduks — Moskva, olid kooliks.
Su tunnid olid karedad ja head.

Suure Isamaasõja teema käsitlemisel kuulub D. Vaarandile eesti luules oluline koht J. Kärneri, J. Barbaruse, M. Raua ja J. Semperi kõrval. Omandatud loomingulised kogemused võimaldasid luuletajal jõuda veelgi väljapaistvamate saavutusteni sõjajärgse tegelikkuse kujutamisel.

Sotsialistliku ülesehitustöö poeesia. D. Vaarandi loomingu põhilise osa moodustavad luuletused ja poeemid, mis käsitlevad sõjajärgset sotsialistlikku ülesehitustööd mitmesugustel eluaaladel.

Poeemis «Talgud Lööne soos» (1946) kujutab luuletaja sookuivendamise ühistöö-pühapäevakut. Selle raames on antud eluline pilt inimeste liitumisest ja lähenemisest kollektiivses töös, näidatud uue ellu- ja töössesuhtumise tekkimist, vaba loova töö rõõmu. Elustava huumori ja kauni lüürikaga kujutatakse poeemi lõpuosas rahvapidu Saaremaa suveõisel heinamaal. Teosest õhkub meie inimeste elujulget usku oma töösaavutustesse.

Luuletuses «Sumisevad metsad» (1946) on mineviku ja tänapäeva vastandamise kaudu elavalt ja konkreetselt näidatud töö uut sisu meie ühiskonnas ja maa rikkuste kasutamist rahva enda hüvanguks. Ränk ja raske oli metsatöö, kui seda tuli teha rikaste äri jaoks, — kuid nüüd on ka siin kõik muutunud ja mets sumiseb viise uuest, paremast elust.

Mets see laulab kõrgeid maste,
aurikute raskeid laste. — —
Laulab tulvil suuri saake
tümisevaid mootorpaate. — —
Uusi valgusküllaid koole,
lasteaia väikseid voodeid.
Ja nii palju töökaid laudu,
mille ääres mõte haudub
imeasju ilmale. — —
Laulab teatreid lühtri säras,
vabrikute valju kära,
suuri hooneid, uhkeid saale
rahvale ja kodumaale.
Rahvale ja kodumaale!
Kõike meile endile!

Väljapaistvamaid taastamisperioodi kajastavaid teoseid eesti nõukogude luules on D. Vaarandi lühipoeem «Ülemiste Vanake ja noor linnaehitaja» (1947). See omapärane ja värske teos on üles ehitatud folkloristliku motiivi leidlikule ärakasutamisele Tallinna taastamise ja rekonstrueerimise suure plaani poeetiliseks esitamiseks. Vanast rahvajutust tuntud Ülemiste Vanakese laseb luuletaja tema traditsioonilisel nääriõisel käigul kohtuda noore linnaehitajaga, nendes kujudes otsekui omalaadselt sümboliseerides Tallinna paljusajandilise mineviku ja nõukoguliku tänapäeva elavat seostumist. Vastuseks vanakese küsimusele Tallinna valmissaamise kohta näitab nooruk talle uhkusega uut, sõjatuhast ja varemeist tõusvat sotsialistlikku linna, kõneleb tulise innuga ühistöödest ja joonistab haaravaid tulevikupilte. Ei, Tallinn pole veel kaugeltki valmis! Tema tõeline ehitamine nüüd alles algab, ja julged unistused aitavad nõukogude inimestel teostada oma suuri plaane — niisugune on poeemi mõte.

Esimeseks tõsiseks katseks sõjajärgses eesti luules töölisklassi elu ja võitluse kujutamisel oli D. Vaarandi lühipoeem «Viru kaevurid» (1948). Põlevkivibasseini minevikku meenutades näitab luuletaja siinses elus rahvavõimu ajal toimunud suurt murran-

gut. Kunagi pidid meie kaevurid *iseseisvuse ikke all* kulidena orjama *isandaid võõral maal ja omamaa vangivahte.*

Oli elavaid haudu täis Virumaa pind,
et nendele tulu vaid tooks ta.
Aga kaevuri palk oli kähisev rind,
tühi tasku ja liigesejooksva.

Paljastades «vabariigi» rahvavaenulikku olemust, kõneleb luuletaja kaevurite lootustest vabale Nõukogudemaale. Kui Eestis taaskehtestatakse nõukogude võim, saavad ka viru kaevurid ise oma saatuse määrajateks. Auga käivad nad läbi Isamaasõja rasked võitlusteed. Pöördunud tagasi hitlerlaste poolt purustatud ja uputatud kaevandustesse, taastavad kaevurid need ja hakkavad jälle tootma põlevkivi. Luuletaja on rõõmsa erutusega jälginud meie põlevkivibasseini, Eesti Donbassi, ehitustööde hoogu ja ulatust sõjajärgseil aastail, võitlust toodangu suurendamise eest. Teoses ei ole loodud üksikasjaliselt väljajoonistatud kujusid, vaid siin kõneldakse eesti kaevuritest, nende tööst ja võitlusest üldistavas plaanis. Selles lüürilis-publitsistliku iseloomuga teoses tunneme innukat kaasaelamist nõukogude töölistele, kes *uhkelt mõtlevad, karmilt murravad tööd / nagu tõelised peremehed.*

Poeemide kõrval on D. Vaarandi ka paljudes oma lüürilistes luuletustes väljendanud uut suhtumist töösse ja tööinimestesse meie ühiskonnas, näidanud tööd kui au ja kuulsuse asja. Niisugune on näiteks «Kuulus kangur» (1947) — luuletus meie sotsialistliku tööstuse eesrindlikest inimestest. Nagu lüürilisele luuletusele omane, ei näe me selles sündmustikku, tegevust ega kangelase arengut; luuletuse sisuks on imetlev ja vaimustatud iseloomustus neiule, kes koob *nelja kangast korraga, / et need siidid sätendavad, / vabrik värve vikerdab.*

Ühe iseloomuliku näitena D. Vaarandi varasemast loomingust vaadelgem lähemalt luuletust «E m a l e». See on teema, millele on oma värsse pühendanud kõik klassikalise luule meistrid, ja nende värsid haaravad meid sügava ning tänuliku lapsearmastuse elamusega. Need on liigutavad, kuid enamasti kurvad, nukrad värsid, ikka on nad seotud elu karmuse, raskuse ja ebaõigluse motiividega. Hoopis teine meeleolu kannab Vaarandi luuletust: ta kutsub meis esile helgeid, rõõmsaid tundeid.

See ei ole kangelanna, sirgepihtne,
kõigist väärikam, suursugusem,
kes seal läheb. Vaid mu kühmas, lihtne,
kõigist armsam soojasilmne memm.

Mitte küll väliselt kangelanna, kuid ometi vaprusmedaliga autasustatud on see lihtne emake oma *töö ja tubliduse eest* — see on juba uus, nõukogude tegelikkusele iseloomulik motiiv, mis kõneleb austavast suhtumisest inimesesse ja tema töösse. Luuletaja meenutab raskeid sõja-aastaid kaugel tagalas, kuid rõhutab selle juures, et ema vaatab elu noorte silmadega ega halise mine-

vikus talutud raskuste pärast. Ema elupäike on juba õhtusse kaldunud, kuid erinevalt kõigist varasema eesti luule samateemalistest värssidest kõneldakse siin just ema hingelisest noorusest, sellest, et ema ja lapse vahel oleks nagu kadunud sugupõlvi eraldav piir:

Ükskord oli vaene, ükskord oli pime,
väsiti ju elu alguses.
Ei, me ühteaegu sündisime
Suure Juunipäeva valguses!

See hingeline kokkukuuluvustunne, töö- ja võitluskaaslus, mis meid haarab D. Vaarandi luuletuses, on uue, nõukoguliku elutunde väljenduseks, ja ema kuju esineb siin hoopis uues valgustuses. Seepärast tunneme liigutust ja heldimust, kuid oleme kaugel nukrusest ja haledusest. Luuletus «Emale» on kujukas näide sellest, kuidas sotsialistlik tegelikkus annab täiesti uue kõlavuse klassikalistele, luules loendamatuid kordi kasutatud teemadele.

Luuletuse lihtsale ja südamlikule sisule vastab ka tema kunstiline vorm. «Emale» on kirjutatud lihtsais ristriimilistes nelikvärssides, rahvalaululähedases trohheilises värsimõõdus; luuletuse sõnastus on tagasihoidlik ja sundimatu, seda pole kujunditega üle kuhjatud. Esimene stroof (*See ei ole kangelanna* jne.) moodustab nn. e i t a v a v õ r d l u s e, mis eriti rahvalaulus on sageli kasutatav; sellele a n t i t e e s i k s on järgnev stroof, mis rõhutatult toob esile mõtte, et ema näol siiski on tegemist kangelannaga. Edasi meenutatakse minevikku, läbikäidud teid, mille kaudu saab ikka selgema iseloomustuse ema kuju. Ka luuletuses esinevad lüürilised epiteedid (*s o o j a s i l m n e memm*) teenivad seda eesmärki. Värskelt ja elamuslikult on metonüümi kasutades kõneldud ema ja lapse vanusevahest (*Keskpäev minu üle kuumust valab, / sind ju riivab tema längus kiir.*). Luuletuses «Emale» on saavutatud sisu ja vormi vastavus ning kooskõla.

Esileulatuvaks teoseks eesti nõukogude luules on poeem «T a g a m õ i s a r a n d a d e l» (1948). Selles on luuletaja edasi andnud kollektiviseerimisliikumisega meie külas toimunud suurt murrangut, algava uue elu tunnetust. Teosel ei ole laiahaardelist sündmustikku, siin kujutatakse ainult jaaniõhtut ühes esimeses eesti rannakolhoosis, — kuid antud piltides tajume selgesti olulisi muutusi rahva käekäigus. Siin on tegelikkuse tõeliselt poeetiline kujutus, kõike seda on näinud ja edasi andnud sügava pilguga, teraselt elu jälgiv ja inimesi armastav kunstnik, kes elab kogu hingega kaasa uue kujunemisele. Poeemis ei ole hakatud tegelikkust ilustama, siin kõneldakse ka noore kalurikolhoosi ees seisvatest muredest ja raskustest — paatide vähesusest, vanadest nootadest, viletsast põllust, iganditest mõnede kalurite mõtteviisis, kulaku urgitsustest. Kuid üle kõige kõlab jõuliselt nõukogude inimeste usk homsesse, oma töökate kätega ehitatavasse pare-

masse tulevikku. Just nendes varem alatises puuduses kiratsenud rannakülades näeme erilise selgusega kollektiivse töö jõudu, mis toob põhjalikud muutused inimeste ellu.

Oma eelmiste lühipoeemidega võrreldes on luuletaja selles teoses näidanud olulist edasiminekut inimese kujutamisel: nappide, kuid tabavate joontega toob ta meie ette rea elavaid ja meeldejäävaid kujusid.

Kesksel kohal on poeemis vana kaluritaat Nuka Mihkel, kelle hilinenud kolhoosiastumisest teoses kõneldakse. Väheste värsiridadega on luuletaja andnud pildi nii Mihkli elujärjest (*Ühteainsasse hoonesse mahub pere, / lehm, hobune, põrsas või lambapaar.*) kui ka tema väliskujust ja sisemaailmast, tema kahtlustest ja muredest, ausast ning lihtsast südamest. Mihkel läheneb juba seitsmekümnele ja hoidus esialgu artelli astumisest, pidades end liiga vanaks. Küllap oli selles oma osa eidelgi, kes muret tunneb oma *kolme nisaga lehmaniru* pärast; võib-olla hoidsid Mihklit tagasi ka mõtted pojast, kes hitlerlaste mobilisatsiooni eest üle mere põgenes ega ole ikka veel leidnud koduteed. Kuid elupõlise kaluri ja tubli töömehe süda ei luba kõrvale jääda ühisest asjast. Mihkel tunneb nõukogude võimu hoolitsust kalurite eest, ühistu abiga on ka tema nüüd saanud oma paadile mootori, millest nad pojaga nii palju aastaid asjata unistasid. Kohusetundlikult on ta täitnud oma püügiplaanid ja ka tema astumine kolhoosi on läbikaalutud ning seaduspärane samm. Suure soojuse ja kaasaelamisega loodud Nuka Mihkli kuju kaudu on luuletajal õnnestunud mõistetavaks teha neid elamusi, millega vana ja üksildane kalur jõudis kollektiivi hulka.

«Tagamõisa randadel» näitab luuletaja oskust luua elavaid, meeleolukaid ja otsekui meeltega tajutavaid pilte ning elulisi üksikepisoode (näiteks Mihkli minek kolhoosikeskusse, jaanituli Vaigu rannamäel jne), millele on omane ilmekas kohalik koloriit. Meisterlikult kujutab D. Vaarandi loodust, millel on lahutamatu seos kõige toimuva põhimeeleoluga. Poeemi läbiv elujulge optimism ja kohatine leebe huumorivarjund nakatavad lugejat, annavad teosele värskuse ja paeluvuse. Poeem lõpeb värssidega, milles väljendub luuletaja innustunud kaasaelamine kolhoositeele astunud kaluritega:

Peavad heldemaks muutuma lahtede süled
ja heldemaks kivised kaldapaed.
Need rannad nukrusest, vaesusest üles
pea tõstab vabade töömeeste aeg!

Ja laulavad lained, ja tulevad tuuled,
ning valjusti tervitavad neid.
Ma tahaksin, et nii kuumalt mu luule,
nii kirglikult, tormiliselt tervitaks neid!

Hiljem on D. Vaarandi reas lüürilistes luuletustes («Uus paat», «Laul kombainerist», «Kajakas» jt.) käsitlenud kolhoosielu, kujutanud uue, sotsialistliku küla inimesi.

Luuletuse «Uus paat» lüüriliseks kangelaseks on noor kalur, kes koos oma kaaslastega mootori mürisedes sõidab püügile. Värsside naljatlevast, kelmikast toonist on näha, et see kalur on tore ja elurõõmus inimene, kes tunneb rahuldust oma tööst meie vabas ühiskonnas. Ka tema «konflikt» karjabrigadirist noorikuga on läbini humoorikas, ja lõbusa enesekindlusega kavatseb kalur oma kallile varsti näha viia senisest hoopis toredamat saaki. Luuletuse sisu on «tavaline» ja lihtne, kuid seda läbivas meeleolus tunneme kirgast õnne töökast ja sisukast elust, julget optimismi, veendumust oma jõus ja meie ühiskonna edasiliikumises. Üksikinimese elamustes, teatavas konkreetses hingeseisundis on niiviisi suure üldistava tähendusega väljendatud meie inimestele iseloomulikke mõtteid ja elamusi.

«Laul kombainerist» kujutab endast mõtisklust inimeste elus toimunud muutuste üle. Nähes tütarlast-kombainerit töötamas põllul, kus kunagi ... *orjas popsipere, / vaarus vabatmehe naine, / küürus sirbil kõveral,* väljendab luuletaja suurt rõõmu selle üle, et kaugesse minevikku on vajunud reheliste raske vaev, et noore inimese saatus meie päevil on hoopis teine.

Tema elab ajal suurel.
Hoida oskab juba noorelt
kindlalt rooliratast ta.

Ja mitte ainult masinaid, vaid ka oma elu õigesti juhtida oskavad meie inimesed, nende tee on avar ning rõõmuküllane. See teadmine õnnestab ka luuletajat, paneb teda kogu hingega kaasa elama:

Sõida, tütrekene, sõida!
Kuule, kuidas kutsub, hõikab
suur ja rikas elutee!
Mis sa kõik veel kätte võidad,
millist vilja sa veel lõikad,
isegi ei aima veel!

1951. a. käis D. Vaarandi Turkmeenias, mille tulemusena ta avaldas tsükli luuletusi. Neid värsse iseloomustab sügav ja siiras rahvaste sõpruse tunne, üheskoos kommunismi ehitavate nõukogude rahvaste vankumatu ühtsuse tunne (eriti näiteks luuletuses «Sõprade seas»). Tutvunud sotsialistliku ülesehitustöö edusammudega kauges vennasvabariigis ja looduse ümberkujundamise plaanidega, väljendas luuletaja oma värssides nõukoguliku elu perspektiivide avarust ja meie inimeste helgeid tulevikuunistusi.

Poeem «Alla Mari» (1949). Sageli on uue elu kujutamine D. Vaarandi luules seotud töötavatele inimestele minevikus osaks saanud kannatuste ja alanduste meenutamisega, nagu nägime juba

mitmes eespool vaadeldud teoses («Viru kaevurid», «Sumisevad metsad» jt.). Nendesamade teemadega, rõõmutu lapsepõlve ja noorusaastate motiividega kohtume luuletustes «Rannatüdruk», «Traktorist» jt. Suure üldistusena kõlab mineviku ebaõiglase ühiskonna ja töörahva raske saatuse kujutamine luuletuses «Oktoobris». See korduv pöördumine mineviku teemade juurde on luuletaja loomingus täielikult kaasaja teenistuses: vana ühiskonna hukkamõistust tõuseb seda suurem rõõm ning uhkus nõukogude tegelikkuse, meie tööka elu, kõigi meie kättevõidetud saavutuste ja meie inimeste üle.

Kujutades minevikku näitab luuletaja õiglusetust ning kannatusi, aga ühtlasi ka rahva lootust paremale tulevikule ja võitlust selle eest. Tema poeem «Alla Mari» on eesti luules üks väljapaistvamaid teoseid töötava rahva revolutsioonilise võitluse ajaloo teemal.

«Alla Mari» käsitleb Saaremaa töörahva 1919. a. ülestõusu võimule pääsenud kodanluse vastu; teos ilmus ülestõusu 30. aastapäevaks. Luuletaja ei ole seadnud endale eesmärgiks kirjutada nende ajalooliste sündmuste riimkroonikat, vaid on püüdnud seda kangelaslikku võitlusepisoodi näidata eriti kaasakiskuva ja südamelähedase inimese, tütarlapse Mari (Marie Ellami) kuju kaudu, kes kasvab poeemis otsekui töörahva vabaduseiha ja võitlusvaimu sümboliks. Just sellel teel on D. Vaarandi jõudnud sündmuste elulisele tuumale võrratult lähemale. Too aeg hakkab lugeja kujutluses elama hoopis selgemini kui mingi üldise ümberjutustuse järgi ja me tunneme Alla Maris kui poeetilises üldistuses võitlejate südamete hõõgumist.

Poeem algab saare naise raske mineviku kujutusega. Mõtlikult ja raskerütmiliselt kõlavad värsid tema töörohkest ja rõõmutust elust.

Väsimatu, visa, kõike talub,
suudab raskemadki meestetööd.
Aga vokilauda, kätkijalust
tallab oma üksildased ööd.

Saare naine — nii ta meie ette
astub sajandite hallilt teelt.
Nagu rahvas, kandes orjakette,
aga rinnas murdumata meelt.

Sellel tagapõhjal joonistab luuletaja Alla Mari kuju tollele omase noorusliku ägeduse ja tulise vabadusjanuga. Mehiste ja karmide revolutsionääride Ellamite perekonnas kasvanud Mari kogu elu — alates lapsepõlvemälestustega mõisate põlemisest 1905. a. — on lahutamatult seotud töörahva võitlusega rõhujate vastu.

Ta mäletab, kuis mehi viidi.
Nad läksid raudus, püsti päi.
Kuid karedad ning võimsad viisid
neist küladesse maha jäid.

Ja nagu nende uhked sõnad,
karm, trotslik, lootusrikas toon,
sestsaadik Mari hinges kõlab
see sõna — revolutsioon.

Luuletaja iseloomustab oma kangelast karmi, uhke ja tugeva tütarlapsena, kes on äge ja õigust nõudes *annab kas või hinge seest*. Temas on saare naisele omast jõudu ja visadust, kuid samal ajal ka revolutsioonilist hoogu ja rahulolematust. Ümbritseva elu vaesus, hallus ja õiglusetus tekitavad temas tahte võidelda oma rahva vabaduse eest.

Eestis võimu enda kätte saanud kodanlus tahtis imperialistliku sõja raskustes vintsutatud rahvast kiskuda uude verisesse taplusse — saata ka Saaremaa mehi Punaväe vastu kaitsma härraste vabariiki. Karmides, järsusõnalistes värssides väljendub rahva rahulolematus ja viha, kõlab tagasihoitud ärevus ja otsustav võitlusvalmidus:

Troonisid purustav maru
üle maailma käis.
Aga härrad ja parun
meie kukile jäid.

Sini-must-valge plagu
ustavalt teenib neid.
Võim ju härraste jagu.
Võim ei arvesta meid.

Riigi nad toppisid tasku.
Aga meid sundida
sõtta tööliste vastu
— seda ei saa!

Saarte töörahvas teab, et töölised on omad, vennad, kelle punase lipu all on nendegi tõed ja tulevikulootused. Nii saab ikka kindlamaks otsus pöörata relvad uute võimumeeste endi vastu.

Puhkeb Saaremaa ülestõus — *vihane, äge ja murdev kui loodusejõud*.

Astusid sulased, kehvikud, kaluritaadid,
astusid mehed, veel sõdurisineleis,
oma armeesse. Ja juhidki endi seast saadi.
Külades töörahva võim. Vaata, kui palju on meid!

Nad on relvastatud roostetanud vintpüssidega või ka tammenuiadega nagu Mahtra sõjast osavõtjad. *Sama on viha. Kuid käistel on punased lindid, / ühte mis liidavad maailma rõhutuid.* Siin on luuletaja näidanud napisõnaliselt, kuid tabavalt ülestõusu seost varasemate talurahva väljaastumistega ning rõhutab ühtlasi, et nüüd on tegemist klassiteadliku revolutsioonilise võitlusega.

Mari nooruslik energia, tema vaprus ja võitlusvaim leiavad nüüd rakenduse. Aktiivse ülestõusust osavõtjana täidab ta olulisi ülesandeid, käib kulakutaludes võitlejatele moona ja haavatute jaoks sidemeid nõudmas, tunneb end töörahva võimu esindajana.

Mari neil päevil otsekui kasvas ja sirgus,
ühiseks võitluseks jäägitult andis ta end.
Suutis ja oskas. Kõik varjatud jõud temas virgus,
selgeks kõik muutus, mis ähmaselt igatsend.

Kuid Saaremaa ülestõus on isoleeritud, lahus uue ja vana maailma vahelise võitluse suurest rindest, ning valgete valitsus saadab oma karistussalga ülestõusu maha suruma. Jõuliselt on poeemis edasi antud rahva viha rõhujate veriste palgasulaste vastu, mida väljendaks nagu saarte looduski. Lõikava sarkasmiga kujutab luuletaja karistusvägede ülemtimukat leitnant Klaari, kes inglise sigarit suhu vajutades mõtleb küüniliselt oma kodusaare *sõgedast* rahvast, kellele ka *lihtsamat tõde* on vaja *kätega seletada*. Tääkide ja kuulipildujate keeles «seletataksegi» töötavale rahvale seda osa, mis temale on määratud kodanluse «vabariigis»:

«Saarlane, imetle saksu,
mustasajalist uut!
Tunne, kuis turjal plaksub
omade härraste nuut!

Kullimäel kruusa-augus
kõike, mis ihkasid, saad.
Annavad kogupaugud
rahu, leiba ja maad...»

Otsustavalt ja kartmatult läheb Mari vaenlaste kohta teateid tooma, kuid langeb nende kätte. Mehiselt talub ta peksu ja piinamisi, valged metslased ei kuule temalt midagi peale needuste. Ja kui teda öösel viiakse mahalaskmisele, vaatab ta uhkelt vaikides surmale silma. Alla Mari pole nõrk naine, vaid vabadusvõitleja, kommunist.

Paks orduaegne kirik kõmab mornilt,
kui vastu müüri kajab üksik lask.
Parv hakke kohkununa sööstab tornist,
loik lumme sulab verest palavast.

Ja palju kordi saare rahva kange,
kuum veri sulatab sel talvel lund...
«Au kõigile, kes võitluses on langend!
Küll ükskord saabub teie tasutund!»

Saaremaa ülestõus suruti maha elajaliku julmusega, kuid oma verega kirjutasid need vaprad võitlejad eesti töörahva vabadusvõitluse ajalukku kustumatud leheküljed, mis said teetähiseks ja üleskutseks jätkata võitlust. Mari haual andsid ta vennad vande, et ei lakka võitlemast töörahva võidu eest.

Sidudes neid minevikusündmusi meie kättevõidetud nõukogude tänapäevaga, lõpetab luuletaja poeemi värssidega Alla Mari kodukohas loodud kolhoosist.

Nüüd tuleb kevad... Sulab, soojalt tuksub
end lumest vabastades künnimaa.
Ja Ellamite nimel kõiki kutsub
töövõitlusesse tubli, noor brigaad.

Võitlus vabaduse eest on olnud raske ja nõudnud töörahvalt suuri ohvreid, kuid need ohvrid ei ole olnud asjatud. Ja sellepärast jääb teosest, vaatamata sündmuste traagikale, jõuliselt kõlama optimistlik põhiheli, usk ellu ja uhkus vabadusvõitlejate inimliku suuruse ning heroismi üle.

Alla Mari on haaravamaid kujusid eesti nõukogude luules. Luuletajal on korda läinud kangelases üldistada revolutsionääri ja vabadusvõitleja iseloomulikke jooni, mistõttu tema elu ja kangelassurm panevad sügavalt kaasa elama ja jäävad meile rahva teenimise ülevaks eeskujuks. Alla Mari võib võrrelda niisuguse kujuga meie klassikalisest kirjandusest, nagu seda on Tasuja: ehkki nad võitlevad erinevatel ajaloojärkudel ja erinevates ühiskondlikes tingimustes, ehkki Tasuja on legendaarne ja Alla Mari otseselt ajaloolisest tegelikkusest võetud kuju, on nendes palju ühist. Kogu nende elu haarab suur võitlus ja kogu oma eluga nad ise otsekui kasvavad selle võitluse võrdkujudeks. Nii üks kui ka teine ülestõus uputati verre ja noored kangelased hukkusid, kuid oma kangelassurmaga valgustasid nad vabadusvõitluse edasist teed, kasvatasid ja kasvatavad meie inimestes kangelaslikkust ning vabadusearmastust.

Poeem on üles ehitatud üksikuid episoode, sündmuste erinevaid järke kujutavatest osadest, mis eredalt iseloomustavad Alla Mari, ülestõusu ja sellest osavõtjaid. Teoses on välditud kõike üleliigset, iga värss on siin oluline, sisuliselt vajalik, idee ja sündmustiku arenduse teenistuses. Selle kunstilise tihedusega on saavutatud oluliste joonte reljeefne esiletõusmine, sündmuste hoogne, dünaamiline areng, dramaatiline pinge, jõuline kogumulje. Peamine tähelepanu langeb k a n g e l a s e k u j u l e, ja kui tahaksime «Alla Mari» edasi anda kujutava kunsti vahenditega, siis võiks see olla revolutsioonilise võitleja portree ülestõusu-sündmuste taustal.

Teos on kirjutatud sügava kaasaelamisega, mis annab sellele suure poeetilise jõu. Tähelepandav on see, kuidas vastavalt üksikosade sisulise iseloomu ja meeleolu erinevusele erinevad ka nende vorm ja poeetiline struktuur. Võrdleme näiteks seda, kuidas kõlab värss saare naise raskest minevikust kõneldes — ja millises rahutus, seesmiselt tunglevas rütmis iseloomustatakse Mari kuju. Jõuliste värssidega annab luuletaja edasi ülestõusu algust: selles kujutuses on monumentaalsust otsekui graniiti raiutud reljeefis. Täiesti vastandlikult kõlab karistussalga teema, mida läbib viha ja raevuka hukkamõistu tunne. Oskuslikult on luuletaja poeemis kasutanud «Internatsionaali» värsse ja revolutsiooniliste laulude intonatsioone. Vastavalt olukordade ja sündmuste iseloomule vahelduvad teose sõnastuses romantiliselt hoogsad ja lennukad stroofid lihtsate ja karmilt mehiste värssidega. Kõigest sellest võime selgesti näha, kuidas vormielemendid kasvavad välja sisust, on tingitud sisu elamuslikult mõjuka edasiandmise püüdest.

«Alla Mari» on kaasakiskuv luuleteos, väärikas poeetiline

mälestusmärk eesti töörahva revolutsioonilise võitluse kangelastele. Poeem näitab D. Vaarandi loomingu kõrget ideelisust ja väljapaistvat kunstimeisterlikkust.

Rahvusvahelise elu kajastusi. Kui oma kodumaa patrioot ja aktiivne osavõtja ühiskondlikust elust ei saa luuletaja oma loomingus vaikides mööda minna suurtest rahvusvahelise tähtsusega poliitilistest küsimustest. Need on temale ja ta kangelastele nagu kõigile eesrindlikele inimestele samaaegselt sügavalt isiklikud küsimused, millega on seotud kogu vaimne elu.

D. Vaarandi patriootilise lüürika üheks eredamaks näiteks on luuletus «Ma olen uhke sulle», milles väljendub nõukogude inimese palav armastus sotsialistliku kodumaa vastu. Mitte ainult valgekaselise sünnimaa *paesed rannad mere hallis vines*, vaid kogu ääretu Nõukogudemaa oma taigade, steppide ja lumitanud mägedega on omane ja kallis.

Me maa, see on ju tulevikumaa,
töö, loova vaimu unistustemaa!
Rõõm milline sind koduks nimetada!

Luuletaja armastab oma sotsialistlikku kodumaad kui teenäitajat kõigile maailma rõhutud rahvastele, kui inimkonna parema tuleviku eest võitlejat.

Kui palju rahvaid neid, kes koduta
ka omal maalgi veel. Ja kellel rada
pikk, vaevaline alles astuda.
Sa neile, kes veel rõhujate saagiks,
nüüd oled valguslätteks, tulepaagiks.

Veel lasub maailma kohal «ähvardav ja õel» vari, veel seisab rahvastel ees palju võitlusi ja katsumusi tõe ning vabaduse nimel — kuid tulevik kuulub nendele.

Meid aeg ei ole iial hellitanud,
suur, tormiline aeg! Kuid ta on meiega.
On meiega. Ta kannab oma tiivul
me kodumaad. Ma õnne tunnen sest,
et oma elu üürikesel viivul
ma osa saan ta võidust, võitlusest.
Sest puhke lauluks, süda õnnekuum!
Ma olen uhke sulle, minu aeg ja ruum!

Sügavalt elamusliku luuletuse «Dolores Ibarruri» on D. Vaarandi pühendanud hispaania vabadusvõitlejate juhile. See luuletus on kantud tulisest proletaarse internatsionalismi tundest ja rõhutab kogu maailma töörahva vabadusvõitluse ühtsust, väljendab vabadusvõitlejate karmi otsustavust *(kui elada meil tuleks põlvili, / siis parem surra püsti seistes!)*.

Sedasama surma ja katsumuste üle võidutsevat kindlameelsust ning optimismi annab jõuliselt edasi «Lill ja naeratus», milles reaktsiooni poolt mõrvatud kreeka kommunisti Belojannise helge inimlik mälestus saab otse ülemlauluks elule ja vabadusele.

Surmaminev Hellase poeg
huultele tõstab nelgi
pildil mu riiulil.
Aastate takka veel elav valgus,
naeratus, tugev ja soe,
ta mustadest silmadest helgib.

Mille eest siis mulle see lill,
Belojannise naeratus?
Mille eest meile, inimesed,
laul külmade trellide vahelt?

Kas oleme südamete ahel —
nagu võitlusetungal
käest kätte peab minema lill,
suult suule vabaduslaul,
palgelt palgele naeratus?
Naeratus elule vastu...

Tähelepanu väärivad samuti D. Vaarandi rahuteemalised luuletused «Päev Krimmis», «Noored kogu maailmas...», «Löö puruks neetud sõja käed!» jt., milles ideeline sihikindlus ja publitsistlik löövus liitub lüürilise elamuslikkusega. Suur ja valdav idee kasvab siin justkui iseenesest välja igapäevase elu konkreetsest sündmusest või olukorrast. Nii antakse luuletuses «Löö puruks neetud sõja käed!» algul laiajooneline, helge pilt rahuaja töökast ja loovast elust.

Kuid selles päevas, laulust kumisevas
nii sõbralikul, maasikasel mäel
üks süütekapsel varitsedes lebas.
Ta varitses. Ja lõhkes laste käes.

See masendav üksikjuhtum, taaselustades mälus ja kujutluses sõja õudused, saab aluseks teravalt publitsistlikele värssidele, mis luuletaja kõigi ausate inimeste nimel raevukalt näkku heidab uute massimõrvade plaane hauduvatele sõjaõhutajatele. Sõja küüsjad roimarikäed oma koletus verise kulla ihas, oma kuritegudega inimsuse vastu ei saa jätta kedagi ükskõikseks kõrvaltvaatajaks. Luuletus mõistab hukka sõjaõhutajate kuritegusid ja kutsub aktiivsele võitlusele rahu eest.

D. Vaarandi luulemeisterlikkusest. Eesti nõukogude kirjanduses on D. Vaarandi sõjajärgsel ajal väljapaistvamaid l ü ü r i l i s e luule viljelejaid, tema lüürika on oma temaatikalt laiaulatuslik. D. Vaarandi värssidele on omane eluline konkreetsus ning psühholoogiline veenvus, luuletaja püüab avada inimese sisemaailma, tuua esile selle häid ja kauneid külgi. Ta väljendab isikupäraselt ning emotsionaalselt patriootilisi tundeid ja töörõõmu, käsitleb elustava tundeküllusega inimeste mitmesuguseid elamusi ja suuri ühiskondlik-poliitilisi teemasid. Luuletaja oskab näha meie tänapäevas peamist, suurt ja kaunist, oskab sageli ka pealtnäha väikeses üksiknähtuses esile tõsta olulist, tüüpilist, oskab lihtsalt ja elamuslikult väljendada elu enese poeesiat.

Lüürika kujutab inimest n.-ö. vahetult tema tunnete ja mõtetega, mille on esile kutsunud ümbritsev tegelikkus, elu oma nähtuste mitmekesisuses. Kui eepilises teoses väljendab karakter end

eeskätt tegevuses, sündmustest osavõtus, siis lüüriline luuletus haarab ainult teatavat momenti kangelase siseelust, selle sisuks on inimese teatav üksikelamus. Kuid seetõttu, et luuletaja oma lüürilise kangelase kaudu väljendab meie inimeste tüüpilisi elamusi, mis on lahutamatult seotud kogu nõukoguliku eluga, omandavad need lüürilise kangelase mõtted ja tunded suure üldistava tähenduse: nad saavad meie sotsialistliku tegelikkuse elavaks kajastuseks, laiade hulkade mõtete ja tunnete poeetiliseks väljenduseks. Nimelt niisugune on D. Vaarandi lüürika paremik.

Luuletaja põhiolemuselt lüüriline anne ilmneb selgesti ka tema poeemides. Poeem kuulub lüürilis-eepiliste žanride hulka, kus ühinevad mõlemad kujutamisviisid: mõte antakse siin edasi nii kujude ja tegevuse kui ka luuletaja vahetute elamuste ning mõtiskluste kaudu. Ülekaalukalt lüürilisteks võib pidada D. Vaarandi lühipoeeme, väga tunduv osa on lüürilisel elemendil ka tema parimates poeemides «Tagamõisa randadel» ja «Alla Mari». Luuletaja kujutab inimesi, sündmusi ja olukordi, ent väljendab ühtlasi nende kohta oma mõtteid ja tundeid, oma kaasaelamist: nimelt see on D. Vaarandi poeemides eriti tugev, kuna süžee, jutustav osa enamasti jääb suhteliselt vähemoluliseks. J. Smuuli ja M. Raua poeemides on eepilisel elemendil märksa suurem osatähtsus.

D. Vaarandi luule paremikule on omane kunstiline lihtsus ja loomulikkus, mis on saavutatud pingelise ning keeruka loomingulise töö tulemusena. Luuletaja eesmärgiks on väljendada meie inimeste tunnete, mõtete ja elamuste rikkust vahetult ning üldmõistetavalt, teadlikult vältides kõike juhuslikku ja ebasiirast. Ta ei mõtle lugejat paeluda efektsete kujunditega väljaehitud kõne säraga, vaid kasutab lihtsaid, südamlikke ja näiliselt täiesti igapäevaseid sõnu, mis aga värsis, seesmiselt valgustatuna poeetilise mõtte haaravast lürismist, omandavad suure värskuse, sisukuse ja väljendusrikkuse. Luuletaja näeb elu, inimesi ja loodust uudselt ning iskupäraselt, tema tugev individuaalsus annab värssidele selgelt omapärase kujundlikkuse ja ereduse.

Rangus kunstiliste väljendusvahendite kasutamisel kõneleb luuletaja nõudlikkusest enese vastu, püüdest leida oma tajule ja tundele kõige vahetum, täpsem ning kujukam väljendus. Luuletaja elav kunstiline mõõdutunne väldib tühja sõnadetegemist, ta on ennem enesessetõmbunud kui ilukõnelusega paradeeriv. Palju on ta õppinud eesti rahvalauludest ja luuleklassikast, aga samuti ka teiste rahvaste väljapaistvatelt sõnameistritelt.

D. Vaarandi luulemeisterlikkus avaldub tema luule paremikus saavutatud *sisu ja vormi vastavuses*. Sisu määrab kunstiliste vahendite valiku. See ilmneb keele rahvalikkuses ja poeetiliste vahendite — kujundite, värsimõõdu, rütmi jne. kooskõlas värsside sisuga. «Alla Mari» käsitlemisel on märgitud näiteks

seda, kuidas poeemi erinevates lõikudes toimuvate sündmuste erinev iseloom tingib ka vormilise vaheldumise. Seevastu näeme teises poeemis «Tagamõisa randadel», et see on läbi viidud ühtses värsistruktuuris, mis samuti on sisuliselt motiveeritud: see teos on meeleoluliselt ühtne ja terviklik, võrreldes oma iseloomult dramaatilise, järskude tõusude ja murdekohtadega «Alla Mari» sündmustikuga.

Luuletaja kommunistlikust ideelisusest kantud looming on rahvalik nii oma sisult kui vormilt. Seejuures ilmnevad D. Vaarandi värssides selgesti ka rahvuslikud erijooned. Süvenemine rahvaluulesse on võimaldanud luuletajal kujundite süsteemis tabada seda spetsiifiliselt eestipärast mõtlemis- ja ütlemisviisi, mis näitab teda rahvusliku luule parimate traditsioonide jätkajana. Siin ei ole tegemist mitte mingi rahvusliku «ornamentika» külgeriputamisega nõukogulikku elu kujutavatele luuletustele. Iseloomulik on just D. Vaarandi edasiarendav lähenemine folkloorile, rahvalaulu vormielementide loov kasutamine: ta ei hakka imiteerima vana regivärsilist rahvalaulu, ei suru uut sisu mehaaniliselt vanasse vormi, vaid kasutab ainult neid elemente, mis aitavad kaasa antud teema lahendamisele. D. Vaarandi ei too oma luulesse üle rahvalaulude arhailisi keelendeid, mis oleks täiesti põhjendamatu, kuid ta on kasutanud alliteratsiooni ja parallelismi sugemeid, rahvalaulule omaseid kujundeid ja võrdpilte, rahvapärast hüperboliseerimist jne., kui sisu seda tingib. Häid tulemusi on poetess saavutanud rahvaluule motiivide originaalsel ümberloomisel, neile uue mõtestuse ja uute intonatsioonide andmisel (näiteks poeemis «Ülemiste Vanake ja noor linnaehitaja»). Täiesti ilmne on ka tema luule lüürilise põhikoe elav seos eesti rahvalauludele omase lürismiga.

Esiletõstmist väärib D. Vaarandi oskus kujutada l o o d u s t. Tema värsse meie sünnimaa looduse kargest põhjamaisest ilust võime kõrvutada eesti klassikalise realistliku luule parimate saavutustega selles valdkonnas.

Enamasti on loodus D. Vaarandi luules vahetult seotud inimeste elamuste ja toimuvate sündmustega, aitab süvendada teose põhimeeleolu. Sageli on loodusemotiiv nii tihedalt liitunud inimese kõige intiimsemate tunnetega (näiteks luuletuses «Öövііul»), et võimatu oleks öelda, kas nendes värssides on peamine loodus- või armastuslüürika.

Luuletaja loodusekujutustele on üldiselt karakteerne kogumuljet mõne iseloomuliku joonega edasiandev üldistav laad, mõnel puhul kasvab tal looduspilt aga otse sümboliks, teatava mõttekäigu väljenduseks (näiteks «Laul männile», mis sisuliselt on hümniks rahva sitkusele ja visadusele).

Üksikasjalise ja laiahaardelise maalingu kodumaa suvisest loodusest annab kirkast patriootilisest elamusest kantud luuletus «Põhjarannik». Päikesepaisteliselt helge ja avar, eredalt värvi-

küllane pilt on loodud luuletuses «Sõit laulupeole». Kõrgelt pilvede vahelt alla vaadates kütkestab kodusaar oma ammututtava ja igavesti uue iluga («Saaremaa kohal»). Tahtmatult mõtleme sellele, kuivõrd erinevate tunnetega vaatab oma sünnimaad nõukogude luuletaja, võrreldes näiteks Juhan Liiviga, kelles armastus rõhutud, vaesuses vireleva kodumaa vastu tekitas valulisi, kurbi elamusi (meenutame luuletust «Eile nägin ma Eestimaad . . .»).

Väheste, kuid tabavate, kujutlust paeluvate sõnadega loob D. Vaarandi looduspilte, mis meid rikastavad ja õpetavad selgemini nägema kodumaa ilu. Sünktõsiselt kohisevad kauged lumised laaned («Sumisevad metsad»), näeme valgekaselisi heinamaid karge kevadeöö lummas («Talgud Lööne soos»), tajume rannamaastikku tema üleva jõulise põhimeeleoluga («Tagamõisa randadel»):

Üle karide murduva valge vahu
veelindude huiked kõlavad.
Ja männid toetuvad uhkes rahus
vastu merd oma nurkliku õlaga.

Kõige selle kaudu avaldub luuletaja jäägitu kokkukuuluvuse tunne oma maaga.

Mu kodumaa, kui emaihu
nii lähedana tunnen sind,
su metsi nagu juukseid pihus,
su tuult kui hingeõhku rind.
Mu meeltes on su talvetaevad,
täis pehmeid lumeräitsakuid.
Ja suve valged pilvelaevad
kesk avarusi ääretuid.
(*«See kauge hääl».*)

KOKKUVÕTE

Pöördudes ühes oma kirjutises nõukogude noorte poole, ütleb D. Vaarandi:

«On õnn kujutada nõukogude inimest, ehitajat-loojat, inimest, kes on asunud loodust ümber kujundama mitte sajanditepikkuse visa, sipelgaliku tööga, vaid otse muinashiiu tohutu haardega, «hoo süllaste hiiglasesammudega», nagu ütleb Majakovski.

Nõukogude kirjanduse ülesanne on leida «säärase jõuga sõnad», mis kujutaksid kommunismi ehitava inimese kogu sisemist kaunidust, tema elu rikkust, kõike uut tema suhtumises töösse, kaasinimestesse, ühiskonda.»

Sedasama mõtet väljendavad luuletuse «Oktoobris» lõpuvärsid:

Ma unistan — ja näen uut ruimpalet.
Kuis tahaksin ma olla tema keel!
Kuis tahaksin ma sõnu leida, kus
on öeldud kõik, mis võrsub tema hinges
ja tegudesse puhkeb hügelpinges —
rööm, jõud ja ilu, sügav armastus.

D. Vaarandi

D. Vaarandi käekirja näide.

D. Vaarandi luulekogude kaanepilte.

See on D. Vaarandi loominguline kreedo, tema luule eesmärk ja sisu. Oma loomingu paremikus on ta suutnud neid taotlusi ka teostada. Hukka mõistes vanas, ekspluataatorlikus ühiskonnas valitsenud õiglusetust, andes haaravaid kujutusi töötava rahva revolutsioonilise võitluse ajaloost, on luuletaja oma peamise loomingulise jõu keskendanud meie sotsialistliku tänapäeva näitamisele selle mitmekülgsuses ja ilus. Meie elu edasiviivate jõudude sügav ja õige tunnetamine, ühiskondliku ja isikliku lahutamatu seos ning väsimatud kunstilised otsingud on olnud D. Vaarandi luule kasvu ja rikastumise aluseks. Seepärast on tema looming leidnud rahva hulgas sooja vastuvõttu, paljud tema luuletused on viisistatud ning muutunud üldlauldavateks lauludeks.

D. Vaarandile kuulub kesksemaid kohti kaasaegses eesti nõukogude luules, tema loomingu paremik on vene ja teiste vennasrahvaste keeltesse tõlgituna leidnud laialdast tähelepanu kogu Nõukogudemaal.

Teiste eesti nõukogude kirjanike loomingust

Viie silmapaistva eesti nõukogude kirjaniku — Juhan Sütiste, August Jakobsoni, Aadu Hindi, Juhan Smuuli ja Debora Vaarandi elu ja loomingu ulatuslikuma analüüsimise ning lühiülevaateis antud Johannes Barbaruse, Jaan Kärneri, August Alle jt. käsitlemise kõrval on vaja peatuda rea teiste kirjanike loominguteel.

Ealt vanimaks tänini tegutsevaks eesti kirjanikuks on Friedebert Tuglas.

Friedebert Tuglas (sünd. 2. märtsil 1886) on nõukogude võimu tingimustes jõudnud taas revolutsioonilise võitluse vajaduse mõistmiseni, mida ta eredalt oli peegeldanud oma 1905. a. revolutsiooni aegses loomingus, realistina tunnetanud sotsialistliku realismi meetodi erakordset jõudu. «Minu isiklik kirjanduslik tee,» märkis Tuglas ise 1947. aastal, «on olnud mitmeti ebaühtlane ja kõikuv. Alles nõukogude kirjandus on mind tõelistele eluprobleemidele lähedale toonud ja teinud mind sotsialistliku realismi veendunud pooldajaks.»

Peamine tähelepanu Fr. Tuglase loomingulises tegevuses on nõukogude võimu aastail koondunud tema ulatusliku loomingu (novellid, reisikirjad, memuaarid ning kirjandusteaduslikud uuri-

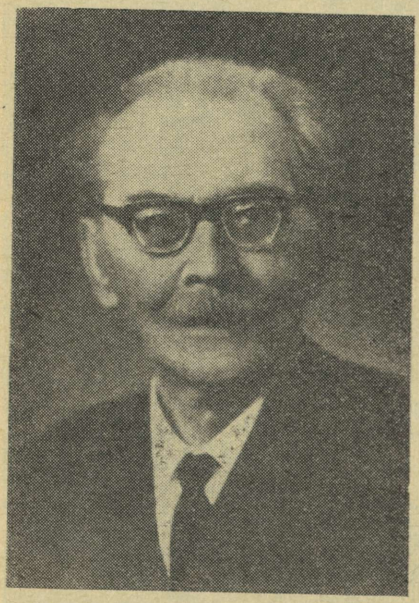

mused ja kriitilised artiklid, millel on olnud oluline tähtsus kõigi mainitud žanride arendamisel) valikulisele taasavaldamisele.

40-ndail aastail avaldas ta uustrükis oma kriitilis-realistliku esikteose «Hingemaa», reisikirjad esimesest välisreisist, kirjutas ja ilmutas trükis oma mälestusi, oli aktiivne kirjandusteadusliku uurimistöö valdkonnas, pühendades olulist tähelepanu Eduard Vilde ja Ernst Peterson-Särgava loomingule («Eesti kirjanduse ajalugu» IV, 1947). Samal ajal oli ta aktiivne tõlkija, millest eriti oluline tähtsus eesti kirjanduses ja Tuglase enda arenemises on Aleksei Tolstoi «Peeter Esimese» tõlkel.

«Eriti viimastel aegadel,» ütles Tuglas 1947. aastal, «A. Tolstoi «Peeter I» tõlke kallal töötades, olen võinud süveneda ja imestleda selle kirjaniku erakordselt tihedat realismi, mis näitab selgesti, kuivõrd suur on nõukogude kirjanduse ideeline üleulatuvus nüüdisaja kodanlik-kapitalistlike maade kirjandusest... Eriti tahaksin rõhutada üht väga hinnatavat asjaolu, nimelt et praegusel ajal vene keele vahendusel saame ka teiste nõukogude rahvaste vaimuloomingust ülevaate. Varem tundsime hädavaevalt mõnd üksikut ukraina, gruusia või armeenia kirjanikku. Nüüd on avanenud ja avaneb üha rohkem võimalusi... tutvuda paljurahvuselise Nõukogude riigi kaasaegse loominguga.»

Hinnates Fr. Tuglase teeneid kirjanduse ja kirjandusteaduse arendamisel anti talle 1946. aastal Eesti NSV rahvakirjaniku austav nimetus ja valiti Eesti NSV Teaduste Akadeemia korrespondentliikmeks eesti kirjanduse alal.

Isikukultuse lõpuaastail langes Fr. Tuglasele osaks rida ühekülgseid etteheiteid: nähti ainult tema loomingus ja kirjanduskriitilises tegevuses ilmnenud formalistlik-estetistlikke jooni, eitades või varjutades tema realistlike või revolutsioonilis-kriitiliste teoste osa.

Isikukultuse tagajärgede likvideerimise protsess 50-ndate aastate keskpaiku lõi soodsad tingimused Fr. Tuglase senise loomingutee objektiivseks hindamiseks. See aktiviseeris ka kirjaniku loomingulist tegevust, mis ilmnes nii üksikute uusteoste kirjapanemises (näit. «Keiserlik kokk» (1957), meisterlik novell «üleliigse inimese» traagikast vanas ühiskonnas) kui ka oma loomingu ettevalmistamises ja väljaandmises teoste sarjas. Ajavahemikul 1957—1962 anti välja Fr. Tuglase «Teosed» kaheksas köites. Need sisaldavad novelli- ja miniatuuriloomingu valimiku (I, 1957), romaanid «Felix Ormusson» (II, 1957) ja «Väike Illimar» (III, 1962), reisikirju (IV, 1961), memuaare (VIII, 1960). Fr. Tuglase kirjanduskriitilise ja kirjandusteadusliku uurimistöö tulemused on avaldatud 3 raamatus — uurimused «Eesti Kirjameeste Selts» ja «Juhan Liiv» («Teoste» V ja VI köide, 1958) ning «Valik kriitilisi töid» (VII köide, 1959).

Viimasel ajal on Fr. Tuglas avaldanud «Neli novelli» (1966) ja «Marginaalia. Mõtteid ja meeleolusid» (1966).

Fr. Tuglase «Teosed» annavad ulatusliku ülevaate kirjaniku keerulisest ja vastuolulisest arenemisteest. Nad teevad tänapäeva lugejale kättesaadavaks Tuglase meisterliku novelli, realistliku reisikirja, erudeeritud kirjanduskriitilise mõtte, memuaari möödunud aegade elust ning kirjaniku paljude teoste sünni- ja saamisloost.

Omapärase uuestisünni on läbi teinud romaan «Väike Illimar», millega autor 30-ndate aastate keskpaiku tõendas tagasipöördumist realismi juurde. See omapärase ja tiheda kompositsiooniga psühholoogiline romaan, kus peategelase Illimari looduse- ja eluolu vaatluse meisterliku kujutamise ja kirjeldamisega antakse haaravalt tundeküllaseid maalinguid, on Nõukogude Eestis ilmunud aastail 1945—1962 neljas trükis.

Fr. Tuglaselt kui eesti tõlkekirjanduse ühelt kõige teenekamalt ja meisterlikumalt arendajalt on Nõukogude Eestis ilmunud Aleksis Kivi «Seitse venda» kordustõlkena, A. Tšehhovi novelle kordus- ja uustõlkena, M. Gorki «Artamonovite ettevõte», A. Tolstoi «Peeter Esimene».

Fr. Tuglase enda loomingu paremik on omakorda laialdaselt tuntud NSV Liidu teistes vabariikides ja välismaal. Viimastel aastatel on kõige ulatuslikuma leviku saanud tema «Väike Illimar», mida on välja antud vene (kolmes trükis), leedu, läti, poola, saksa ja bulgaaria keeles. Peale selle ilmus Fr. Tuglase loomingu valimik Vilniuses («Viikingite veri», 1960), Moskvas («Oma päikese poole», 1963), Berliinis («Kuldne rõngas», 1961) ja Helsingis («Kuldne rõngas», 1962).

Vanimaks kaasajal aktiivselt loovaks eesti nõukogude kirjanikuks on **Johannes Semper** (sünd. 22. märtsil 1892).

J. Semper astus nõukogude kirjanike perre 1940. aastal staažika meistrina, kellelt oli ilmunud kuus luuletuskogu («Pierrot», 1918; «Jäljed liival», 1919; «Maa- ja mereveersed rütmid», 1922; «Viis meelt», 1926; «Päike rentslis», 1930; «Tuuleratas», 1936), kaks romaani («Armukadedus», 1934; «Kivi kivi pääle», 1939), kaks reisikirjade-raamatut («Risti-rästi läbi Euroopa», 1935; «Lõuna Risti all», 1937), hulk kirjandusteaduslikke uurimusi ning rida silmapaistvaid tõlkeid (V. Hugo «Jumalaema kirik Pariisis», Dante Alighieri «Uus elu», E. Zola «Söekaevurid», Stendhali «Punane ja must», A. Bloki «Kaksteist» jt.).

1940. aastal töötas J. Semper, kes pikka aega (alates 1928. aastast) oli olnud Tartu ülikooli õppejõuks, rahvavalitsuse haridusministrina, Suure Isamaasõja ajal ning esimestel sõjajärgsetel aastatel Eesti NSV Kunstide Valitsuse juhatajana.

Sõjajärgseil aastail oli J. Semper Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu eesotsas. Oma esinemistes analüüsis J. Semper eesti nõukogude kirjanduse arengut, rõhutades kirjanduse ja rahva elu seose tugevdamist kui traditsiooni; ta võitles formalistlike tendentside

vastu, juhtis korduvalt tähelepanu loominguvabaduse ning kirjanduse parteilisuse seose õigele mõistmisele.

«Sõjapäevil oli kirjandus ja kunst relv, millega vaenlast aidati lüüa, mis tõstis võitlejate võitlusindu ja ergutas tagalas töötajaid... Ülesehitustöö päevil ei tohi kontakt kunsti ja töötava rahva vahel olla nõrgem kui sõjapäevil. Kunst peab end tervenisti sisse lülitama meie töötava rahva teenistusse. Siis saab ta ise seda elustavat jõudu, mida sai Antaios mullapinnaga kokku puutudes,» kirjutas J. Semper kohe pärast sõda, 1945. aastal. Rõhutanud, et tõeline «nõukogude kunst on sügavalt parteiline», täpsustas J. Semper parteilisuse mõistet, seostades selle Lenini õpetuse kindla järgimisega.

Isikukultus tegi suurt kahju meie rahva elule ja tööle, kuid ei suutnud väärata meie rahvast ja kirjanikke progressi teelt, kõigutada usku Lenini ideedesse, kommunismi võidusse. «Meile, nõukogude kirjanikele,» kirjutas J. Semper 1949. a., «on Lenini teosed ammendamatuks teadmiste allikaks, ta ideed vääramatuks kompassiks meie loomingulises töös. Oma juhtmõtted kirjandusest on Lenin koondanud nagu ühte tulipunkti, mis heidab heledat valgust meie loomingulisele tööle. See on nõue kirjanduse parteilisusest... Meie kirjandus saab oma olemismõtte ainult siis, kui ta tuliselt võtab osa võitlusest kommunismi eest, kui ta on siiralt parteiline ja ründav. Selle leninliku parteilisuse printsiibi tähe all on sündinud eesti nõukogude kirjanduse parimad teosed...»

Leninliku parteilisuse põhimõtte omandamisest kõneleb ka J. Semperi sõjajärgsete aastate ilukirjanduslik looming.

J. Semperi «Aja käsk» (laval 1945, trükis ilmunud 1946) oli tema esimeseks suleprooviks dramaturgina, kus autor seadis ülesandeks näidata iseka, vastuolulise karakteriga tütarlapse kujunemist teadlikuks võitlejaks Suure Isamaasõja päevadel. Tema teine lavateos «Murrang» (1949) on esiknäidendist dramaturgiliselt keskendatum ning kunstiliselt õnnestunum, kujunedes oma aja kirjanduselus silmapaistvaks saavutuseks. Näidend kujutab meie maaelu 1948. a. kevadel, kolhooside rajamise ajal. Kauge kolkaküla elanikele on kolhoosiloomise mõte saanud omaseks ning peamine probleem on selles, kuidas mõtet teoks teha ning kelle kätte kolhoosi juhtimine usaldada. Kulakute ja muude vaenulike elementide ning töötavate talupoegade vahelise konflikti lahendamisel on oluline osa parteiorganisatsioonil, mida juhib Paul Nirk. Viimane on ühtlasi esimesi täisverelisi bolševike kujusid eesti nõukogude draamakirjanduses. Ta on kasvataja, kes toetub rahvale, hea nõuandja muretuse meeleoludesse laskunud rindekaaslasele Arvo Rannitile, halastamatu vaenulike elementide (Haameri, Lutsu) suhtes. Paul Nirgi kuju kõrval on meeldejäävalt joonistatud Kadri Teearu; mitmeski teises kujus annab tunda vähene individualiseerimine, teose kunstilise mõju jõudu kahandab mõnevõrra linnalik keelepruuk.

J. Semperi «Murrang» etendas meie kirjanduse arenemiskäigus olulist osa.

Rahva elu kollektiviseerimisperioodil kajastavad ka mitmed J. Semperi luuletused, mis värsikogudes ilmusid hiljem.

Vahepeal tabasid ka J. Semperit isikukultusega kaasnenud alusetud süüdistused. Ta tõrjuti välja EN Kirjanike Liidust. Põhjendamatud süüdistused kosmopolitismis ja kodanlike natsionalistide soosimises aga ei suutnud vaikima panna kirjaniku parteilist sulge ja talenti.

Kirjanikule rasketel isikukultuse lõpuaastatel kirjutas ta oma romaani «Punased nelgid», lõi hulga häid luuletusi, avaldas tõlkeid, milles olulisel kohal olid kommunistide parteiliselt kirjutatud teosed (prantslase André Stili «Esimene löök», tšiili poeedi Pablo Neruda luuletused jm.).

J. Semperi, nagu teistegi isikukultuse ajal kannatanud inimeste rehabiliteerimine toimus Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei leninliku Keskkomitee tegevuse tulemusel isikukultuse kahjulike tagajärgede likvideerimise protsessis.

Romaanižanri poole pöördus J. Semper tagasi 1950. a. suvel. Ta hakkas siis kirjutama teost, mis sai pealkirjaks kodanluseaegse fašismivastase ühise väerinde sümboli — punase nelgi.

«Punased nelgid» ilmus 1955. aastal. Kujutades olukorda Eestis aastail 1939—1940, annab kirjanik mitmekülgse maalingu sellest, millistes tingimustes sündis poliitiline äike, mille löökide

all kodanlik kord kukutati. Romaani keskse tegelase Paul Riuhkranna karakteris näeme protestija keerulist arenemisteed opositsionäärist klassiteadlikuks võitlejaks. Riuhkranna kuju veenab, et see, kes ise on näinud viletsust, tundnud tagakiusamist, on ennekõike võimeline teadlikuks võitlejaks saama, et kodanliku Eesti tegelikkus ise valmistas ette pinna revolutsiooni saabumisele. Autor on peamiseks kujutamissfääriks valinud haritlaskeskkonna, mida ta kõige paremini tundis: professor Kännu majas kokku saades avanevad erinevate vaadete ja ellusuhtumisega inimeste seisukohad; leeride ristumises ja kokkupõrkeis selgub ajapikku nende vahe ja valmib otsus, kes kellega liitub. Autoripoolse sümpaatiaga on joonistatud kasvuprotsessis olevad haritlased — professor Känd, tema tütar Ruth, doktor Milistver, satiiriline teravus või peen iroonia domineerib tööstur ja suurkaupmees Vinnali, anglomaan Villem Kitse, tema naise Bella ja dotsent Piiberi kujude visandamisel. Kompositsiooniliselt on teos tihe, välja arvatud lõpuosa, kus kiirustavalt reportaažlik laad kipub varjutama tegelaste edasise saatuse kujutamist. Romaanis on tugevamalt õnnestunud välja joonistada haritlaste ja kodanluse keskkond, selgelt on esile toodud eesti kodanluse müüdavuse probleem ja fašismimeelsus, kahvatumaks aga on jäänud lihtsate tööinimeste ja nende elu kujutamine.

J. Semperi «Punased nelgid» on esimene ulatuslik proosateos 1940. a. revolutsioonist, mis kunstiliselt veenvalt kujutab selle ajaloolise sündmuse paratamatust ning tähtsust. «Punased nelgid» on ilmunud eesti keeles kahes trükis ning ka vene ja mitmes võõrkeeles.

Oma luuletused, mis valmisid ajavahemikul 1944—1958, koondas J. Semper värsiraamatusse «K u i d a s e l a k s i d?» (1958). See on autori ja eesti nõukogude kirjanduse kodanikuluule paremaid raamatuid. Luuletuskogu esimese tsükli jõulisemaks osaks on autori poliitilised, publitsistliku kallakuga värsid kommunismiidee peatamatust võidukäigust («Kommunistliku Partei manifest», «Oktoobri lipud», «Nõukogude Eesti», kõik 1948. aastast), inimeste ennastsalgavast tööst, kõigutamatust optimismist, tahtest, *et homse päeva hiilgus / lööks tänasesse oma kuldse koe.*

Las välkuda siis tellingutel kellu
ja ärgem laskem eksitada end!
Las suubuda me päevad suurde ellu,
veel suuremasse kui me mõttelend!
(Meie päevad, 1947.)

Siin on tänane reaalsus dialektiliselt seotud aktiivse unistusega homsest, kajastatud töö ja rahuvõitluse ühtsust.

Autori tundeskaala on lai: tugevalt emotsionaalne lüüriline elamus (vabastatud sünnimaale tagasipöördumisest tundeküllaselt kõnelev «Eesti leib», 1944) vaheldub raevuka «Kirjaga» (1947), vastusega klassivaenlase anonüümkirjale. Satiir sõjasüütajate aadressil sõja- ja imperialismivastaste luuletuste tsüklis vaheldub tunderõhuliste värssidega vennalikust Abhaasiast ning Moskvast või mõjuka portreega vanakesest-rahuvõitlejast («Üks paljudest», 1951).

Kõik selle värsiraamatu luuletused ei ole ühesuguse kõla- ega tundejõuga; autori 40-ndate aastate värsid kolhoosielust ei küüni tema samaainelise näidendi tasemele. Raamatu lõputsükkel aga, mis sisaldab üksikuid 50-ndate aastate alguse ning enamiku selle aastakümne teisel poolel loodud värsse, on erakordselt tugevajõuline.

J. Semperi luuleraamatus leiduvaid ajaliselt hilisemaid värsse iseloomustab poeetiliste väljendusvahendite mitmekesisus, nooruslikult erk ning sügavalt tunnetatud parteiline ellusuhtumine. Vaimustusega kõneleb poeet rahva ärkamisest, tema piiritust ustavusest parteile, kommunismiideele («Kui ärkab rahvas»), maalib rahva jõu sümboliks rannamändide sitkuse («Rannamännid»), toonitab Nõukogude rahvaste saatuse ühtsust («Rukis tolmab»).

Erakordset tundejõudu kätkeb J. Semperi sonett «Katsumus» (1957), traagilise alatooniga, kuid samal ajal tugevalt optimistlik ning ühtlasi vastus virisejatele, raskustega edvistajatele:

Ei kummardunud pea, vaid saatust trotsis.
Ei murdnud lootusetus selle meelt,
kes ennastunustavalt tõde otsis.

Ei viinud viltu teda õigelt teelt
see öö, mis ümber paistis must kui pigi:
ta sirget käiku käis veel pimesigi.

«Kuidas elaksid?» patriootilise, võitleva kodanikuluule parimate värsside hulka kuulub luuletuskogu kesksemaid teoseid «Kiri Malejevkast» (1957), värsslugu meie luule tänasest ja homsest, kus poeeti paelub *laul oma maast, ta rahva saatusest, / laul rõõmust, elujaatusest, / laul kätest, mis maailma teiseks loovad, / laul silmadest, mis üksteist joovad, / laul — elu sügavusse laskuv lood / ja samas hümn ja samas ood!*

Luuletuskogu «Kuidas elaksid?» on nagu autori poeetiline aruanne rahvale kahe viimase aastakümne tööst ning ühtlasi noorusliku paatose eeskuju ja üleskutse kodanikulüürika arendamiseks meie kaasajal tervete traditsioonide vaimus. Kiusatus olla noor, *kui vaja, mitte hoolida / mingist vaevast*, seostub autori kreedoga värsikogule pealkirja andnud luuletuses. Inimene ei saa elada ustava sõbra ja kallima lembuse ja toeta, usuta tulevikku:

kui sa raasugi ei usuks
tõe ja õnne võitu,
näeksid ees vaid sompus ilma,
mätta otsast mõõdaksid maailma
ja sind kaugused ei kutsuks,
kui su süda rahvale ei tuksuks, —
kuidas elaksid?

J. Semperi luule on teistele vennasrahvastele saanud lähedaseks eeskätt vene keele vahendusel. Tema luulet on Moskvas venekeelses tõlkes ilmunud kolmes raamatus (1945., 1959. ja 1962. a.). Nõukogude Eestis on J. Semperi varasema ning tänapäeva luule paremik uuesti välja antud autori enda koostatud «Teoste» 1. köites (1962).

Peale luule on J. Semper pöördunud kaasajalgi uuesti teiste žanride poole. 1960. aastal lavastati «Vanemuises» tema kolmas näidend «Inimesed ristuultes». Selles teoses (peategelaste Juta ja Ilmari kujus) kujutab kirjanik kahe leeri vahelises võitluses nn. kolmanda tee otsimise hukatuslikke tagajärgi. Ka reisikiri kui tuttav ja meisterlikult omandatud žanr on paelunud kirjanikku. 1958. a. ilmus tema varasemate reisikirjade valimik «Mööda maid ja meresid» ning uusi reisikirju ajakirjanduses.

J. Semperi kui kirjaniku looming ning üldistavad esinemised kirjanduselu juhtimisel kannavad endas lahutamatu ühtsuse ning järjekindluse joont. Andnud ise eeskuju terveteks loomingulisteks otsinguteks ning meie kirjanduse parimate traditsioonide edasiarendamisel, märkis J. Semper oma esinemises NSV Liidu Kirjanike Liidu III kongressil (1959): «Sotsialistlik sisu nõuab tõepoolest uusi vorme. Kuid novaatorlus kunstis on ennekõike otstarbekuse küsimus ja sellel on omad piirid. Mõttetu on ju kasutada uuendusi, mis on risti vastu meie tõekspidamistele. Meile on võõras näiteks teadvuse lävel toimuvate vaevumärgatavate hingeliigutuste luubi alla võtmine à la Proust või sürrealistide ootamatute ja seostamata kujundite konveier või hingelised labürindid à la Kafka.»

J. Semper jätkab tööd oma loomingu valikuliseks avaldamiseks koondatud ning täiendatud kujul. 1962. aastal hakkasid ilmuma tema «Teosed», millest 1. köide sisaldab luuleloomingut aastaist 1910—1961, 2. köide (1963) — romaani «Kivi kivi peale» (1. tr. — 1939, 2. tr. — 1947), 3. köide (1964) — romaani «Armukadedus» (1. tr. — 1934), 4. köide (1965) — romaani «Punased nelgid» (1. tr. — 1954).

Ka tõlkijana on J. Semper viljakas. Peale eespool mainitute on ta avaldanud veel rea tõlkeid, mille hulgast olgu nimetatud vene nõukogude poeedi Aleksander Prokofjevi poeem «Venemaa» (1947), leedu nõukogude luuletaja T. Tilvytise poeem «Kevad» (1954), itaalia renessansi-kirjaniku G. Boccaccio novelliraamat «Dekameron» (1957).

Ilukirjandusliku loomingu kõrval võtab J. Semper aktiivselt osa kirjanduslike ja riiklike organisatsioonide tööst. Ta on Eesti NSV Kirjanike Liidu sekretär, Lenini ja riiklike preemiate komitee liige kirjanduse alal, esindab eesti nõukogude kirjanikke üleeuroopalises kirjanike organisatsioonis. Eesti NSV Ülemnõukogu saadikuna valiti ta Ülemnõukogu Presiidiumi liikmeks.

J. Semperi kui kirjaniku-kodaniku ja kommunisti teeneid on Nõukogude valitsus kõrgelt hinnanud. Varasemail aastail autasustati teda Punatähe ning Tööpunalipu ordeniga, 1962. aastal hinnati tema kirjanduslikke teeneid Lenini ordeniga. Talle on antud Eesti NSV rahvakirjaniku aunimetus.

Sõjajärgsel perioodil kujunesid silmapaistvateks nõukogude kirjanikeks kahekümnendail aastail kodanlikus Eestis oma loominguteed alustanud Rudolf Sirge, Mart Raud, Erni Krusten ja Eduard Männik.

Rudolf Sirge (sünd. 30. dets. 1904) oli nõukogude võimu taaskehtestamise ajaks läbi teinud kogemusterikka ajakirjaniku- ja kirjanikutee. Tema sulest oli seni ilmunud 4 novellikogu («Võõras võim», 1927; «Maanteel», 1927; «Väikesed soovid», 1935; «Luhtunud lennud», 1937) ja 3 romaani («Rahu! Leiba! Maad!», 1929; «Must suvi», 1936; «Häbi südames», 1938). Neist olulisemaiks teoseiks kirjaniku ja eesti kirjanduse arenemisprotsessis olid romaanid «Rahu! Leiba! Maad!» ning «Häbi südames», mis uustrükkidena on ilmunud ka Nõukogude Eestis — esimene ümbertöötatuna pealkirja all «Tulukesed luhal» (1962, vene k. 1964), teine endise nimetuse all (1959).

1940. a. revolutsiooni ajal liitus R. Sirge aktiivselt nõukogude kultuuri rajajatega. Ta töötas rahvavõimu välisministeeriumi pressibüroo juhatajana, Eesti Telegraafiagentuuri juhatajana, uues riiklikus kirjastuskeskuses, oli eesti nõukogude ajakirjanike organisatsiooni juhatuse ning ajakirja «Viisnurk» toimetuskolleegiumi liige. Neil aegadel alustas ta tööd 1940. a. murranguliste sündmuste kirjanduslikuks kajastamiseks (näit. jutustus «Logi»), mis aga teoks sai alles sõjajärgsel perioodil.

Saksa okupatsiooni ajal heitsid fašistlikud vallutajad R. Sirge vanglasse, vabanemise järel töötas ta põllu- ja aiatöödel.

Pärast Nõukogude Eesti vabastamist lülitub R. Sirge aktiivselt töösse «Loomingu» toimetuses ning EN Kirjanike Liidus.

Sõjajärgsel perioodil — 40-ndate aastate teisel poolel ja 50-ndate aastate alguses — ilmub R. Sirgelt 3 novelli- ja jutukogu — «Algava päeva eel» (1947), «Ühise töö rütmis» (1951), «Kutsuv rada» (1954), samuti olukirjeldusi («Vesi ja puuvill», 1957), lasteraamatuid («Väike, aga tubli», 1949), tõlkeid (L. Voynichi «Kiin» jt.).

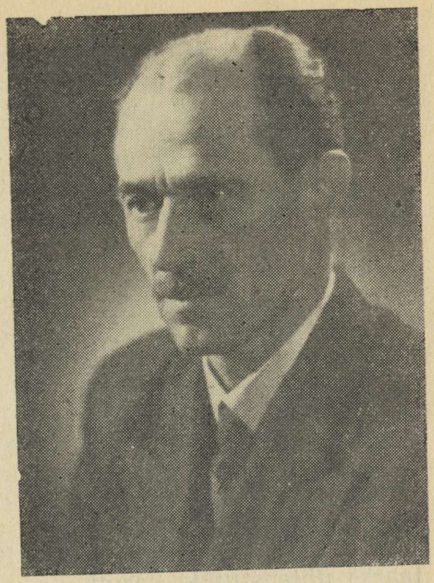

R. Sirge esimene sõjajärgne novellikogu «Algava päeva eel» käsitleb maaelu saksa okupatsiooni ajal; autori tähelepanu on koondunud ebateadlike keskkihtide (kesktalupoja, käsitöölise, haritlase) elule, mis viib stiihilisele vastupanule ning lõpuks teadlikule võitlusele. «Passiivsuse paatos» või kuiv deklareerimine ei lase aga osal novellidel kunstiliselt mõjule pääseda. Üldistuste nõrkus ning skemaatiline lähenemine vajutasid oma pitseri ka reale novellidele ja jutustustele järgmistest kogudest, mis kujutasid sõjajärgse kaasaja tegelikkust.

R. Sirge novelliloomingut ühendavaks probleemiks on tööinimese saatus, tema kujunemine raske sõja ning suurte ühiskondlike murrangute ajal. Autori arengut iseloomustab järkjärguline vabanemine vanast pagasist — naturalismist, bioloogilisest lähenemisest inimesele, süveneb eluliste probleemide sotsiaalse lahtimõtestamise, elavate kunstiliste kujude loomise oskus. Seda tõendab R. Sirge sõjajärgsete novellide paremik ja eriti tema romaan «Maa ja rahvas».

Jutustus «Logi» (ilm. esmakordselt 1945, kogus «Algava päeva eel», 1947, venekeelse valikkogu «Samm-sammult» avateosena 1949. a.) kõneleb 1940. a. sündmuste mõjust välisvetes sõitva Eesti laeva meeskonna elule ja saatusele, kujutab inimeste teadlikkuse kasvu. See teos haarab oma hoogsa tegevusega, karakterid on elulised, meremeeste elu kujutamine koloriitne — autor toetus selles oma paljude varasemate merereiside kogemustele.

Inimeste kasvamise probleem, iganditest jagusaamine paelub ka novellikogu «Ühise töö rütmis» (1951) parimates töödes (nagu «Kruvike», mis ilmus ka vene keeles 1949. a.). Autoril õnnestus selles luua noore, suure vastutustundega nõukogude inimese kuju, näidata lihtsa töötaja suurt osa uue ühiskonna ehitamisel ning nõukoguliku töössesuhtumise traditsioonide loomisel. Ilmekalt avaldub autori ideeline kasv jutustuses «Otsustav pöörak» (1949) ja «Võitjate laul» (1953), mis said keskseteks teosteks valimikus «Kutsuv rada».

«Otsustav pöörak» kujutab meie külaelu 1940. a. maareformist kuni esimeste kolhooside loomiseni sõjajärgseil aastail. See teos on Sirge esimese nõukogude-aegse novellikoguga võrreldes suureks sammuks edasi sotsiaalsete ja psühholoogiliste nähtuste seostatud lahtimõtestamisel.

Jutustuse peategelase Ants Paju teadlikkuse kasv, tema arenemislugu on veenev. Tõetruult on antud ka tema vastase kulak Vakkuse kuju, mida peetakse eesti sõjajärgses proosakirjanduses üheks paremini esitatud kulakukujuks.

Jutustus «Võitjate laul» kujutab rahva võitlust reaktsiooni, fašismi ja sõja vastu kaugetel Kanaari saartel, rõhutades proletaarse ühtsustunde kasvu.

Töö «Otsustava pööraku» lihvimisel lõi autorile tugeva aluse ulatusliku teose «Maa ja rahvas» loomiseks.

Romaanis «M a a j a r a h v a s» (1956) — loodud ja ilmunud kaasaegsel perioodil — avaldub autori ilmne ideeline ja kunstimeisterlikkuse kasv eluprobleemide sotsiaalselt üldistavas lahtimõtestamises ning karakterite kujundamisel. Käsitledes talurahva elu 1940.—1941. a. murranguliste sündmuste ajal, seab autor keskseks maa ja rahva saatuse ja vahekorra probleemi, nihutades teose fookusse sotsiaalsed tüübid — suurtalu peremehe ja tema sulasrahva, kulaku ja uue elu aktivistid.

Oma teose tegelaste sisemaailma kujutamise teel jõuab autor suurte sotsiaalsete üldistusteni, avab maa eest peetava võitluse olemuse, vastuolude teravnemise ja klassivõitluse ägenemise põhjused, näitab, kuidas inimesed veenduvad, et nende isiklik saatus on lahutamatus seoses ja sõltuv rahva saatusest.

1940. a. revolutsioon ja sellega kaasnenud maareform tõstis (teravamalt kui kunagi varem) keerulistes inimestevahelistes suhetes üles küsimuse sellest, kes esindab rahvast, kes võitleb maa huvide eest. Kujutades sündmusi ja näidates klassihuvide kokkupõrkamist ning revolutsioonilise teadlikkuse kasvu, vastab Sirge oma romaani erinevate tegelaste elu- ja käitumisloogika najal, et maa peab kuuluma sellele, kes teda harib, ja rahvast esindab see, kes rahva huvide eest võitleb.

Romaani rikkalikus tegelastegaleriis on kesksel kohal tüüpiline kulak, vana Logina Peter, kelle hukkumise paratamatust ja seaduspärasust on kirjanik veenvalt kujutanud. Tema vastas-

poolel on endine sulaspoiss ning nõukogude aktivist Karl Allik, partorg Lumi ja rida teisi külaaktiviste, kellele nõukogude võim avas uue elu väravad, näitas kätte rahva huvide eest aktiivse võitlemise tee. Nende aktiivsus oli ühtlasi nende vaadete arenemise aluseks. Keerukamat teed kulgeb Mareti arusaamade arenemine. Suure psühholoogilise veenvusega on autor kujutanud vana sulase Külma Sassi ellusuhtumist ning tema traagilise hukkumise põhjusi.

Oluliste nähtuste sotsiaalse lahtimõtestamise, kujude loomise seisukohalt ja elukujutuse haardelt on «Maa ja rahvas» suureks sammuks edasi R. Sirge ja üldse eesti kirjanduse arenemisteel. Kuigi teoses on tunda, et vana elulaadi esindajad (eriti Logina Peter) on tugevamalt välja maalitud kui uue elu esindajad (Karl Allik, partorg Lumi), on siiski ka nende kujutamisel näha autori edasiminekut. Romaan tervikuna tõendab autori oskuse süvenemist kujutada keerukaid inimeste ja klasside vahelisi suhteid dialektiliselt.

R. Sirge romaan «Maa ja rahvas» on ulatuslikult levinud. Eesti keeles on ta ilmunud kolmel korral (1956, 1959, 1965), peale selle ka vene ja soome keeles.

1965. a. avaldas R. Sirge lühiproosakogumiku «Tuultest sasitud», mis sisaldab valimiku 1920—1930-ndate aastate jutuloomingust, aga ka autori uudisjutustusi ning kalamehelugusidmõtisklusi. Tema arvukate reiside reportaaže ajavahemikust 1929—1952 ilmus teoses «Mitmest kaarest» (1964).

Eesti kirjanike ees seisvate ülesannete üle mõtiskledes ütles R. Sirge 1959. aastal, pärast Eesti NSV Kirjanike Liidu IV kongressi: «Tajuda oma aja pulsilööki, tunda oma kohta üldises ideoloogilises lahingus, avada keerulised elunähtused täie dialektilise järjekindlusega, kajastada elu tema revolutsioonilises arenemises — selles seisabki kokkuvõttes sotsialistliku realismi kirjanduse olemus ning ühtlasi ka tema eelis ja üleolek igasugustest kapitalistliku maailma moevoolude sihitust kirjandusest. See on meie kirjanduse peatee... Libisemised dogmaatilisse skematismi ja õõnsasse deklaratiivsusse on libisemiseks ääremaadele. Kaldumine udusesse, virisevasse individualismi, ideelagedasse ilutsemisse või tühisesse vorminikerdamisse aga tähendab kaldumist võõrasse sohu, kui mitte just revisionistliku esteetika mõjusfääri. On loomulik, et tugev ja noor nõukogude kirjandus võitleb sääraste mõjusfääride ilmnemise vastu.»

Nõukogude võim on kõrgelt hinnanud R. Sirge tegevust. Ta on Eesti NSV teeneline kirjanik, autasustatud Tööpunalipu ordeniga ning ordeniga «Austuse märk». Mitmeid tema töid on hinnatud vabariikliku preemiaga.

Mart Raud (sünd. 1. sept. 1903 Viljandimaal Aidu vallas talupoja perekonnas) tegutses kodanlikus Eestis nii luuletajana kui ka prosaistina. Temalt ilmusid luuletuskogud «Kangastused» (1924), «Äitsmik» (1924), «Rusemed» (1927), «Kauge ring» (1935), romaanid «Videvikust varavalgeni» (1927), «Tuulte teedel» (V. Sarapiku varjunime all, 1928), «Kirves ja kuu» (1935), «Turg» (1937), novellikogu «Õhtused kajad» (1936).

M. Raua varasem luule, nagu autor ise 1962. a. enesekriitiliselt märkis, kujutab endast suures osas «sisuliste tühjatakerdumiste ja vormiliste ebatabamuste viljatuid kogemusi». Teatav murrang sisulise ja vormilise selguse poole sai alguse 30-ndate aastate lõpul, Teise maailmasõja alguses.

M. Raua proosalooming (eriti 30-ndatest aastatest) on jätnud püsivamaid jälgi nii autori arenemistee kui ka kirjanduse ajaloo seisukohalt. M. Raua kriitiline suhtumine kodanlikku tegelikkusesse avaldub satiirilise kallakuga romaanides «Kirves ja kuu» ning «Turg», samuti ka reas novellides. M. Raua kodanluseaegsest proosaparemikust on ilmunud uustrükkidena romaan «Turg» 1956. a. ning «Kirves ja kuu» 1958. a. eri raamatuna; mõlemad koos aga M. Raua «Teoste» 2. köites (1963). Novelliloomingu paremikust on osa võetud valimikku «Silmast silma» (1959).

Tõelise murrangu M. Raua ellu ja loomingusse tõi 1940. a. revolutsioon. «Uue, avarama arenemise leidsid mu luuleharras-

tused nõukogude korra taaskehtestamise ja Isamaasõja suurel, valgustaval ajal,» kirjutas autor hiljem. «Liitudes ühegi kõhkluseta Kommunistliku Partei võiduka lipu tähistusel oma uue, tõelise kodumaa eest võitlevate rahvaste leeriga ... oli, millest ja mille nimel kirjutada — näha, et näidata, leida ja võtta, et anda.»

M. Raud oli aktiivne kirjanik ja võitleja 1940. aastal ja Suure Isamaasõja ajal. Ta kaitses Tartu hävituspataljoni ridades kodumaa vabadust, oli rindekorrespondent ning töötas seejärel mitmetes kirjastustes Tšeljabinskis, Moskvas ja Leningradis.

Nende aegade kirjandusliku loomingu on M. Raud avaldanud kogudes «Sõjasõna», 1943 (värsid aastaist 1941—1943), «Uued sillad», 1945 (värsid aastaist 1943—1944).

M. Raua küpsemine mõjuvõimsaks luuletajaks ilmneb Suure Isamaasõja aastail. Realistlik elupilt, võitlussekutse, laulutekstiline värss rinde ja tagala elust iseloomustab M. Raua sõja-aastate luulet. Parimateks töödeks mainitud kogudes on «Töölt», «Õhtused saalid», terve tsükkel «Hiiglase süda», ballaadid «Rein Tarvas» ja «Partisan Tammemets» ning eriti jõuline «Surematus», parim Leninile pühendatud eesti luuletus.

Sõjajärgseil aastail töötas M. Raud Tallinnas ajakirjanikuna ja kirjanikuna, toimetas «Loomingut», tegutses EN Kirjanike Liidu juhatuse liikmena. 1946. aastal anti M. Rauale vabariigi teenelise kirjaniku aunimetus. Teda on autasustatud Tööpunalipu ja Punatähe ordeniga.

40-ndate aastate teisel ja 50-ndate aastate esimesel poolel ilmus M. Raualt viis raamatut luuletusi, neist üks valikkogu.

«Kaks astjat» (1946) peegeldab autori Leningradi-päevade elu ja mõtisklusi tagala kangelaslikkusest; tööinimese entusiasmi uue elu ehitamisel poetiseerib kogu «Valimispäevik» (1947). Eestis toimuva sotsialistliku ülesehitustöö teema tihedat seostamist revolutsioonilise liikumise ajalooga ning rahvaste sõpruse osatähtsust võitluses ja töös näeme luuletuskogus «Jõud ja valgus» (1948). Ühiskondlikult aktuaalsete probleemide käsitlemine jätkub ka M. Raua sõjajärgse perioodi viimases luuletuskogus «Kõik teed» (1953).

M. Raua sõjajärgse perioodi luule iseloomustab autorit kui eepilise žanri — ballaadi-, poeemi- ja valmimeistrit, kellele on omane ruttamatult mõtlik laad ning oskus portreteerida. Tema nende aastate paremate saavutuste hulka kuuluvad kolhoosipoeem «Maa kasvab» (kogust «Jõud ja valgus»), ajaloolis-psühholoogiline poeem «Silmatera», poeem «Andrus Johani» (kogust «Kõik teed»), aga ka lüroeepilised eluloolised portreed «Kalinin» ja «Viktor Kingissepp».

Kunstiliselt veenva lahenduse on inimeste teadlikuks saamise protsess leidnud rea kesksete tegelaste (Villem Kalda, Andres Raidi, Reeda) kujus poeemis «Maa kasvab». Suure soojusega on

kujutatud kangelase Peeter Kaarupi elukäiku mitmetahulises eepilises maalingus «Silmatera». Nõukogude haritlase murdumatu mehisus ja kindlameelsus fašismivastases võitluses on kehastunud poeemis «Andrus Johani». Meie revolutsionääride-bolševike võitlusteened on jäädvustatud M. I. Kalininile ja V. Kingissepale pühendatud poeetilistes portreedes.

Sõjajärgsel perioodil saavutab M. Raud silmapaistvaid tulemusi süžeeliste poeemide ning lüüriliste portreede loomisel; vähem veenvaks jääb tema publitsistliku laadiga luule.

Enda ja eesti nõukogude kirjanike ees seisvate edasiste ülesannete kohta kirjutas M. Raud pärast partei XX kongressi: «Meie lihtsate inimeste massiline aktiivsus, mõtlemise ja töö julge novaatorlus, see on teema kirjandusele, uute kangelaste tee.» Märkinud, et ka tema on «paljudel lehekülgedel isikukultusele suurt lõivu maksnud», rõhutab ta, et vaja on mitte ainult parandada tehtud vead, vaid peamine seisneb selles, et «anda uut — parteilist ja rahvalikku».

M. Raua ande lüüriline pale avaldub kaasaegsel perioodil ilmunud luuletuskogus «L a u l u d e i l õ p e» (1961). See luuleraamat paistab silma arvukate loodusmaalingutega, mis on tihedalt seotud rahuteemaga («Luiged»), sõjavastase võitlusega («Kellele neist?»); suure populaarsuse on võitnud kirka tänapäevatundega «Koolikell». Luuletuskogus on suur osatähtsus meeleolukail kevadepiltidel ning tundesügavail mõtteluuletustel («Metsmesilane», «Rukkirääk», «Maantee», «Mets» jt.) ning valmidel («Kaks kuuske», «Harakas»).

Autori tundeskaala laienemisest ning värsivormi mitmekesistumisest, vabavärsi ning traditsioonilise värsi ühevõrra meisterlikust valdamisest kõneleb tema värsiraamat «K u l d n e s ü g i s» (1966). Teos sisaldab luuletusi ja epigramme aastaist 1963—1965. Selles kogus on M. Raud eredalt näidanud enda nagu lüüriku nii ka eepiku andetahku, ja seda eriti avalaulus «Maast ja rahvast», mis poetiseerib maa ja rahva suurust ning surematust, pühendusluuletuses «Pilved», filosoofilises dialoogis merega («Musta mere ääres»), arvukates sügava tundejõuga looduspiltides.

M. Rauda kui kaasaja proosakirjanikku iseloomustab valimik «Silmast silma» (1959), mis annab läbilõike autori novelliloomingust veerandsajandi jooksul. M. Rauale kui novellistile on omane eetika ja moraali probleemide käsitlemine iroonilis-satiirilises laadis, milles kohati ei puudu ka sapise skeptitsismi element. Tema jutustamismaneer on sügavalt isikupärane, artistlik, stiililiselt on proosapalad rõhutatult viimistletud.

M. Raua silmapaistev osa eesti kirjanduses ilmneb eeskätt poeedina ja prosaistina; tema kolm näidendit («Mõõk väravas», 1941; «Karastus», 1946; «Suveöö ilmsi», 1961) ei ole jõudnud luule- ja proosaloomingu tasemele.

1963. a. alustati M. Raua «Teoste» väljaandmist (seni ilmunud 3 köidet). Esimene köide sisaldab luulevalimiku aastaist 1919—1963, teine köide — romaanid «Kirves ja kuu» ning «Turg», kolmas köide valimiku jutustusi ja novelle.

Eesti NSV teeneline kirjanik Mart Raud on laialdaselt tuntud ka väljaspool Eestit. Aastail 1943—1957 on temalt ilmunud eri raamatuna viis luulevalimikku vene keeles, 1962. aastal ilmus Moskvas ka tema proosavalimik «Silmast silma». Ise on M. Raud tuntud eriti I. Krõlovi valmide meisterliku tõlkijana eesti keelde.

Erni Krusteni (sünd. 30. aprillil 1900 Harjumaal Muraste mõisas) kirjanduslike katsetuste algus küünib 20-ndate aastate esimesse poolde. Tema esimene lühijuttude raamat «Kanarbik» ilmus 1927. a., millele järgnesid kaks romaani («Mineviku jahil» 1929, «Org Mägedi armastus» 1939) ning novellikogu «Pime armastus» (1941). E. Krusteni varasemale loomingule on ilmne humanismitaotlus ja vägivalla eitamine, kuid inimese elu ummiku näitamisel domineerib groteskne psühhologism ja naturalism.

Ka E. Krusteni kujunemisel realistlikuks sõnameistriks oli murrangulise tähtsusega 1940. a. revolutsioon Eestis. Inimesena, kes kasvas aedniku perekonnas ja kes ka ise on pikka aega töötanud aednikuna, sai talle eriti südamelähedaseks maad ja aeda hariva inimese teema. «Nüüd võivad eesti töömesilased,» kirjutas E. Krusten oma tervituses Kommunistlikule Parteile 1940. aastal, «endi ja oma haudme jaoks hakata mett koguma.» E. Krusteni loomingus ilmnevat pööret sotsiaalse inimese mitmekülgsemale kujutamisele võib täheldada noores Nõukogude Eestis kirjutatud kodanliku ühiskonna olusuhteid hukka mõistvas novellis «Noore aedniku päevik». See ilmus ajakirjas «Viisnurk» 1941. a., siis, kui autor töötas selle uue, nõukoguliku ajakirja toimetuses.

Sotsialistliku realismi kirjanikuks kasvamine aga nõudis Krustenilt veel küllalt pikka ja keerukat arenemisteed. E. Krusteni kasv sõja-aastatel ei olnud nii kiire kui neil, kes viibisid Nõukogude tagalas; ka omaaegsed lihtsustamise ja vulgariseerimise tendentsid ei soodustanud kirjaniku vaadete arengut.

Sõjajärgsetel aastatel hakkas E. Krusten tööle kutselise kirjanikuna, avaldades rea teoseid, milles järk-järgult ilmneb autori väljajõudmine sotsialistliku realismi positsioonidele.

Oma esimeses nõukogude-aegses romaanis «Pekside raamat» (1946) tegi autor katset kujutada talupoja perspektiivitu elu kirjeldamise teel poliitilise teadlikkuse kasvamist, kuid deklaratiivsuse ning ebaoluliste detailide kuhjamise tõttu ei saanud sellest õnnestunud teost. E. Krusteni järgnevad raamatud — novellikogud «Pöördepunktid» (1946) ja «Rahu nimel» (1951) ning eriti romaan «Noorte südamed» (1954—1956) — annavad tunnistust

autori elukujutuse sügavuse ning sõna meisterliku kasutamise kasvust.

E. Krusteni kui romaanikirjaniku keskseks ning kõige rohkem tähelepanu äratanud teoseks on saanud tema kaheköiteline romaan «N o o r t e s ü d a m e d».

Romaani esimest osa hakkas autor kirjutama 1952. aastal. Teose tegevuspaik Viru-Jaagupi oli talle tuttav ammusest ajast — ta elas seal 30-ndate aastate keskpaiku ning saksa fašistliku okupatsiooni ajal.

Teost kavandama asudes külastas ta veel korduvalt Viru-Jaagupi piirkondi, tegi jalgsirännakuid Rakverest Viru-Jaagupisse ja Kulinale, vestles kohalike inimestega, oma tulevase teose tegelaste Jüri ja Anu veel elus olevate kaaslastega. «Nii sain pildi maastikust, tolleaegsetest agraaroludest, mõisatööliste ja kehvtalurahva raskest elujärjest. Jüri ja Anu kaasaegsete jutustuste põhjal on loodud parun Taube ja mõisnik Babini, samuti ka praost Hoffmanni kuju. Kõik nad esinevad teoses oma õigete nimedega. Muutmatuks on jäänud ka enamik teoses esinevaist kohanimedest, nagu Rakvere Kondivalu, Viru-Jaagupi ja paljud teised,» kirjutas autor 1953. a. kevadel.

«Noorte südamete» esimene raamat kujutab Eesti küla mitmesuguste kihtide elu 1905. a. revolutsiooni eelõhtul, teine raamat — revolutsioonitormi enda puhkemise aegu. «Romaani eesmärgiks,»

kirjutas autor ise, «on süvendada viha igasuguse vägivalla ja rõhumise vastu, kasvatada armastust ja uhkustunnet oma sotsialistliku kodumaa üle.» Selle ülesande täitmiseks on autor sotsiaal-ajaloolise probleemi tihedalt sõlminud inimsaatuste probleemiga, kusjuures suur osatähtsus on noorte armastusvahekorral, nende igatsusel oma kodu järele, nende vihal ülekohtu vastu. Meeldejäävalt on romaanis kujutatud noort moonameest Jüri Heina, rahvalaulikut-kulakuorja Käba Antsu, tõusiklikku mõisnikku-«rahvameest» Kulina Babinit, mõisnik von Taubet, kulakut Rikast-Aabramit, revolutsioonilist töölist Oskar Müüri. Suure hingeelulise veenvusega on esitatud Jüri Heina ja Rikka-Aabrami tütre Anu armastuslugu.

«Noorte südamed» on intiimse ja lüürilise alatooniga sotsiaal-revolutsiooniline romaan, milles on tunda autori kui suurte kogemustega novellisti, detailide maalija käekirja. See E. Krusteni romaan on ilmunud ka vene ja bulgaaria keeles ning saanud rahvusvaheliselt tuntud sõnameistrite kõrge hinnangu osaliseks. A. Fadejev rõhutas «Noorte südamete» suurt tunnetuslikku ja kasvatuslikku tähtsust.

Pärast «Noorte südamete» ilmumist on E. Krusten avaldanud rea novellikogusid, näidendeid («Ameeriklased tulid» 1956, «Mina elan» 1959), proosalaastude kogumikke ning oma viienda romaani «Nagu piisake meres» (1962, vene k. 1964).

Novelli- ja jutukogu «Piitsa matused» (1957) sisaldab autori varasemaid novelle, mille hulgas eriline tähtsus on 1939. a. pärineval niminovellil «Piitsa matused», ning nõukogudeaegset novelliloomingut aastaist 1941—1952. Teose probleemistik ja kunstiline kude näitab Krusteni teed grotesksest novellist tõsielu realistliku kajastamiseni.

Miniatuuride ja laastude kogu «Kevadet otsimas» (eesti keeles 1960, vene k. 1962, armeenia k. 1964) — näitab autorit kui eesti miniatuuri ühte silmapaistvamat arendajat meie kaasaja kirjanduses. Kogumikku võetud varasema loomingu näited (aastaist 1927—1930) on autor tugevasti ümber töötanud. «Kevadet otsimas» iseloomustab autori oskus näha ja kujutada detaile, omapärases leebes laadis mõista hukka pahesid ning avaldada rõõmu elu ilusate külgede üle. Autori lüürilist andelaadi iseloomustab ka omapärane 18 luuletusest ja 13 miniatuurist kokkupandud teos «Juka» (1963). E. Krusteni lürismi on täie õigusega peetud tundeskaala ja esitamislaadi mõttes lähedaseks I. Turgenevi proosaluuletustele.

«Vana Võrukael» (1966) on raamat huumorimeelega Maust, rannaküla elutargast vanamehest ning teda ümbritsevatest inimestest ja oludest. Teoses ilmneb Krustenile omase huumori seos paradoksaalsuse ja grotesksusega.

Märkimisväärseid tulemusi on E. Krustenil ka eesti nõukogude lastekirjanduse arendamisel. Tema lastejuttude kogud «Kolm

pähklit» (eesti k. 1955, vene k. 1959), «Hilised võililled» (1958) jt. paistavad silma oskusega avada silmi looduse ilu mõistmiseks, selleks et inimene ise muutuks kaunimaks.

Eesti NSV teeneline kirjanik, ordeni «Austuse märk» kavaler E. Krusten on meie kirjandust rikastanud ka rea väärtuslike teoste tõlkimisega (I. Turgenevi «Küti kirjad», F. Panfjorovi «Brusski», M. Pujmanova «Inimesed teelahkmel», «Mäng tulega jt.).

Eduard Männik (sünd. 12. jaanuaril 1906 Tartus) alustas ajakirjanduslikku tegevust 20-ndate aastate alguses ning tegi seda tööd turbaraba või lauavabriku töölise ameti kõrval pikka aega. Sellest ajakirjandusse laiali pillatud loomingust on välja antud valik «Piibujutud» (1964). Kodanlikus Eestis ilmus tema sulest naturalistlik romaan «Hall maja» (1930) ja lasteraamatuid.

1940. a. revolutsioon avas Eduard Männikule uue, avara tegevusvälja, kuid peagi tuli tal asuda relvaga värskelt võidetud vabadust kaitsma. E. Männik on meie keskmise põlvkonna kirjanikest kõige pikemat aega olnud otseselt rindel. 1941. a. Tallinnas kaitselahinguis sai ta raskelt põrutada, Velikije Luki all peetud lahinguist kanti ta ära haavatuna. Saaremaal 1944. a. sai ta teist korda haavata. Senised kirjandusliku töö kogemused ning vahetud rindeelu tähelepanekud lõid eeldused E. Männiku kui sõjanovellisti väljakujunemiseks, kelle loomingut hakati avaldama sõjaaegseis kirjanduslikes väljaannetes.

«Suure Isamaasõja üha karastuva võitleja pilguga,» kirjutas

E. Männik 1948. aastal, «üha süveneva nõukogude inimese tunnetusega püüdsin haarata kõiki mind rindeolukorras ümbritsevaid elunähtusi. Jäädvustasin nad sealsamas kirjasõnaks. Nii valmiski terve rida mälestuspildikesi vapraist nõukogude inimestest, kes kunagi eksisteerisid, episoode nende heitlusest iseseisva olemasolu eest. Esialgu olid need suures osas siiski vaid lahingumüras valminud visandid, poolikud või ka valmid, kuid osalt hävinud käsikirjad, millest alles pärast sõda oli võimalik kirjutada novellikogu.»

E. Männikult on ilmunud pärast sõda 3 sõjanovellide ja jutustuste kogu — «Südamete proov» (1946), «Viisteist sammu» (1947), «Võitlus kestab» (1950).

Neisse raamatuisse paigutatud novelle ja jutustusi ühendab inimeste kangelaslikkuse kujutamine sõjaaegse elu rasketes tingimustes nii rindel kui ka tagalas. Veenvalt on autor kujutanud inimese kasvamist kangelaseks rindeolukorras, kangelasteo sündi (leitnant Kaivas «Kuuendas pealetungis», suurtükiväelane Laes «Suurtükikomandöris», punaväelane Nelidov «Viieteistkümnes sammus»). Olulisel kohal E. Männiku sõjanovellis on rinde ja tagala ühtsuse kujutamine, kogu maa võitlusühtsuse tunnetamine («Võitleme käsikäes», «Maja jaama taga» jt.). Ereda peegelduse on leidnud meie maa rahvaste sõprus kui võidu üks peamisi allikaid («Viimased kaitsjad», «Soolajärve perenaine» jt.). E. Männiku sõjanovelli iseloomustab rangelt eepiline toon, sõjaaja karmi hinguse ja lahingustseenide oskuslik edasiandmine.

E. Männiku hilisem proosalooming käsitleb inimeste elu kodanlikus Eestis («Traataed», 1955) või inimese tõelise väärtuse probleemi kaasaegsel arenemisperioodil («Inimesed vaekausil», 1959).

1960-ndail aastail avaldas kirjanik oma senise loomingu valikkogusid: «Rindejutud» (1962), eespool mainitud «Piibujutud» ning Nõukogude Eesti ajakirjanduses avaldatud satiirilised lühipalad pealkirja all «Tühja tünni hääl» (1965).

E. Männik suri Tallinnas 30. jaanuaril 1966.

Postuumselt ilmus teos kodanliku Eesti ahistavates oludes elanud inimeste elust, valimik «Härraspäev» (1966), mis sisaldab 30-ndail aastail kirjutatud novelle, jutustusi («Traataed», «Peipsi kaldal») ning noorusmälestusi.

E. Männiku sõjanovellid on saanud ulatusliku leviku Nõukogude vennasvabariikides ja paljudes sotsialismimaades. Tema novellidest on ilmunud valimikud «Jutustusi» ja «Võitlus kestab» vene keeles (1950), «Viisteist sammu» läti keeles (1949) ning «Südamete proov» poola (1951), ungari (1952) ja tšehhi (1953) keeles. E. Männikule anti Eesti NSV teenelise kirjaniku aunimetus, teda on autasustatud Tööpunalipu ordeniga.

Osvald Tooming (sünd. 26. jaanuaril 1914 Läänemaal Vigalas metsavahi perekonnas) kuulub nende kirjanike hulka, kelle ajakirjanduslik ja kirjanduslik tegevus algas 30-ndate aastate keskpaiku. Tema olupildid ja esimesed novellid ilmusid ajakirjanduses, kui autor töötas metsa- või põllutööl, kaevanduses ning ajakirjanikuna ja töö kõrval õppis Tartu Ülikoolis. 1940. a. asus O. Tooming Rakvere ajalehe juurest «Rahva Hääle» toimetusse, kus ta töötas ka pärast sõda. Hiljem oli ta «Loomingu» toimetuse sekretär (1947—1951), seejärel aga on tegutsenud elukutselise kirjanikuna.

O. Toominga kirjandusliku küpsuse esimeseks viljakaks järguks olid sõjajärgsed aastad. Lühikese ajavahemiku jooksul avaldab ta kaks jutustustekogu («Uued inimesed», 1948, «Kodumaa kutse», 1950), kaks romaani («Pruuni katku aastail» ja «Roheline kuld», 1950), näidendeid («Tuled süttivad», 1948, «Kükakünka kuningas», 1949 jt.) ning olukirjeldusi.

O. Toominga esikraamatu «Uued inimesed» (1948) kolmest kaasajateemalisest jutustusest on silmapaistvaim «Kaevandus elab» (esmak. ilm. «Loomingus» pealkirja all «Uued inimesed» 1947. a.). Uue tegelikkuse kujutamisel tööliskeskkonnas on autori õnnestumiseks partorg Paju eluline kuju. «Kaevandus elab» ilmus ka läti keeles (1950).

Ka oma näidendeis kujutab O. Tooming kaasaja elu (talupoegade taotlust elektrijaama ehitamiseks, eesrindliku mõtte heitlust konservatiivse individualismiga), kuid need jäävad autori loomingus väheseid jälgi jätvaks kõrvalharrastuseks. Tema peaalaks saab jutustus ning eriti romaan.

O. Toominga teine jutustustekogu «Kodumaa kutse» (1950) sisaldab novelle aastast 1949; keskseks selles raamatus on pikem nimijutustus, kus autor peategelase Maria Liivaku elukäigu valgustamisega rõhutab mõtet, et inimeste eksikäigud lõpevad nende arusaamisele jõudmisega: seaduspärane ja õige on elada koos oma rahvaga. Teost iseloomustab rahvalik ütlemisviis, humoristlik alatoon reas novellides.

Romaan «Pruuni katku aastail» (1950) on O. Toominga suur kunstiline saavutus ning ühtlasi esimene kunstiküps sõjajärgse perioodi eesti nõukogude romaan.

«Pruuni katku aastail» (esialgse pealkirjaga «Ainus võimalus») on kirjutatud vahetute muljete mõjul, mida autor koges, kui teda aastail 1941—1942 peeti kinni fašistlikus vanglas.

Peamine selles teoses on individualistlikult ja idealistlikult häälestatud väikekodanliku ellusuhtumisega Ilmar Maametsa areng fašismi olemuse mõistmiseni. Tema erapooletuse taotlus ning sellega kaasnev «nahahoidmise» püüe põrkab traagilise tegelikkuse ning vaenlase metsikuste vastu.

«Pruuni katku aastail» on teravalt fašismivastane teos, romaan kõhkleva individualisti kommunistiks kasvamise keerukast teest, mis käib läbi jonnakate kahtluste ning hingeliste heitluste. Teos veenab, kuivõrd suurt osa sellise kasvu protsessis etendab kommunistide Järvise ja Pepassoni meelekindlus ja kangelasmeel, eeskuju, mis kutsus järgima.

Oskuslikult on joonistatud teose teisedki tegelaskujud: kulakuvõsust kaitsepolitseiagent Renee Loik, Ilmari koolivend (tema ja Ilmari vahel toimubki peamine konflikt), Ilmari vend kommunist Harald, nende isa Mart — saunik Loigu talu ääremaalt, Ilmari naine Ester jt. Meeldejäävad on teose üldise koe seisukohalt isegi episoodilised tegelased (ametnik Peet Viluvere, töölisnaine Luise Mätik, end võõra mõõga teenistusse müünud Friedrich Ruuper jt.

«Pruuni katku aastail» on aktuaalne, meisterlikult kirjutatud teos, mis kutsub valvsusele fašismi ja kodanliku natsionalismi vastu. Teosest ilmus kordustrükk 1961. aastal.

O. Toominga teine romaan «Roheline kuld» (1950) sai esimeseks vahetu kaasaja probleeme käsitlevaks romaaniks sõjajärgses eesti kirjanduses. Kujutades elu metsapunktis sõjajärgseil aastail, püstitab autor probleemi kahest juhtimisstiilist, töösse- ja ellusuhtumisest. Romaani keskpunktis on metsaülem Remmelgas, kommunist, rahva huve arvestav ja neid teeniv inimene, kellel tekib terav konflikt karjeristi ja egoisti Osmusega, kes ei armasta kedagi peale iseenda.

Meeldejäävalt on teoses kujutatud vana metsavahti, suurt looduse ja inimeste sõpra Nugist ja tema tütart Annet. Palju ruumi on romaanis antud kaunitele looduskirjeldustele. Looduse ilu ja inimese hingepuhtuse seostatud kujutamine on O. Toominga ande iseloomulikumaid jooni.

Oma probleemiasetusega kahest juhtimismeetodist, mis juba teose ilmumise ajal oli sisuliselt suunatud isikukultusega kaasnenud väära juhtimisstiili vastu, ning loodusekujutamise lürismi tõttu on «Roheline kuld» saanud ulatusliku leviku osaliseks. Teos on ilmunud eesti keeles kahes trükis (1950, 1957), teda on välja antud Riias (1957) ja Moskvas (1958).

O. Tooming sai sõjajärgse eesti nõukogude proosakirjanduse üheks kõige silmapaistvamaks autoriks. 1950. aastal hinnati O. Toominga teeneid Tööpunalipu ordeniga.

Oma loomingulise tegevuse teisel perioodil on O. Tooming avaldanud ühe kogu jutustusi («Luigelend», 1956) ja kolm romaani («Perekond Kirretid», 1958, «Maantee läbi metsa», 1960, «Kaksteist aastat», 1963).

Kolme ulatusliku jutustusega («Sõnajalaõis», «Õpetaja Hiiemägi» ja «Luigelend») kogus «Luigelend» asub O. Tooming käsitlema eeskätt eetika- ja moraaliprobleeme. Neid jutustusi ühendavaks teljeks on kahe ellusuhtumise ja moraali kokkupõrge; vanale ja egoistlik-igandlikule seab autor vastu looduslähedaste inimeste humaansuse ja hingelise puhtuse (Linda Kullam, Paavo Sild ja Suurma «Sõnajalaõies», Linda Tammik «Luigelennus»). Sama probleem jääb kandvaks ka maanteed rajava autokolonni töömeeste elu käsitlevas romaanis «Maantee läbi metsa».

Moraali- ja eetikaküsimusi autorile uues keskkonnas (teatrirahva hulgas) analüüsib ta romaanis «Perekond Kirretid». Rommi Kirret, isekas ja egoistlikult lodev näitleja, kes elab põhimõtte järgi: andekale on kõik lubatud (õigustades seda absoluutse vabaduse loosungiga), viib väikekodanliku moraali kandjana omaenda poja enesetapuni.

O. Toominga teise loominguperioodi eetilist laadi töödes on küll senisest suuremat tähelepanu koondatud inimese siseelu kujutamisele, kuid mõnedes teostes ei ole autor suutnud eetilisi küsimusi tihedalt seostada sotsiaalsega, mistõttu uue moraali ja ellusuhtumise kandjad jäävad kahvatuks või jõuetuks («Maantee läbi metsa», «Perekond Kirretid»). Ka selleaegses loomingus on tal palju kauneid looduspilte, kuid loodusega ühtekuuluvuse teatud ühekülgne rõhutamine ähvardab inimest tema sotsiaalsest pinnasest lahti kiskuda.

Teise loominguperioodi teoste hulgast tõuseb kõige reljeefsemalt esile jutustus «Õpetaja Hiiemägi» (kogust «Luigelend»). See on oma probleemiasetuselt, psühholoogilise kujunduse, eetilise ja sotsiaalse seostamise seisukohalt silmapaistev teos. Pastor Hiiemäe kujus, kes satub teravasse konflikti usulise moraaliga, mida ta kuulutab, ning lõpuks pastoriametist loobub, on kirjanik veenvalt kujutanud konflikti, mis meie terve elu mõjul tekib inimeses endas. Konflikti tulemusena areneb uus elutunnetus, mis võidab vana ellusuhtumise.

O. Toominga romaan «Kaksteist aastat» on autori kõige ula-

tuslikum teos, kus ülesandeks on seatud kirjanduslikult jäädvustada Nõukogude Eesti küla arengut 40-ndate aastate lõpust tänapäevani ühe perekonna arenemisloo (kroonika) kaudu. Teose probleemistik on ulatuslik, hõlmates meie inimesi erutanud küsimusi 40-ndate aastate klassivõitlusest kolhoosimajanduse tõusu organiseerimiseni tänapäeval. Teose laiuti arendamise tõttu pole karakterid vajalikul määral välja joonistatud; on näha ka kiirustamise jälgi, eriti lõpuosades. Ent kandvate tegelaste Villem ja Marta Jalaka vastuoluderikka elu kroonika kirjapanemises on autori taotlusest paljugi olulist õnnestunud.

O. Tooming on võimekas romaanikirjanik, kelle teoseid on teistele rahvastele kättesaadavaks tehtud vene keeles 6 raamatu ja läti keeles 2 teose näol.

20-ndate aastate teisel poolel alustas Nõukogude Liidus oma kirjanikuteed terve rühm noori eesti autoreid (A. Lukin, A. Rannaleet, Peno Alnovo, V. Juhkum, F. Kotta, L. Saarts, H. Angervaks jt.). Osa neist hukkus isikukultusega kaasnenud repressioonide ohvritena koos silmapaistvate revolutsionääride ja kirjanike Hans Pöögelmanni ja Eessaare Aaduga. Nõukogude Eestis avaldati (1957) H. Pöögelmanni «Luuletused» ja Eessaare Aadu «Jutustusi».

Nõukogudemaal loominguteed alustanud kirjanikest jätkasid Nõukogude Eestis oma tegevust Felix Kotta ja Hugo Angervaks.

Felix Kotta (sünd. 25. juulil 1910 Tartus tisleri perekonnas) esimesed luuletused ilmusid 1926. a. «Siberi Teataja» lisas «Uus

Küla», ajal, kui noor autor töötas kooliõpetajana. Esimese raamatuna ilmus F. Kottal 1936. a. Leningradis (autor oli tollal Leningradi Herzeni-nim. Pedagoogilise Instituudi üliõpilane) koos Hugo Angervaksa, Leopold Saartsi ja Peno Alnovoga ühiskogu «Luuletused».

1944. aastal asus Felix Kotta elama Tartusse. Ülikooli õppejõuna jätkas ta oma luuletajategevust. Hiljem töötas ta elukutselise kirjanikuna, oli Tartu Linna TSN Täitevkomitee esimehe asetäitja.

F. Kotta suri Tartus 11. oktoobril 1963.

Temalt on ilmunud 5 luuletuskogu, arvukas hulk lasteraamatuid ning tõlkeid.

F. Kotta iseseisva esikkogu «Ründ» (1948) enamik värsse on sündinud sõjajärgseil aastail. Varasemast loomingust on selles kogus silmapaistvamaks luuletuseks «Seltsimees Kirov». Värsiraamatut iseloomustab autori aktiivne ellusuhtumine, tugev kodanikutunne, agitaatorlik laad. Luuletuskogu silmapaistvamate luuletuste hulka kuulub «Sütistele» ja «Kõnelus Koidulaga», teravalt kodanliku natsionalismi vastu suunatud mõttega.

Teise luuleraamatu «Kindlal sammul» (1950) keskseks teoseks on samanimeline poeem, mis käsitleb 1940. a. revolutsioonilisi sündmusi, rõhutades rahva jõudu ning rahvaste sõpruse kui jõuallika suurt osatähtsust.

F. Kotta kolmas värsiraamat «Vares, vaga linnuke» (1956) on tervenisti satiiriliste ja humoristlike luuletuste kogu; huumor ja satiir on olulisel kohal olnud autori varasemais kogudeski. Poeet astub kirglikult välja vanade harjumuste kandjate, pugejate ja meelitajate vastu, kasutades satiiri lühivormi, paroodiat, valmi.

NLKP XX kongressi järgsed kaks F. Kotta luuletuskogu — «N ä o j o o n e d» (1958) ja «P ä i k e s e p a i s t e» (1960) on suureks sammuks edasi poeedi ideelises ja kunstilises arenemises. «Näojoontest» peale võib näha poeedi otsustavat vabanemist vormikonarustest ning märkida tema autorikäekirja väljakujunemist.

Neis kogudes kõlab F. Kotta kui kodaniku hääl tugevasti, poeedi ja rahva saatuse ühtsus on saanud veenva kunstilise lahenduse. F. Kotta õnnestunumaid saavutusi on luuletused «Kodumaa» ja «Oktoobripäev». Silmapaistvaid teeneid on F. Kottal V. I. Lenini kuju poetiseerimisel meie luules («Üks kevadpäev», «Iljitši lamp», «22. aprillil 1870» jt.). Suure tundetiheduse on autor saavutanud luuletuses «Nagu koolipapa», «Vahtra surm» jt., häid meeleolupilte leidub viimase kogu viimases lüürilises tsüklis. Ka F. Kotta humoristlik värss kujunes viimastes kogudes ütlemisviisilt sujuvamaks (tsükkel «Küti pilguga» kogus «Näojooned»), tema valm muutus ladusamaks ja tabavamaks («Hobuse tervis», «Öökulli loengud» jt. kogus «Päikesepaiste»).

Autoril on säilinud häid luuletusi, mis tema surma tõttu ei jõudnud kogudes ilmuda («Partei programmi lugedes», «Neil päevil» jt.).

F. Kotta luuleraamatuis on suhteliselt palju värsse lastest ja lastele. Temalt on ilmunud ka hulk lasteraamatuid (värssjutustused laste elust ja tööst «Räägib Matti», 1949, «Kaheksas sügis», 1952, «Lumest maja», 1955), värsiraamatuid loomade ja lindude elust («Vaat mis juhtus», 1951, «Tublid loomad», 1952, «Metsapere laulikud», 1955 jt.), mis on F. Kotta teinud eesti nõukogude lastekirjanduse üheks silmapaistvamaks esindajaks.

1961. aastal tuli lavale F. Kotta esiknäidend «Pääsukesed lendavad koju», kus autor käsitleb nõukogude arsti kutse-eetika probleeme.

Tema värssidest on vene keeles ilmunud 1956. aastal valikkogu «Пой скворец!» ja enne seda 3 lasteraamatu tõlget.

F. Kotta ise on olnud aktiivsemaid V. Majakovski tõlkijaid eesti keelde («Luuletusi», 1947, «Poeemid», 1955).

F. Kottat on autasustatud ordeniga «Austuse märk».

Hugo Angervaksa (kodanikunimega Eduard P ä l l, sündinud 15. oktoobril 1903 Tartumaal Kavastu vallas külasepa perekonnas) osa kirjanduslikus tegevuses on tagasihoidlikum Felix Kotta omast. Ka tema kirjanduslike katsetuste algus kuulub 20-ndatesse

aastatesse, samas «Siberi Teataja» lisalehes «Uus Küla» ilmuvad tema esimesed palad ja värsid. H. Angervaks ei ole kunagi kutseline kirjanik olnud, tema kirjanduslik tegevus on toimunud pedagoogilise, teadusliku ning ühiskondlik-poliitilise töö kõrvalt. Pedagoogilise töö ning eestikeelsete kirjandusõpikute koostamisega üheaegselt ilmus temalt Leningradis 30-ndail aastail kaks raamatut, «Kuues lint» (1932) ja «Valitud vested» (1933), ning kümmekond luuletust eespool mainitud ühiskogus.

1940. a. suunati soome-ugri keeleteadlane E. Päll juhtivale partei- ja nõukogude tööle Eestisse. Pärast sõda töötas ta EKP Keskkomitee sekretärina ning Ülemnõukogu Presiidiumi esimehena, seejärel oli pedagoogilisel tööl ning 1955. aastast on ta Eesti NSV TA Keele ja Kirjanduse Instituudi direktor. E. Päll valiti 1961. a. Eesti NSV Teaduste Akadeemia korrespondentliikmeks eesti keele erialal. Aktiivselt võtab ta osa Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatuse tööst.

Tema ilukirjanduslik looming (kaasa arvatud valik varasemast) on ilmunud neljas raamatus.

Jutustuste ja humoreskide kogu «A j a p r o o v» (1957) sisaldab autori loomingut ajavahemikust 1929—1956. Teos on temaatikalt mitmekesine, jutustades moonakate elust tsaariajal, võitlusest kodusõjarinnetel, 1940. a. revolutsioonist Eestis, võitlusest saksa fašismi vastu sõja ajal ning sõjajärgse ülesehitustöö keerukusest. Autori laadi iseloomustab napisõnalisus, lakoonilisus ja soe, südamlik suhtumine oma tegelastesse. Paremini õnnestunud paladeks on «Kuues lint» (kodusõja päevilt, kus autor ise oli polgu pojana rindelgi), maaelukirjeldused «Laupäeva õhtul», «Kogred», «Sügisene rõõm» jt.

Sisuliselt kokkukuuluvate olukirjelduste tsükkel «H o m m i k» (1959) on teos ühe valla inimestest: parteitöötajate, talupoegade tööst ja tegevusest vahetult pärast Isamaasõja lõppu. See on tõsine katse jäädvustada neid kangelasi (partorg Vahtra kuju), kes oma elu säästmata rajasid teed uutele sotsialistlikele suhetele Eesti külas range klassivõitluse olukorras.

Autori luule valimik 20-ndate aastate lõpust tänapäevani on ilmunud luuletuskogus «V a n a d k a s e d» (1960). Kõige ilmekamalt on tema luuletajanatuur avatud nimiluuletuses «Vanad kased», andes poeetiliselt mõjuva pildi loodusetajust, armastusest looduse ja inimese vastu, suurest lugupidamisest rahva elu ja töö vastu. Omaette märkimist väärivad ka satiirilise koega palad tsüklist «Härjal sarvist». Satiiriliste palade ja humoreskide raamatus «Muumia» (1961) avaldub autori mahlakas ütlemisviis ning tema inimest-mõistev laad.

1963. a. avaldati valimik kirjaniku proosaloomingust vene keeles.

Eduard Pälli on autasustatud Isamaasõja I järgu ordeni, Töö-punalipu ordeni ja ordeniga «Austuse märk».

Vahetult pärast Suurt Isamaasõda, kui olime kaotanud J. Sütiste, E. Tammlaane, A. Antsoni, J. Barbaruse, hakkasid kirjanduses üha kõvemal häälel kaasa kõnelema J. Smuul, D. Vaarandi, H. Leberecht, A. Kaal, P. Rummo, R. Parve jt.

J. Smuuli ja D. Vaarandi elu ja loomingu käsitlus on antud eespool. Heidame pilgu teiste 40-ndail aastail kirjandusse tulnud autorite loominguteele.

Hans Leberecht (sünd. 1. detsembril 1910 Peterburis) avaldas esimesed jutustused Leningradi tehase «Elektrosila» töölisena 30-ndate aastate keskpaiku ning sai 1936. a. jutustuse eest «Igavene värv» üleliidulisel kirjandusvõistlusel preemia. Suure Isamaasõja ajal kuulus Leberecht Nõukogude armee Eesti Rahvuskorpuse ridadesse, avaldades rindekirju diviisi ajalehes «Punaväelane». Pärast sõda asus Leberecht Eestisse. Töötades ajalehe «Sovetskaja Estonia» korrespondendina, avaldas hulga olukirjeldusi ja jutte. 1951. aastast tegutses kutselise kirjanikuna Tallinnas. H. Leberecht suri 10. novembril 1960.

H. Leberechti esimene teos, mis tõi talle suure tunnustuse, oli jutustus «Valgus Koordis».

«Valgus Koordis» (ilmus esmakordselt ajakirjas «Zvezda» 1948, eri raamatuna 1949) põhiprobleemiks oli kollektiivse maaharimise mõtte omaksvõtmine eesti talurahva poolt. Teoses, mis baseerub elulistele tähelepanekutele ja millele eelnes hulk dokumentaalseid olukirjeldusi, analüüsib H. Leberecht esimese eesti

kirjanikuna maaelanikkonna mitmesuguste kihtide tõekspidamiste ja ellusuhtumise muutumist Eesti küla sotsialistliku ümberkujundamise murrangulisel perioodil. Teose peategelaseks on demobiliseeritud rindevõitleja, endine sulaspoiss Paul Runge, kes asub uue elu organiseerijate etteotsa valla partorgi Ants Muuli energilisel toetusel. Uue elu loomisel kasvab talupoegade Kaarel Maasalu, Kristjan Taaksalu, Martin Semidori, Roosi Risti teadlikkus võitluses kulakute ning bandiitide Koori, Kännu ja Kurvesti vastu. Kahe leeri vahelises klassivõitluses leiab pika siseheitluse järel õige tee põline põlluharija Johannes Vao. Tema mõtteviisi järkjärguline arenemine läbi pingsate siseheitluste on jutustuse teljeks.

Jutustus «Valgus Koordis» sai oma olukordade ning karakterite kujunduselt esimeseks silmapaistvaks sõjajärgset Eesti küla kujutavaks teoseks. Ilmudes kollektiviseerimisliikumise ajal, aitas ta kaasa kollektiivse maaharimise mõtte elluviimisele Nõukogude Eestis.

Teose elulised ja aktuaalsed probleemid tõid talle erakordselt laia leviku Nõukogude vennasvabariikides, teistes sotsialismi teele asunud riikides ning mujalgi välismaal.

Jutustuses «Teel» (1950) käsitles H. Leberecht kolhoosielu edasisi probleeme (soode alistamist, võitlust eraomandlike igandite vastu jm.), ent probleemide pinnalisuse ning tegelaskujude skemaatilisuse tõttu ei omandanud see erilist kohta kirjaniku loomingus ega meie kirjanduse arenemisprotsessis.

Oma esimeses romaanis «Kaptenid» (1954) siirdus Leberecht põlevkivitööstuse tööliste elu valgustamisele. Peategelase Andrus Laane kuju on küllaltki huvitav, ent romaan tervikuna osutus kunstiliselt ebaühtlaseks.

Kunstiküpseks romaaniks H. Leberechti loomingus sai «S õ d u r i d l ä h e v a d k o j u» (1956). Teos on rikas ja mitmepalgeline oma tegelaskujude poolest. Jutustades erineva päritolu, iseloomu ning ellusuhtumisega eesti sõjameeste (ahnevõitu Nigulas Nõmmik, filosofeeriv Enn Vagur, kaubitsejahingega Ants Ilus, uljas Aleksander Olesk, otsese meelega Jüri Loopere jt.) elust, toob autor ilmekalt esile nende teadvuses toimuvad protsessid, kasvamise uuteks inimesteks, kes sõjatandrilt tulevad karastatuna uut elu ehitama. See oli esimene teos eesti romaanikirjanduses, mis psühholoogilise sügavusega kujutas Nõukogude armee Eesti Laskurkorpuse elu.

Maainimeste juurde pöördub H. Leberecht tagasi jutustusega «Ü h e s m a j a s» (1958). Teose põhiprobleemiks on juhtimisstiili, kollektiivi ja juhtija vahekorra küsimused. Keskseks tegelaseks, kelle väljajoonistamine on hästi korda läinud, on auahne ja sõnakas Mari Põder. Ta on lasknud kolhoosi allamäge minna, sest rajoonijuhtide kiitusest hellitatuna ei mõista ta oma viigu ning hakkab uut esimeest, kellega nad ühe katuse all elavad, oma isik-

likuks vaenlaseks pidama. Mari Põdra siseheitlused, kuni ta jõuab arusaamisele, et inimese tõelise väärtuse määrab ühiskonna heaks tehtav töö, olid kirjaniku poolt veenvalt esitatud.

H. Leberechti viimaseks suuremaks teoseks jäi romaan «Vassarite paleed» (1960). See autobiograafiliste sugemetega romaan jälgib eeskätt kahe venna — Eduard ja Herman Vassari erinevat saatust 1905. a. revolutsiooni järelaastaist 1920-ndate aastate keskpaigani. Mõlemad nad on siirdunud Eestist Peterburi, et endale lahedamaid elu- ja töötingimusi leida. Üks neist (Eduard) veendub, et ainult ühisrindes vene töölistega saab võidelda oma ja kõigi proletaarlaste õnne eest, teine (Herman) opteerub raskeil kodusõjapäevil kodanlikku Eestisse, kus ta elu jookseb traagilisse ummikusse. Romaani lõpposa jälgib Eduard Vassari vanema poja Ernsti kujunemist.

«Vassarite paleed» on romaan inimeste saatusest, elu ja vaadete arenemisest, mille protsessis toimub pingeline heitlus kitsa isikliku ja ühiskondliku eluideaali vahel. Selles heitluses on oluline koht eri rahvustest tööinimeste proletaarsel solidaarsusel, mida autor toob esile meisterlike episoodide ja detailidega.

Romaan «Vassarite paleed» oma probleemiasetusega, hingeeluliste protsesside valgustamisega, eetilise ja sotsiaalse tiheda seostamisega sai autori kõige kunstiküpsemaks teoseks, mis tõotas uut väärtuslikku lisa meie proosakirjandusele. Sellele tõmbas kriipsu peale H. Leberechti äkiline haigestumine, millele järgnes surm.

Postuumselt anti välja H. Leberechti novellikogu «Pronksõrmus» (1962). Tema novelliloomingule on iseloomulik väliselt tagasihoidlike eluliste juhtumite kaudu tabada psüühika eri varjundeid. 1962. a. hakati välja andma H. Leberechti teoste kogu. Käesoleva ajani on ilmunud 3 köidet.

H. Leberechtile on iseloomulik aktuaalsete probleemide käsitlemine, põhikonflikti selgejooneline arendamine, jutustamismaneeri lühidus ja lakoonilisus. Järk-järgult süvenes tema loomingus tegelaste sisemaailma mitmekülgsem vaatlemine.

H. Leberechti teoseid on tõlgitud paljudesse keeltesse, ta on tuntud kogu Nõukogude Liidus, sotsialismimaades ning paljudes välisriikides. Tema 3 teose («Valgus Koordis», «Ühes majas», «Kaptenid») ainestikul on loodud kunstilised filmid.

Nõukogude võim on kõrgelt hinnanud H. Leberechti teeneid. Talle anti riikliku preemia laureaadi ja Eesti NSV teenelise kirjaniku nimetus, teda on autasustatud Tööpunalipu ja Punatähe ordeni ning ordeniga «Austuse märk».

Aira Kaal (sünd. 7. novembril 1911 Saaremaal end. Uuemõisa vallas talupoja perekonnas) võttis Tartu ülikooli lõpetajana aktiivselt osa 1940. a. revolutsioonilistest sündmustest, liitudes rahvahulkade võitlusega uue võimu eest. Tema kirjanduslike katsetuste

algus proosas ja esseistikas ulatub 30-ndate aastate teise poolde, kuid pidev poeetiline tegevus algab Suure Isamaasõja ajal Nõukogude tagalas viibides.

A. Kaalu sõjaeelsete ja sõja-aastate värsid ilmusid kogus «M a e i a n n a r e l v a k ä e s t» (1945) ajal, kui nende autor töötas Tartu Riiklikus Ülikoolis marksismi-leninismi õppejõuna. 1950. aastast tegutseb A. Kaal kutselise kirjanikuna. Juba A. Kaalu esikkogus on selgesti näha autori võitlejahoiak, poolehoid töötavale rahvale, süüdistus müüdavate kirjanike aadressil («Kliki-kirjanik», 1939). Publitsistlikult lööva ning tundeküllase käsitluse on leidnud nõukogude võimu taastamine, Isamaasõja-aegne kangelaslik heitlus ning võiduveendumus («Sinel», «Kiri», «Noor tasuja», «Sajandist sajandisse», «Lahinguväljadel»); teravad on autori epigrammilised rünnakud fašismi aadressil.

Samade probleemide ring ning publitsistlik laad on omane ka A. Kaalu järgmistele luuleraamatutele «Võidurakett» (1948) ja «Vaba kodumaa» (1950).

«V õ i d u r a k e t i» põhisisu moodustavad muljed ja mälestused 1940. a. revolutsioonist («Iseseisvuse ikke all»), eriti aga Suure Isamaasõja lahinguteest, suurest võidust sõjas («Võiduhommik»), tänurõõmust ja vabanenud inimese töötahtest («Isa ja poeg», «Valgel ööl»). Seejuures on ütlemisviis kaalukamaks muutunud ja värss tihedamaks saanud. Kogus avaldatud loodusluuletused («Mereluitel», «Kaldamännid») annavad publitsistlikult lööva luuleraamatule pehme lüürilise varjundi.

A. Kaalu kolmas sõjajärgsete aastate luuletuskogu «Vaba kodumaa» (1950) kannatab deklaratiivsuse ja üldsõnalisuse all rohkem kui tema eelmised luuleraamatud. Selle värsikogu paremikku kuuluvad mälestuspildid 1940. a. revolutsioonist («Juunimiitingud»), filosoofilist laadi mõtisklused («Muuta ja muutuda»), luuletused, mida kannab rahvaste sõpruse ning revolutsiooniliste võitlustraditsioonide jätkuvuse mõte («Donbassi pealinnas», «Osseetia panoraam», «Terek»), värsid, mis paljastavad fašismi ja võitlevad rahu eest («Nürnbergi protsessilt», «Hingede rändamine», «Sõjaõhutajad», «Mis ütleks Byron?»).

A. Kaalu seni kõige mahukam ja ühtlasi sisukaim luulekogu on «Meretuuled» (1958), mis sisaldab värsse ajavahemikust 1950—1958. See luuletuskogu annab tunnistust teemaderingi laienemisest, elamuste skaala täienemisest, veendumuste kristalliseerumisest. Kui kaasaja inimese töö kujutamises esineb veel endist reportaažlikkust, siis suure tundejõu saavutab A. Kaal filosoofilist laadi mõtisklustes, milles on oluline koht meie inimese vankumatul veendumusel ja tahtel kommunismi ülesehitamiseks («Inimlik», «Ei ole piiri», «Keset halli argipäeva» jt.). A. Kaal on maailmavaatelise selguse ja kunsti ideelise puhtuse eest võitleja («Fotokunsti ülistuseks», «On läbi sõprused idülli soustis»). «Meretuultes» on eelmiste kogudega võrreldes senisest suurema kaalu ja mõjujõu saanud rahvaste sõpruse ning internatsionaalse võitlusühtsuse teema («Sõprus võidab», India-värsid jt.) ning looduslüürika (tsükkel «Suvised killud»).

A. Kaalu luuleloomingut läbivaks jooneks on aktiivne publitsistlik laad, rõhutatud kodanikutunne. Autori mõttesügavus ja elunähtuste analüüsimise võime on pidevalt kasvanud. Vähenenud on konarused ning hoolimatus värsi vormilise viimistluse vastu.

A. Kaalu värssides tuleks eraldi märkida kaht olulist teemat, mis läbivad kogu tema luuleloomingut. Nendeks on V. I. Lenini kuju poetiseerimine ja rahvaste sõpruse ning internatsionaalse võitlusühtsuse peegeldamine. Lenin, rahvaste sõprus ja internatsionalism on elus ja A. Kaalu loomingus tihedas omavahelises seoses («7. novembril», 1940, «Iseseisvuse ikke all», 1946, «Punasel väljakul», 1947, «Kahekõne», 1957, tsüklid «Ühine tee» ja «India pinnal» kogus «Meretuuled»).

A. Kaalu luule koondkogumik «Valitud luuletused» ilmus 1961. a.

A. Kaal on aktiivselt tegutsenud ka esseistina, kirjanduskriitikuna, prosaistina ja dramaturgina. Nõukogude võimu aastail on tema sulest ilmunud jutustus elust Inglismaal Teise maailmasõja eelõhtul («Sajandite vangla», 1950), romaan Tartu haritlaste vaadete selginemisest fašistliku diktatuuri tingimustes kodanlikus Eestis («Teelahkmel», 1956). A. Kaal on kirjutanud näidendi «Tõele lähedal» (1954), olnud kaaslibretist A. Sõbra kaasaja-aine-

lisele operetile «Ristuvad teed» (lav. 1958), avaldanud reisikirju Indiast, Hiinast ja Armeeniast («Esimest korda Armeenias», 1964).

A. Kaalu kui publitsisti talent on kõige tugevamalt avaldunud reisikirjas «Muljeid ja mõtteid Indiareisilt» (1958), kus on näha autori kirglikku sisseelamist india rahva, tema elu, saatuse ja arengu omapärastesse probleemidesse.

«Kodunurga laastud I» (1966) näitab A. Kaalu kui proosakirjaniku ande mitmekülgsust. Raamat sisaldab novelle, olukirjeldusi, etüüde, esseesid, portreemaalinguid ja humoreske. Mõtisklevalt lihtsas ja sujuvas laadis on autor osanud luua meeldejäävaid pilte Saaremaa kodunurga loodusest, inimestest ja revolutsioonilisest võitlusest.

A. Kaalu loomingust on vene keeles eri raamatuna ilmunud luulevalimik «Северный берег» (1963).

Paul Rummo (sünd. 14. juulil 1909 Harjumaal Kehtna vallas talupoja peres) katsetas värsi ja lastenäidenditega juba kooliópetajana 30-ndail aastail.

1940. aastal lülitus ta aktiivselt eesti nõukoguliku kultuuri rajamisse, töötades rahvavalitsuse haridus- ja kino-keskorganites, oli «Estonia» teatri direktor. Suure Isamaasõja ajal töötas ta Leningradis, Tšeljabinskis, Kuibõševis ning Jaroslavlis, olles aktiivne publitsist, laulutekstide looja ning Eesti Riiklike Kunstiansamblite dramaturg.

Eri raamatuna ilmusid Paul Rummolt Suure Isamaasõja päe-

vil lühinäidend «Pruun katk» (1943) ja noorsoojutustus «Käskjalg Kalle» (1943). Samal ajal valmis ka tema libreto ooperile «Tasuleegid».

Sõjajärgseil aastail, töötades algul Kunstide Valitsuses, seejärel (kuni 1953) Eesti Riikliku Kirjastuse ilukirjanduse toimetuse juhatajana, avaldas ta mitu luuletuskogu.

1953. aastast tegutseb P. Rummo kutselise kirjanikuna.

P. Rummo esimese loominguperioodi kolmes värsiraamatus — sõja-aastatel loodud luuletused kogus «Võitlev kodumaa» (1946), meie rahva saavutustest jutustav «Rahva võim» (1950) ning satiirilised sõja ja sõjaõhutajate vastu suunatud värsid «Katkukülvajad» (1952) — annab tunda üldsõnaline deklaratiivsus ning poeetiliste kujundite nõrkus. Nende aastate luule paremik leidis ulatuslikku viisistamist («Laul, helise», «Noorusjõud», «Võidumarss», «Talguvalss» jt.).

P. Rummo isikupärase käekirja selgemat väljakujunemist näitab luuletuskogu «Veerev kivi», mis tähistab autori teise loominguperioodi algust.

«Veerev kivi» (1955), autori poeetiliste otsingute ja avastuste raamat, sisaldab värsse aastaist 1951—1954. Oma koha ning isikupärase ande leidmist sümboliseerib juba pealkiri veerevast kivist, millele sammal ei saagi kasvada, seda kinnitab ka programmiline luuletus «Kutse», kus autor rõhutab vajadust olla tihedas seoses rahva eluga, seda näitavad luuletuskogu tugevamad värsid ning poeedi edasine arenemistee.

Luuletuskogu kandvaks osaks on lüüriline poeem «Puhkuse päevik», värss-reisikiri meie inimeste vahelistest suhetest ning kodumaa-armastusest. Selle teosega jätkab P. Rummo neid traditsioone, millest silmapaistvaid saavutusi oli J. Sütistel, ning rajab teed eesti nõukogude värssreisikirjale. Südamlikud tundeehtsad värsid leiduvad Kreutzwaldile pühendatud tsüklis «Lauluisa noorusmailt». Autor on oskuslikult rakendanud erinevat stroofivormi — värssreisikirjas jambi, Lauluisa-värssides tertsiini. Tsükkel «Laulasmaa suvi» sisaldab värvikaid looduspilte («Laulasmaa rand» jt.). Autor on oma eelmise kogu eeskujul jätkanud laulutekstide võtmist luuletuskogusse, ja suurema õnnestumisega kui varem. Laulud ooperist «Käsikäes» moodustavad kogus «Veerev kivi» tervikliku tsükli.

P. Rummo värsikogu «Proloog ja poeemid» (1961) sisaldab Eesti NSV 20. aastapäeva pidustuste proloogi ja kolm poeemi autori loomingust aastail 1955—1961 ning on sügavalt kaasaegne, sotsiaalselt sügav ja poeedi oma käekirja ning laadi kohane teos.

«Pidupäeva proloog» (1960) on patriootiline, tundeehtne, realistlik oodiline ja hümniline teos meie rahva teest minevikust tänapäeva, tema vankumatust veendumusest oma tee õigsuses. «Kodukülas» (1955) antakse edasi autori tabavalt

kujundlikke mõtisklusi kolhoosielu arengust, rõõmudest ja muredest.

«Alfred ja Anna» (1960) on pühendatud fašistide küüsi sattunud ja nende poolt hukatud Alfred Järve, autori noorpõlvesõbra ja kooliõpetaja mälestusele. Poeem, milles autor leidlikult rakendab erinevat värsivormi, kasvab suure üldistusjõuga teoseks, mis näitab patriootide meelekindlust ning mõistab hukka fašismi metsikused.

Poeem «Jaak ja taat» (1961) on sügavalt lüürilise tundega teos inimese osast, tema kohustusest ja ülesandest kommunismi ehitamisel.

P. Rummo «Proloog ja poeemid» on kaasaegse eesti nõukogude luule silmapaistvamaid teoseid oma erksa kodanikutunde ning viimistletud värsi poolest. Ta on ühtlasi ere näide eesti revolutsioonilis-realistliku luule ning teiste vennasrahvaste poeemiloomingu parimate traditsioonide viljakast kasutamisest, et oma käekirja kohaseid kaasajateemalisi teoseid luua.

P. Rummo on kirjutanud mitu teost ka noortele lugejatele — värssjutustuse Volga-Doni kanali ehitamisest «Volga-Don» (1953, ka vene keeles), värsiraamatu Nõukogude Eesti pealinna revolutsioonilisest minevikust ja töökast tänapäevast «Kiri Tallinnast» (1955, vene k. 1956 valimiku pealkirjana).

Viljakalt on P. Rummo töötanud muusikalise dramaturgia valdkonnas. Ta on kolme ooperilibreto autor (E. Kapi «Tasuleegid» ja «Vabaduse laulik», G. Ernesaksa «Käsikäes», viimane koos K. Merilaasiga).

Filmidramaturgina on P. Rummo kirjutanud stsenaariumi mitmele dokumentaalfilmile. Toimetajana ning koostajana on ta osa võtnud paljude eesti klassika ja nõukogude kirjanike teoste väljaandmisest. Valimik tema kirjanduskriitilistest ja publitsistlikest töödest kannab pealkirja «Turistina seitsmendas suurriigis» (1959).

«Ennastsalgava töö, veriste võitluste, valusate eksikäikudegi kaudu jõudis meie rahvas kommunismi mäetipu jalamile. Teekond polnud kerge ja ka mäetipu vallutamiseks, millele nüüd asume, pole lendavat vaipa ega mingit imelifti. Me ei vajagi neid, sest meie kõrguste vallutamise võime on järele proovitud ja sihid selged,» kirjutas P. Rummo 1961. aastal. Jätkates oma mõtteid kirjanduse edasisest arengust, rõhutas ta, et meie maa tänapäeva sobib «sümboliseerima jõuline töömehenägu, kus on karmi otsustavust ja avarapilgulist hellust, enesekindlat rahu ja edasikippuvat rahutust...» Seda ülesandena seatud mõtet on P. Rummo oma kaasaja loomingus ka ellu rakendanud.

P. Rummo osa eesti kirjanduse ja kultuuri arendamisel on kõrgelt hinnatud. Ta on Eesti NSV teeneline kunstitegelane, vabariiklike preemiate laureaat, teda on autasustatud Tööpunalipu ordeniga ja ordeniga «Austuse märk».

Ralf Parve (sünd. 25. juunil 1919 Rakveres sadulsepa perekonnas) tegi esimesi luulekatseid Tallinna gümnaasiumiõpilasena 30-ndate aastate lõpul. 1940. aasta revolutsiooni ajal sai ta uue noorsooajakirja «Pioneer» toimetajaks. Suure Isamaasõja lahingutee käis ta läbi Eesti Rahvuskorpuse koosseisus, algul miinipildurina, siis diviisi ajalehe «Punaväelane» toimetuse töötajana. See oli R. Parve luuletaja-tegevuse algus. Pärast sõda töötas R. Parve lasteajalehe «Säde» toimetajana (1946—1949) ning seejärel «Loomingu» vastutava sekretärina. 1951. aastast on R. Parve kutseline kirjanik.

Sõjajärgsel perioodil tegutses R. Parve luuletajana ja lastekirjanikuna, kaasajal on sellele lisandunud veel aktiivne töö näitekirjanikuna, kirjanduseuurijana ja reisikirjade autorina.

R. Parve esimesed luulekogud «Sõduri südamest» (1945) ja «Ajast karmist, kaunist ja kallist» (1946) koosnevad sõjapäevil loodud värssidest, kus autor karmist sõjast elupilte luues otsib oma luuletajakäekirja. Nende kogude paremikus on kodanikutunne seostunud lüürilise elemendiga, kasvades patriootiliselt kõlavateks lauludeks («Eesti naisele», «Emale», «Õhtu kaevikus», «Langenule»). Mitmed R. Parve värsid said juba sõja ajal rindemeeste lauluvaras kindla koha (näit. «Miinipildurite laul»).

Autori kolmandas luuletuskogus «Võitluspostil» (1950) tõusevad esikohale revolutsioonilise võitluse mineviku («Venemaale», «Tallinna detsember 1924»), kaasaja elu ja töö motiiv,

eriti aga rahu eest peetava võitluse probleemid. Oma koha leiab Parve ka satiiriliste värsside ning epigrammide loojana («Võitluspostil» lõpuosas ning satiiriliste värsside kogus «Vabadussamba vari», 1953).

40-ndate aastate lõpu ja 50-ndate aastate alguse luuleparemikku kuulub tsükkel «Soome-reisi märkmikust» kogus «Võitluspostil». Loodud vahetute muljete põhjal (Parve võttis osa Põhjamaade kirjanike konverentsist Helsingis 1947. a.), annavad need värsid («Õhtu sadamas», «Pildike tänavalt», «Pühapäev kaljudelt», «Sõprade seas») kujundlikke pilte soome rahva elust ning rahuvõitlusest. Üldiselt on aga R. Parve nende aastate loomingus tunda enesekordamist, paljud värsid ei pääse mõjule oma deklaratiivsuse ning üldsõnalisuse tõttu.

Heitnud pilgu eesti kirjanduse arenemisteele isikukultuse lõpp-perioodil, märkis R. Parve (1958), et isikukultus halvas meie kirjanike loovat initsiatiivi, soodustas deklaratiivsust, üldsõnalisust ja šablooni, mis on maksev ka tema enda loomingu ning luuletuskogu «Võitluspostil» kohta.

Isikukultuse ja selle tagajärgede likvideerimise protsess tõi R. Parvel esile loomingulise aktiivsuse ning kunstilise erksuse. Kui sellega seoses esines (eriti nooremate poeetide juures) mõnesuguseid stiihilisuse, apoliitilisuse ning pisiprobleemide õigustamise toone, siis kogemused, vaadete selgus ja õige arusaamine vältisid seda R. Parve loomingus. R. Parve kirjutas, et isikukultuse tagajärgede likvideerimine ei tähenda «kirjanduse parteilisuse loosungi mahavõtmist, loobumist nõukogude kirjanduse ideoloogilisest juhtimisest ja väravate avamist kodanlikule ideoloogiale, stiihiale, ükskõiksuse meeleoludele».

Seda õiget arusaamist kinnitas R. Parve enda luuleloomingu arenemine, mis kokkuvõtlikult ilmnes värsiraamatus «Avatud värav».

«Avatud värav» (1958) annab tunnistust autori vabanemisest deklaratiivsusest, näitab teda kui kunstiküpset, väljakujunenud palgega parteilise luule viljelejat. Oma haardelt on «Avatud värav» lai — kodumaa, loodus, armastus, kutse-eetika ning kodumaalt võõrsile läinud või aetud inimeste saatuse probleemid on selles raamatus saanud mõttetiheda käsitluse. Poeet elab ühist elu rahvaga, heidab pilgu tagasi läbikäidud võitlusteele («Leib», «Kodumaa», «Minu aastad on need»), loob hingestatud lüürikat («Me elu, kallis, pole olnud kerge»), näitab kodupinnata inimeste traagikat ja ummikut («Tuuleteelised», «Ummik»). Autori intiimne laad, lüüriline talent ja võitlejakarakter avaldub ilmekalt luuletustes «Kodumaa», «Krimmist», «Silmad», «Balalaika» jt. Otsides kaasaja suurtele probleemidele isikupärast väljendust, saavutab R. Parve üldise ja isikliku kooskõla. Mõttelüürika, filosoofilise kallakuga üldistus kujuneb autori ande tugevaks küljeks. Eredalt avaldub R. Parve värsiloomise-kunsti kasv

eri värsivormide valitsemises ja rakendamises. Tema vabavärss on tugeva mõttelise seosega, traditsiooniline nelikvärss ladusalt sujuv, selgelt ilmneb autori oskus luua sisutihedaid ja sõnaökonoomseid lühiluuletusi.

«L ü ü r i l i n e s t e n o g r a m m» (1964) on eelmise luuleraamatu mõttesisu ja laadi ning vormilise mitmekesisuse vääriline jätkaja. Luuleraamatu laia diapasooni tõendavad lüürilised looduspildid, ühiskondlik-filosoofilised värssmõtisklused ja satiiri tulelöök. Värsse leidub siin lihtsaist nelikuist keeruka, kuid arusaadava ja mõistetava vabavärsini.

Poeet on palju tähelepanu pühendanud luule ja luuletaja osale, ta rõhutab, et «luule on südame käsk ja tarve» («Nelikud», 2).

Meie kirjandusele nii iseloomulike autobiograafiliste värsside traditsioone jätkab R. Parve tsüklis «Autobiograafilised värsid», mis meenutavad teemalt ja probleemide valikult Sütistet, kuid ei matki teda. Elu kodanliku Eesti umbuses ja rahva võimuletulek 1940. aastal on leidnud poeetilise peegelduse reas luuletustes («Sünniaasta», «Suvemälestus» jm.). Ka värss-reisikirja loomisel arendab R. Parve edasi G. Suitsu ja Sütiste traditsioone (tsüklis «Kauguse värsid»); terava satiirilöögi alla on pandud kodanlik natsionalism («Ülemlaul kodanlikule natsionalismile»), fašistlik mõtte- ja teoviis («Oswiecim», «Quo vadis, Germania?»), kodanluse riismete rahvavaenulik tegevus («Vabastajad»). Hümniliselt lihtsa ja üleva eesti nõukogude luule (J. Semperi, J. Kärneri jt.) traditsioon kestab luuletuses Eestimaast, mille *kiviselt rannikult algab / töörahva võimas ja murdmatu Liit* («Sünnimaa rannik»).

R. Parve luulet on avaldatud vene keeles kogudes «Стихотворения» (1952) ja «Дальние дороги» (1956).

R. Parve on eesti nõukogude lasteluule kõige silmapaistvamaid ja viljakamaid esindajaid, kelle tööd on ulatuslikult levinud. Tema sulest on ilmunud hulk lasteraamatuid: «Teguderohked päevad» (1948), «Meie maja poisid» (1949, vene k. 1950), «Meie kodumaa» (1950, ka vene k.), «Väike John» (1951, vene k. 1952, 1956), «Lõbusad värsid» (1952), «Suvepäevil Siverskojes» (1953, vene k. 1954), «Telefon» (1953), «Tahan ruttu kasvada» (1954, soome k. 1957), «Tulge meile külla» (1954, läti k. 1962), mahukas valikkogu lastevärssidest «Tuul puhub lippudes» (1956), «Karsumm» (1958), «Koolis ja kooliteel» (1959), «Tere, päike!» (1961), «Kassiraamat» (1965).

1950. aastal korraldatud üleliidulisel konkursil parima ilukirjandusliku lasteraamatu saamiseks määrati R. Parvele esimene preemia luuletuskogu eest «Päike kodumaa kohal». See ilmus vene keeles 1951. aastal. Lisaks sellele on R. Parve lasteluulest ilmunud eraldi kogudena veel «Madrusemüts» ja «Pioneeridele» vene (1960 ja 1961) ja «Teab seda suur ja väike» läti keeles (1962).

Proosakirjanikuna on R. Parve kirjutanud raamatu noortele

«Põranda all» (1957), mis sisaldab kolmteist lugu ja laastu Viktor Kingissepast. Teos on osaliselt või täielikult ilmunud vene, läti, moldaavia ja valgevene keeles.

Draamakirjanikuna on R. Parve avaldanud terava poliitilise pamfleti emigrantliku ladviku ning üldse kodanliku elulaadi väljanaermiseks (allegooriline näidend «Õndsuse labürint», 1959) ning suunanud pilkenooli väikekodanlike igandite kandjate pihta (näidend «Seitsmemagajapäeval», 1962, raamatuna 1964). Tema autorisule all on sündinud libreto L. Normeti operetile «Stella Polaris» (1961), mis heidab pilku võõrsil viibivate eestlaste saatuse probleemile.

Reisikirjanikuna on R. Parve (koos L. Prometiga) avaldanud raamatud «3× pakitud kohver» (1958, matkapilte Saksamaalt, Bulgaariast ja Soomest) ja «Kohtumine Marianne'iga» (1963, reisirevüü Prantsusmaalt), «7 kirja Poolast» (1965).

Kirjanduse-uurijana on R. Parve avaldanud August Alle lühimonograafia (1960), J. Semperi loomingu analüüsi ning ülevaateid eesti emigrantliku kirjanduse probleemidest.

Valimik R. Parve mälestuskilde ja publitsistikat on ilmunud raamatus «Mõttematkad» (1963).

Ka tõlkijana, eriti lasteluule alal on R. Parve tegutsenud edukalt (A. Barto, S. Maršaki jt. luule).

R. Parve on Eesti NSV teeneline kirjanik. Teda on autasustatud Punatähe ordeniga ja ordeniga «Austuse märk».

Muia Veetamm (Elts Ristmägi) on sündinud 2. märtsil 1907 Harjumaal Kõue vallas talurentniku-mõisamoonaka perekonnas.

Ema toita jäänud tütarlapse töötee algas varakult, töö kõrval õnnestus lõpetada Tallinna õhtukeskkool (1931). Ta on olnud mütsitegija ja õmbleja õpilane, restorani nõudepesija ning lastekasvataja suvekoloonias, taluteenija ja saapavabriku tööline. 1935. a. pääses ta Tallinna Töölisteatri õpperühma, kus hiljem sai näitlejaks. Saksa okupatsiooni ajal vallandati ta teatrist luuletuste pärast, mis ta oli avaldanud revolutsioonilisel 1940. aastal. Need olid M. Veetamme esimesed luuletused. Pärast Nõukogude Eesti vabastamist kohtuti tema luuletustega ajakirjanduse veergudel üsna sagedasti.

1945. aastast tegutseb M. Veetamm kutselise kirjanikuna.

M. Veetammelt on luuletuskogud «Silma ja südamega» (1949), «Matka mälestusi» (1955), «Pill ja peegel» (1959), lastele värsiraamatud «Sulepallid» (1956), «Orav Rõõmuraas — Käbikuningas» (1959), lood kasvatuslikel teemadel pealkirja all «Õied ja juured» (1962). 1959. a. lavastati V. Reimani ooper «Kauged rannad», mille libreto oli M. Veetammelt.

M. Veetamme esikkogu «Silma ja südamega» (1949) iseloomustab autori aktiivne tahe siiralt kaasa elada sõjajärgsele ülesehitustööle, luua lihtsaid värsse maast, rannast, kodumaa loodusest, kuigi üsna sagedasti tuleb ette paljusõnalisust.

Teises luuletuskogus «Matka mälestusi» (1955) on autori temaatika tunduvalt laienenud. Siin on värsse sõjast ja rahuvõitlusest, rahvaste sõprusest, armastusest ja lapsepõlvest, muljeid matkateedelt, kolhoosidest ning humoristlikke kolhoosieide pilkelaule. Luuletuskogu ei pääse aga mõjule deklaratiivsuse ning lihtsustamise tõttu.

Kolmandast kogust «Pill ja peegel» (1959) ilmneb autori eneseleidmist sisutihedate ja meeleoluliselt terviklike värsside näol. Mõttetiheduse poolest paistavad selles kogus silma värsid nõukogude inimese vaimsetest omadustest («Ohver», «Õunapuud»), patriotismitundest («Maipüha eel»), paljudes luuletustes kõlab kirglik viha sõja ja fašismi vastu, õnnestub meeleoluliste loodus-piltide loomine («Talvelaul», «Tuisk»).

Omaette märkimist väärivad M. Veetamme ballaadid («Kägu», «Tamm», «Adra Mihkli kask» jt.), millega autor jätkab J. Tamme ballaaditraditsiooni ning toob pärast M. Underit ja M. Rauda meie kirjandusse uuesti ballaadi ja ballaadilähedased muistendid.

M. Veetamm on lihtsate luuletuste looja, tagasihoidlik inimesena ja poeedina. Tema lüürilise ande tahk on rikastanud meie luule üldpilti.

1950-ndail aastail täienes Nõukogude Eesti poeetide, dramaturgide ja prosaistide pere paljude autoritega, kelle looming andis uut ilmet kogu meie kirjanduse arenemisele. Eelkõige peatume nende poeetide loomingul, kes tulid meie kirjandusse aastakümne alguses.

Vladimir Beekman (sünd. 23. augustil 1929 Tallinnas autojuhi perekonnas) tegi esimesi värsikatsetusi juba koolipõlves. Tema esimesed värsid ilmusid sõja ajal (1943. a.) ajakirjanduses Gorki oblastis, pidevam luuletegevus algas 1948, ning esikkogu ilmus 1952. a., siis kui autor oli Tallinna Polütehnilise Instituudi keemia-mäeteaduskonna üliõpilane. Pärast TPI lõpetamist töötas V. Beekman Eesti Riikliku Kirjastuse ilukirjanduse toimetuse juhatajana (1953—1956), seejärel aga on tegutsenud kutselise kirjanikuna.

V. Beekmani luulet on seni ilmunud kuus raamatut.

Juba autori esikkogu «Laul noorusest» (1952) iseloomustab temaatiliselt suhteliselt lai haare, elav reageerimine ühiskondlik-poliitilise elu probleemidele, hoogne nooruslik optimism. Esikkogu tugevamateks on luuletused «Sangar» ja «Peterhofi legend», milles autor tugineb nendele noorpõlve muljetele, mida ta oli talletanud «polgu pojana» Leningradi kaitse ja blokaadilahingute ajast. Oluline koht esikkogus on ka neil värssidel, kus autor püüab poetiseerida Oktoobrivõidu tähtsust ning Lenini kuju («Oktoobripäevil»). Siit saab alguse ka autorile omane rahvaste sõpruse ja rahuvõitluse ühtsuse teema («Hindu», «Kalurilaul» jt.) ning noorsoo õpingute, elu ja püüdluste kirjeldamine (tsükkel «Laul noorusest»).

Teises luuleraamatus «Tee ellu» (1955) on näha autori

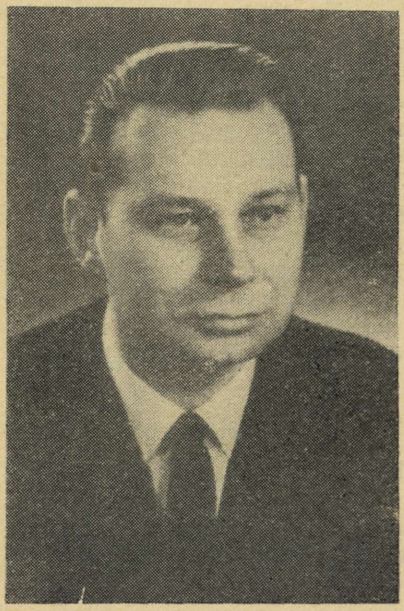

vabanemist esikkogu põhipuudustest — deklaratiivsusest ja reportaažlikkusest kaasaja elunähtuste kujutamisel. Poeet näeb oma ülesannet eesliinil olemises. Endiselt tugevaid värsse loob ta sõjapäevade mälestuste baasil («Minu isa», «Leningradile»); konkretiseerub kaasaja üliõpilaste elu poetiseerimine, millega tihedalt seostub rahvaste sõpruse teema («Esimene luuletus», «Sõpruse lilled», «Meie sõprus» jt.). Ka rahuvõitluse mõte jääb kogus kandvaks («Mööda liipreid»). Uue kvaliteedi saavutab autor kaasaja tegelikkuse kujutamisel (esikkoguga võrreldes) oma värssmärkmeis «Kibepõllu kolhoosis». Temaatiliselt omapäraseks on nõukogude rahuaja sõduri elu kujutamine (tsükkel «Sõduri laulud»). Selles luuleraamatus mitmekesistub autori värss ja avardub žanriline pilt.

V. Beekmani kolmas luuletuskogu «Tuul kanarbikus» (1958) annab tunnistust autori jõudmisest elu sügavamale, üldistavamas plaanis lahtimõtestamisele. Autorile algusest peale omane filosoofiline laad saab nüüd väljakujunenud ilme üldistavais mõtisklustes rahust, kodumaast, inimeste kohast elus. Enamasti vabavärssi seatud luuleraamatu kandvamateks, suure üldistusjõuga luuletusteks said «Ta tuli...», «Andke mulle tagasi mu vend», «Sundi majakas», «Esimene vihmapiisk», «Maa» ning «Esimesele inimesele maailmaruumis».

Autori neljandas värsiraamatus «Linnutee» (1960) jätkub V. Beekmani kui filosoofilise laadiga poeedi-kodaniku arenemistee. Kodumaa-armastuse teema üheks eredamaks peegeldajaks saab veenev psühholoogiline portree «Pihtimus»; mõjukad on poeetilised etüüdid Islandilt ja Taani-reisilt (romantiline sümbolitekõneline «Islandi lill», irooniline «Kopenhaageni õhtud», inimväärikust toonitav «Keda naerdi Tivoli aias»).

V. Beekmani neljanda luuleraamatu kandvaks osaks on poeem «Ei lõpe tee». Lüürilises kõneluses sõjas hukkunud isaga astub poeet läbi pika ajavahemiku oma elust, andes suure üldistusjõuga poeetilise teose meie rahva minevikust, tema võitluse raskest teest. Poeetiliste kujundite värsivormi otsingutes jõuab autor vabavärsi juurest vaba riimiskeemiga stroofilaadi juurde, mida edukalt oli kasutanud Sütiste oma värssides.

Poeemižanriga on seotud ka V. Beekmani kõige mõjukamaid luuleteoseid — «Ida-Euroopa valgus» (1963). Publitsistlikku laadi suure filosoofilise kandejõuga poeemis näitab autor rahvaste internatsionaalset võitlust nende jõudude vastu, kes püüdsid või püüavad kustutada Oktoobrirevolutsioonis Lenini poolt põlema süüdatud sotsialismi- ja vabadusemajaka lampi. Autor kujutab poeemi eri peatükkides (neist mõjukamad on «Must ja punane», «Korstna keel», aga ka «Mooniõitega kruus») elu mitmel maal. Poetiseerides rahvaste võitlust vabaduse ja sotsialismi eest ning fašismi vastu, kasutab autor kujundite eripalgelisust, rakendab erinevat värsistruktuuri, rütmi ja meeleolu

vaheldumist. Sel teel on V. Beekmanil läinud korda luua mõjukas tugeva sotsiaalse põhikoega publitsistlik poeem, kus head põhikujundid ning ilmekas detailisümboolika toovad esile töötavate hulkade internatsionaalse võitluse ajaloolise tähtsuse ja kutsuvad valvsusele fašismi ning igasuguse reaktsiooni suhtes.

V. Beekmani järgmine värsikogu «S i n i n e t u l p» (1965) on samuti kodanikuluule raamat, näidates autori kunstiliste võimete edasist kasvu. Siin on lüürilisi laule («Nüüd oled kaunim veel»), nooruse kire südames säilitamise tunnet («Minu koolipidude tüdrukud»), sõjavastaseid värsse («Kured», «Jaapani nukud»), tabavaid poeetilisi pilguheitmisi valel poolel sõdijate saatusse («Ballaad elusalt surnud sõdurist»), emigrandielu ummiku leidlikku peegeldamist («Head ööd»), palavat kodumaa-armastust («Sinine tulp»), reisimuljeid, kus kõlab autori internatsionaalse mõtte jõud («Hukkunud unistuste maa» jt.), mälestusluuletus poistele sinise põhjaga mütsides. Keskseks teoseks luulekogus on «V i i s m i n u t i t», mis kuulub autori ja meie kirjanduse tugevamate poeemide hulka. V. Beekman jätkab selles oma «Ida-Euroopa valguse» probleemistiku arendamist, kusjuures kunstiliste vahendite rakendamise oskus sammub tõusuteed. Erinevate süžeeliikide paralleelse arendamise, meeleolude eri laadis ja vormis kujutamise abil läks autoril korda luua erakordselt tugev poeetiline üldistus 1941. aasta klassivõitluse päevadest, fašistlike «Euroopa murdjate» ja nendega kaasas tuikuvate omamaiste «pendlite» veretööst. Meenutades minevikku on «Viis minutit» häirekellaliseks hoiatussignaaliks kaasaja inimesele, poeetiline üleskutse olla valvas fašismiohu suhtes.

V. Beekmani luuleloomingust on vene keeles eri raamatutena välja antud kaks raamatut: «Сосны шумят» (1956) Tallinnas ja «И нет конца пути» Moskvas (1961).

Viljakalt on V. Beekman tegutsenud noorsookirjanikuna proosažanris, reisikirjade autorina, tõlkijana ja publitsistina.

Noorsookirjanikuna on V. Beekmanilt ilmunud jutustused «Rahutu teekond» (1956, vene k. «По дороге в Синиору»), «Aatomik» (1959), «Autode kohus» (1961), «Kõnelev kaaslane» (1961), kaks teineteisele järgnevat jutustust sõjaaja lastekodu elust «Karmil kevadel» (1957) ja «Pea püsti, poisid!» (1961), ajalooline romaan eesti rahva võitlusest Taani vägede vastu XIII sajandi alguses «Kurbade kivide linn» (1959).

V. Beekman on avaldanud reisikirjade-raamatud «Island 1958» (1959), «Sügis Rootsi kuningriigis» (1960), «Kauge maa — Brasiilia» (1963), koos A. Beekmaniga «Euroopa ristteedel» (reisimärkmeid Austriast ja Hollandist, 1965).

Koos A. Beekmaniga kirjutas ta ka stsenaariumi filmile «Ühe küla mehed» (1961).

V. Beekman on tõlkinud proosat ja värsse vene, ukraina, rootsi, saksa, bulgaaria ja leedu keelest. Olulisemaid tõlketeoseid on

temalt A. Tvardovski «Vassili Tjorkin», K. Simonovi «Relvavennad», A. Popovi «Teras ja šlakk», S. Lagerlöfi «Nils Holgerssoni imelik reis läbi Rootsi».

Manivald Kesamaa (sünd. 7. oktoobril 1921 Narvas raudteelase perekonnas) ajakirjandusliku tegevuse algus on seotud tööga «Noorte Hääle» toimetuses 1941. aastal. Suures Isamaasõjas võttis ta osa kõigist lahinguist, mida tegi läbi Eesti Laskurkorpus, seejärel oli lastelehe «Säde» toimetuses (1946—1949), siis ajakirja «Noorus» sekretär ja «Pioneeri» toimetaja. 1954. aastast on M. Kesamaa kutseline kirjanik.

M. Kesamaalt on ilmunud 6 luuletuskogu, hulk lasteraamatuid, samuti ka olukirjeldusi. Tema esimesed värsid ilmusid diviisiajalehes «Punaväelane» Suure Isamaasõja lahingute päevil.

M. Kesamaa kolm esimest luuletuskogu («Kuuma südamega», 1950; «Pärast tuisku», 1956; «Kodud jäävad kodudeks», 1958) on kompositsioonilt sarnased, kajastades lüürilise andega autori otsinguid kunstiliselt mõjuvama ütlemisviisi leidmiseks. Kõik kolm kogu algavad sõduriluuletustega, mälestuste ja muljetega Suure Isamaasõja heitlustest, järgnevad värsid tööinimestest ja tööst põldudel, tehastes ja kaevandustes; iga kogu sisaldab loodusluulet ja lauludetsükleid.

M. Kesamaa sõdurilaulud näitavad Isamaasõda kui kasvamise

ja karastumise rasket elukooli (tsükkel «Seal ma kasvasin» esikkogus), neis on häid lahingupilte («Sõdurid lähevad tulle» jt. luuletused kogus «Pärast tuisku»). Autor seob sõjamälestusi võitlusega rahu eest, kutsub olema valvas («Südaööl» tsüklist «Kaevikud ja kodud» teises luuleraamatus). Eriline tundejõud on saavutatud luuletuskogu «Kodud jäävad kodudeks» avavärssides «Noorele sõdurile» ja «Sõdurisinelist». Mõtte kodumaa kaitsmise üllusest, läbielatu ja tuntu on autor osanud lakoonilises värsis tundeküllaselt elama panna.

Sõjajärgse ülesehitustöö ajajärgu inimeste elu on M. Kesamaa kolmes esimeses luuletuskogus leidnud mitmekesise kajastuse: ta on loonud värsse noorte töömeeste vastutustundest («Kodumaa pilkude ees» esikkogus), portreteerinud Kohtla-Järve müürseppi ja «Volta» töömehi, püüdnud poeemi valada kaevurite tööd («Pruuni kulla linnas» esikkogus), loonud meeleolukaid pilte kalureist («Kihnu reisi märkmikust» kogus «Pärast tuisku»), on olnud pioneeriks uudismaalaulude loomisel (8 luuletust kogus «Kodud jäävad kodudeks»).

Tööinimeste elu ja tööd kujutavais värssides esineb tal reportaažlikku ning registreerivat ülelibisemist. Parematekss saavutusteks on töömeeste portreed luuletustes «Tellinguil», «Janunevad kivid», õnnestunud on poetiseeritud tänavapilt «Tänav» kogus «Kodud jäävad kodudeks».

M. Kesamaa kolmes esimeses kogus on palju looduspilte, milledest tunduv osa on seotud üldistava mõttega inimese tööst, rahva saatusest («Laulud lumes» esikkogus, «Talv maal» teises luulekogus, «Kadakas», «Kased» jt. kogus «Kodud jäävad kodudeks»). Tundeküllaselt oskab autor poetiseerida kodumaa loodust. Palava kodumaa-armastuse tunne peegeldub värssides «Sirelid», «Tuisk» (kolmandas luulekogus), millega temaatiliselt on seotud sama värsiraamatu lõpuluuletus kodumaatuse traagikast («Tuulest viidud»).

M. Kesamaa kolmes esimeses luuleraamatus on küllaltki suur osatähtsus laulutekstidel. Nende paremik paistab silma lennukuse, hoo, kerge huumori poolest. Hulk tema laulutekste on viisistatult saanud laialdase leviku osaliseks («Küll sinust meri mehe teeb», «Kui õitseb sirel» jt.).

Satiir ei etenda M. Kesamaa luules kuigi suurt osa. Tema paremat saavutustest selles laadis oma ütlemisviisi leidmisel on ladus ja terav «Luuletus aknaklaasist» ning tõsiselt mõtlema panev nekrassovlik «Niitmata põld» teises värsikogus.

M. Kesamaa 1960-ndail aastail ilmunud kolm luuletuskogu («Emad ja pojad», 1961, «Tähed maa kohal» 1964, «Päikeselaiul», 1966) laiendavad eesti luule temaatikat, andes värsspilte Hiinast ja Kirgiisiast (tsüklid «Hiina-reisi päevikust» ja «Kirgiisia suves»), Turkmeeniast ja Usbekistanist («Noor turkmeen», «Taškendi taeva all»), Aafrika-reisilt («Dakar», «Conakry»), meie töörikkast

tänapäevast, noorte elust Kundas, Narvas jm. (kõigis kolmes värsikogus). Endiselt on tema kogudes looduspilte («Üle luha» jt., sonetid «Päikeselaiul» ning rida värsse saarte motiividel mõlemas viimases luulekogus).

Võitlus rahu eest, millel on olnud oluline koht kõigis Kesamaa värsikogudes, on leidnud kajastust luuleteostes «Jumalaga, relvad» ja «Laul kangelastele».

Autori üldistava mõtte süvenemisest annab tunnistust intiimset ja sotsiaalset oskuslikult seostav «Kohtumine esimese armastusega» («Emad ja pojad»). M. Kesamaa on loonud luuletusi kommunistidest ja partei osast meie elus. Reisiveste-laadilises luuletuses «Nad lihtsad on kui vastutormav maa» (kogus «Emad ja pojad») on autor-kommunist loonud ereda portree kommunistist-töömehest, partei kongressi delegaadist. Parteisse, nagu Kesamaa ise ütleb, usub ta kogu hinge jõuga (luuletus «Uute horisontide poole»). Oktoobrirevolutsiooni ning Lenini teema poole pöördub Kesamaa samuti mitmetes värssides («Teel», «Mausoleumi ees», «Laul koidikust», kogus «Tähed maa kohal»).

M. Kesamaa loomingus on näha teatava üldistava, filosoofilise mõttelaadi tugevnemist, kuid luuletaja pole suutnud ka vältida enesekordamist ja keskpärasust mitmetes kogudes.

Suuremate kunstiliste saavutuste hulka teisel loominguperioodil kuulub tee leidmine kunstiküpse poeemi juurde. Siin väärib märkimist 1940. aastat meenutav autobiograafiline värss-montaaž «Neljas kvartal» (kogus «Päikeselaiul»), veelgi rohkem aga varasem teos — poeem «Ema», mille autor on avaldanud oma kahes värsiraamatus.

Autori varasemate poeemikatsetustega võrreldes on lüüriline poeem «E m a» suureks sammuks kunstilise meisterlikkuse, tundesoojuse ning poeetilise üldistusvõime edasiarendamisel. 22 sonetist koosnev poeem jutustab eesti noorsoo teest läbi kodanliku Eesti elukibeduste, 1940. a. revolutsioonipäevade rõõmu, lahingupäevade karmuse, kojutuleku helluse. Poeemis, mis oma tooniseadelt paljuski meenutab Suitsu ja Jesseninit, kõlab kaks kandvat motiivi: kodaniku-patrioodi ühtsus oma rahva ja maaga ning emaarmastuse tunde püha suurus. Paljud poeemis esinevad motiivid on tuttavad juba autori varasematest luuletustest, kuid siin on nad saanud üldistava, tundeküllase kokkuvõtte.

Oma luules on M. Kesamaa edukalt rakendanud suurt vormidistsipliini nõudvaid klassikalisi värsivorme (tertsiini tööinimeste elu kujutamisel kolmandas luulekogus, sama luuleraamatu nimitsükli värsid ja kuuenda värsikogu «Päevalaulud» on soneti vormis, samuti ka poeem «Ema» luuletuskogus «Emad ja pojad»). Oma laulutekstides tugineb M. Kesamaa rahvalikule laulule ja rahvalaulule. Tema tekstidele loodud pioneerilaulud on laialdaselt tuntud.

M. Kesamaa on ka viljakas lastekirjanik ning olukirjelduste

autor. Temalt on ilmunud hulk lasteraamatuid: «Heino õpib vedurijuhiks» (1952), «Kes tõuseb varem» (1954), «Hirmul on suured silmad» (1955), «Kes meil käivad» (1955, vene k. 1956), «Kuidas Mesikäpp meistriks sai» (1957), «Keda kiita leiva eest» (1958), «Laulud stepist» (1958), «Oi, neid lapsepõlve aegu!» (1960), «Mis ma nägin Hiinas» (1962), «Igal lapsel oma laul» (1963), «Tallinn—Aafrika» (1965).

Oma muljed ja tähelepanekud matkadest ja reisidest suurte ehituste tandrile on M. Kesamaa avaldanud olukirjeldustena raamatus «Lenda, mu aeg!» (1959). 1962. a. ilmus tema olukirjelduste, laastude ja reisimärkmete raamat «Mehed ja kivid». M. Kesamaa õnnestunumateks saavutusteks on portreelised olupildid Kasahstani uudismaadelt ja Balti soojuselektrijaama ehitajatest.

Uno Laht (sünd. 30. aprillil 1924 Valgas tolliametniku perekonnas) avaldas oma esimesed luuletused ja olukirjelduse 1946. aastal. Tema pidevam kirjanikutegevus algas 50-ndate aastate alguses, kui autoril oli seljataga küllalt kogemusterikas tee. 1941. aastal asus U. Laht Tallinna kooliõpilasena komsomoli kutsel miilitsatööle, Suure Isamaasõja alguses oli evakueerununa Tatari ANSV-s, siis rindel Velikije Luki all, kus sai raskesti haavata. Pärast tervenemist õppis Kaasanis ja Puškinos, Eesti NSV vabastamise järel töötas Julgeolekuministeeriumis. 1946. aastal siirdus ajakirjanikupõllule algul «Noorte Hääle», siis «Rahva Hääle» korrespondendina. 1953. aastast on U. Laht kutseline kirjanik.

U. Lahe mitmekülgses kirjanikutegevuses on kesksel kohal luule. Temalt on ilmunud värsse kaheksas raamatus.

Esikkogule «Piimahambad» (1954) järgnes selle täiendatud väljaanne «Piimahambad. (Plombeeritud)» (1956). 1958. a. avaldas autor luuletuskogu «Sinelitaskust seanahkse portfellini», 1960. aastal — kaks väiksemat värsiraamatut «Selle suve värsid» ning «Suitsuangerjad ja kastemärjad roosid», seejärel valikkogu «Linnupesa teraskiivris» (1961), peamiselt satiiriliste värsside raamatu «Kümne küüne laulud. (Kõhu kõrvalt)» (1962) ja taas valikkogu «Luuletused 1954—1964» (1965).

Juba oma esimestes värsiraamatutes («Piimahambad» ja selle täiendatud väljaanne) paistab U. Laht silma aktuaalselt ellu sekkuva, kiire reageerimisvõimega poeedina. Energilise värsiga reageerib ta NLKP Keskkomitee 1953. a. septembripleenumi otsustele («Tervitus saabuvatele spetsidele», «Järelehüüd öistele istungitele»), tõstatab ka ise aktuaalseid probleeme («Ühest äärmusest teise»).

Esikkogude kunstiliselt küündivamateks saavutusteks on mitme satiirilise kuju loomine. Nendeks on bürokraat Tuim («Hapukurk» ja «Kuuseokas»), hangeldaja Tõnu («Kaks külameest», hiljem korduvalt avaldatud pealkirja all «Tõnu ja Toomas»), õnnestunud on ka tõusikliku daamikese portreevisand («Inimlik iluravi», hiljem korduvalt avaldatud pealkirja all «Iluravi»), ametnikuhingega hingetu juhtija tüüp («Ametniku surm»).

U. Lahe esikkogudele on iseloomulik ka paroodia tuntud laulude motiivil (võte, mida edukalt olid rakendanud meie proletaarsed poeedid), nagu «Seda kappi pole tehtud linnuluust» jt., või kupleed («Kaarel Kesvake»), mis said ulatusliku leviku osaliseks.

Autori esikkogudes domineerib terav satiir ja rahvalik huumor, värss on rõhutatult kõnekeelne, iseloomulik on lõppriimide värskus ning leidlikkus kõlakujundite kasutamisel. Kuid satiir ei ole ainuke žanr, mida autor kasutab. Juba esikkogudes avaldub U. Lahe loomingulise ande teine tahk n.-ö. tõsise luule plaanis, kus poeet patrioodina-kodanikuna ja kommunistina kutsub aktiivselt elama, töötama ja võitlema («Homse päeva pilguga»).

U. Lahe luuletajatalendi mitmekülgsus ning laiahaardelisus avaldub eredalt tema kõige mahukamas luuletuskogus «Sinelitaskust seanahkse portfellini» (1958). See luuleraamat sisaldab poeetiliselt üldistavaid tagasivaateid kodanluse lõpupäevadele, 1940. a. revolutsiooni ning Suure Isamaasõja ajajärgule, sõjajärgsete aastate ägeda klassivõitluse päevadele, siin leidub vahetust kaasajast reisipilte, humoristlikke etüüde ja lüürilisi laaste, pidulikke ja rõõmsalt elevaid luuletusi, satiiri kirjanduse- ja kunstivallast.

Luuletuskogu kõige silmapaistvamaks saavutuseks on rida «Tagasivaadete» tsükli luuletusi, lühipoeemid «Sinuga, kodumaa» ja «Enne ussimaarjapäeva» (mis moodustavad kumbki eri tsükli) ning publitsistlik värss-traktaat «Vestlus rahvustervikust».

Pilku tagasi heites annab U. Laht tugeva satiirilise koega kujutuse eesti kodanluse lõpupäevadest («Vastlad») ning loob sütistelikult ereda värsspildi 1940. a. revolutsiooni sündmustest, rahva revolutsioonilise tegevuse otsustavusest («Suvine pööripäev»). Lüüriliselt mõjuvas palas «Õine patrull» valgustab autor noorte patriootide teevalikut Isamaasõja esimestes tuleproovides. Traagilises ajadokumendis «Mu vana klass» heidab autor pilgu oma eakaaslaste saatusele. Lühikestes mõnerealistes portreelistes visandites näitab ta nende traagikat, kes sõja ajal valisid väära tee, ning rõhutab fašismi vastu võidelnud klassikaaslaste tee õigsust, nende tõe võitu.

«Sinuga, kodumaa» on seitsmest osast koosnev luuletuste tsükkel, autori esimesi ulatuslikke luuletöid (ilmus esmakordselt 1953. aastal «Noorte Hääles»), mida poeemiks liidab ühtne idee — nõukogude patriotismi ja rahvuste sõpruse idee, aga ka ühtne minategelane ning tegevuse aja ja koha ühtsus. Ladusas kõnekeelses värsis kirjapandud muljetes sõidust mööda Volgat kajastub sõja-aja karm hingus; teosele annavad erilise tundejõu ilmekad südamlikult lüürilised pildid vene inimestest ja loodusest, rahva elukogemustest, tema tarkusest ning sisemisest suurusest.

Neljast erilaadsest luuletusest värssnovelliks liidetud lühipoeemis «Enne ussimaarjapäeva» on antud mõjukas pilt sõjajärgse klassivõitluse veristest episoodidest; teos on pühendatud kulaklike bandiitide ohvriks langenud inimeste mälestuseks. Erinevate poeetiliste vahendite kasutamisega on õnnestunult maalitud töötavate inimeste elu, kulaku portree, kirikust naasvate vatravate eitede ellusuhtumine, kus koomiline aitab traagilist rõhutada.

Satiirilis-publitsistlikus värsstraktaadis «Vestlus rahvustervikust» on majakovskilikult löövalt seatud vastamisi kodanluse rahvustunde natsionalistlik olemus ning nõukogulik isamaa-armastus kui rahva rahvuslike ning internatsionaalsete huvide ühtsus. Eriti on autor rõhutanud kommunistlike veendumuste jõudu, ustavust Kommunistlikule Parteile.

Oma patriootilise paatose, erinevate kujutamisviiside elementide ühendamise tõttu ja leidlike ning uudsete riimide ja kõlakujundite tõttu sai «Sinelitaskust seanahkse portfellini» mitte ainult U. Lahe, vaid kogu eesti nõukogude luule silmapaistvamaks saavutuseks.

Kergemasisuliste värsspildistuste hulka kuuluvad U. Lahe õhukesed värsiraamatud «Selle suve värsid» ning «Suitsuangerjad ja kastemärjad roosid» (mõlemad ilm. 1960). Elunähtuste ring, mida U. Laht neis raamatuis kujutab, on endiselt lai, autori tundetoonis on kõrvuti kriitiline suhtumine ja optimistlik hoiak. Kahe värsiraamatu heterogeense materjali — satiiri ja huumori, looduspiltide ja armastuslüürika — hulgas domineerib satiir ja huumor.

Satiiriliste värsside hulgast on õnnestunuimaks «Eldoraado» (avaldatud hiljem ka kogus «Kümne küüne laulud»). Tabavate

iseloomulike detailidega ning uudselt värskes riimis ründab autor südametunnistuseta inimesi, sahkerdajaid ja riigivargaid. Lööva satiiri näiteks on ka rida värsse välispoliitiliste probleemide valdkonnast («Teisest Ameerika näitusest» jt.), aga ka kirjanduslikud paroodiad («Homo sapiens», valm «Ptruu-u!»).

U. Lahe 1960. a. värsiraamatuid iseloomustab humoristliku laadi tugevnemine (reisipildid «Peipsi peal», «Piirissaar», laululine «Pulma naljalaul», tabav värssmulje noorte suvepäevadest — «Noorsoo suvepäevadelt Uulu rannas»), armastusluule ning üldse lüürika osakaalu tõus («Ma oskan laulda lilledest, mu arm», «Kaissukippuja», «Metsajärve sinisilma . . .»). Optimistlikult kaasakiskuv-mõjuvateks, kohuse- ja vastutustunnet innustavateks luuletusteks on «Tundmatu kõnnib mu kodulinnas», «Suitsutunnid», «Poeedi silmad» jt.

1961. a. ilmus U. Lahelt luuleraamat «Linnupesa teraskiivris», mis sisaldab valimiku eeskätt autori poliitilise lüürika paremikust, aga samuti ka häid näiteid loodus- ja armastuslüürikast ning varem kogudes avaldamata tabavaid värsse peamiselt rahvusvahelise elu probleemide valdkonnast («Mida maisteri Jorma Junnonen huomas Kongo vabariigis» jt.).

U. Lahe «Kümne küüne laulud. (Kõhu kõrvalt)» (1962) on samuti mõneti valikkogu, sisaldades uute värsside kõrval ka varem ilmunud loomingut. Selle luuletuskogu nii uusi kui ka varem ilmunud värsse ühendavaks temaatiliseks teljeks on väikekodanlik-tõusikliku mõttelaadi, rikastumis- ja ahnitsemiskire ning bürokratismi satiiriline ründamine. Luuletuskogu kandvateks töödeks varem ilmunutest on «Iluravi», «Eldoraado», «Kaukaasia vang». Uutest värssidest luuletuskogu tuumikut loovateks on autori patriootilist ja jaatavat paatost rõhutav avaluuletus «Küsimus paraaduksest ja poeedi elukutsest», tšinovnikluse ja väikekodanluse läbipõimumist teravalt väljanaerev «Üldriiklikud Bürokratismi Matused» ning «Üleplaanilised mõtted», fašistlikke roimareid ning nende «eestlust» paljastav raevukas «Puhketund näitusevälјakul», kahe maailma erinevat elulaadi vastandav ning inimkonna tuleviku peateesse usku jaatav «His Master's Voice», leidlikult kujundlik «Kõikidest metsadest oled sa lähim». Autori kirg väikekodanluse sisemise tühjuse paljastamisel ning ühtlasi selle mõtteviisi kandjate saatuse joonistamisel avaldub mitmel viisil — teravalt publitsistlikus laadis («Sofia Apelsinovna hindab kunsti»), pilkav-eleegilises autorijutustuses («Kantakse välja väravast»), lustakas följetonis («Rigas Palsams»). Erinevate poeetiliste vahendite rakendamine suurendab luuletuskogu parimate värsside emotsionaalset ja sotsiaalset mõjujõudu.

U. Laht on V. Majakovski traditsioonide kõige kunstipärasem ning ühtlasi isikupärasem edasiarendaja eesti nõukogude luules. See ilmneb paljudes tema tugevamates värssides esikkogust tänapäevani («Aktuaalsusest», «Piimahammastes», «Homse päeva pil-

guga» kogus «Piimahambad. (Plombeeritud)», «Suvine pööripäev», «Vestlus rahvustervikust», «Maimarss 1956» kogus «Sinelitaskust seanahkse portfellini», «Küsimus paraaduksest ja poeedi elukutsest», «Sofia Apelsinovna hindab kunsti», «Üldriiklikud Bürokratismi Matused» kogus «Kümne küüne laulud»).

U. Lahe andele on omane kiire reageerimisvõime, vastuvõtlikkus, võime operatiivselt luua pilte. Seda on märgitud juba tema loomingu algusperioodi iseloomustamisel. Samal ajal meenutati sellega kaasnevat läbematust ning rutakust, mis toob kaasa selle, et nähtuse esmasest muljest haaratuna ei mõelda fakti küllaldaselt läbi või ei viimistleta impulsiivselt sündinud teost. Aja jooksul on U. Laht tunduvalt edasi arenenud, kuid rutakust või kergekäelisust on ilmnenud ka tema hilisemas loomingus ning värsiraamatute valiku koostamisel. See on tähelepandav 1960. aastal ilmunud värsiraamatutes, aga ka hilisemate kogude koostamisel, kuhu on seetõttu võetud kas kergesisulisi või eelmistes kogudes juba mitu korda avaldatud (isegi vähekaalukaid) värsse.

U. Lahe olukirjeldused on seni jäänud ajakirjanduse veergudele. 1959. a. tuli lavale U. Lahe näidend «Atlandi heeringas», satiiriline komöödia bürokratismi ning väikekodanliku lömitamisvaimu vastu. Näidendis on õnnestunud kandvate tegelaste kujud, nagu võõrsilt kodumaale külla sõitnud tööline Franklin Georg Abraham Mustkikas, kängunud mõttemaailmaga intelligent Manivald Koosapoeg, bürokratiseerunud arg-tuim turistidega tegeleja Loreida Kiviloo; dialoog on mahlakas, keel rahvalikult lopsakas.

Uno Laht on laialdaselt tuntud luuletajana Nõukogude Eestis ning teistes vennasvabariikides. Tema loomingust on Moskvas antud vene keeles välja kaks luuletuste raamatut: «Соленый огурец» (1956) ja «В одном лице» (1960).

U. Laht ise on tõlkinud inglise, ameerika ja vene autorite luulet, sealhulgas V. Majakovski, S. Orlovi, R. Frosti, D. Parkeri jt. värsse.

50-ndate aastate alguses ning eriti aastakümne teisel poolel tuli eesti nõukogude näitekirjandusse uusi autoreid, kes olulisel määral täiendasid meie draamakirjanduse arengupilti või said sellele ilme andjaks. 1949. aastal debüteerisid lühinäidenditega Mai Talvest, Egon Rannet ja Ardi Liives.

Mai Talvest (kodanikunimega Klara Lumet) on sündinud 17. märtsil 1909 Peterburis Putilovi vabriku töölise perekonnas. Kolinud koos vanematega 1915. a. Eestisse, õppis ta Saduküla algkoolis ning seejärel keskkoolis Tartus, kuhu jäi tööle raamatupidajana. Suure Isamaasõja järel töötas ta ajakirjanikuna Tartus ja Tallinnas, 40-ndate aastate lõpust aga on kutseline kirjanik.

M. Talvest on paarikümne näidendi autor, millest enamiku moodustavad lühinäidendid väikelavadele. Tema esikteoseks oli

lühikomöödia «Tiina» (1949), millele järgnesid samal aastal «Brigadir», «Muinasted jäävad üksi», siis «Seljaga elu poole» (1950), «Meest sõnast, härga sarvist» (1953), «Seltsimees telefon» (1954), «Viimane tool» (1955) jt. M. Talvesti humoristlike lühikomöödiate ainevald on enamasti ammutatud maa- või kolhoosielust.

Isetegevuslavade jaoks mõeldud M. Talvesti lühinäidenditest on ulatuslikuma leviku osaliseks saanud 1949. a. lühinäidendite võistlusel premeeritud «Tiina», mis 1953. aastast on tuntud pealkirja all «Perekondlikud küsimused». See on ühevaatuseline komöödia, mis humoristlikus laadis käsitleb vanade perekondlike suhete igandeid, naise koduste toimingute külge sidumise küsimust. Kolme küllaltki elavalt joonistatud kuju — raamatupidaja Peeter Pajupuu, tema naise Emma ja viimase sõbratari Tiina (kõik ühe käitise töölised) käitumise valgustamisega naeruvääristab autor mehi, kes ei oska hinnata koduse majapidamisega seotud tööd. «Perekondlikke küsimusi» on NSV Liidu ja teiste sotsialismimaade isetegevuslavadel mängitud rohkem kui kahekümnes keeles. Teos on trükis ilmunud ka vene keeles (kolmel korral, 1953), peale selle veel soome ja tšuvaši keeles (1955), avaari ja lesgiini keeles (1959) ning Rumeenias (1956).

Lühikomöödias «Meest sõnast, härga sarvist» (1953, hiljem pealkirja all «Sünnipäev», ilmunud ka läti, vene ja hiina keeles) käsitletakse kolhoosi traktoristi elu, kusjuures esiplaanile seatakse sõnapidamise eetiline probleem. Karakterikujunduselt jäi «Sünnipäev» skemaatilisemaks esikteosest.

Linnaelu ainestikul kirjutatud «Seltsimees telefon» (1954, ka läti keeles 1955) ja «Viimane tool» (1955) on satiirilised lühinäidendid, kus autor suunab oma nooled bürokraatliku juhtimisstiili ning juhtimisaparaadi suurekspaisutamise vastu.

Valimik Talvesti väikelavade repertuaarist on ilmunud raamatus «Lühinäidendeid» (1957), mis sialdab kolm teost («Perekondlikud küsimused», «Sünnipäev», «Viimane tool»).

1951. a. ilmus M. Talvesti esimene ulatuslikum näidend «Kui valgeks läks» (lav. 1950), komöödia igandliku ja eesrindliku võitlusest kolhoosis. Sellele järgnesid noorsoonäidend keskkooliõpilaste elust «See juhtus kevadel» (1953) ning kaks ühiste tegelastega seotud komöödiat «Sookollid» (1954) ja «Varrud» (1955) ning «Tüli tühja asja pärast» (1960).

M. Talvesti näitekirjandusliku tegevuse seni toekamateks teosteks on «Sookollid» ja «Varrud».

«S o o k o l l i d» («Naisevõtt pole nalja-asi»), mis esmakordselt toodi lavale 1954. aastal, naeruvääristab vana, ummikusse jooksnud elu ning kitsalt sookollilikku, eraomandlikku mõttelaadi. Komöödias esindavad vana elulaadi kolhoosi astumisest eemale hoidev Sookünka talu peremees Mart, perenaine Kai ja vanatüdrukust usuõde Milde, uut elu aga noored gaasitrassi ehitajad (Hilda, Kolja jt.). Uue ja vana vahel viskleb perepoeg Aaralt oma naisevõtu-plaanidega, mis pikkamööda kasvavad taotluseks hakata uut moodi elama. Tema kaudu jagatakse vanale elulaadile kõige tugevamaid hoope.

«V a r r u d» (esmakordselt laval 1955. a.) kujutab peamiselt eelmise komöödia tegelaste elu ühismajandis, seades päevakorda töösse suhtumise ning usuliste igandite küsimused. Keskse kohal on siin endine Sookünka perenaine Kai, nüüdne agar karjafarmi eest hoolitseja, oma pojapoja ristimise kavatsustega.

Mõlemad M. Talvesti komöödiad on humoorikad rahvatükid, mis naeruvääristavad eraomanduslikku mentaliteeti ning usuigandeid. Nad ei pretendeeri suurematele üldistustele ega konfliktide teravusele. Dramaturgiliselt jääb «Varrud» nõrgemaks seetõttu, et siin pole keskset süžeeliini ega kindlat peateemat.

M. Talvesti «Sookollid» ja «Varrud» on ilmunud ka ühes raamatus pealkirja all «Kaks komöödiat» (1958). Neid komöödiaid on lavastatud Eesti NSV ning vennasvabariikide ja sotsialismimaade teatreis. «Sookollid» on eraldi raamatuna välja antud Lätis ja Leedus (1955) ning Ungaris (1956), «Varrud» on ilmunud vene ja läti keeles (1956).

M. Talvest on etendanud märkimisväärset osa väikelavadele repertuaari soetamisel ning komöödiažanri elustamisel meie kirjanduses 50-ndatel aastatel.

Egon Rannet on sündinud 29. nov. 1911 Tallinnas raudteetehniku perekonnas. 14-aastaselt orvuks jäänud, tuli tal hakata omal käel leiba teenima. Ta on töötanud sadamas ja lauahoovis, ehitustel, kauplustes ja kindlustusseltsis, olnud laevadel tekipoiss ja maanteedel kiviklompija. 1941. a. mobiliseeriti E. Rannet Punaarmeesse, kus ta Eesti Rahvuskorpuse koosseisus tegi suurtükiväelasena läbi sõjatee; pärast sõda töötas ta Eesti NSV Siseministeeriumis ja prokuratuuris. 40-ndate aastate lõpust pühendub E. Rannet täielikult kirjanikutegevusele, avaldades ajakirjanduses följetone, humoreske, luuletusi ja olukirjeldusi.

E. Ranneti esikteosteks on lühikomöödiad «Kuri karjas» ja «Leerikleit» (mõlemad 1949), mis on suunatud kulaku ja vööritseja ning usuigandite väljanaermiseks. Rahvusvahelist imperialismi ning kodanlikke igandeid piitsutavad satiiriline lühinäidend «Mister Kerrick tegutseb» («USA») (1950) ning följetonide ja satiiri kogumik «Ameerika elulaad» (1951).

50-ndate aastate alguses sai E. Rannet eesti nõukogude olukirjelduse silmapaistvaks arendajaks. 1953. a. ilmus eri raamatuna olukirjeldus «Seltsimehed Torist» ning seejärel ulatuslik dokumentaaljutustus «T u g e v a t e t e e» (1954) eesrindliku Udeva sovhoosi tööinimeste elust (tsaariajast meie päevini). Teoses on olulisel kohal eesrindlike inimeste taotlused põllumajanduse juhtimise parandamiseks. Süžeeline olukirjeldus «Tugevate tee» on ilmunud mitmes trükis ning tõlgitud ka vene keelde.

50-ndate aastate teisel poolel pöördub E. Rannet tagasi draamaloomingu juurde, mis saab tema peategevusalaks.

Juba E. Ranneti esimeses kolmevaatuselises näidendis «S ü d a m e v a l u» (lav. 1956, eri raamatuna trükis ilm. 1957) ilmneb autori oskus leida sõlmprobleeme elus ning andekus luua tugevaid täisverelisi karaktereid. See arvuka tegelaskonnaga psühholoogiline draama on suureks saavutuseks meie dramaturgias eelkõige seetõttu, et autoril õnnestus keskse kuju loomine. «Südamevalu» peategelaseks on Kustas Lokk, kommunist, tugeva tahtejõuga inimene, kes on läbi teinud sõja, tõusnud töölisest suure kollektiivi juhtijaks. Fetišeerides tootmisnäitajaid, satub ta teravasse vastuollu inimeste ja eluga, millega kaasneb traagika perekonnaelus. Selles, kuidas Lokk saab aru oma vigadest ega vannu seejuures alla rasketele löökidele, vaid peab ränka võitlust iseendaga, ilmnebki näidendi peamine mõte: inimese väärtus oleneb sellest, mida ta annab ühiskonnale, tema moraalne tugevus ja tema õnn sõltuvadki eelkõige sellest. Kustas Loki keerukas heitlus õige koha eest elus ning oma armastuse pärast on psühholoogiliselt veenvalt esile toodud. Ka Mari-Eltsu elutraagika (tema vahekord Roland Kriisa ja Kustas Lokiga) aitab avada näidendi peamõtet. Näidendi teistel tegelastel (Kustase õde Maie, MTJ-i poliitosakonna ülem Arno Pihlakas) on peateema avamise seisukohalt suur tähtsus. Õnnestunult on antud mitmed episoodilised tegelased.

Tugeva dramaatilise pinge, inimeste südamevalu realistliku kujutamisega võitluses ühiskonna ja enda õnne eest, oskusega ette näha vajadust likvideerida iganenud majandamisvorme ning õige juhtimis- ja tööstiili paatose kuulutamisega sai «Südamevalu» populaarseks lavateoseks. Näidendit mängiti vabariigi kahes suurimas teatris pikka aega. Teos etendus ka Moskvas ja mujal.

E. Ranneti järgmine lavateos «K a d u n u d p o e g» (1958) kujunes dramaturgiliselt veelgi kontsentreeritumaks eelmisest. Poliitiliselt teravas psühholoogilises draamas on autori silmapaistvaks kunstiliseks võiduks Mart Tuisu kuju loomine. Selle, kodumaale diversandina saadetud «kadunud poja» siseheitluse ning silmade avanemise protsessis avaldub teose kandev mõte: nõukogude patriotismi idee, sügav veendumus nõukogude tegelikkuse jõus, mis ei jäta puudutamata mitte kedagi. Usutavalt ning suure sisemise loogikaga on antud teoses Leena Tuisu, nõukogude patrioodi ja ema eluline kuju, tugevamaid naiskujusid eesti nõukogude näitekirjanduses.

Terava dramaatilise konfliktiga, tegevuse kontsentreerimisega peategelase ümber ning erakordse sisemise pingega patriootilise draamateosena sai E. Ranneti «Kadunud poeg» väga ulatusliku leviku osaliseks. Näidendit lavastati mõne aasta jooksul rohkem kui 200 teatris üle kogu Nõukogude Liidu ning kõigis teistes sotsialismimaades. Rohkem kui sada korda etendus «Kadunud poeg»

Tallinna V. Kingissepa nimelises Akadeemilises Draamateatris, Leedu NSV Riiklikus Akadeemilises Draamateatris ja Valgevene Vene Riiklikus Draamateatris.

Autori kolmas näidend «Salakütid» (1960) on omapärane, ainult kolmele tegelasele rajatud võitlev mõttedraama. Näidendi põhiideed — usku inimesse, mis aitab kõigil leida oma kohta elus, kannab noor külaraamatukogu juhataja Meela. Ta aitab end leida nii kunsti salakütiks pürgival Aadamil kui ka vihkamis- ja religiooniideed kandval Jaagupil. Sõnastuselt löövas teoses on teravalt päevakorda seatud kunsti ideelise puhtuse küsimused, võitlus igasuguse veiderdamise, abstraktsionismi ning muude Lääne dekadentlike moehaiguste vastu. Teose lavastanud V. Kingissepa nim. Draamateater mängis seda üle saja korra, Moskva Väike Teater aga (alates 1961. aastast) veelgi rohkem. Praegu on teos laval mitmel sotsialismimaal.

Oma näidendiga «Haned» (1963) siirdus E. Rannet tagasi komöödiažanri juurde. Tänapäeva kolhoosi eluolulisi probleeme käsitlevas elavalt joonistatud tüübistikuga komöödias tõstatab autor noorsoo kasvatamise, töössesuhtumise ning religioossetest iganditest jagusaamise küsimusi. Teose kandev mõte seisab selles, et kolhoosi üldhuvide ja eraomandlike tendentside vahelises kokkupõrkes on otsustav sõna öelda kollektiivil, kes määrab inimeste ja kolhoosi saatuse.

Psühholoogilises draamas «Karikas ja madu» (1964) on tulipunkti seatud kutse-eetika ja aususe probleem. Peategelase, uhke ning solvunud enesetunde ja tugeva karakteriga Joonas Martini vahekorrad arstieetika, kolleegide ja abikaasaga lõid teravalt pingelise siseheitluse õhkkonna. Konflikti lahendamises kõlab taas autori usk inimesse.

«Veripunane roos» (1965) on draama, mille tegevus toimub Suure Isamaasõja ajal. Rinne lahutab peategelase Robert Laastu oma armastatust Mirjamist, kes hukkub fašistlike timukate käe läbi. Näidendi kandvaks mõtteks on inimese puhta tunde lepitamatu vastuolu fašistliku vägivallaga.

E. Ranneti dramaturgikäekirja iseloomustab kaasaja aktuaalsete probleemide seadmine (eeskätt elus õige koha leidmine) ning parteiliselt printsipiaalne võitlus terava konfliktiga näidendeis, kusjuures tegevus on koondatud eredalt väljajoonistatud üksikute kandvate tegelaste ümber. Tema teoste kandvad tegelased on jõulised karakterkujud, dialoog — rahvalikult napisõnaline ning tabav.

Filmidramaturgina on E. Rannet kirjutanud stsenaariumid lühifilmidele «Eesti põlevkivi» (1948), «Uue ajastu lävel» (1951) ning täismetraažilistele filmidele «Vihmas ja päikeses» (1959) ning «Laulu sõber» (1960).

E. Rannetilt on ilmunud ka reisiveste «Kilde Taani-reisilt» (1960).

Autori kolm näidendit («Südamevalu», «Kadunud poeg», «Salakütid») ja filmistsenaarium «Vihmas ja päikeses» on välja antud ka kordustrükina raamatus «Näidendid ja filmistsenaarium» (1961).

Vennasvabariikides ja välismaal on E. Ranneti näidendeid (peale arvukate lavastuste) välja antud ka eri raamatutena: «Südamevalu» — vene keeles (1957), «Kadunud poeg» — vene, saksa ja tšehhi keeles (kõik 1959) ning ukraina keeles (1960) ja «Salakütid» — vene keeles (1961).

Egon Ranneti teeneid eesti nõukogude kirjanduse arendamisel on kõrgelt hinnatud. Ta on Eesti NSV teeneline kirjanik, Nõukogude Eesti preemia laureaat. Teda on autasustatud ordeniga «Austuse märk».

Ardi Liives (sünd. 31. augustil 1929 Tallinnas teenistuja perekonnas) katsetas kirjanduse alal juba keskkooliõpilasena. TRÜ õigusteaduskonna üliõpilasena debüteeris ta noorsoonäidenditega («Sõber Erk» ja «Aastatepikkune tee», 1949). A. Liivese pidev loominguline tegevus algab siis, kui ta pärast ülikooli lõpetamist (1953) siirdub ajakirjanikuna «Õhtulehe» toimetusse tööle. 1962. aastast on A. Liives kutseline kirjanik.

1954. aastast, pideva loomingulise tegevuse algusest on A. Liives kümne aasta vältel kirjutanud ja lavale saatnud 12 näidendit:

«Mäng armastusega» («Varastatud usaldus») (1954), «Linnud lahkuvad pesast» (1956), «Robert Suur» (1957), «Uusaasta öö» (1958), «Sinine rakett» (1959), «Tundmatu naise portree» (1960), «Siinpool horisonti» (1961), «Millest vaikis prohvet» (1962), «Viini postmark» (1963), «Trepp» (1964), «Poolteist päeva muret» (1965), «Kallimast kallim» (1966).

A. Liivese 50-ndatel aastatel kirjutatud näidendid peegeldavad autori ideeliste ja kunstiliste otsingute ning oma kirjanikukäekirja kujundamise teed. Autor seab palju vajalikke ja õigeid probleeme: noorte armastusvahekorrast, moraali ja vastastikuse usalduse mõttest üliõpilaste elu käsitlevas näidendis «Mäng armastusega» (1954), inimese õigustest ja kohustustest, kus elu rentnikud ja kodanliku moraali kandjad peavad hukkuma («Linnud lahkuvad pesast», 1956), eesti töölisklassi revolutsioonilise võitluse edasikestmisest ka pärast ajutist lüüasaamist («Sinine rakett», 1959). Kuid autor ei suuda veel neis ülesseatud tõsiseid probleeme kunstiliselt küllalt üldistada ja tegelaskujusid vajalikult välja joonistada. Ka dialoog jäi vähe individualiseerituks. Tugevamateks teosteks A. Liivese 50-ndate aastate draamaloomingus osutusid komöödia «Robert Suur» ja draama «Uusaasta öö».

«Robert Suur» (1957) märgib autori küpsema loomingujärgu algust. End ilmeksimatuks pidava näitleja Robert Rooma ning teda ümbritsenud lipitsejatekoori saatuse käsitlemises seab autor probleemi isiku ja ühiskonna vahekorrast, kriitika ja enesekriitika osast meie elus. Kuigi probleemi lahendus kipub jääma pealiskaudseks ning psühholoogiline sügavus pole veel küllaldane, on autori käekirja otsinguteel (dialoogi lakoonilisus ja piltlikkus, kompositsiooni tugevnemine) tegemist ilmse edasiliikumisega.

«Uusaasta ööst» (1958) käsitletakse tee kaotanud inimese ühiskonnale tagasivõitmise probleemi ning lahendatakse seda endise viiulikunstniku Albert Roode ja teemajapidaja Mahta elusaatuse jälgimise kaudu. Varasemate teostega võrreldes on autor saavutanud suurema psühholoogilise usutavuse, karakterid on samuti veenvamalt välja joonistatud.

Mainitud kaht näidendit on lavastatud ka vennasvabariikides (Läti NSV-s) ning välismaal (Tšehhoslovakkias jm.).

Osa 60-ndate aastate alguses lavale toodud näidendeist kannatab samasuguste puuduste all nagu Liivese varasem loomingki (ajastu põhiprobleemi puudumine näidendis «Tundmatu naise portree», küündimatus kunstiliselt lahendada isikukultuse aastaid paroodiliselt valgustada püüdvas komöödias «Millest vaikis prohvet»). Samaaegselt aga suutis autor anda nüüd oma senise loomingu kaks kõige silmapaistvamat näidendit: «Siinpool horisonti» ja «Viini postmark».

Olustikudraama «Siinpool horisonti» (1961) meenutab

oma laadilt ja probleemiseadelt mitut A. Liivese varasemat lavateost. Ka siin on oluliseks probleemiks õigelt teelt eksinud inimese saatus, kuid autori suhtumine on muutunud nõudlikumaks, kujude loomise oskus tunduvalt kasvanud. Peamiseks kujuneb selles lavateoses küünikute ja skeptikute, egoistlike virisejate ning karjeristide täielik lüüasaamine eluterve kollektiivi poolt. Autor on rõhutanud elu edasiminekut, uute kommunistlike võrsete juurdumist meie ajas ja inimestes nende igapäevase töö protsessis. Kõige tugevamaks kujuks teoses on metsapunkti juhataja kommunist Rudolf Mürk.

«Siinpool horisonti» on silmapaistvamaid teoseid kaasaja eesti nõukogude näitekirjanduses. Näidend on leidnud tee mitmete vennasvabariikide teatrilavadele (Läti, Leedu jm.).

Komöödias «Viini postmark» (1963) on A. Liives käsitlenud tõsist probleemi — nõukogude inimese aktiivse ühiskondliku hoiaku küsimust. Ladusalt lustakas laadis kirjutatud näidendis laseb autor oma peategelasel ja kõige õnnestunumalt väljajoonistatud kujul Martin Rollil jõuda arusaamisele, et vääriliseks inimeseks tööl, perekonnas ja ühiskonnas saab üksnes printsipiaalse ellusuhtumisega. Igandlike arusaamade ja egoistlike tungide võitmine on keskseks ideeks Liivese näidendites «Trepp» (1964), «Poolteist päeva muret» (1965) ja «Kallimast kallim» (1966).

Ardi Liivest kui dramaturgi iseloomustab huvi tänapäeva inimese vastu eeskätt moraali ja eetika aspektist. Tema näidendite olustik on kirjeldavalt tavaline, argipäevane, karakterite iseloomujoontes ning konfliktides on tunda pooltoone ja leebust; tema näidendeid iseloomustab teemade ja probleemide üliküllus, mis puhuti toob endaga kaasa kompositsioonilise hapruse.

Kogu A. Liivese senist loomingut läbivaks keskseks probleemiks on inimese koht meie ühiskonnas. Selles on autor saavutanud kõige paremaid tulemusi näidendis «Siinpool horisonti».

A. Liives on viljakas olnud ka muusika- ja raadiodramaturgia valdkonnas. Tema sulest on pärit libretod kolmele B. Kõrveri operetile: «Ainult unistus» (1955, lavastatud ulatuslikult Moskvas, Leningradis, Kiievis, Prahas jm.), «Laanelill» (1959) ja «Teie soov, palun!» (1961). Tema kuuldemängud «Sammud» (1961) on levinud Lätis, Leedus, Gruusias, Armeenias ja Ungaris, «Viies kupee» (1961) Riias ja Moskvas ning «Majake kurvil» (1962) Lätis ja Ungaris.

A. Liivese näidendeist on vennasrahvaste keeltes eri raamatuna välja antud «Robert Suur» (Lätis, 1958), «Uusaasta öö» (Tšehhoslovakkias, 1960) ja «Viini postmark» (1965, Moskvas).

40-ndate aastate lõpust hakkas meie kirjandusse tulema uusi noori autoreid, kes hiljem andsid kaasaegset eesti nõukogude proosakirjandust oluliselt ilmestavaid teoseid.

Villem Gross (sünd. 11. jaanuaril 1922 Tartus, üles kasvanud Kohtla-Järve kaevurite perekonnas) tegi esimesi kirjanduslikke katsetusi siis, kui ta Eesti Rahvuskorpuse ridades võttis luurajana osa lahingutegevusest, mille eest teda on autasustatud Kuulsuse III järgu ordeniga.

Pärast sõda töötas V. Gross mitmete ajalehtede ja ajakirjade («Talurahvaleht», «Rahva Hääl», «Noorus») toimetuses, 1960. aastast on ta kutseline kirjanik.

Oma varasemal loominguperioodil kirjutas V. Gross näidendeid ning avaldas jutustusi ja olukirjeldusi ajakirjanduses. Esimesed lühinäidendid kirjutas ta Eesti Rahvuskorpuse isetegevuslava tarbeks. 1950. a. toodi Rakvere teatris lavale tema näidend «Jää sulab», järgmisel aastal Kuressaare teatris — «Suures perekonnas». V. Grossi näitekirjandusliku loomingu toekamaks teoseks on «Ankeet» (lav. Tallinna Draamateatris 1954, trükis 1955). Kolmevaatuselise kaasajateemalise näidendi kandvaks probleemiks on tähelepanelik suhtumine inimestesse ja võitlus hingetute juhtijate vastu, kes inimeste hindamisel lähtuvad üksnes ankeediandmetest. Näidendi kandva idee lahendab autor peamiselt kahe tegelase — kombinaadi peamehaaniku, ausa töömehe Valter Mõtuse ja karjeristlike kalduvustega peainseneri Oskar Härmi elusaatuse kujutamise kaudu. Ilmekamalt on antud negatiivse leeri esindajad, kuna positiivsed tegelased kannavad endas veel skemaatilise käsitlemise jooni.

Proosakirjanikuna hakkas V. Gross pidevalt tegutsema 1949.

aastast, millal noorte autorite almanahhis ilmus tema esimene jutustus «Noored». V. Grossi kui prosaisti käekirja arenemisest andis tunnistust noorte hingeelu oskuslikult käsitlev, kujundlikus ja lihtsas keeles kirjutatud noorsoojutustus «Ühe poisi suvi» (1956, 2. tr. — 1959, vene k. — 1960, leedu ja tadžiki k. — 1962).

V. Grossi kui proosakirjaniku esimeseks ulatuslikumaks silmapaistvaks teoseks on jutustus «T i i v a s i r u t u s» (1958). Kasutanud teose kirjutamisel oma esikjutustust «Noored» ning tuginedes vahetutele kogemustele oma õpinguist (autor õppis Jõhvi keskkoolis 1936—1940 ning seejärel Rakvere keskkoolis 1941. a.) ja komsomolitöö kogemustele (V. Gross oli 1940.—1941. a. oma kooli komsomoliorganisaator ja ELKNÜ Virumaa komitee instruktor), lõi autor eluliselt huvitava teose keskkoolinoorte elust aastail 1939—1941.

«Tiivasirutus» on mõttetihe teos noorte teeotsimise ja -leidmise keerukast vastuoluderikkast protsessist 1940. a. revolutsiooni eel ja ajal. Tõetruult ning suure sisseelamisega on autor valgustanud noorte kollektiivi elu, nende vaadete ja arusaamade kujunemist. Meeldejäävalt on näidatud ehitustöölise ja pesunaise poja Henn Ontoni teed komsomoli, tema mõtte- ja tundemaailma, spordipoisi Heino Saalepi keerukat tõeotsimise teekonda, tema kasvamist hävituspataljoni võitlejaks, kodanliku moraali sadistlike vaadete kandjat politseikomissari poega Valdur Pastakut, kaevuri tütart Õie Heinaru, komsomoliaktivisti Niina Smirnovat, elutarka õpetajat ja direktorit Naaritsat; näppide joontega on visandatud paljude poiste ja tüdrukute ning õppejõudude portreed. Jutustus mõjub oma psühholoogilise usutavuse, patriootliku kire, inimestesse peenetundelise suhtumise ning varjundirikka kujutamise tõttu, kusjuures kõige suuremaid õnnestumisi on autoril nende tegelaskujude loomisel, kes asuvad elu edasiviival poolel või leiavad tee sinna.

V. Grossi «Tiivasirutus» on parim teos eesti noorte elust 1940. a. revolutsioonile eelnenud ning revolutsiooni enda ajast. Jutustus on eesti keeles välja antud kahes trükis (1958 ja 1959), 1961. a. ilmus «Tiivasirutus» vene, leedu ja valgevene ning 1963. aastal läti keeles.

Romaani «M ü ü a p o o l e l i o l e v i n d i v i d u a a l e l u m a j a» loomise mõtet kandis autor endaga juba aastaid. Tähelepanekud rahvakohtu kaasistujana, nagu märkis autor ise, kinnitasid soovi kirjutada sõjajärgsest Tallinnast perekonnaromaani. Romaan valmiski aastail 1958—1960 (ilm. eri raamatuna 1962, vene k. — 1963).

«Müüa pooleliolev individuaalelumaja» on Rein Leisiku, koolipoisina sõtta astunud ja seal meheks sirgunud noore sõjajärgse elu arenguromaan. Teose kandvaks ideeks on individualismi ning eraomandusliku vaimu hukkamõistmine. Rein rassib unistuse eest saada endale maja. See kujuneb aga Reinule müüriks, mis hak-

kab tema ees varjama elu tõelisi eesmärke, neid ideaale, mille eest ta Isamaasõjas oli relvaga võidelnud. Kaotanud naise ja poja, leiab Rein tagasitee suure tõe juurde siis, kui ta on vabanenud omandist, mille orjaks ta vahepeal oli saanud. Romaani peategelane on veenvalt joonistatud karakterina meeldejääv, paneb mõtlema ja kaasa elama ning toob ilmekalt esile teose põhiidee. Tema naine Urve ja eriti Jaan Ristna, keda Urve eelistab Reinule, on psühholoogiliselt vähem veenvad kujud, kuid aitavad ka sellisena luua pilti noorte inimeste elust, kes oma tõeotsinguis pole veel välja kujunenud. Nende edasine arenemistee jääb romaanis lahtiseks.

«Müüa pooleliolev individuaalelumaja» kui aktuaalse probleemi tõstatanud ning seda psühholoogiliselt veenvalt lahendav raamat sai laialt loetavaks teoseks.

«P i n g i n a a b r i d» (1965) on arvuka tegelaskonnaga romaan, kus autor jälgib inimeste, peaasjalikult kahe omaaegse koolivenna Eino Urmeti ja Vambo Paltseri elukäigu ja mõttelaadi kujunemist sõjajärgseist aastaist tänapäevani, tagasihaaravalt aga ka 1940.—1941. aastasse ning sõjapäevadesse. Autor on raskuspunkti asetanud mitte oma tegelaskujude karakterite loomisele, vaid pöördub oma eelmistes teostes olulise koha omandanud küsimuse — inimese usalduse probleemi poole ning muudab selle romaani keskseks probleemiks. Jälgides oma tegelaste, eeskätt Eino Urmeti ja Vambo Paltseri mõttekäiku, seda, kuidas keegi neist mõistab sõjajärgsete aastate elu kuni 1950-ndate aastate keskpaigani, samuti oma elusaatust enne sõda ja sõja ajal (aga siis oli Urmet Nõukogude armees ja Paltser kandis fašistliku armee mundrit), püüab autor sõjajärgse klassivõitluse ning isikukultuse olukorras (kui Urmet oli juhtival tööl ning Paltserit umbusaldati) ilmnenud nähtusi ja inimestes tekkinud muutuste põhjusi analüüsida.

«Pinginaabritele» järgnes «Keskmiste päevade lood» (1966) — V. Grossi esimene lühiproosaraamat. Viiest jutustusest, novellist või loost koosnev teos, millest enamik on valminud viimastel aastatel, näitab autori ladusat fabuleerimisvõimet ning eri laadide rakendamise oskust.

V. Grossi kirjanikukäekirja iseloomustab filosoofiline alatoon, analüüsiv ja juurdlev mõte; tema teostes on taotletud maksimaalset kujukust, nad on mõttetihedad, keeleliselt korrektsed ja stiililiselt viimistletud. V. Grossi loomingut läbib inimesse tähelepanelikult suhtuv ning sealjuures kergelt humoorikas laad.

V. Grossilt on arvukalt ilmunud lühemaid proosapalu, publitsistlikke artikleid ning asjalikke retsensioone, mis seni on jäänud ajakirjanduse veergudele.

Paul Kuusberg on sündinud 30. aprillil 1916 Tallinnas ehitustöölise perekonnas. Ise oli ta samuti ehitustööline ja ametiühinguaktivist, kellena toimis juhtivalt ka 1940. aastal. Suure Isamaasõja alguses astus P. Kuusberg hävituspataljoni ning oli hiljem Eesti Rahvuskorpuse diviisiajalehe «Tasuja» toimetaja. Pärast sõda töötas ta ajakirja «Eesti Bolševik» ja seejärel ajalehe «Rahva Hääl» toimetuses (1947—1954) ning ajakirja «Looming» toimetajana. 1960. aastast on Paul Kuusberg Eesti NSV Kirjanike Liidu sekretär.

Ajakirjanduspõllul töötades oli P. Kuusberg aktiivne kirjanduskriitik. 50-ndate aastate teisest poolest hakkas ta avaldama ulatuslikumaid proosateoseid.

P. Kuusbergi esikromaani «M ü ü r i d» (1957) aineks on Eesti tööliste elu ja revolutsiooniline tegevus murrangulistel aastatel 1939—1940. Teoses, kus probleemide asetamisel ning erinevatest ühiskonnakihtidest inimeste saatuse jälgimisel on veel tunda autori kogemuste vähesust, jäävad kõlama müüritöö ning üldse töömeeste elu kujutamine, need elupildid, mis tuginevad autori vahetutele elukogemustele käsitletavast ajajärgust. «Müüride» arvukatest tegelastest (neid on ligi poolsada) on autoril enam

õnnestunud töömurdja, omamoodi lihtsakoelise lapsemeelse kivikandja Voldemar Kamara kuju.

Uut kvaliteeti P. Kuusbergi autorikäekirja väljakujunemisel tähistab tema teine romaan «Enn Kalmu kaks mina. (Inimesed sõdurisinelis)» (1961). Käsitledes Nõukogude armee Eesti Rahvuskorpuse sõjameeste elu, on autor seadnud keskse kohale peategelase Enn Kalmu arenemisloo. Tema vaadete keerulise, vastuoluderikka sisevõitluse kirjeldamine on romaani teljeks. Veenvalt on kujutatud, kuidas sõjaaja tegelikkus, ausate inimeste patriootiline kindlameelsus ning kangelaslikkus ühelt poolt ning reeturite närusus teiselt poolt mõjusid inimesele, kes oli seni häälestatud kodanlik-natsionalistlikult. Peategelase vaadete evolutsiooni kujutamisel on romaanis oluline osa kogu üksusel (eriti ühe roodu kollektiivil) ning real teistel tegelastel (Rein Mänd, Mati Reinop, Kirsti Sarapik, Villem Tääger), keda autor on lähemalt portreteerinud. Olles eelkõige Enn Kalmu arenguromaan, on see teos ühtlasi oluliseks täienduseks eesti nõukogude sõjaromaanidele, jäädvustades tõetruult Suure Isamaasõja aja inimeste elu. Tugevaks saavutuseks romaanis ning üldse eesti nõukogude kirjanduses on rindevõitleja, terve klassivaistuga töölise-sõjamehe Villem Täägeri kuju ja mitmed tabavalt nähtud ning dünaamilises ütlemisviisis kirjapandud lahingustseenid. Romaani stiili iseloomustab autori teadlik ning õnnestunud taotlus lakoonilise väljendusviisi poole.

Oma kolmandas romaanis «Andres Lapeteuse juhtum» (1963) on P. Kuusberg käsitluse alla võtnud inimese irdumise kollektiivist ja seltsimeestest ning sellega kaasneva hukkumise. Hulga tegelaskujude (Oskar Põdrus, Helvi Kaartna, Lauri Roogas, Ants Pajuviidik, Viktor Haavik, Madis Jürven, Reet Sillart-Lapeteus jt.) erineva ellusuhtumise ja elusaatuse vaatlus pikema aja jooksul on dokumenteeritud tabavalt, peatähelepanu selles tugeva publitsistliku põhihoiakuga ning kriitilise tooniga romaanis on aga nii sisuliselt kui ka kompositsiooniliselt koondatud ühele — peategelase Andres Lapeteuse karakterile. Kujutades Lapeteuse elu, tema suhteid oma kaaslastega sõja ajal ning sõjajärgseil aastail ja kirjeldades isikukultuse lõppjärgu erinevat mõju oma tegelaste saatusele ning nende vaadete arenemisele, näitab autor Andres Lapeteuse järkjärgulist allakäiku, tema eraldumist ausatest võitluskaaslastest, mis lõpuks toob kaasa täieliku krahhi. Kollektiivist irdumise ning selle tagajärgede jälgimise kõrval on romaanis seatud teisigi sõlmprobleeme, millest olulisim on mõte, et kellelgi ei ole õigust veeretada vastutust ajajärgu ega olude kaela.

Romaani «Südasuvel» (1966) tegevus toimub 1941. aasta suvekuudel. Tolle aja elu ning sündmusi püüab autor vaagida ja hinnata peamiselt noore minategelase, hävituspataljoni võitleja Olev Sookase mõtteprisma läbi. Teiseks peategelaseks on insener

Elias, kes teeb romaanis läbi vastuolulise tee, satub vaenlaste-bandiitide leeri ja lõpetab ummikutundes oma elu. Nende kahe ning arvuka kõrvaltegelaste (olupoliitik Niidas, roodukomandör Mürkmaa, bandiitide peamees Oidekop jt.) elujuhtumuste kaudu kirjeldatakse romaanis hävituspataljonimeeste elu ning bandiitide metsikusi, põimitakse teosesse arutlusi sõjaeelsetel päevadel toimunud vaenulike elementide väljasaatmise ning esimeste sõjakuude taganemispõhjuste üle.

P. Kuusbergi romaanid on teistele rahvastele kättesaadavaks tehtud mitmete tõlgete vahendusel. Esikromaan «Müürid» ilmus täiendatud kujul vene keeles Tallinnas pealkirja all «Пламя под пеплом» (1962), romaan «Enn Kalmu kaks mina» on välja antud Moskvas vene (1962) ja soome keeles (1963), «Andres Lapeteuse juhtum» on ilmunud Moskvas ja Helsingis.

1965. a. anti Paul Kuusbergile teenelise kirjaniku aunimetus ning vabariiklik preemia romaaniloomingu eest.

Valimik P. Kuusbergi kirjanduskriitilistest artiklitest on ilmunud raamatus «Sõna sekka» (1959), mis sisaldab ülevaateid eesti nõukogude kirjanduse arenemisteest ning monograafilisi vaatlusi rea kirjanike (E. Männiku, A. Jakobsoni, U. Lahe jt.) loomingust.

Ants Saar on sündinud 12. novembril 1920 Viljandimaal endises Tuhalaane vallas kooliõpetaja perekonnas. 1940. aastal oli ta koduvalla komsomoliorganisaator, seejärel ajakirjanduslikul tööl Viljandis ja Paides. Suure Isamaasõja tegi ta läbi Eesti Rahvus-

korpuse ridades, pärast sõda oli pikemat aega ajalehtede ja ajakirjade toimetaja Viljandis ja Tallinnas. 1959. aastast oli ta ajalehe «Sirp ja Vasar» toimetaja, seejärel «Tallinnfilmi» peatoimetaja ning viimastel aastatel tegutseb kutselise kirjanikuna.

Kirjanduslikke katsetusi alustas A. Saar Viljandis keskkoolipäevil. Sõjajärgseil aastail avaldas ta olukirjeldusi, lühijutte ja -näidendeid ajakirjanduses.

Autori silmapaistvamateks kunstilisteks saavutusteks on pikemad süžeelised olukirjeldused «Seisev vesi» («Looming», 1955) ja «Minu sõbra õnn» («Looming», 1958), mis koos teiste olukirjeldustega avaldati raamatus «Inimene otsis õnne» (1958).

Olukirjelduste raamat «Inimene otsis õnne» koosneb romantilise koega esipalast Tsimljanski mere ehitamisest («Suure ehituse hommikul») ning kahest ulatuslikumast olukirjeldusest «Vaikne vesi» ja «Inimene otsis õnne».

«Vaikne vesi» võtab uuriva vaatluse alla kolhoosielu arenemise probleemid pärast NLKP Keskkomitee 1953. a. septembripleenumi ajaloolisi otsuseid. Mitmete eluliste kujude ning tabava olukorra-maalingu näol näitab autor, miks tekib paigaltammumine ning enesega rahulolu meeleolu, «vaikne vesi», ja kuidas inimesed seda nägema õpivad ning edasiliikumise eest võitlusse astuvad.

Nimijutustust «Inimene otsis õnne» (endine pealkiri «Minu sõbra õnn») kannab Jaak Tambu karakter. Kindla kompositsiooniga teoses seob autor Jaak Tambu saatuse emotsionaalse valgustamise vahendusel inimese ja maa, inimese ja omandi vahekorra probleemiga. Veenvalt on näidatud Tambu-töömehe pürgimist peremeheks, tema üksindust ning omandivangiks muutumist, kelle tee ühismajandi kollektiivi on keeruline ja vastuoluderikas protsess. Autor näitab selles teoses suure psühholoogilise sisseelamisega ning tüüpiliste eluliste faktide kirjeldamise najal meie talupoja elu, temas toimuvaid heitlusi, vaadete muutumise ja arenemise teed, mis viib sinna, et endine peremees-omanik saab maa tõeliseks peremeheks.

Oma probleemiasetuse ning selle psühholoogiliselt veenva lahenduse tõttu on «Inimene otsis õnne» levinud teoseks. Raamat on välja antud Moskvas vene keeles (1961) ning Vilniuses leedu keeles (1963).

Filmidramaturgias on A. Saare kirjutatud stsenaariumide järgi loodud kunstilised filmid «Pöördel» (1957), «Jäljed» (1963) ja «Me olime 18-aastased» (1965).

Lilli Promet on sündinud 16. veebruaril 1922 Petseris kunstniku perekonnas. Koolitee käis ta läbi Tallinnas ning 1940. a. töötas komsomoliorganisaatorina, pioneerijuhina ja «Noorte Hääle» toimetuses. Suure Isamaasõja ajal evakueerus Nõukogude tagalasse, kus oli algul kolhoosis, seejärel eestikeelsete raadio-

saadete toimetuses ning tegutses ajakirjanikuna. Ajakirjanikutöö jätkus ka pärast sõda («Rahva Hääle» toimetuses jm.). 1951. aastast on L. Promet kutseline kirjanik.

Kirjandusliku tegevuse algusest on L. Promet sõjajärgseil aastail avaldanud ajakirjanduses luuletusi, artikleid, olukirjeldusi, lühijutte, vesteid ja laaste. Tema esimeseks tähelepanuäratavaks jutustuseks on «Püha kunsti jüngrid» («Looming», 1955), esikteoseks jutustustekogu «Püha kunsti jüngrid» (1958), millega ühel aastal ilmus novelli- ja laastuvalimik «Ainult puhtast armastusest» ning koos R. Parvega reisikirjade raamat «3× pakitud kohver».

«Püha kunsti jüngrid» (1958) koosneb kolmest jutustusest, mida seob ühine ainevald — kunsti- ja kunstnike elu probleemid kodanlikus Eestis. Valimiku nimijutustus, mis kujutab kunstikooli elu kodanlikus Eestis, võitlust terve ellusuhtumise eest, vastupanu kodanlikule kasvatusele, kannab autori käekirja ja laadi otsingute pitserit. Valimiku toekamateks töödeks on «Üksi» ja «Lugu Mekast». Kujutades rahva huvidele truu maalikunstniku Kaspar Üksi traagilist saatust kodanlikus Eestis ning jälgides elu läbi tema lapselapse silmade, lõi L. Promet lüüriliselt sooja põhitooniga meeldejääva teose, mis annab tunnistust autori isikupärase stiili väljakujunemisest, oskusest leida ja kasutada detaili ning selle abil kunstilise üldistuseni välja jõuda. «Lugu Mekast» peatähelepanu on koondatud kohviku-ettekandja Tuuli saatusele. Teoses on nappide vahendite abil visandatud hulk

portree- ja olupilte vana ühiskonna mitmesuguste kihtide esindajatest, ausate tööinimeste lihtsusest ja suurusest, veiderdavate kunstiinimeste tühisusest ja jõhkrusest, ärimeeste Hitleri-truudusest ning mõtlevate haritlaste otsingutest.

Miniatuuridekogu «Roosa kübar» (1961) on autorile omase laadi kõige iseloomulikum ning ühtlasi kõige rohkem viimistletud raamat. Teos koosneb 37 palast, millest pooled pärinevad kogumikust «Ainult puhtast armastusest» (1958).

«Roosa kübar» on jaotatud nelja tsüklisse eluvaatluse või ainevaldkonna alusel. Tervet kogu seob ja ühendab elujaatamine, tung kauni ja hea poole («Don Alfredo», «Armastus», «Roosa kübar», «Ühe suve akvarellid» jt.). Esimeses tsüklis (eluvaatlused kodanlikust Eestist) peegeldub kodanliku ühiskonna kriitika, domineerib iroonia ja satiiriline laad («Koera surm», «Sobimatu teenija» jt.). Teise tsükli elupildid Suure Isamaasõja mälestustelaekast on teose mõjukamateks, suure üldistusjõuga miniatuurideks ja novellideks. Tsükli kaheksas palas on pateetiliselt kujutatud nõukogude inimeste kangelaslikkust («Oo suur sümfoonia!») ning lõikava satiirisulega piitsutatud egoismi, alatust, karjerismi («Kolme mälestused»), kesksel kohal on inimese väärtuse probleem, tema koht ühiskonnas. Selle tsükli ning terve raamatu esileküündivamateks saavutusteks on need miniatuurid, mida ühendab sõja, rahu ning võitleva humanismi probleem. Oma lemmikvõtet — tugevat kontrasti — kasutades on autor vastandanud fašismi vihkava sakslase ning fašismi taganutva väikekodanlase («Sakslane»). Meeldetungivalt on autor kõlama pannud emaarmastuse suure jõu, sidudes selle rahvaste sõpruse tundega («Mater dolorosa»). Veenvalt on esile toodud ilu, kauni seos sotsiaalsega, ühendades selle süüdistusega õõnsa, petliku sära ning asotsiaalse elutunde vastu («Roosa kübar»).

Kolmandasse tsüklisse paigutatutest on enamik tugeva allteksttiga miniatuurid, mida ühendavad õige ellusuhtumise küsimused. Käsitledes mitmesuguseid eluprobleeme, on autor erinevas laadis heitnud kriitilisi nooli kunstiprobleemide selgitamiseks («Graafiline känd»), teravalt välja astunud usuigandite vastu («Peietel», «Linda leeripidu»). Keskseie kohale selles kaasaja-ainelises tsüklis tõuseb kogu raamatu mahukaim ning probleemiderikkam teos «Ühe suve akvarellid». Selles viimistletud teoses loob autor kujukaid pilte suvisest rannast, suvitajatest ja ranna põliselanikest (eriti Matilde ja Kelli Juula kuju).

Raamatu viimane tsükkel koosneb laastudest laste elust ja maailmast. Need on tähelepaneliku silmaga nähtud pildid laste mõttemaailma arenemisest ning kasvatusküsimustest.

Autori esikromaan «Meesteta küla» (1962), mis on kavandatud triloogia esimese raamatuna, kujutab elu Suure Isamaasõja esimesel aastal kauges tatari külas. Teos ei pretendeeri sõjaaegse Nõukogude tagala elu üldistavale vaatlusele, vaid annab mosaiik-

romaanina olu- ja elupilte tagalasse evakueerunud eestlaste-grupi, samuti ka kohalike inimeste elust. Arvukate tegelaste (evakueerunud eestlaste grupist Tilde Laev, tema tütar Kristiina, insener Sitska, aferist Sven Lutsar, Ksenia Beloborodova, töölisnaine Eeva, sepp Hannes ja tema naine Pärja, kohalikest elanikest kooliõpetaja Tatjana Leskova, direktor Salimov, arst Fatõhhov, militsionäär Ganejev, söökla juhataja Anka Lipkina jt.) portreteerimisel on autor rohkem tähelepanu pühendanud sepp Hannese ja tema naise Pärja ideelisele kasvamisele ning Kristiina arenemisloole. Viimane on kavandatud triloogia järgmise raamatu keskseks kujuks. Teost ühendavaks ideeks on inimeste järkjärguline väljajõudmine isikliku elu kitsast mõttemaailmast sotsialismi eest peetava võitluse tandrile. Autori käekirja selles romaanis iseloomustab detaili maalimise eredus, oskuslik portreteerimiskunst, elu kujutamine impressionistlikus ning mõnel puhul ka fotografeeriv-naturalistlikus laadis.

L. Prometi omapärane andelaad ilmneb kõige selgemalt lühiproosas. Autor oskab näha ja leida teda huvitavaid detaile olukordade, inimeste ja meeleolude iseloomustamiseks. Tema stiil on viimistletud, kujundid leidlikud, tähelepanuäratav on tema puänteerimisoskus, milleta ei ole võimalik tugevate novellide ja miniatuuride loomine.

Koondpildi L. Prometi kui novelleti, miniatuuri ja kunstmuinasjutu viljelejast annab esinduslik kogu «L a m a v t i i g e r» (1964). Siin on avaldatud nii ilmunud kui ka uusi lühiproosapalasid, milles avaldub autori detaili-nägemise kunst, talle omane visuaalne tähelepanu, leidlikkus tüübi väljajoonistamisel. Temaatiliselt on teos laiahaardeline: siin peegeldub kodumaa-armastuse ehtne tunne ja lakkamatu igatsus («Lamav tiiger»), leppimatu viha fašismi vastu («Guernica»), inimväärikuse ja patriotismitunde säilimine ka kõige raskemas olukorras («Vega, punane lill»), inimese tung ilu järele jm. Ainuesindajaks tänapäeva eesti kirjanduses on L. Promet kunstmuinasjutu loomisel nende traditsioonide jätkajana, mis erakordse kõla- ja levikujõu said A. H. Tammsaare kunstmuinasjuttudes.

1965. a. avaldas L. Promet publitsistika ja proosavalimiku «Imelik raamat».

Koos R. Parvega on L. Promet avaldanud peale eespool mainitud reisiraamatu veel teisigi reisikirju («Kohtumine Marianne'iga», 1963, «7 kirja Poolast», 1965).

Vene keeles on L. Promet tuntud eeskätt lühivormi autorina. Tema novelli- ja miniatuuride valimik «Акварели одного лета» on lühikese aja jooksul (1961—1963) Moskvas välja antud kahes trükis ning ilmunud ka läti keeles (1964). Romaan «Meesteta küla» on ilmunud vene ja leedu keeles (1964).

Veera Saar on sündinud 28. märtsil 1912 Jamburgis (praegune Kingissepp) põllutöölise perekonnas. Pärast Tartu ülikooli lõpetamist (1937) on V. Saar töötanud õpetajana Tartus, Kehtnas ning Jäneda Põllumajandustehnikumis. V. Saar on Eesti NSV teeneline õpetaja. 1960. aastast on ta kutseline kirjanik.

Kirjanduslikku tegevust alustas ta sõjajärgseil aastail, kusjuures tema mitut novelli («Põlatud maa», «Muld ja armastus») premeeriti novellivõistlustel. 1950. a. ilmus temalt lasteraamat «Sõit mustikametsa».

V. Saare esimene ulatuslikum teos «Lõokesed taeva all» (1960) näitab autori oskust lihtsalt edasi anda vahetuid muljeid ning luua ilmekaid elu- ja olupilte põllumajandustehnikumi õpilaste ja õpetajate elust.

Autor näitab konflikti tekkimist bürokraatliku õppealajuhataja Lille ning eesrindliku pedagoogi-agronoomi Kõnnusaare vahel ning valgustab mitmekülgselt õpilaste (eriti Olev Rähni) mõttemaailma arenemist. «Lõokesed taeva all» on rohkem lüüriline olustikujutustus kui keskse idee ja süžeega seotud romaan. Teoses on valdaval kohal mõte noorte õigest kasvatamisest tihedas seoses elu tegelike vajadustega.

Samade probleemide edasiarendamine ning samade tegelaste elusaatuse jälgimine on V. Saarel ka teise romaani «Üle allikate» (1963) sisuks, milles on ühtlasi näha autori kui romaanikirjaniku võimete ja oskuse kasv. Seadnud romaani põhiprobleemiks kahe ellusuhtumise vahelise konflikti, astub autor välja väikekodanlik-bürokraatliku mentaliteedi ning selle hukutava

mõju vastu elus ja koolitöös. Suure elutundmisega on autor kujutanud noorte (Olev, Marika, Tiit jt.) mõtte- ja tundemaailma ning õige ellusuhtumise arenemist.

V. Saare romaanid on rikkalikele elulistele kogemustele tuginevad teosed meie kaasaja kooli elust.

Terviklike, tugevate inimeste nägemine-kujutamine, kellega autoril on usalduslik kontakt, kajastub ka V. Saare jutuvalimikus «P õ l a t u d m a a» (1965). Teda on loomingu algusest peale huvitanud loodus, elu ja inimene, nende vahekorrad («Põlatud maa», «Kohisevate mändide all»), romaanides erilise kõlajõu saanud kasvatusprobleemid («Muld ja armastus» jt.), inimese elu vanas ühiskonnas («Miks Tarumi Jaak läks turvast sööma» jt.). Ka oma jutuloomingus on V. Saar loonud terve galerii eredaid kujusid.

Eesti nõukogude kirjanduse kaasaegne periood on silmapaistev luule arenemise ning poeetide aktiviseerumise poolest. Selles 50-ndate aastate lõpust tänase päevani toimunud esilekerkimises on neid autoreid, kes alustasid luuleloomingut juba kodanlikus Eestis, kuid esimese nõukogudeaegse luuletuskogu avaldasid 60-ndate aastate alguses, on neid, kes on pika perioodi vältel esinenud mitme luuleraamatuga, kuid kõlavuse saavutanud kaasajal, on neid, kelle raamatute või värsside arv ei ole suur, kuid kes poeetidena on jätnud kirjanduse arenemisprotsessi seisukohalt tõsiselt arvestatavaid jälgi.

Minni Nurme on sündinud 30. oktoobril 1917 Viljandimaal endises Aidu vallas talupoja perekonnas. Pärast Suure-Kõpu algkooli ning Viljandi keskkooli lõpetamist siirdus ta Tallinna, haka-

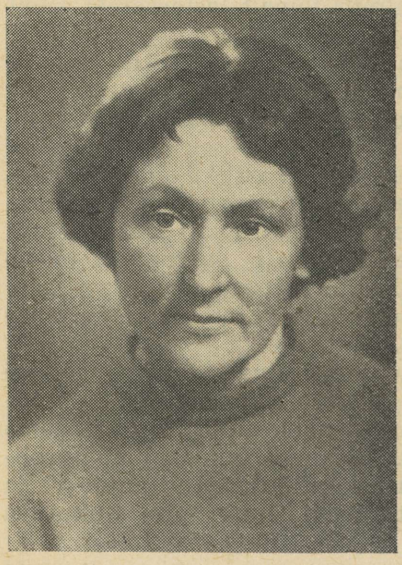

tes tegutsema kirjanduse alal. M. Nurme kõige varasemast loominguperioodist pärinevad kaks romaani («Kentaurid», 1939 ja «Ratastool», 1941).

Suure Isamaasõja ajal töötas M. Nurme Tšeljabinskis, Araali mere ääres, Tutajevos ja Jegorjevskis. Tema kui nõukogude kirjaniku esimesse loominguperioodi kuuluvad luuletuskogu «Sünnimuld» (1945), novellikogu «Lämbumine» (1946), teine värsiraamat «Pikalt teelt» (1947) ning kogumik lastelüürikat «Merel» (1953, teises trükis koos viisidega 1962).

Autori teine luuleperiood algab 50-ndate aastate teisest poolest, mida märgivad kolm luuletuskogu: «Juured mullas» (1957), «Esmaspäeva künnisel» (1960), «Metsõunapuu» (1963). Luuleteostele lisandus ka õhuke laastu- ja jutuvalimik «Valus küsimus» (1962).

M. Nurme loomingus on valdaval kohal kodu-, armastus- ja loodusluule, mis läbib kõiki tema värsiraamatuid.

M. Nurme esimese loominguperioodi värssides («Sünnimuld»), mis on loodud Suure Isamaasõja ajal, kajastub autori kodumaaarmastus, tema igatsus kodupaiga järele. Soojalt ja südamlikult peegelduvad neis ka rahvaste sõpruse tunded. Teises kogus («Pikalt teelt») on autor loonud kauneid pilte rannaloodusest, rea lembelaule ja kogule nime andnud poeemis värsistanud meeleolupilte Suure Isamaasõja võitlusteelt.

Kahe loominguperioodi ja autori vaadete arenemistee omapäraseks vaheastmeks on optimistlik ja värske looduspiltide tsükkel «Merel», mis ilmus lastele mõeldud teosena 1953. aastal.

Värsikoguga «J u u r e d m u l l a s» (1957) algab autori uus loominguperiood. Samaaegselt teeb autor ise kokkuvõtteid oma esimesest loominguperioodist, paigutades sellesse kogusse üle kümmekonna parema luuletuse eelmistest kogudest, kaasa arvatud osa poeemist «Pikalt teelt». Seda värsiraamatut iseloomustab autori elav seos oma kodumullaga ja rahvaga. Rahva elujõud ning visadus kajastuvad esi- ja ühtlasi nimitsüklī värssides. Patriotismitunde avardumine ilmneb Isamaasõja-aegsete usbeki rahva elu ning meie võitlusteed meenutavais värssides (tsüklis «Jäljed kaugetel randadel»). M. Nurmele omane lüürilisus tõuseb ilmekalt esile arvukates looduspiltides ning lembelauludes, mida varjundab kannatuste ja traagika alatoon. Tema luulele on iseloomulik romantiline laad, mis ühelt poolt sisaldab elutervet optimistlikku hoogu ning teiselt poolt passiivse abituse tooni, mõnikord isegi kannatuste fataalsustunnet.

Autori teemade ringi ning elutunde avardumist, eriti aga luulemeisterlikkuse kasvu iseloomustavad M. Nurme kaks 60-ndail aastail ilmunud värsiraamatut.

«E s m a s p ä e v a k ü n n i s e l» (1960, värsid 1957—1960) koosneb valdavas osas autori lüürilistest mõtisklustest. Kogu esimeses tsüklis («Olen mööduja vaid») on õnnestunumaks tugevat

üldistust kätkevad mõtisklevad värsid «Ehitusplatsil» ja «Noor kari», samuti ka erksalt maalitud looduspildid («Tee ääres puud»), mis rõhutavad meie elu edasimineku jõudu. Teises tsüklis («Õite pudemed») domineerib armastusluule värske, õrn ja puhas meeleolu, millega jällegi kaasnevad tunderõhulised looduspildid ning poeetiliselt üldistavad mõtisklused («Õpeta mind nägema, mu arm!», «Roos» jt.).

Luuletuskogu kõige kaalukamad ning ühtlasi kunstiliselt kõige enam viimistletud värsid moodustavad kolmanda tsükli («Esmaspäeva hommikul»). Mõtisklused poeedi osast («Mu osa», «Tunne iseennast!»), meie noorte elust («Muretult sa tuled koolist», «Õpilased»), mineviku võitluse eesmärkidest («Tütrele»), tabav üldistava mõttega tänavapilt («Kuulatan tänava sammude kaja»), helged looduspildid («Suuskadel», «Märtsipäike») on selle luuleraamatu tugevamateks, optimistlikust elutunnetusest kantud ja seda rõhutavateks värssideks.

Luuletuskogu «M e t s õ u n a p u u» (1963) sarnaneb oma temaatikalt (kodu, armastus, lapsed ja loodus) eelmistega, kuid autori omapärane intiimne väljenduslaad on kohati veelgi jõulisema kõla omandanud. Värsikogu esimeses tsüklis («Kui põlluks on valge paber») on pearõhk lüürilistel ja lihtsatel mõtisklustel poeedi osast ja kodupaiga armsusest; nagu varemgi, on looduspiltidel suur üldistav tähendus («Linna-äärsed männid», «Läbi metsa»). Teine tsükkel («Lühike päev») sisaldab peamiselt loodus- ja armastuslaule, autobiograafilisi mõtisklusi. Autori armastuslüürikat iseloomustab nukker toon, mis aga ei mõju pessimistlikult. Värsiraamatu kõige optimistlikuma tundetooniga ning ühtlasi kõige selgema üldistava joonega luuletused on koondatud viimasesse, luuletuskogule nime andnud tsüklisse. Selle tsükli jõulisemateks värssideks on poeetiline optimistlike lõppjäreldustega mõtisklus sõjaaegsest ja sõjajärgsest elust «Mul päevikut pole», portreevisand emast («Lävel ema»), kirkast optimismitundest kantud «Õitsev aed» ja «Metsõunapuu».

M. Nurme on omapärase lüürilise andega luuletaja, kelle värsside tundetoon on mõnevõrra resigneeritud ja kammerlik ning kelle seos kaasaja eluga ei ole olnud tugev (mida talle on üsna tihti ette heidetud). See seos on aga siiski kogust kogusse kindlamaks muutunud. Autori värsiloomise oskus on samuti kasvanud. Ta on viljelnud vabavärssi (sageli riimitud vabavärssi), kuid kõige tugevamad saavutused on tal ikkagi klassikalises värsis, kusjuures ta on edukalt rakendanud paljusid erinevaid stroofivorme (distihhon, kvintett, sonett jm.).

Oma elamuslike lüüriliste luuletustega on M. Nurme oluliselt mitmekesistanud eesti nõukogude poeesia üldpilti.

M. Nurme on aktiivselt tegelnud ka proosa ja luule tõlkimisega peamiselt inglise keelest (H. Beecher-Stowe «Onu Tomi onnike», R. Stevensoni «Aarete saar», G. Byroni luule valimik jm.).

Kersti Merilaas on sündinud 7. detsembril 1913 Narvas töölisperekonnas. Tema õpingute tee kulges Kiltsi algkoolist läbi Väike-Maarja, Rakvere ning Tapa gümnaasiumi. Kodanliku Eesti tööpuuduse olukorras tuli tal leiba teenida eri paikades mitmetes ametites — majateenijana, ettekandjana, lapsehoidjana, ametnikuna.

Luuletajategevust alustas K. Merilaas 1935. aastal. Kolme aasta pärast avaldas ta oma esikteose, romantilis-lüürilise värsikogu «Maantee tuuled» (1938).

Nõukogude Eestis oli K. Merilaas 40-ndail ja 50-ndail aastail aktiivne lastekirjanikuna ning muusikateoste libretode loojana.

Lastelaulude koguga «Päikese paistel» (1948), selle optimistliku ning lihtsa värsiraamatuga sai K. Merilaas üheaegselt R. Parvega eesti nõukogude lastekirjanduse teerajajaks. Lasteraamatute kirjutamist on autor jätkanud viimase ajani (pikem luuletus «Veskilaul», 1959; värssjutustus «Lugu mustast ja valgest», 1962).

Väljaspool Eesti NSV-d on K. Merilaas tuntud eeskätt lastelaulude autorina. Moskvas on vene keeles välja antud valimik K. Merilaasi loomingust lastele «Песня мельницы» (1959).

Libretistina on K. Merilaas kaastegev olnud G. Ernesaksa kolme ooperi loomisel: «Käsikäes» (1955, koos P. Rummoga), «Tuleristsed» (1959, koos K. Irdiga), «Kosilased Mulgimaalt» (1960, E. Vilde samanimelise jutustuse ainetel).

1960-ndail aastail on K. Merilaas avaldanud kaks luuletuskogu.

«Rannapääsuke» (1962) on valik autori luulest kahekümne aasta jooksul (1938—1958). Selles kogus ei ole värsse koondatud tsüklitesse temaatiliselt, vaid nad on esitatud kronoloogiliselt kolmes osas.

Autori varasemast luuleloomingust (kogus märgistatud aastatega 1938—1944) on esileküündivaimaks «Ema», teos töölisnaise raskest elust vanas ühiskonnas, ning 1940. a. revolutsiooni kajastavad värsid («Lipukandja», «Kahe lipu päevad»).

Sõjajärgsete aastate (1945—1955) tsükli raamesse paigutatud värssidest on suurima kõlajõuga kaks pikemat luuletust — «Lapsepõlv» ja «Alnazar». Esimest kannab meeldejäävalt maalitud ema portree. Teine, samuti ilmekalt vahelduva värsiga teos peegeldab meie maa rahvaste võitlusühtsust ning portreteerib V. I. Lenini kuju.

Hilisemate aastate (1956—1958) tsüklisse koondatud värssides pöördub autor lähema mineviku (isikukultuse aastate) ning kaasaja kujutamisele. Peegeldades mitmetes luuletustes oma südamevalu ning mõistes hukka isikukultusega kaasnenud omavoli ja ülekohut («Usalda oma silmi» jt.), esineb ühesuguste motiivide kordamist, kohati tundub isegi autori mõnesugust vaatevälja ahenemist nende nähtuste hindamisel. Lõpptsükli mõjuvamateks värssideks on rida uudses humoristlik-eepilises laadis loodud luuletusi Pärnust, merest ja muust («Pärnu kevad», «Poeem Pärnu silgust», «Humoresk», «Möödunud aegade tulitand silk» jt.), «Põhjarannik» oma veendumusega rahva jõusse, juhanliivilik «Rukkilill» ja teised looduslaulud, tõeliselt optimistliku rõhuasetusega noorte poole pööratud värsid (eriti «Seljakott»). Lõpptsükli ning kogu luuleraamatu ilmekaimaks, rahvalikult lihtsaks ning rahvaluuleliselt poeetiliseks luuletuseks on «Rannapääsuke», autori omamoodi poeetiline ja patriootiline kokkuvõte käidud teest ja tööst. Oma rahvalikkuse ning rahvaluulelisuse ja optimistliku perspektiiviselguse tõttu on värsiraamat «Rannapääsuke» eesti nõukogude luule silmapaistvamaid teoseid.

Luuletuskogus «Kevadised koplid» (1966) on K. Merilaas avaldanud viimastel aastatel valminud värsid. Kogu luuleraamatut läbivateks motiivideks on kevadine rõõmutunne meie ühiskonnas toimunud muutuste üle («Kevadised koplid», «Hommikvõimlemine»), rahva tugeva elujõu tunnetamine («Intervjuu», «Sügiskünnid»), mure ähvardava sõjaohu ees («Haavapakk»). Kiindumusega maasse on orgaaniliselt liitunud looduse poetiseerimine («Puravikud», «Pakaselaulud»). Värsikogu tundeskaala on avar, see ulatub kõige tõsisemaist ning valulisemaist tundeavaldustest iroonilise naerulauluni. Elutunnetuse süvenemisega on kaasnenud uute kujundite leidmine, kasvanud on portreteerimise oskus, meisterlikult kasutab poeet eri värsistruktuure.

«Kevadised koplid» on põhiliselt optimistliku elutunnetusega värsiraamat. Inimliku vananemistraagika paratamatuse tunneta-

mine ei lõhu seda üldmuljet, küll aga võib pessimistliku jõuetuse noodi sissetungimist näha sõja ja rahu probleemi käsitlemisel. Optimistliku ellusuhtumise eredamaks kajastajaks on Mägiste Mardi portree, mis on meeldesööbiv rahva töö, mõistuse ja elutarkuse poeetiline üldistus.

K. Merilaasi poeedikäekirja iseloomustab tugev emotsionaalsus, erinevate poeetiliste võtete meeleoluliselt õige rakendamine, tugev seos üldisega, sotsiaalsega.

August Sang on sündinud 24. juulil 1914 Pärnus postiametniku perekonnas. Kodulinnas käis ta läbi alg- ja keskkoolitee, aastail 1934—1939 õppis Tartu ülikooli filosoofiateaduskonnas, hankides ülalpidamist muuseumitöötajana, bibliograafina ning muudel aladel. Kirjanduses debüteeris ta 30-ndate aastate esimesel poolel. Kodanlikus Eestis avaldas ta kaks luuletuskogu («Üks noormees otsib õnne», 1936 ja «Müürid», 1939), mis on põhiliselt romantilised värsiraamatud, iroonilise, kohati ka skeptitsismi suubuva alatooniga.

Nõukogude Eestis hakkas A. Sang silmapaistvalt tegutsema luuletõlkijana.

Sõjajärgsel perioodil ilmusid A. Sanga tõlkes J. W. Goethe «Faust» (esimene osa, 1946), H. Heine «Saksamaa» (1946), V. Inberi «Pulkovo meridiaan» (1945), M. Aligeri «Zoja» (1946), A. Tvardovski «Muraavia maa» (1953).

Kaasaegsel perioodil on A. Sangalt ilmunud rida kõrgeväärtuslikke tõlkeid: Nekrassovi «Kellel on Venemaal hea elada» (1955), «Pakane Punanina» (1961), M. Lermontovi «Valik luuletusi» (1955), H. Heine «Luuletused ja poeemid» (1956), Fr. Schilleri «Don Carlos» (1959), J. Molière'i «Naiste kool», «Misantroop», «Tartuffe» (kõik 1961) ja «Amfitrüon» (1962). Viimaste aastate tõlkeloomingust on tal silmapaistvad A. Tvardovski «Kaugused kauguste taga» (1962), J. R. Becheri luule valimik «Unistades täiusest» (1962) ning B. Brechti «Dialektika ülistus» (1963). Peale selle on A. Sang tõlkinud ka A. Puškini, M. Gorki, V. Majakovski ja rea teiste silmapaistvate autorite värsse.

Oma tõlkeraamatutega on A. Sang viinud eesti luuletõlke kaasaja nõuete tasemele. Tema tõlkeid iseloomustab ladus, sundimatu kõnekeel ning kindel taotlus säilitada tõlkes originaali mõtteselgus ning laadi omapära.

Aktiivse ning viljaka tõlketegevuse kõrval ei lakanud A. Sang ka ise luuletamast, avaldades oma värsiloomingut ajakirjanduses. Tema sõjajärgse perioodi kaasaega käsitlevad luuletused («Lõikuslaul», 1947; «Meie kangelased», 1947; «Musta mere rannal», 1947; «Marshalliaad», 1948; «Lenin», 1949; «Uueks aastaks», 1950 jt.) on jäänud tänini kogudes avaldamata.

Aastaist 1956—1962 pärinevad luuletused avaldas autor värsiraamatus «Võileib suudlusega» (1963). Need on poeedi mõtisklused inimesest ja selle eetilisest palgest, kus autor rakendab lihtsat, viimistletud värsskõnet väljaastumiseks arguse, inertsuse, ükskõiksuse, bürokraatliku ellusuhtumise ja kitsa maailmamõistmise vastu. Tema sümbolikõnelised värsid on erineva rõhuasetusega, kord tõsiselt hoiatavad, kord mõtisklevalt iroonilised ja eneseiroonilised, kohati esineb nähtuste hindamisel resoneerivat tooni. Luuletuskogu parimateks saavutusteks on perspektiive seadvad «Silmad», «Laul isast», «Laul O. W. Masingust», «Laul kärsitusest», «Tagasivaade», sõjavastased «Kord õhtu eel», «Laul vastutusest», esimeste revolutsionääride mälestuslaul «Laul surnud linnust», printsipiaalsele ellusuhtumisele kutsuv «Laul suurest tuulest», humanistlik-irooniline, suure üldistusjõuga «Tunnistused», bürokratismivastane vahe värsslugu «Tulevikupilt», oleviku kaudu tulevikku teed ennustav «Hommik».

1965. a. avaldas A. Sang valikkogu oma luulest «Sada laulu», mis sisaldab värsse kõigist varem ilmunud kogudest ning 10 luuletust aastaist 1936—1940, mis olid kogudes ilmumata.

A. Sang on kõrge värsikultuuriga poeet. Tema edasiviiv osa meie kirjanduses ilmneb kõige olulisemal määral tõlketegevuses, mida ta ka ise peab oma peatööks. Tõlkekirjanduse meistrina on A. Sang kujunenud kõige silmapaistvamaks kaasaegse eesti nõukogude kunstiküpse tõlkeluule rajajaks.

Paul Haavaoks on sündinud 12. juunil 1924 Peipsi ääres Värskas vaese talupoja perekonnas. Rasketes tingimustes, karja- ja kulakuorjuses, päevilisena ja aiatöölisena kulgesid tema lapsepõlv ja noorusaastad. 1940. aastal võttis ta noore aktivistina osa komsomoli tööst, sõja ajal varjas end saksa fašistide tagakiusamiste ning mobilisatsioonide eest. Pärast sõda jätkas P. Haavaoks õpinguid Värska maanoortekoolis. Komsomoli kutsel siirdus ta Leevaku ja Vastse-Nursi elektrijaama ehitusele. 50-ndate aastate esimesel poolel töötas ta lihttöölisena Võrus, siis valla täitevkomitee sekretärina Saatses ja Põlva rajooni ajalehe toimetuses. 1955. aastast tegutseb kutselise kirjanikuna.

P. Haavaoksa esimesed luulekatsetused pärinevad koolipäevist. 40-ndate aastate lõpul hakkas ta J. Smuuli innustusel avaldama oma värsse ajakirjanduses.

P. Haavaoksa esikkogu «Peipsi rannalt» ilmus 1957. aastal, millele järgnesid «Rändajad maanteel» (1960), «Metsad kohisevad» (1962) ja «Laul suurest salvest», 1965. Tema sulest on ilmunud ka lasteluule raamatud «Rannapoisid» (1960) ning «Lehesall ja Lumerätt» (1962).

Esikkogu «Peipsi rannalt» (värsid aastaist 1949—1957) sisaldab jutustavas või lüürilises laadis poeetilisi tähelepanekuid Peipsi-äärse rahva elu kitsusest minevikus, oma kodujärve ja maastiku karmist kaunidusest, rannarahva elust ja tööst. Värsikogus domineerib olustikupilt ja loodusevaatlus, autori pilk on

nukralt mõtlik ning sotsiaalselt terav. Luuletuskogu tugevamad värsid on koondatud tsüklisse «Liivane rada» («Põud», «Enne äikest», «Lahkumine» jt.).

Oma teises luuletuskogus «Rändajad maanteel» (1960) on P. Haavaoks endiselt jäänud kodunurga laulikuks, selle ainevaldkond ja -laad on sama mis esikkogus, kuid on tunda üldistava mõtte süvenemist, millega käib kaasas vormikindluse kasv. Erutava sisemise pinge ning üldistava mõtte avardumise seisukohalt paistavad silma luuletused «Sitke on tüvi», «Kadakad», «Emale», «Tulid võitlejad üle Peipsi» jt. Luuletuskogu esileküündivamaks jutustavaks palaks on lühipoeem «Rändajad maanteel». Kaltsukaupmees Miitra ja tema hobusepoisi kujus, olupiltides ja mõtisklustes erinevast ellusuhtumisest kulakutalus ning saunikuonnis on autor loonud suure üldistusjõuga teose kodanliku Eesti elust.

P. Haavaoksa kolmas luuletuskogu «Metsad kohisevad» (1962) on eelmistest avaram oma ainevaldkonnalt, kuid autori tugevamad saavutused on seotud ikkagi hästi tuntud ja läbitunnetatud kodunurga elu vaatlustega. Keskse kohal P. Haavaoksa selles värsiraamatus on autobiograafiline poeem «Metsad kohisevad». Autori erk loodusetaju, tema oskus loodusevaatlust ning -armastust seostada ühiskondliku elu arenguga, mis ilmnes esikkogust peale («Aedniku pilguga» jm.), sai nüüd laiemalt üldistava laadiga käsitluse poeemis «Metsad kohisevad». Autori kujuloomise oskuse tunduvat kasvu näitab selles lüürilises teoses metsavahist isa kuju, aga samuti ka vanaema (luuletuses «Vanaema nägu»), kelle kaudu poeet teeb ulatuslikke üldistusi erineva ellusuhtumise, vana ja uue ühiskonna vahel ning annab edasi poeemi peamise mõtte: pea kalliks loodust, siis armastad ka inimest.

Luuletuskogu «Metsad kohisevad» nimipoeem, samuti ka luuletused «Pikkmäe liival», «Vanaema nägu», «Esimesed ended», «Sündis inimene» tunnistavad autori poeedikäekirja edasiarenemist, üldistava mõtte süvenemist, poeetiliste võtete arsenali täienemist.

Poeedi neljandas luuleraamatus «Laul suurest salvest» (1965) on, nagu eelmistes kogudeski, tema andele kõige omapärasemaks eepilis-lüüriline värss, portreemaaling ning laul loodusest. Neist esileküündivamaiks on «Komsorgi pulm» (sõjajärgseil aastail bandiitide poolt Igrises mõrvatud koolisõprade mälestuseks), humoorikad portreevisandid «Rannataat», «Külamees», sõnaökonoomsed tundeküllased looduslaulud «Ma ei mõista luigekaelalugu», «Suure-Palu motiiv», «Paisul» jt., mis meenutavad mõnetigi J. Liivi traditsioonide jätkamist.

P. Haavaoksa kui peamiselt oma kodunurga elu ja loodust kirjeldava poeedi kasv ei ole olnud kiire, kohati on tunda eluvaatluse kitsust ning enesekordamist, kuid tööinimestest lihtsate,

tunderikaste värsside loojana on ta võitnud kindla koha eesti luules.

Jaan Kross on sündinud 19. veebruaril 1920 Tallinnas masinatehase meistri perekonnas. 1938. a. lõpetas ta kodulinnas gümnaasiumi, pärast Tartu ülikooli lõpetamist (1945) töötas juriskonsuldina ning seejärel ülikoolis riigiõiguse õppejõuna. 50-ndate aastate teisest poolest tegutseb J. Kross kutselise kirjanikuna.

J. Krossi kirjanduslikud katsetused algasid keskkoolipõlves, luuletusi hakkas ta kirjutama 1941. aastal, olles «Noorte Hääle» kaastööline Tartus.

J. Krossi esikkogu «S ö e r i k a s t a j a» (1958) sisaldab autori luulet aastaist 1941—1958, luuleraamatu enamiku moodustavad 50-ndate aastate värsid, mis on tema pideva luuletajategevuse alguseks.

«Söerikastaja» näitab autori maailmavaateliste ja poeetiliste otsingute vastuoluderikast teed, tema arenemist aja- ja elukaugest skeptilise ellusuhtumisega poeedist («Kui sa kutsuks . . .», «Edelatuule heleda hääle» jt.) tugeva intellektuaalse laadiga satiiri ning kodanikukülüürika viljelejaks. J. Krossi esimesteks populaarsuse võitnud luuleteosteks on satiirilist laadi värsid («Saun», «Teadlastele» jt.). Oma iroonilis-satiirilistes värssides ei suutnud autor tihtipeale piitsutatavast objektist üle olla ega vabaneda kujundite ja piltide fotografeerivast ning naturalistlikust laadist («Minu

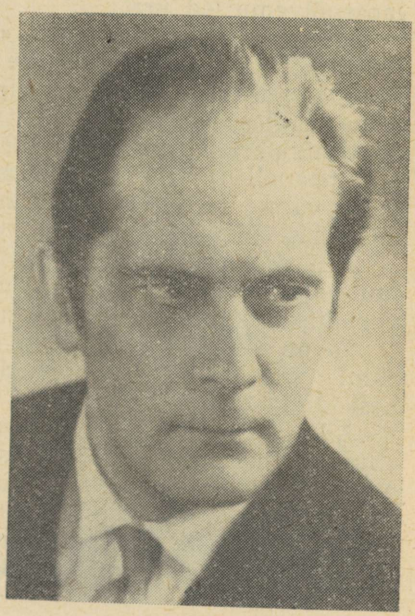

sõber luuletaja», «Majakovskist...» jt.). Suure sotsiaalse kõlavuse ning oma ütlemislaadi poolest silmapaistvateks teosteks said J. Krossi patriootilis-filosoofilised värssmõtisklused meie elu arengust («Dialektiline Tallinn», eriti «Saatja») ning enda kui kodaniku ja poeedi loomingulist kreedot fikseeriv «Söerikastaja», aga samuti ka teised lüürilised ja filosoofilised värsid «Emale», «Õun», «Kui pintslitaiet...» jt.

1963. a. ilmus J. Krossi allegooriline värssteos «Tuule-Juku», kus autor kasutab sõna- ja riimikoomikat väljaastumiseks tuulelipu-mentaliteedi vastu.

Järgnesid kaks luuletuskogu — «Kivist viiulid» ning «Lauljad laevavööridel».

«Kivist viiulite» (1964) peamise osa moodustavad rahulikult mõtisklevad jutustava laadiga luuletused. Värsiraamat sisaldab tugeva üldistusjõuga kodanikuluulet («Ainult homse jaoks on meil nägu», «Väehulgad lippudega»), tabavaid reageeringuid rahvusvahelise elu sündmustele, internatsionalismitundest kantud värsse («Lumumba»), arutlemist kogu inimkonda erutavate probleemide üle (poeem «Maailma avastamine»). Need on suure üldistusjõuga, leidlikele kujunditele ehitatud intellektuaalset laadi luuletused. Kujundiotsingud on aga autorit tihti tõuganud originaalitsemisele, mis paratamatult toob kaasa kujundi kunstlikkuse (näit. «Köietrikk»). Teise mõttelise osa värsiraamatust moodustavad meeleolukad, oma laadilt ja struktuurilt lihtsad loodusPildid («Õhtu ja hommik», «Linnulaul»), samuti ka mõttekillud, lapsepõlvemuljed jms.

Järgmises luuletuskogus «Lauljad laevavööridel» (1966) kohtume taas J. Krossile omaste probleemide ning laadiga. Nagu eelmises kogus, nii on siingi aktuaalset reageerimist sõja ja rahu probleemidele, kirglikku võitlust rahu eest («Maailm tuvides») ning sotsialismi võidu paratamatuse veendunud tunnetamist («Campanella»). Selles luuleraamatus on J. Kross pühendanud palju värsse tardunu ja rutiinse ründamiseks elus, kunstis ja mõtlemislaadis.

J. Kross on aktiivse sotsiaalse suunitlusega poeet, kelle senist luuletajateed iseloomustavad autori intensiivsed sisulised ja värsivormilised otsingud ning sisemise selginemise protsess.

Ta on oluliselt rikastanud meie luule temaatikat ja keele-, riimi- ning rütmivahendite leidliku kasutamise seisukohalt mitmekesistanud meie värsikultuuri.

J. Krossi luulest on eri raamatuna ilmunud venekeelne valimik «Зарубки на скалах» (1962). Ise on ta aktiivne tõlkija. Tema esimeseks kirjanduslikuks saavutuseks oli Heine «Atta Trolli» tõlge; pärast seda on ta jätkanud Heine poeemide tõlkimist. Tema sulest on ilmunud A. Bloki, S. Jessenini, K. Simonovi, P.-J. Beranger', B. Brechti, E. de Rostand'i, J. Becheri, La Fontaine'i, H. Heine jt. luule tõlkeid.

Koos A. Vaarmaniga avaldas J. Kross uurimuse «Tallinna proletaarse teatri ajaloost» (1957).

Ellen Niit on sündinud 13. juulil 1928 Tallinnas töölisperekonnas. Juba keskkoolipõlves ilmusid tema esimesed luuletused (1945—1946), mida auhinnati koolinoorsoo olümpiaadil. Pärast Tartu Riikliku Ülikooli lõpetamist (1952) oli ta samas aspirantuuris ning seejärel Eesti NSV Kirjanike Liidu luulekonsultant. 1960. aastast on E. Niit kutseline kirjanik.

E. Niidu esimesed ilukirjanduslikud raamatud kuuluvad lastekirjanduse valdkonda. Tema «Kuidas leiti nääripuu» (1954) ning «Rongisõit» (1957, 3. tr. — 1965) on suure populaarsuse võitnud lasteraamatud. Neile lisandusid proosavested väikese tüdruku töist-toiminguist «Pille-Riini lood» (1963).

E. Niidu enda hinnangu järgi algas tema arvestatav luuletajategevus 50-ndate aastate teisest poolest. Tema luule esikkogu «Maa on täis leidmist» ilmus 1960. aastal (vene k. 1964).

«M a a o n t ä i s l e i d m i s t» sisaldab autori luuletusi aastaist 1946—1959, enamik värsse pärineb 50-ndate aastate teisest poolest. Kunstikavatsuslikult viide tsüklisse paigutatud luuleteosed on autori andelaadi arengu omapäraseks peegelduseks, andes tunnistust väljakujunenud käekirjaga lüürikutalendist. Esitsükli («Kevade laul») värssides domineerib optimistlik elutunnetus, mille parimateks tunnistajateks on taotlusselge «Õnn» (üks

autori esimesi luuletusi, mis ka viisistatuna sai üldiselt tuntuks), elamusliku sisuga luuletused «Sinna väljade vahele», «Tuleb!», «Tulilill». Luuleraamatu teine tsükkel («Nõmmevaikus») ühendab peamiselt intiimse tundetooniga värsse, mille parimateks saavutusteks oma tõsiduse, lihtsuse ning tugeva filosoofilise alltekstiga on «Ma arvasin» ja «Pihlakas». Kolmandasse tsüklisse («Sillad») koondatud luuletused paistavad silma patriootilise kodanikutunde ning vanematearmastuse motiivi seostamisega («Toompea trepp», «Kõnelus emaga», «Taat»). Lüüriliste kildude, mõtiskluste ja mälestuste tsüklisse («Metsviinapuu») paigutatud värsside tippu tõusevad «Kassari õhtud», oma sõnaintensiivsuse ning tunde kauniduse poolest E. Niidule iseloomulikumaid ning meie jõulisemaid luuleteoseid. Luuleraamatu viimane tsükkel («Laulu algus») kujutab endast poeedi koha otsinguid ühiskonnas ning värsivormis ja -laadiski.

«Maa on täis leidmist» paremik näitab ühelt poolt autorit kui väljakujunenud lüürilist talenti, kuid ühtlasi on ta veel autori enda arvateski üsna katseline värsikogu. Seda kinnitavad nii üksikud kujunditega ülekuhjatud mõttekeerukad luuletused («Igatsus», «Nõmmevaikus») kui ka ideeliste positsioonide taasotsing, mis ilmneb tsüklis «Laulu algus» reas abstraktseis värssides. Viimati mainitud on sisult ähmasemad ning vormilt keerukamaks seatud kui luuleraamatu varasemate värsside paremik.

E. Niit on aktiivne ka tõlkijana vene (S. Jessenin), soome (E. Sinervo), ungari (S. Petőfi) jt. keeltest. Eri raamatuna on tema tõlkeloomingust ilmunud S. Petőfi «Valitud luuletused» (1955).

Harald Suislepp on sündinud 11. juunil 1921 Kundas teenistuja perekonnas. Kodukandis (Eidapere ja Kunda-Malla koolis) õppimise järel tegi ta läbi esimese töömehekooli põllutöölisena. Suur Isamaasõda, millest H. Suislepp võttis Eesti Rahvuskorpuse ridades osa aktiivse sõjamehena, sai tema karastumise kooliks. Sõjajärgsel ajal töötas ta ajakirjanikuna mitmete ajalehtede («Viru Sõna», «Talurahvaleht», «Noorte Hääl») toimetuses ning oli «Sädeme» (1955—1957) toimetaja. Pärast seda töötas ta ajakirjade «Pikker» ja «Looming» ning ajalehe «Sirp ja Vasar» toimetuses. Praegu on H. Suislepp kutseline kirjanik.

H. Suislepa esimesed luulekatsed pärinevad 40-ndate aastate keskpaigast. Tema esikkogus «Tedretähed» (1958) on tunda autori intensiivseid otsinguid oma ütlemisviisi ning käekirja leidmiseks. Värsistuselt üsna ebaühtlase luuletuskogu esileküündivamaks osaks on rida luuletusi Moskva festivali tsüklist «Viieleheline õis» ja Rootsi-reisi märkmikuna värsistatud tsükkel «Nils Holgerssoni jälgedes».

Autori kui oma palgega luuletaja väljakujunemisest tunnistab tema teine värsiraamat «Suure Vankri jälgedes» (1963). Selle luuletuskogu kandvamaks osaks on need värsid, kus

poeet konkreetselt tabavates kujundites maalib loodust ja meie kaasaja inimeste elu. Seda tõendavad värsiraamatu teine tsükkel «Kassari teejuht» oma žanrimaalingu oskuse ning inimtüüpide loomise kunstiga ja värsikogu nimipoeem. Vaimukalt humoristlikus laadis ja lihtsas värsis kirjapandud lüüriliselt reportaažlikus poeemis on H. Suislepp parteilise autorina osanud poetiseerida aktuaalselt kõlavaid probleeme — meie inimeste tööd, luule ja kirjanduse ülesandeid. Suureks õnnestumiseks on töö ilu ning konkreetsete tegelaskujude (Juss, Mall jt.) meeldejääv esitus. «Suure Vankri jälgedes» on kõnekeele värskuse, mõttekäigu omapära ning ilmekuse mõttes silmapaistvamaid poeeme eesti nõukogude kirjanduses. Selle luuletuskogu nimipoeemiga on H. Suislepp tõestanud, et ta on meie luule nende traditsioonide edasiarendaja, mille rajajaiks olid J. Sütiste, J. Smuul ja P. Rummo.

Hiljem on H. Suislepa sulest ilmunud poeem «Kolme Tulbi tänav ehk mu tütar on Torontos» (1965), satiiriline värss-näidend minevikuvarjudest ning välismaale ihalevaist endistest tegelinskitest ning ühiste kaante vahele koondatud lühilood ja värsid pealkirja all «Kellakägu» (1966).

R. SIRGE
Tulukesed luhal
O. KOOL
ADRA-SEADMISE AEGU
MEESTETA KULA
OIED JA JUURED
Pinnavirvendus ja põhjalained
KAND MAAS
Mehed ja HIVID

TAGASIVAATEKS

Nõukogude võimu taaskehtestamine Eestis 1940. a. pani aluse põhjalikele muutustele ka eesti kirjanduse arengus. Meie kirjandus astus sotsialistliku realismi, kaasaja maailma kirjanduse peateele Nõukogude Liidu vennasrahvaste kirjanduse ühtses peres.

1940. a. revolutsiooni ajaloolist tähtsust eesti kirjanduse arenemisprotsessis rõhutati juba eesti nõukogude kirjanike I konverentsil Moskvas — 1943. aastal, mida õigustatult peetakse Eesti NSV Kirjanike Liidu I kongressiks. Selle avasõnas ütles Johannes Barbarus:

«1940. a. juuni- ja juulipäevad said mitte ainult poliitilise elu pöördepunktiks, vaid uuendasid ja ehitasid ümber ka kõik vaimse loomingulise elu alused, nad said pöördepunktiks ka eesti kirjandusele, mis sellest ajast peale muutus üleliidulise kirjanduse osaks, kujunes nõukogude kirjanduseks. Ühinedes suure Nõukogude Vabariikide Liiduga, ei kaota rahvad oma iseärasusi, vaid vastupidi — nad saavad täieliku vabaduse oma arenguks... Kõigi Nõukogude Liidu vennaskirjanduste liit — see on nõiduslik varjundite rohkus ja mitmekesisus, see on kalliskivide kogu, aarete kollektsioon.»

Nõukogude paljurahvuselise kirjanduse keskne probleem — kommunismiehitaja kasvatamine, inimkonna kõige üllamate ideaalide kehastamine kirjandusteostes on teinud ka eesti kirjanduse lähedaseks ja omaseks teistele sotsialismi ja kommunismi ehitavaile rahvastele meie maal ning välisriikides, ta on taganud eesti kirjanduse enneolematu leviku rahvusvahelises ulatuses.

Eesti rahvas on arvuliselt väike, aga tema kirjandus on sotsialismi tingimustes saanud niisuguse leviku, millest varasematel aegadel ei osatud unistadagi. Kui kodanlikus Eestis piirdus ilukirjandusliku teose keskmine tiraaž 1400 eksemplariga, siis meil (sama elanike arvu juures) on keskmine tiraaž tõusnud ca 13 000 eksemplarini. Külastades 1935. aastal Nõukogude Liitu, nimetas J. Barbarus seda maad «raamatute riigiks», kus raamatu saatus on kadestusväärne. «Kultuur on demokratiseeritud, viidud rahva hulka, lugejate kaader kasvab geomeetrilises proportsioonis, raamat ise on demokratiseerunud ja saanud populaarseks... Kui meil [s. t. kodanlikus Eestis 1935. aastal] raamatuaastast hoolimata raamat ajab lugejat taga — küll raamatuloteriiga, küll odava raamatunädalaga... ja muu odava enesepakkumisega, ja kokkuvõttes ehk tagajärjetagi, siis siin [s. t. Nõukogude Liidus] näeme vastupidist: lugeja ajab raamatut taga juba enne selle ilmumist... Siinne raamatuturg pole mõni ummikvete kogu või seisev tiik, vaid raamatud on kui jooksev vesi, mis kiiresti kaob.»

Nüüd on Nõukogude Eesti samasugune raamatute riik, osa maailma esimesest raamatute riigist — Nõukogude Liidust. See, mis on paljude rahvaste unistuseks, on meil saanud tegelikkuseks.

Aastail 1940—1966 on Nõukogude Eestis välja antud üle 3380 ilukirjandusliku teose kogutiraažiga üle 51 miljoni eksemplari. Eriti intensiivne on ilukirjanduse ilmumine olnud aastakümnel 1955—1965, mil ilmus rohkem kui 1880 teost kogutiraažiga üle 32 miljoni eksemplari.

Ilukirjanduse väljaandmine Nõukogude Eestis peegeldab *rahvuskirjanduse* pidevat kasvu ning ühtlasi *seose tugevnemist teiste rahvaste kirjandusega*. Meie vabariigis väljaantud ilukirjandusest moodustab eesti kirjandus üle 1300 raamatu, niisama palju on meil ilmunud vene ja teiste nõukogude vennasrahvaste kirjandusteoste tõlkeid ning üle 700 väliskirjanduse teose. Sellega on meie rahvale tehtud emakeeles kättesaadavaks paremik nõukogude ja välismaa kirjandusest. Kuivõrd vajalikult mitmekülgne on seose tugevnemine teiste rahvaste kirjandusega, näitab kas või see, et aastail 1961—1962 ilmus Eestis peale originaalse ilukirjanduse teoseid vene, armeenia, baškiiri, gruusia, karjala, kirgiisi, kumõki, leedu, läti, moldaavia, mordva, osseedi, tadžiki, turkmeeni, ukraina, usbeki, valgevene keelest ning birma, bulgaaria, hindi, hispaania, indoneesia, inglise, islandi, itaalia, jaapani, norra, poola, prantsuse, rootsi, rumeenia, saksa, serbia-horvaadi, slovaki, soome, taani, tšehhi, türgi, ungari jt. keelest. Ilmunud teoste arv 17 nõukogude vennasrahva ning 22 väliskeele vahel ei jagune võrdselt, kuid see mitmekülgsus kõneleb ulatuslikust vaimse rikastumise protsessist.

Samal ajal on eesti kirjandus saanud enneolematu *leviku NSV Liidu teistes vabariikides ja välismaal*. L. Koidula, E. Bornhöhe ja teiste XIX sajandi eesti kirjanike looming jõudis ulatuslikult teiste rahvasteni alles meie ajal ja eeskätt vene keele vahendusel. Ka paljude XX sajandi eesti kirjanike teoste (millega pandi alus kunstiküpsele romaanile, näidendile, novellile ja luulele) saatus on olnud samasugune. On tõsi, et käesoleva sajandi esimesel kolmel aastakümnel suutsid eesti kirjanikest teha end väljaspool tuntuks ainult Eduard Vilde, A. H. Tammsaare, Fr. Tuglas ja veel mõni. Kuid nendegi teoseid ilmus teistes keeltes napilt, palju vähem, kui meie kunstisõna seda oli ära teeninud.

Eesti kirjanduse minek laia maailma toimus väärikalt alles nõukogude võimu tingimustes, siis, kui eesti kirjandus sai paljurahvuselise nõukogude kirjanduse koostisosaks, kui arenes uus kirjandus ning suure austusega hakati suhtuma mineviku pärandisse, mille traditsioone edasi arendades luuakse uut, eesti nõukogude kirjandust.

Ulatuslikult on vennasvabariikides levinud meie kirjanduspärand. Meie rahvaeepost on teistes NSV Liidu vabariikides välja antud vene keeles kolmel korral ning leedu keeles, peale selle veel Ungaris, Tšehhoslovakkias ja Soomes. Kreutzwaldi elutööd ja

meie kirjanduse teist sammast «Eesti rahva ennemuistseid jutte» tuntakse vene, läti ja leedu keeles.

Eduard Vilde üldtuntud teoseid on eesti keeles uuesti välja antud 73 raamatu ning teiste vennasrahvaste keeltes 54 raamatu näol kokku üle kahe miljoni eksemplari. Lisaks sellele on Vilde teoseid ilmunud veel saksa, ungari ja prantsuse keeles.

A. H. Tammsaare loomingust on viimase 25 aasta jooksul ilmunud Eestis 49 ning teistes nõukogude vennasvabariikides 12 raamatut (eeskätt «Tõde ja õigus», «Põrgupõhja uus Vanapagan», «Kõrboja peremees») vene, leedu, läti ja rootsi keeles, kokku üle miljoni eksemplari, millele lisanduvad Tammsaare teoste tõlked Berliinis, Budapestis, Pariisis jm.

Fr. Tuglase «Väikest Illimari» ja tema novelle on viimasel aastakümnel välja antud 8 raamatus vene, leedu ja läti keeles ning bulgaaria, poola, saksa ja soome keeles.

Need näited on väga iseloomulikeks tunnistajateks sellele protsessile, mida võime nimetada meie kirjandusklassika uuestisünniks ning sammumiseks teiste rahvaste juurde.

Sotsialismi võit Eestis ning sotsialistliku realismi meetodi võidulepääs on avaldanud erakordselt viljakat mõju mitmele kirjanikegeneratsioonile ning tekitanud sellise tugeva ja eluterve järelkasvu, millest varem ei saanud unistadagi. Johannes Vares-Barbaruse, Johannes Semperi, August Alle loomingus hakkas uus kvaliteet tekkima fašismivastase võitluse perioodil ja eriti Suure Isamaasõja ajal. Ka Erni Krusteni talendi küpsus on seotud nõukogude võimu aastatega. Veidi noorema generatsiooni kirjanikud, kes alustasid kirjanikuteed kodanlikus Eestis 20-ndate aastate lõpul või 30-ndail aastail — August Jakobson, Rudolf Sirge, Mart Raud, Eduard Männik, Aadu Hint ja hulk teisi said nimekateks nõukogude kirjanikeks kas sõja- või sõjajärgseil aastail. Ja mida aastakümme edasi, seda rohkem uusi nimesid tuleb kirjandusse. 40-ndail aastail hakkasid täiel häälel meie kirjanduses kaasa rääkima Juhan Smuul, Debora Vaarandi, Hans Leberecht, Aira Kaal, Paul Rummo, Ralf Parve jt. 50-ndail aastail esilekerkinud autorite arv on veelgi suurem: Osvald Tooming, Uno Laht, Egon Rannet, Ants Saar, Villem Gross, Vladimir Beekman, Paul Kuusberg, Ellen Niit, Jaan Kross, Lilli Promet ja rida teisi. Veidi hiljem on astunud meie kirjandusse Harald Suislepp, Väino Ilus, Silvia Rannamaa ja veel rohkem kui 30 noort poeeti, prosaisti ja dramaturgi. Kõigi nende kirjanikunimede taga on erinevad anded, nende teosed kõnelevad sotsialistliku realismi mitmekülgsusest, erinevatest stiilidest ja laadidest ideelise ühtsuse pinnal.

Eesti sotsialistliku realismi kirjandus on saanud eriliselt ulatusliku rahvusvahelise leviku osaliseks. See on omamoodi kindlaks kirjanduse *sisulise* väärtuse ja emotsionaalse jõu tunnistajaks.

Eesti ilukirjandust on Nõukogude Liidu teistes vabariikides raamatutena (kõnelemata antoloogiates ning perioodikas ilmunud teostest) välja antud üle 360 teose kahekümnes keeles üle 12 miljoni eksemplari. Nende teoste autorite arv on üle kuuekümne, ligi 50 neist on eesti nõukogude kirjanikud.

Eesti kirjandus on suurima leviku osaliseks saanud vene keeles, järgnevad läti, leedu, ukraina, moldaavia, valgevene, gruusia ja aserbaidžaani keel. Meie raamat on jõudnud ka armeenia, turkmeeni, tšuvaši, avaari, lesgiini ja tšetšeeni keelde.

Lisaks sellele on 18 eesti kirjaniku teoseid nõukogude võimu aastail tõlgitud 18 väliskeelde.

Kõik meie eesti nõukogude kirjanduse paremad teosed on ulatuslikult levinud teistes vennasvabariikides ja välismaal, eeskätt sotsialismimaades.

Kõige laialdasema tunnustuse kogu NSV Liidus ja välismaal on võitnud riiklike preemiate laureaatide Hans Leberechti ja August Jakobsoni, Lenini preemia laureaadi Juhan Smuuli, Aadu Hindi, Egon Ranneti ja Ralf Parve teosed.

August Jakobsoni näidendeid ja jutustusi on ilmunud vene, leedu, läti, aserbaidžaani, ukraina, moldaavia ja soome keeles 31 raamatuna üle miljoni eksemplari ning 21 väljaannet 8 väliskeeles (tšehhi, hiina, rumeenia, serbia, poola, ungari, saksa ja slovaki). Hans Leberechti peateoseid (eeskätt «Valgus Koordis», «Sõdurid lähevad koju», «Vassarite paleed») on NSV Liidu teistes vabariikides ilmunud 32 raamatuna 11 keeles üle 2 milj. eksemplari ning 43 väljaannet 15 väliskeeles.

Juhan Smuuli «Jäist raamatut» on vennasvabariikides välja antud 26 raamatuna kümnes keeles üle 1 miljoni eksemplari ning 12 väljaannet bulgaaria, rumeenia, tšehhi, ungari, rootsi ja jaapani keeles. Aadu Hindi «Tuuline rand» on ilmunud vene, läti, soome, valgevene, ukraina, tšehhi jt. keeles, Ralf Parve luuletusi ja lasteraamatuid — viies vennasrahva keeles.

E. Krusteni «Noorte südamed» on ilmunud Moskvas ja Sofias, J. Semperi luulet ning «Punased nelgid» vene, saksa, bulgaaria ja soome keeles, R. Sirge «Maa ja rahvas» — Moskvas ja Helsingis. E. Ranneti näidendeid lavastatakse üle kogu Nõukogude Liidu ning Rumeenias, Saksa Demokraatlikus Vabariigis, Tšehhoslovakkias, Ungaris, Poolas ja mujal. V. Grossi «Tiivasirutus» on levinud vene, leedu, läti, valgevene ja tadžiki keeles. Ulatuslikult tuntakse A. Liivese näidendeid.

Eesti kirjanduse levik on üha enam tõusujoones arenev protsess.

Kirjanduse tormilise arengu, uute annete tekkimise, väikese rahva kunstisõna leviku sadade teoste näol 40 keeles, tiraažiga üle 15 miljoni raamatu — selle on toonud eesti kirjandusele sotsialistlik kord, vennalike kommunismi ehitavate rahvaste sõprusühendusse kuulumine.

Grupp eesti kirjanikke Punasel väljakul 1962. aastal.

Pildil vasakult: E. Krusten, L. Promet, A. Laus (Eesti NSV kultuuriminister), J. Semper, H. Angervaks.

Me elame ajastul, kus edukalt areneb kõigi nõukogude rahvaste rahvuslik kirjandus, mis on osa ühisest internatsionaalsest kultuurist. Iga rahvuse kultuuri varasalv täieneb järjest rohkem teostega, mis omandavad internatsionaalse iseloomu. Kommunistlik Partei soodustab rahvuskirjanduste edasist vastastikust rikastumist ja üksteisele lähenemist, toetab iga rahva progressiivseid traditsioone, muutes need kõigi nõukogude inimeste ühisvaraks, arendab igati uusi, kõigile rahvustele ühiseid revolutsioonilisi traditsioone.

Meie kirjandus areneb seda peajoont mööda, mille määras kindlaks meie ajastu suurim dokument — NLKP programm, mida arutati üldrahvalikult ja mis sai kogu meie rahva üldise toetuse ning heakskiidu osaliseks.

Meie kirjanikud viivad oma partei ülesannet ellu täielikus arusaamises oma kohusest rahva ees vastavalt oma talendi, oma kunstnikuindividuaalsuse iseärasustele.

ISIKUNIMEDE REGISTER

Aisopos 84
Aliger, M. 170, 331
Alle, A. 5, 10, 13, 16, 22, **36**, 74, 82, 83, 84, 255, 294, 342
Alnovo, P. 279, 280
Alt, E. 163
Alver, B. 14, 162
Anakreon 83
Andresen, N. 157
Angervaks, H. 5, 38, 279, 280, **281—282**, 344
Antson, A. 5, 10, 13, 32, 283
Anvelt, J. — vt. Eessaare Aadu
Azarov, Vs. 69

Balzac, H. de 107
Barbarus, J. 5, 9, 12, 13, 14, 16, 21, 23, 24, 25, 29, 30, 31, **32—33**, 47, 74, 82, 84, 93, 105, 239, 255, 283, 340, 342
Barto, A. 97, 294
Becher, J. R. 83, 332, 336
Beecher-Stowe, H. 328
Beekman, A. 156, 157, 178, 298
Beekman, V. 38, 84, 95, 96, 157, 159, 160, 161, 162, 170, 171, **296—299**, 342
Beethoven, L. 197
Belinski, V. 42
Belojannis, N. 249
Béranger, P. 336
Blok, A. 8, 45, 83, 258, 336
Boccaccio, G. 263
Bornhöhe, E. 24, 154, 341
Borštšagovski, A. 172
Brecht, B. 332, 336
Brjussov, V. 83
Byron, G. G. 83, 84, 287, 328

Dante Alighieri 63, 258
Džambul Džabajev 238

Eessaare Aadu 279
Ehrenburg, I. 14
Einbaum, F. 91
Ellam, M. 245
Elmanovitš, T. 154
Eluard, P. 83
Ernesaks, G. 69, 91, 169, 205, 290, 329

Fadejev, A. 12, 273
Feidias 63
Freud, S. 114
Frost, R. 306
Fučik, J. 129

Goethe, J. W. 83, 331
Gontšar, O. 151
Gorbatov, B. 14
Gorki, M. 6, 107, 109, 116, 119, 258, 332
Gribatšov, N. 96
Gribojedov, A. 35
Gross, V. 37, 88, 91, 92, 150, 155, 156, **315—317**, 342, 343
Gussev, A. 177

Haavaoks, P. 157, 161, 162, 212, 213, 215, **333—335**
Hainsalu, L. 157, 162
Heine, H. 83, 331, 332, 336
Hiir, E. 5, 13, 16, 24, 38, 45, 46, 94
Hint, A. 5, 10, 12, 16, 20, 25, 27, 37, 88, 89, 92, 101, 102, 104, 105, 147, 148, 152, 154, 155, 156, 171, 172, 178, 179, **180—203**, 255, 342, 343
Hint, Al. 181
Hint, M. 181, 192
Hion, V. 50
Hoidre, A. 235
Horatius 83
Hugo, V. 83, 258

Ibarruri, D. 249
Ilus, V. 152, 156, 342
Inber, V. 14, 331
Ird, K. 169, 329
Issakovski, M. 83, 97, 238
Ivanov, Vs. 170

Jakobson, A. 5, 10, 11, 13, 14, 16, 19, 20, 37, 38, 46, 86, 87, 88, 90, 92, 98, 102, 105, **106—144**, 163, 164, 165, 168, 177, 255, 320, 342, 343
Jessenin, S. 45, 83, 301, 336, 338
Juhkum, V. 279
Järv, A. 290
Järvet, J. 155
Jürisson, H. 162
Jürna, M. 13, 45, 46

Kaal, A. 5, 11, 16, 22, 24, 38, 93, 94, 95, 96, 99, 103, 154, 159, 283, **285—288**, 342
Kaalep, A. 159, 162
Kabur, B. 163
Kafka, F. 263
Kaidla, J. 162
Kalinin, M. 270
Kaljo, R. 223
Kallas, T. 178
Kangur, K. 157, 162
Kaplinski, J. 162
Kapp, E. 24, 223, 290
Kaputikjan, S. 238
Kariste, A. 183
Kaugver, R. 156
Kaverin, V. 14
Keerdo, P. 5, 10, 16, 112
Keerend, A. 237
Kerbabajev, B. 203
Kerge, L. 155
Kesamaa, M. 38, 96, 103, 154, 161, 162, **299—302**
Kilgas, P. 163, 165
Kingissepp, V. 45, 270, 294
Kippel, E. 12, 13, 37
Kitzberg, A. 92
Kivi, A. 258
Kivikas, A. 46
Koidula, L. 341
Kolla, I. 157
Kool, O. 154
Koževnikov, V. 14
Kotta, F. 11, 84, 93, 94, 96, 97, 102, 105, 171, 175, 177, **279—281**
Kreutzwald, Fr. R. 84, 289, 341
Kross, J. 159, 160, 162, **335—337**, 342
Krusten, E. 10, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 105, 148, 150, 155, 156, 163, 164, 171, 175, 178, 264, **271—274**, 342, 343, 344
Kruus, O. 162
Krõlov, I. 35, 84, 97, 271
Kurganov, M. 177
Kuusberg, P. 37, 38, 150, 151, 155, 156, 178, **318—320**, 342
Kõrver, B. 314
Käbin, J. 144, 179
Kärner, J. 5, 7, 8, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 22, 23, 24, 26, 27, 28, 31, **34—36**, 74, 82, 84, 93, 105, 239, 255, 293

La Fontaine, J. de 336
Lagerlöf, S. 299
Laht, U. 38, 97, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 167, **302—306**, 320, 342
Lauristin, J. — vt. Madarik, J.
Laus, A. 344
Leberecht, H. 31, 37, 38, 91, 99, 102, 103, 148, 151, 155, 177, **283—285**, 342, 343
Lehiste, H. 155
Lehtmets, T. 162, 163
Leino, E. 83
Lenin, V. I. 28, 42, 175, 259, 269, 280, 287, 296, 297, 301, 330
Lepp, E. 236
Lermontov, M. 35, 83, 84, 332
Liives, A. 163, 164, 165, 166, 168, 169, 306, **312—314**, 343
Liiv, Juh. 82, 197, 230, 334
Lomonossov, M. 83
Luik, V. 162, 163
Lukin, A. 279
Lukonin, M. 103
Lumet, M. — vt. Talvest, M.
Luts, O. 5, 97

Maasik, E. 155, 156
Maasik, V. 83
Madarik, J. 4, 5, 6, 7, 10, 12, 37, 105, 147
Majakovski, V. 6, 8, 35, 45, 46, 83, 84, 97, 253, 281, 305, 306, 332
Makarenko, A. 6
Malõško, A. 97
Markov, G. 172
Maršak, S. 97, 294
Marx, K. 42
Maupassant, G. de 107
Meri, L. 154, 156, 157, 162, 169
Merilaas, K. 159, 290, **329—331**
Metsanurk, M. 102, 140, 149
Metsar, L. 152
Michelangelo 63
Mickiewicz, A. 83
Mieželaitis, E. 147

Mogilevski, B. 172
Molière, J.-B. 332
Muller, H. 162, 163
Musrepov, G. 119
Musset, A. de 83
Mälk, A. 13, 180
Mänd, H. 162
Mändmets, J. 180
Männik, E. 12, 16, 21, 37, 38, 98, 102, 152, 177, 264, **274—275**, 320, 342

Nekrassov, N. 83, 97, 230, 332
Neris, S. 238
Neruda, P. 260
Niit, E. 158, 159, 162, 171, **337—338**, 342
Nirk, E. 159
Normet, L. 169, 294
Novikov-Priboi, A. 6
Nurme, M. 11, 16, 26, 30, 37, 93, 94, 157, **326—328**

Oras, A. 46
Orlov, S. 306
Ostrovski, N. 6, 144
Ovidius, P. 83

Panfjorov, F. 274
Panova, V. 151
Panso, V. 155
Pant, V. 163, 165, 166, 168
Parker, D. 306
Parker, L. 9
Parve, R. 11, 16, 19, 23, 24, 30, 31, 38, 93, 94, 95, 96, 97, 103, 157, 158, 159, 160, 163, 167, 169, 171, 178, **291—294**, 322, 324, 329, 342, 343
Pau, I. 148, 149, 156
Peegel, J. 155
Perventsev, A. 103
Peterson, K. J. 83
Peterson-Särgava, E. 257
Petőfi, S. 83, 338
Pindaros 83
Pogodin, N. 170
Popov, A. 299
Potin, A. 60, 61
Prokofjev, A. 263
Promet, L. 150, 151, 156, 178, 294, **321—324**, 342, 344
Proust, M. 263
Pujmanova, M. 274
Puškin, A. 25, 35, 42, 45, 83, 84, 332
Päll, E — vt. Angervaks, H.
Pöögelmann, H. 162, 279

Rammo, A. 157, 162
Rannaleet, A. 279
Rannamaa, S. 155, 156, 342
Rannet, E. 37, 90, 92, 101, 102, 147, 152, 163, 165, 166, 167, 168, 172, 306, **309—312**, 342, 343
Raud, M. 5, 10, 11, 12, 13, 16, 18, 23, 24, 25, 26, 28, 30, 31, 37, 38, 84, 86, 87, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 102, 103, 105, 152, 157, 159, 160, 167, 171, 178, 239, 251, 264, **268—271**, 295, 342
Raudsepp, H. 7, 92, 102
Reiman, V. 295
Remmelgas, L. 178
Ridala, V. 61, 180
Rimmel, R. 162, 163
Ristikivi, K. 7, 14
Rodin, A. 63, 66
Roht, R. 97
Rostand, E. de 336
Rummo, P. 5, 16, 19, 24, 31, 37, 38, 93, 94, 95, 96, 97, 102, 105, 157, 161, 169, 171, 283, **288—290**, 329, 339, 342
Rummo, P.-E. 162, 163, 178
Runnel, H. 162
Rusthaveli, Š. 74
Ruškis, V. 154, 177
Ruud, L, 162, 163
Ruven, J. 5, 13, 37
Rängel, E. 148, 156

Saar, A. 37, 152, 156, **320—321**, 342
Saar, V. **325—326**
Saarts, L. 279, 280
Sagrits, R. 211
Sang, A. 11, 97, 162, 178, **331—332**
Sapfo (Sappho) 83
Schiller, Fr. 83, 332
Schütz, H. 39
Schütz, M. 39
Semper, J. 5, 12, 13, 14, 16, 23, 30, 36, 38, 48, 50, 74, 82, 86, 87, 88, 89, 92, 93, 94, 95, 97, 150, 154, 158, 159, 164, 171, 172, 239, **258—264**, 293, 294, 342, 343, 344
Seppel, L. 162
Sergejev-Tsenski, S. 6
Sergo, H. 156, 157
Shelley, P. 83
Siig, A. 162
Sikemäe, I. 37
Simonov, K. 103, 151, 299, 336
Sinervo, E. 338
Sinkel, A. 149, 156
Sirge, R. 5, 13, 99, 100, 102, 141, 149, 152, 155, 156, 172, 178, **264—267**, 342, 343
Skulski, G. 177

Sluckis, M. 171
Smuul, J. 16, 19, 23, 37, 38, 84, 91, 93, 94, 95, 96, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 147, 149, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 163, 165, 167, 168, 170, 171, 172, 178, 179, 180, 186, **204—233**, 251, 255, 283, 333, 339, 342, 343
Sobolev, L. 12, 14
Stendhal 258
Stevenson, R. 328
Stil, A. 260
Suislepp, H. 161, 162, **338—339**, 342
Suits, G. 13, 43, 83, 293, 301
Surkov, A. 103, 173
Suuman, A. 162
Suurorg, A. 50
Sõber, A. 287
Sööt, B. 42
Sööt, K. E. 83
Sütiste, H. 50
Sütiste, J. 5, 8, 11, 12, 13, 30, 32, **39—82**, 83, 86, 92, 93, 96, 105, 160, 255, 283, 289, 293, 297, 339

Šolohhov, M. 6, 14, 147, 151
Štšipatšov, S. 103

Zola, E. 107, 258

Talvest, M. 88, 91, 92, **306—308**
Tamberg, K. 154
Tamm, J. 84, 295
Tammlaan, E. 5, 13, 37, 92, 283
Tammsaare, A. H. 92, 147, 171, 203, 341, 342
Tarassenkov, A. 25
Tennov, E. 150, 178
Teär, J. 186
Tihhonov, N. 14, 84, 103, 170, 171
Tiitus, R. 155
Tilvytis, T. 263
Titov, R. 177
Tolstoi, A. 14, 119, 147, 257, 258
Tooming, O. 92, 99, 100, 102, 152, 156, **276—279**, 342
Traat, M. 162, 163, 178
Tšehhov, A. 258
Tuglas, Fr. 5, 102, 154, 177, 255, **256—258**, 341, 342
Turgenev, I. 273, 274
Tvardovski, A. 84, 96, 97, 299, 331, 332

Under, M. 14, 84, 197, 295
Unt, M. 156, 178
Urgart, O. 14, 46
Uustulnd, A. 163

Vaarandi, D. 16, 24, 26, 27, 29, 30, 37, 38, 84, 93, 94, 95, 96, 97, 102, 103, 105, 152, 158, 159, 160, 171, 178, 179, 180, **234—255**, 283, 342
Vaarman, A. 337
Vaher, L. 149, 150, 151, 156
Vaidlo, R. 155
Vala, K. 238
Vallak, P. 177
Valton, A. 156, 178
Vares, J. — vt. Barbarus, J.
Veetamm, M. 84, 93, **294—295**
Vellend, R. 156, 177
Verev, V. 162
Vergilius, P. 63
Vetemaa, E. 155, 156, 162, 163, 178
Viiding, P. 94, 170, 177
Vilde, E. 60, 92, 107, 147, 154, 171, 257, 329, 341, 342
Villandi, V. 104, 157, 162
Višnevski, Vs. 12
Vorošilov, K. 222
Voynich, L. 264

Wasilewska, W. 14

SISUKORD

Eesti nõukogude kirjandus esimesel aastal pärast nõukogude võimu taaskehtestamist ja Suure Isamaasõja perioodil 3
Eesti kirjandus nõukogude võimu taaskehtestamise esimesel aastal *E. Prink* 3
Eesti nõukogude kirjandus Suure Isamaasõja perioodil *E. Prink* 12
Juhan Sütiste *(O. Kruus)* 39
Eesti nõukogude kirjandus sõjajärgse ülesehitustöö aastaist tänapäevani 85
Eesti nõukogude kirjandus sõjajärgsel perioodil *(E. Sõgel)* 85
August Jakobson *(L. Siimaste)* 106
Kaasaegse eesti nõukogude kirjanduse arengust *(E. Sõgel)* 145
Aadu Hint *(K. Leht)* 180
Juhan Smuul *(E. Nirk)* 204
Debora Vaarandi *(E. Nirk)* 234
Teiste kaasaja eesti nõukogude kirjanike loomingust 256
Fr. Tuglas (256), J. Semper (258), R. Sirge (264), M. Raud (268), E. Krusten (271), E. Männik (274), O. Tooming (276), F. Kotta (279), H. Angervaks (281), H. Leberecht (283), A. Kaal (285), P. Rummo (288), R. Parve (291), M. Veetamm (294), V. Beekman (296), M. Kesamaa (299), U. Laht (302), M. Talvest (306), E. Rannet (309), A. Liives (312), V. Gross (315), P. Kuusberg (318), A. Saar (320), L. Promet (321), V. Saar (325), M. Nurme (326), K. Merilaas (329), A. Sang (331), P. Haavaoks (333), J. Kross (335), E. Niit (337), H. Suislepp (338) *(E. Sõgel)*
Tagasivaateks *(E. Sõgel)* 340
Isikunimede register 345

Эви Принк. Оскар Круус, Эндель Сыгель, Лео Сиймасте, Калью Лехт, Эндель Нирк. История эстонской литературы, ч. III. Под редакцией Энделя Сыгеля. Издание 3-е. На эстонском языке. Художественное оформление Р. Пангсепп. Издательство «Валгус», Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

Toimetaja E. Leibak. Kunstiline toimetaja H. Keigo. Tehniline toimetaja M. Sein. Korrektorid A. Kalberg ja H. Kull.

Laduda antud 11. XI 1968. Trükkida antud 15. I 1969. Kohila Paberivabriku trükipaber nr. 2, 60×90/16. Trükipoognaid 22,0. Arvestuspoognaid 23,20. Trükiarv 5000. Tellimuse nr. 7225. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tän. 2. Hind 38 kop.

38 kop.

A-29659

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00399925 9

38 kop.

A-29659

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00399925 9

EESTI KIRJANDUSE AJALUGU III

EESTI KIRJANDUSE AJALUGU

III